

KORUNK

TÁRSADALOMLÉLEKTAN ÉS PROPAGANDA • A TANULÓK LÉLEKTANI ELŐKÉSZÍTÉSE A PÁLYAVÁLASZTÁSRA • TÚLHALADTA-E MARXOT AZ IDŐ? • AZ „ABSZURD JELENSÉG“ ÉS A HALÁL • FÉNY ÉS ÁRNYÉK BRASSÓBAN • A HAZAI FILMÉRT – ŐSZINTÉN • A TÁRGYALÁS TÁRGYA — A TÁRGYALÁS • BERTRAND RUSSELL ÖNÉLETRAJZA • PUBLICISZTIKAI MONTÁZS A HOLD-UTAZÁSRÓL •

1969 | 2

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Bojan, Pavel
Halász Anna
Jebeleanu, Eugen
Müller Ferenc
Páskándi Géza
Pánzaru, Petru

Brassó

Kurkó Gyárfás
Lobstein Imre

Kolozsvár

Aluș, Ion
Bajor Andor
Balogh Edgár
Bunta Péter
Chircev, Anatolie
Furdek Mátyás
Galbács Mihály
Gálffy Mózes
Herédi Gusztáv
Imreh István
Jancsó Elemér
Kallós Miklós
Kántor Lajos
Király László
Lantos László
Lázár József
Mikó Imre
Páll Györgyvér
Roman, Aurelia
Roth Endre
Szöcs József

Nagyenyed

Vita Zsigmond

Nagyvárad

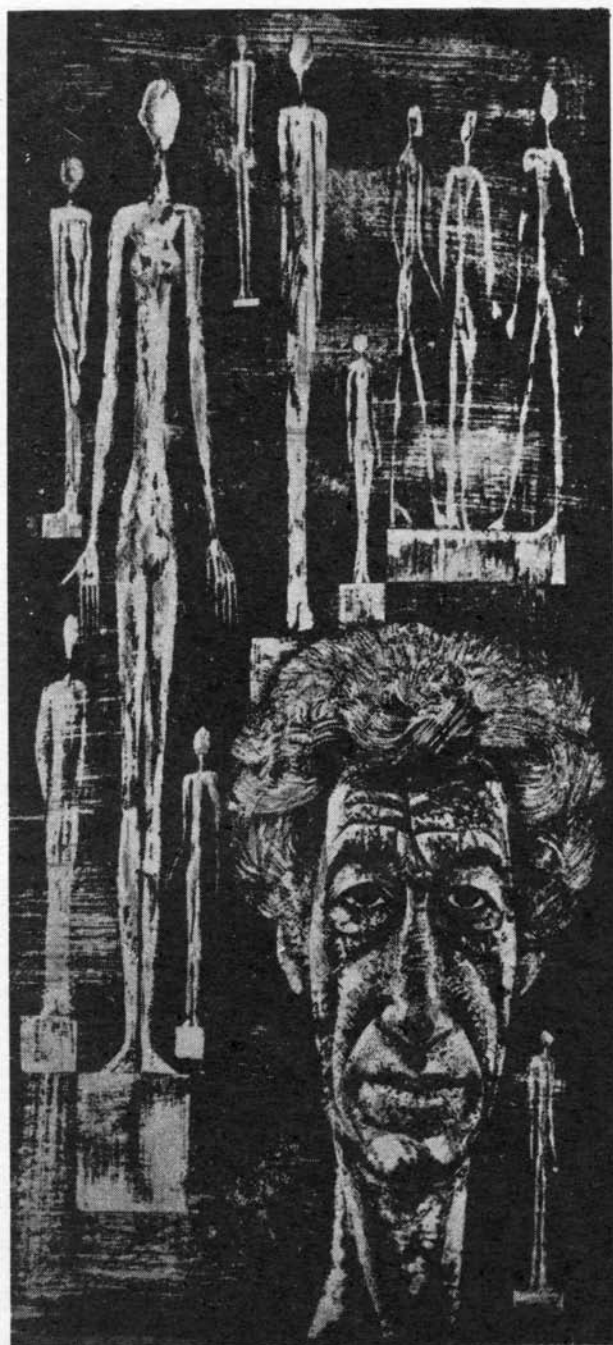
Gönczy Sándor
Szombati Gille Ottó
Váróné Tomori Viola

Sepsiszentgyörgy

Magyar Lajos

Külföldi szerzők

Bondi, Hermann
Cartier, Raymond
Dolfuss, Audouin
Ducrocq, Albert
Gál István
Heren, Louis
Lombardo-Radice, Lucio
Rosch, Jean
Russell, Bertrand

Csutak Levente: Giacometti

KORUNK

havi szemle

	* * *	Itt és most	151
FURDEK MÁTYÁS		Hatékony-e mezőgazdaságunk?	153
PETRU PÂNZARU		Társadalomlélektan és propaganda	161
PÁSKANDI GÉZA		Az „abszurd jelenség“ és a halál	167
LUCIO LOMBARDO-RADICE		Túlhaladta-e Marxot az idő?	172
HEREDI GUSZTÁV		Fény és árnyék Brassóban	178
KURKÓ GYÁRFÁS		Inasélet, 1933	188
GALBÁCS MIHÁLY		Varázslat és aszketizmus (A sport válságáról)	195
GÁLFFY MÓZES		Újszerűbb nyelvtanítás	203
MAGYARI LAJOS		Nomádok (vers)	209
HALÁSZ ANNA		Az új hazai filmért — őszintén	211
MÜLLER FERENC		A japán filmművészet „titka“	216
VARÓNE TOMORI VIOLA		Buday György balladás élete és művészete	226
BERTRAND RUSSELL		önéletrajza	232
JEGYZETEK			
	* * *	Üdvözlét Nagy Istvánnak	247
LAZÁR JÓZSEF		Imigyen szóla Michelangelo...	247
KÁNTOR LAJOS		Költészet a fórumon	249
MIKÓ IMRE		Šincsei elégiája — Šincsei iskolái	250
NEMZETKÖZI ÉLET			
	* * *	Hogy röghöz kötött nyomorúságainktól megszabaduljunk... (Publicisztikai mon-tázs a Hold-utazásról)	252
LANTOS LÁSZLÓ		A tárgyalás tárgya — a tárgyalás	259
ÉLŐ TÖRTÉNELEM			
PAVEL BOJAN		Emlékeim az 1933-as februári vasutas-sztrájkjkról	266
BUNTA PÉTER		Ifjú harcosokra, kommunistákra emléke-zünk (A Cella című kommunista börtön-újság története)	271

IFJUSÁG — NEVELES

ANATOLIE CHIRCEV	A tanulók lélektani előkészítése a pályaválasztásra	277
SZÓCS JÓZSEF	Iskola és család a pályaválasztáskor	284
AURELIA ROMAN		
ION ALUAŞ	Szakmai iskola és az ifjúság társadalmi mobilitása	290
ROTH ENDRE		

SZEMLE

KIRÁLY LÁSZLÓ	Vérszag és hepiend (Kitérő)	294
JANCSÓ ELEMÉR	Hazai művelődéstörténetünk múltjáról	297
KALLÓS MIKLÓS	Tanulmány az emberi jogokról	300
IMREH ISTVÁN	Katona-napló	304
PÁLL GYÖNGYVÉR	Tanulmányosorozat a szociológiáról	308
SZOMBATI GILLE OTTÓ	Színházi esték Bulgáriában	310

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

VITA ZSIGMOND	A tordai országgyűlés képe	321
LOBSTEIN IMRE	Emlékezik az „adminisztrációs részleg”	322
GÖNCZY SÁNDOR	Szellemi vetélkedő — történelmi ismeretekből	323
GÁL ISTVÁN	Ad vocem: Michael Gold és Gaál Gábor	324

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

*Műmellékleten Buday György fametszetei,
Porzolt Borbála, Zolcsák Sándor festményei
Buday György, Fery Antal, Grieb Alfréd, Keleti Ádám,
Lakner László, Plugor Sándor, Szócs Ágnes, D. Varga Katalin,
Venczel János grafikái
Turós László festménye, Balázs Péter, Buda Lőrinc illusztrációi
Veress Pál ötvösmunkája*

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacim: Cluj, Piaţa Libertăţii 4–5, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

Választáskor nemcsak a tömegek társadalmi mozgása, gyülekezése, politikai szereplése jut előtérbe, hanem fokozottan időszerű az a gondolati elmélyülés is, mellyel ki-ki a közkérdésekhez való hozzáállását visszatekintőleg és előrelátólag is vizsgálat alá veszi. Szomszédságok és munkahelyek kereteiben párbeszéd, vita indul, szóba kerülnek azok az alapvető dolgok, melyeken a mindennapok közvetlen ügyei-bajai közt sosem szabad könnyedén átsiklanunk. Építkezés és urbanisztika, új ipartelepítés és a mezőgazdaság gépesítése, takarékosság és jövedelmezőség, a termelés fokozása és minőségi javítása kerül szőnyegre a bíráló és lelkiismeretvizsgálat termékenyítő feszültségei közt. És belső mérlegelésekre kerül sor a nemzetiségek közületeiben is: felvillanyozódott a hazai magyar sajtó is, s a választói gyűléseken anyanyelvükön emeltek szót mindazok, akik a román nép és az együttlakó magyarok, németek, szerbek és mások együttműködését javaslataikkal erősíteni, fejleszteni óhajtják.

A romániai magyar nemzetiség tudományos, irodalmi és művészeti szoszólói a Szocialista Egységfront kiáltványában foglalt programban a román néppel közös életünk mindenkori célját és értelmét üdvözölték. Valóban arra szavaztunk, hogy „Románia a gazdaságilag fejlett államok színvonalára emelkedjék!” és soha nagyobb jelentősége nem volt még annak a fölismerésnek, hogy e cél megvalósítására minél korszerűbb, sokoldalúbb tudományosságra s a kutatási eredmények ipari, mezőgazdasági alkalmazására van szükség. Mindennél fontosabb a szellemi munka eredetisége, amely egyben előfeltétele az általános műveltség emelésének is. Mi a szocializmusban — a kommunista párt vezette munkásosztály történelmi szerepére alapozott társadalmi rendszerben — a tudományos-műszaki forradalom és a demokratizálódás igényeinek harmónikus összeegyeztetését tudjuk és látjuk, azt a konkrét humánumot, mely a honi sajátosságokra való alkalmazásában s nemzetköziségében is az emberiség legjobbjainak álmát lépteti a megvalósítás szakaszába.

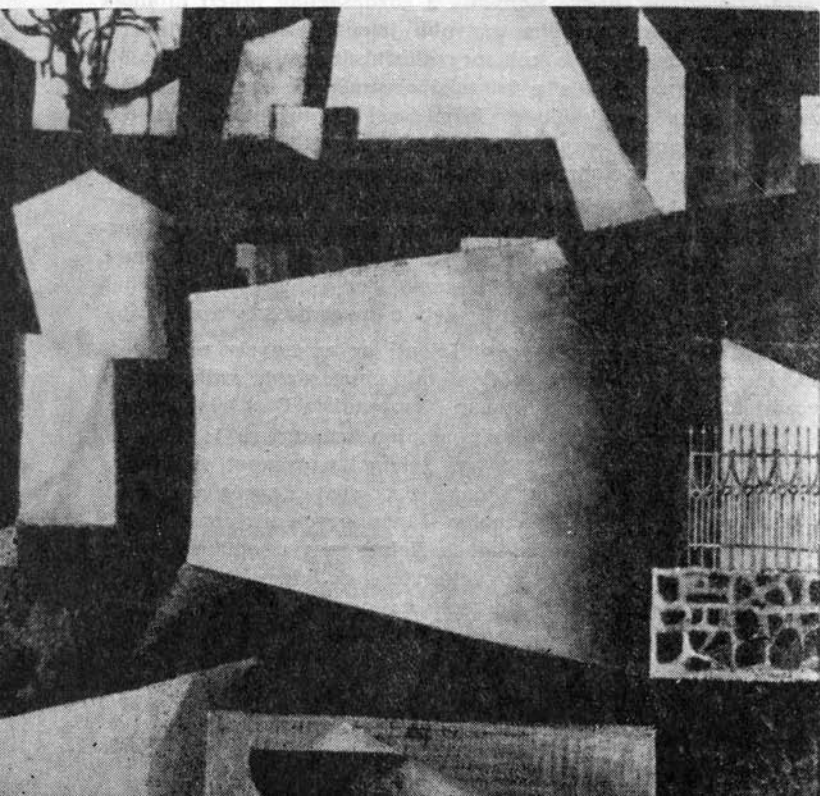
Demokrácia és tudomány egyként jelenti az anyanyelv mint gondolati eszköz széles és korszerű skálán való ápolásának szükségét is. Ezért üdvözöljük újra meg újra a Román Kommunista Párt következetes lenini politikáját, amely az egyenlőség alapján számunkra is lehetővé teszi a tanulást minden fokon, szellemi fölemelkedésünket és bekapcsolódásunkat ország és világ haladásába. A Szocialista Egységfront egyik nemzetgyűlési képviselőjelöltje, Demeter János egyetemi prorektor, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának Kolozs megyei elnöke, a párt-sajtóban így nyilatkozott az együttélés fejlesztésének felemelő távlatairól: „Országunk magyar nemzetiségű dolgozói az országfejlesztés kérdései

mellett természetesen nagy érdeklődéssel kísérik az előirányzatokat és ügykezeteket is, amelyek a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségének elmélyítésére irányulnak, a nemzetiségi egyenjogúság elveinek érvényesítése alapján. Mint ilyet tartjuk például számon, hogy a néptanácsok legújabb törvénye kötelezővé teszi vegyes területeken a nemzetiségek nyelvének is hivatalos használatát szóban és írásban.“

Az anyanyelv minél szélesebb alkalmazásának biztosítása természetesen csupán egyik kedvező előfeltétele a hazai magyar tömegek bekapcsolódásának az ország egészébe. A román nyelv oktatásának korszerűsítése a magyar iskolákban, a román és magyar szakemberek közvelen együttműködése a termelés és tudomány minden fórumán, a műfordító-irodalom bővülése, a szellemi élet közös rendezvényei egyre összeforrottabbá teszik sorainkat. Mintaképnek említhetjük a Romániai Irok Szövetségét, ahol a vezetés megosztása, nemzetiségi bizottság létesítése, a magyar, német, szerb, ukrán, jiddis kiadványok központi támogatása szó szerint példázza Nicolae Ceaușescu elvtársnak, pártunk főtítkárnak ismert hasonlatát: országunk népe egyetlen nagy család, mely mindnyájunkat magába ölel.

A választás mindenkor az állampolgárok értelmi szintjének, politikai józan-ságának, közügyi ítélőképességének a próbája. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy 1969-ben, felszabadulásunk negyedszázados évfordulóján, a közvélemény megmérése a március 2-i választások alkalmából mindenben igazolta a Szocialista Egységfront számadását eredményeinkről s távlatnyitó programadását jövőbeli feladataink vállalására.

KORUNK

Turós László:

Udvar

Hatékony-e mezőgazdaságunk?

A gazdasági élet belső dialektikája — amit a gazdaságilag fejlett országok gyakorlata is bizonyít — az, hogy a civilizáció és a haladás egyedül járható útja minden ország számára: modern ipari állammá válni. A termelőerők rohamos fejlődésével egyidejűleg e felemelkedés során lényeges szerkezeti átalakulások is végbemennek. A nemzetgazdaságon belül az ipar élre tör, fajsúlya egyre növekszik. Az iparosítással párhuzamosan jelentős városiasodási folyamat indul meg, a mezőgazdaság aránya pedig csökken. Ha ez így igaz, akkor van-e egyáltalán értelme a mezőgazdasági termelést a mérlegre tenni, eredményességét feszegetni?

Igen is, nem is. Mert az iparosodás és az urbanizálódás hatására a mezőgazdaság részaránya valóban csökken. Ennek kézzelfogható bizonyítéka, az, hogy az aktív lakosságból egyre kisebb hányad dolgozik a mezőgazdaságban, következésképpen a mezőgazdaság hozzájárulásának részaránya egyre kisebb, nemcsak a társadalmi össztermékben, hanem a nemzeti jövedelemben is. Ez a „lemorzsolódás“ — amely vitathatatlanul haladó folyamat — a társadalomtól anyagi áldozatokat igényel, ugyanis a mezőgazdaságból valaki csak úgy távozhat — anélkül, hogy fennakadás ne legyen —, ha ott maradó társa helyette is termel. Ez viszont csak akkor lehetséges, ha munkája termelékenyebb. A munka termelékenysége pedig csak akkor nő, ha ennek objektív és szubjektív feltételeit megteremtjük, vagyis ha a mezőgazdaságból eltávozó eleven munkacrőt gépi (holt) munkával helyettesítjük. Ezt a gyorsan fejlődő ipar szolgáltatja. Az iparosítás is jelentős anyagi és pénzeszközöket emészt fel. Tehát ahhoz, hogy valaki a mezőgazdaságból eltávozhasson, ipari eredetű termelőeszközzel kell munkáját helyettesíteni, ehhez viszont egyrészt modern szerkezetű iparra van szükség, hogy a mezőgazdaságból eltávozó munkacrőt foglalkoztatni lehessen.

Hazánkban ez a strukturális átrétegződés igen gyors ütemű. 1950-ben az aktív lakosság 72,80%-a a mezőgazdaságban dolgozott, 1970-ben ez az arány már csak kb. 50%-os lesz. Becslések szerint nálunk egyetlen mezőgazdaságban dolgozó három ember számára elégséges mezőgazdasági terméket képes előállítani.

Milyen „arat“ fizettünk e haladásért? Nincsenek pontos adataink arról, hogy mennyibe került az átrétegződés. Az állam 1950 és 1969 között csupán a mezőgazdaságba kb. 100 milliárd lejt fektetett be és sok száz milliárd lejt az iparba. Mivel ezek a befektetések egyidejűleg növelik a termelékenységet, a termelést, és ugyanakkor a termelők struktúráját is átalakítják, nehéz még hozzávetőleges pontossággal is megállapítani, hány lejbe kerül egy mezőgazdasági dolgozó áttelepülése az iparba. Mindenesetre az összes beruházásokból ítélve, nem kevésbe.

A mezőgazdaság hatékonyságának vizsgálatát az is indokolja, hogy nálunk ez az átrétegződési folyamat még javában folyik. Az, hogy felzárkózunk a gazdaságilag fejlett országok mezőgazdasági hatékonyságának színvonalára (10 hektár szántóra egy traktor és 400 kg műtrágya), még további milliárdokat igényel. Szakíróink becslése szerint csupán talajjavítási munkákra (öntözés, lecsapolás) körülbelül még további 100 milliárd lejt kell fordítani, nem is szólva a gépgyártáshoz és kemizálás-hoz szükséges összegéről.

Nem kerülhetők el ezek az óriási kiadások? Nem, mivel ez a modern termelőerők fejlődésének szükségszerű követelménye, ez az egyetlen racionális és járható út. Bár nem lehet elkerülni, de feltétlenül csökkenteni lehet ezt a társadalmi áldozatot. Hogyan? Ha hatékonyabban, eredményesebben gazdálkodunk. Nem érdektelen tehát megvizsgálni az elmúlt időszak tapasztalatait. Ez többek között azért is szükséges, mert az egész nemzetgazdaság hatékonyságának és eredményességének fokozása nem képzelhető el a mezőgazdaság hatékonyságának növelése nélkül. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti jövedelemből a mezőgazdaság fejlesztésére szánt összegeket ésszerűbben kell felhasználni, úgy, hogy ne csökkenjen a fajlagos beruházás (egy termékegységet minél kevesebb költséggel állítsunk elő), minél gyorsabban térüljön meg, és minél nagyobb mértékben gyarapítsa a nemzeti jövedelmet. *Más szóval a modern ipari államokra jellemző gazdasági struktúrát minél kevesebb költséggel és minél rövidebb idő alatt érjük el.*

Mezőgazdaságunk eredményességét a fejlett ipari államokéhoz hasonlítva azt tapasztaljuk, hogy még nagyon sok a kellőképpen ki nem aknázott lehetőség — amire egyébként pártunk vezetősége már több ízben felhívta a figyelmet. A Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Országos Szövetsége Tanácsának januári plenáris ülésén tartott beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs ismét kiemelte: „Szamba véve tevékenységünket, nem hallgathatjuk el az általában a mezőgazdaságban és a szövetkezeti mezőgazdaságban mutatkozó és még mutatkozó fogyatékoságokat és hiányosságokat. Kiemelve a jó eredményeket, levonva a tanulságokat és általánosítva mindazt, ami jó volt, s ugyanakkor elemezve a fogyatékoságokat, intézkedve azok mielőbbi felszámolásáért, biztosíthatjuk tevékenységünk javulását, azoknak a feladatoknak a megvalósítását, amelyeket a párt a szocialista mezőgazdaság szüntelen haladásáért jelölt ki.“

A párt főtitkára a továbbiakban elemezte a szemesgabona hektárhozamának alakulását, s rámutatott, hogy az eredmények alatta maradnak a lehetőségeknek, nem felelnek meg a megteremtett műszaki alapnak (gépesítés, kemizálás, öntözés). Nagy figyelmet szentelt az állattenyésztési szektor elemzésének, s számadatokkal szemléltette az állatállomány kedvezőtlen alakulását, nem eléggé körültekintő értékesítését, a takarmányalap biztosításában tapasztalható hiányosságokat. Mezőgazdaságunk tartalékainak kiaknázásához számottevően hozzájárulhat az állattenyésztés korszerű megszervezése.

Az elégtelen hatékonyságnak számos oka van. A szerteágazó okozati összefüggések közül csupán néhány igen jellemzőre és érdekesre szeretnénk röviden kitérni.

Gyors átalakulásban levő mezőgazdaságunk jelenlegi problémája egyelőre nem az, hogy iparrá válik-e vagy sem, hanem az, hogy miképpen illeszkedjen bele a mezőgazdaságban végbemenő műszaki fejlesztés az iparosítás nemzetgazdasági folyamatába. Pillanatnyilag az ipar és a mezőgazdaság között még lényeges különbségek vannak, ami főleg azzal magyarázható, hogy az élelmiszereket és a mezőgazdasági eredetű nyersanyagokat élő szervezetek segítségével állítjuk elő. Egyre inkább érezzük annak az általános műszaki követelménynek a kényszerét, hogy a mezőgazdaságnak ezeket az élő, eleven termelőeszközeit mind nagyobb határfokkal hasznosítsuk. Ez viszont feltételezi, hogy mind elvi síkon, mind a gyakorlatban tisztázzuk a modern belterjesség problémáját.

Nálunk eddig — jogosan — a mezőgazdaság technikai-anyagi bázisának kiépítésére helyezték a hangsúlyt. Ennek eredményeképpen 1950-ben 1165 hektár szántó jutott egy traktorra, jelenleg kb. 100 hektár. A termelőszövetkezetekben egy vetőgépre 100 hektár szálas gabona, egy vetőgépre 90 hektár kukorica és egy gabonakombájra 70 hektár jut. A szántás-vetés majdnem 100 százalékosan gépesítve van, és a többi munkálatok gépesítése is előrehaladott. Jelentősen megnövekedett az egy hektárra jutó műtrágya mennyisége is.

A modern mezőgazdaság egyenlete

Véleményünk szerint az iparilag jól felszerelt mezőgazdaság nemcsak a logikorszerűbb gépekkel, műtrágyával, növényvédőszerrel, keverék-takarmánnyal, öntözőberendezésekkel termel, hanem a feldolgozó iparral való szoros nemesítési és termelésfejlesztési kooperáció folytán korszerű növény- és állatfajtákkal rendelkezik, amelyek a ráfordításokat (költségeket) magas fajlagos hozamokkal (sok jó minőségű termékkel) térítik meg. Kívánatos, hogy olyan fajta növényeket termesszünk, amelyek a gépesítést, kemizálást, öntözést magas hozammal „hálálják“ meg, és olyan állatfajokat tartunk, amelyek minél kevesebb takarmányból minél több húst, tejet, tojást, gyapjút „termeljenek“. *Alacsony fajlagos ráfordítás és magas fajlagos hozam, ez a modern és hatékony mezőgazdaság egyenlete.* Számos ok miatt nálunk a mezőgazdaság sok ágában még inkább a magas fajlagos ráfordítás és az alacsony fajlagos hozam a jellemző, noha sok állami mezőgazdasági vállalat és sok termelőszövetkezet kivétel ez alól. A baj az, hogy a modern és hatékony mezőgazdaságnak ezt az egyenletét még nem sikerült a mezőgazdasági vállalatok többségében általánossá tenni.

A gépesítés és kemizálás térhódításával párhuzamosan a termésátlagok növekvő tendenciáját tapasztaljuk. Ezért szakirodalmunkban, amikor a belterjesség útján megtett lépéseket elemzük, szokványosan a mezőgazdaságban dolgozó traktorok és egyéb mezőgazdasági gépek számát és a felhasznált műtrágya mennyiségét, illetve a növekvő termésátlagokat szokták bizonyításként felhozni. Ez helyes, de nem egyedüli kritérium. A gépesítés, a kemizálás végső soron nem cél, hanem csupán eszköz. A lényeg: ezeknek az eszközöknek a segítségével *mennyivel* jutunk előbbre a mezőgazdasági termelés fokozásában.

A belterjességre vonatkozó hiányos szemlélet miatt hosszú ideig fel sem vetődött a kérdés: a növekvő mezőgazdasági termelés a termékek

költségszintjének csökkenésével jár-e együtt? Pedig a cél nemcsak többet termelni, hanem olcsóbban is. Ezért égetően időszerű, hogy milyen mértékben növekszik a mezőgazdaság alapvető termelőeszközéhez, a termőföldhöz képest az ipari eredetű termelési eszközök részaránya, olyan mértékben válják fontossá és szükségessé a fajlagos ráfordítások csökkentése. A hozamokat — amivel eddig az eredményességet, a hatékonyságot mértük — már nemcsak a területhez, hanem az ipari eredetű termelési eszközök mennyiségéhez és értékéhez képest is növelni kell. Mert ha nem csökken a termelés növekedésével a fajlagos ráfordítás, csupán az történik, hogy a társadalom kevesebb mezőgazdasági dolgozóval termel ugyan, de a megtakarított eleven munkát holt munkával helyettesíti, vagyis a legjobb esetben a mezőgazdasági termék előállításához szükséges társadalmi összmunkaidő mennyisége nem csökken, s ezért a társadalmi munka termelékenysége nem nő, vagyis a mezőgazdasági termékeket sem állítjuk elő olcsóbban. Csupán az eleven és holt munka (gépi munka) aránya változott meg, ez utóbbi javára. Ezzel az arányváltással egy időben a társadalmi munka termelékenységének, más szóval a hatékonyságnak is növekednie kell.

A hatékonyságot tehát legalább három összefüggésben kívánatos megvizsgálni: 1. az egységnyi területre jutó ráfordítás alakulása (mennyi termelőeszköz koncentrálódik egy egységnyi területre); 2. a termelés értéke és a ráfordítás értéke közötti arány (mennyi értékű termelési eszköz szükséges egy bizonyos értékű mezőgazdasági termék előállításához); 3. egy egységnyi területre jutó hozam. Nálunk eddig az első és utolsó összefüggést állították minduntalan előtérbe, a másodikra csak most tereledőtt a figyelem, holott éppen ez az, ami a mezőgazdaság hatékonyságának legpontosabb fokmérője. Már a kezdeti megközelítéskor is kiderül, hogy ez az arány romlik, azaz a befektetések hatékonysága nem nő, hanem csökken. Erre utal N. Belli is a *Probleme economice* 1968. 5. számában közölt tanulmányában.

Mezőgazdaságunk termelésének belterjessé tétele a tudományos-műszaki forradalom korszakában megy végbe. Emiatt a kérdés rendkívül bonyolult lett, s itt elsősorban a mezőgazdaság hatékonyságára gondolunk. A bonyodalmat az okozza, hogy: a) rendkívül megnőtt az azonos eredményeket adó, többnyire eltérő költségigényű, tehát egymással versenyző agrotechnikai lehetőségek száma (például öntözés vagy kemizálás); b) maga a költségzínvonal is igen gyorsan változik, éppen az iparban lejátszódó forradalom hatására; a mezőgazdasági gépek, a műtrágya vagy öntözőberendezés önköltségi ára sem alakul azonosan. Előfordul, hogy az egyik gyorsabban csökken, mint a másiké; c) az egyes termelési eljárások sok esetben helyettesíthetik egymást (gépi vagy vegyszeres gyomirtás).

A korszerű belterjesség ma már *variánsok* kérdése, amelyek közül mindig a leghatékonyabbat, a leggazdaságosabbat kell választani. A központi probléma tehát az, hogy hatékonyan kell gazdálkodni, de nemcsak a földdel, hanem az ipartól kapott eszközökkel is. A föld ugyan megmarad minden tudományos és műszaki haladás ellenére fő termelőeszköznek, de ezt jól megfelelő növényekkel és állatokkal kell értékesíteni. Végso soron ezek azok, amelyeknek egyre több eleven és főleg holt mun-

kát kell átalakítaniuk. Márpedig, ha a világszínvonalhoz hasonlítjuk mezőgazdaságunkat, ez a transzformáció még nem érte el a lehetőségek optimális szintjét. Nagyok még a kihasználatlan lehetőségek.

Iparosítási funkció

A tudományos-műszaki forradalom talaján végbemenő szocialista iparosítás nem öncél, hanem eszköz a társadalmi munkamegosztás fejlesztésére, a termelőerőknek a nemzetgazdaság különböző ágazataiban történő átcsoportosítására, amely a munkatermelékenység társadalmi méretű növekedését biztosítja. Ebben az összefüggésben az iparosítás szerepe a mezőgazdaság belterjesebbé tételében nyilvánvaló. De az már kevésbé ismert, hogy a mezőgazdaságnak is fontos szerepe van az iparosításban. Ugyanis a korszerű műszaki szinten termelő mezőgazdaság nélkülözhetetlen az iparosítás és az általános gazdasági fejlődés szempontjából.

Ha modern ipar mellett kevésbé hatékony a mezőgazdaság, akkor az utóbbi csökkenti az ipar hatékonyságát, és ezzel az egész nemzetgazdaságét is, mivel alacsony határfokkal használja ki az ipari eredetű termelőeszközöket, s emiatt viszonylag magas költségszinten juttat mezőgazdasági eredetű nyersanyagokat az ipar részére. Mivel a korszerű iparosítás nagy lendülettel folyik tovább hazánkban, s talán nincs is messze az idő, amikor a mezőgazdaság fejlesztése hovatovább kulcskérdéssé válik, a mezőgazdaság fejlesztése semmiképpen sem valamilyen iparon kívüli vagy attól elvonatkozatható törekvés. Ez legfeljebb az iparosítás első szakaszában tűnik annak. Ellenkezőleg, a jelenlegi szakaszban a mezőgazdaság fejlesztése az iparosítás szerves része kell hogy legyen, hiszen itt arányok, a belső piac kérdéséről van szó. A korszerű mezőgazdaság sem megvetendő valutaforrás — amire egyébként pártunk vezetősége már felhívta a figyelmet —, s így végső fokon a mezőgazdaság korszerűsítése *iparosítási* funkciót tölt be, hiszen valutát szerez az iparosítás számára.

A mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelésére azért is szükség van, mivel az iparosítással és városiasodással párhuzamosan megnő az igény a mezőgazdaság élelmezési és eltartó képessége iránt. Egyre több ember szükségletét kell egységnyi területről biztosítani. Ez abban nyilvánul meg, hogy az iparosítás fokozásával és a lakosságszám emelkedésével növekszik az egy főre jutó fogyasztás, csökken az egy főre jutó szántóterület. Tehát a fokozódó igényt legjobb esetben azonos területről, de rendszerint kisebb területről kell kielégíteni, amit csak a területi produktivitás (a területegységre jutó tápanyag-mennyiség) fokozásával lehet elérni. Nyitott kérdés tehát: mennyi terület szükséges egy személy eltartásához. Minél nagyobb a határfok, annál kevesebb terület szükséges. A föld termelékenysége viszont csak úgy fokozható, ha a gépi, vegyi (vagyis a műszaki elemek) és a biológiai elemek magas színvonalú összehangolása megvalósul. A mezőgazdaságban ugyanis az ipari eredetű eszközök gyors előretörése csak akkor lesz eredményes, ha ezek segítségével, *biotechnikailag* is sikerül a szükségleteknek megfelelő élelmiszereket előállítani. Ezért a műszaki haladásnak a mezőgazdaságban társulnia kell a biotechnikai fejlődéssel.

A korszerű mezőgazdaságban nemcsak sok gépre, műtrágyára, üzemanyagra, koncentrált takarmányra van szükség, hanem ezek hatékonyságára is, úgy, hogy a végtermék egy egységnyi mennyiségére (például egy kg búzára jutó ráfordítás) minél kevesebb legyen. Ezért, bár fontos az egységnyi területre eső állatsűrűség, ez ma már nem megfelelő mutató. Mert hiába növeljük csak az állatok számát egy gazdaságban, ha nem nő megfelelő arányban a takarmányalap. Akkor az egy állatra jutó hozam — éppen az egy főre jutó takarmánymennyiség miatt — csökken. Az állati termékek mennyisége nem nő, hanem változatlan marad, mivel a csökkenő hozam semlegesíti a létszámnövekedésből adódó előnyt. Sőt, mivel az egy állatra jutó hozam esik, ugyanannyi állati terméket drágábban állítunk elő. Ez pedig nem hogy fokozza, hanem ellenkezőleg, csökkenti a hatékonyságot az illető mezőgazdasági üzemben. Ezért ma már azt kellene kimutatni, mennyi állati fehérjét termelünk egy bizonyos területről, és milyen gazdaságosan termelünk takarmányból ipari nyersanyagot.

Ha jelentősen fokozni akarjuk mezőgazdasági termelésünk hatékonyságát, akkor a kérdést úgy kell megközelíteni, hogy a műszaki haladás a mezőgazdaságban elkerülhetetlen ugyan, de csak potenciális lehetőségként vehető tekintetbe, mivel a technikai vívmányok csupán a biológiai kapacitás révén értékesülnek. Ezért a hatékony mezőgazdaságban a technikai és a biológiai kapacitást összhangba kell hozni, másképp feszültség keletkezik, ez pedig rontja a hatásfokot. Igaz, hogy ezt az egyensúlyt nem könnyű megteremteni.

Az alkotó szemlélet jegyében

A hatékonyabb mezőgazdasági termelés biztosítása — mint kiderül — szemlélet kérdése is. A mezőgazdaságban annál belterjesebb a gazdálkodás, minél több eleven és holt munkát koncentrálnak egy területegységre, és *erről*, illetve *ezzel* minél nagyobb hozamot érünk el.

Vannak még elméleti szakemberek és gyakorló mezőgazdák is, akik, amikor a belterjes mezőgazdaság meghatározását adják, rendszerint megelégednek annak leszögezésével, hogy egy területegységre mind nagyobb mennyiségű eleven és holt munkát kell összpontosítani. E koncepcióban a belterjesség *második* követelménye elsikkad, márpedig a hatékonyságot éppen ez jelzi. Maga a belterjesség ugyanis végső soron nem más, mint hatékonyság. Marx szerint az újratermelés végbemehet extenzíven (ha a munka terét bővítik) és intenzíven (ha a termelőeszközöket hatékonyabbá teszik). Márpedig a hatékonyabbá tétel nemcsak a földre, hanem a termelési eszközök összességére vonatkozik. Éppen ezért a jelenlegi tudományos-műszaki forradalom idején a termőföld kihasználásával sok esetben legalább egyforma jelentőségű lehet az eszközök alkalmazásának hatása.

Nem elég csak azt tekintetbe venni, hogy nagyobb mennyiségű termelőeszköz koncentráliódik-e egy egységnyi területre, hanem az is lényeges szempont: milyen eredménnyel használják ki. Mert mit ér például, ha a statisztikából kiderül, hogy ennyi és ennyi istállót építettek, ennyivel nőtt az egységnyi területre jutó állatsűrűség, de közben gyenge az állatállomány, a tejtermelés átlaga alacsony?

A mezőgazdálkodás modern szemlélete megköveteli, hogy belterjeségnek ne csak a termelőeszközök koncentrációját tekintsük, hanem hatásfokát is. Ezért figyelembe kell vennünk a belterjes fejlesztés homogeneitását, ami azt jelenti, hogy a belterjesség minden szakaszában (kulcszektorában) megfelelően valósuljon meg, vagyis az egyik szakasz (például takarmánytermelés) belterjességének hatását ne rontsa le valamelyik másik szakasz (például a tejtermelés) külterjessége. A homogeneitásnak ez a hiánya mezőgazdasági vállalatainknál, sajnos, gyakran előfordul. Ismeretes például, hogy a mezőgazdasági vállalatoknál géppel szántanak, géppel vetik el a lucernát, öntözik, majd géppel kaszálják le, de sokhelyütt a szárítás primitív volta miatt takarmányértékéből 30—40% elvész.

Ha csak abból indulunk ki, hogy a belterjesség annál nagyobb, minél nagyobb a területegységre jutó befektetés, az a hiedelem alakulhat ki, hogy a belterjesség növelésének csak a legköltségigényesebb és legeszköz-igényesebb lehetőségeit ismerjük el és alkalmazzuk. Márpedig valószínű, kevesebb költséggel is nagyobb eredményeket lehetett volna elérni, ha nemcsak a befektetések növelésére, hanem ezzel párhuzamosan ezek gazdaságosságára is tekintettel vagyunk.

Nemzetgazdasági összefüggésekben elismerjük, hogy az iparfejlesztés a mezőgazdasági termelés fejlesztésének impulzusa. De az ipar csak akkor valóban előrelendítő hajtóerő, ha a mezőgazdaság igényeit egyre pontosabban fogalmazzuk meg. Ezért a mezőgazdasági használatra szánt ipari eredetű termelőeszközök méretezésekor számításba kell venni a mezőgazdaság különleges viszonyait. A mezőgazdaság műszaki-anyagi alapjának továbbfejlesztésében — éppen az említett okok miatt — nagy jelentősége lesz mezőgazdasági gépparkunk sokrétűbbé tételének; ez lehetővé teszi, hogy a változatos helyi adottságok esetében is gazdaságosan kihasználhatók legyenek.

Ugyanakkor figyelembe kell venni a mezőgazdaság időalapjának kihasználását korlátozó objektív és szubjektív tényezőket, mivel az ipari eredetű termelőeszközök jelentős részének hasznossága szigorúan időhöz kötött. Ismeretes, hogy az ipar egyenletesen termel, a mezőgazdaság viszont idényszerűen használja ki ezeket a termelőeszközöket. Ezért például nem mindegy, hogy egy gabonakombájn mikor készül el, mert ha szeptemberben gördül ki a mezőgazdasági gépgyár kapuján, a jövő év júniusáig várhat arra, hogy felhasználják. Hiába termelnek modern vegyipari üzemek műtrágyát vagy rovarirtószert, amikor mezőgazdaságunknak idényjellegénél fogva már nincs szüksége rá. Itt egy olyan ellentmondás van, amit kiküszöbölni nem lehet, hiszen gépgyáraink nem dolgozhatnak idényszerűen. De csökkenteni lehet ezeket az eltéréseket, úgy, hogy a mezőgazdaságnak szánt termelőeszközöket a lehetőségekhez képest minél nagyobb mértékben szinkronizálják a mezőgazdaság idényjellegével. Ezért a mezőgazdasági gépgyárak negyed- és félévi tervfeladatainak kijelölésekor, valamint a választék-terv összeállításakor több gondot kellene fordítani a mezőgazdasági termelőeszköz-igénylés idényjellegére.

Minőségi döntések

A mezőgazdasági termelés hatékonyságát nagymértékben emeli vagy lerontja az ipari eredetű termelőeszközök minősége, megbízhatósága. Ha

például egy kombajn szeptemberben készül el, csak az első néhány hektár gabona betakarítása után, júniusban derül majd ki, hogy néhány alkatrésze hibás, és emiatt leáll. Ez a kiesés jelentősen csökkenti a gépesítés hatásfokát. Ugyanez vonatkozik a mezőgazdasági géppark karbantartásával és javításával kapcsolatos munkákra is.

A mezőgazdaság műszaki fejlesztése éppen ezért nem egyszerű műszaki feladat, hanem olyan gazdasági elemet is tartalmaz, amelynek segítségével biztosítani lehet a társadalmi célok legkedvezőbb módon és kellő időben történő megvalósítását. Evégett tisztázni kell a műszaki és gazdasági, természeti és biológiai feltételeket, amelyek között a hatékonyság maximális. Itt nem az a lényeg, hogy egy időben hassanak, szinkronizálva legyenek (térben és időben), hanem az optimális kombináció. Vagyis itt már nemcsak az a probléma, hogy például a vetőgépet vontatni kell, hanem ezt olyan géppel végezzék, amely a leggazdaságosabb. Nem kellene használni 65 lóerős traktort olyan munkához, ahol a 40-es is elegendő. Ez a választási lehetőség mind ez ideig nem állt fenn a legtöbb mezőgazdasági üzemben, mivel a hazai traktorpark zöme 65 lóerős. De már kifutottak a 40 lóerős traktorok különböző változatai a brassói traktorgyár kapuján. A kínálkozó lehetőséggel élni kell! Más példa: hiába vetünk géppel alacsony biológiai értékű vetőmagot nem megfelelő időszakban, mert ez nagymértékben rontja a gépesítés hatásfokát, eredményességét.

Az optimális kombináció eldöntése nehéz feladat, mivel itt minőségi döntések kellene, a variánsok egész sorából kell kiválasztani azt, amely a legeredményesebb. Ez viszont magas szakmai műveltséget, jelentős közgazdasági és üzemszervezési felkészültséget igényel. A döntés nem könnyű feladat. Ehhez alaposan tájékozódni kell, s ennek alapján elemezni a tényeket, vagyis a döntést elő kell készíteni. S ami szintén nem lényegtelen szempont: a döntés szellemében kiadott pontos utasítások *ellenőrizendők*. Mindez természetesen korszerű matematikai eljárásokat és megfelelő számítógép-technikát követel.

Az optimális döntések meghozatalához már nem elég a rutin, hanem tudományos körültekintésre van szükség.

*

A felsorolt problémák megoldásában elért haladás nem lebecsülendő. Mezőgazdaságunk fejlődését azonban jelenleg hátráltatja az, hogy a termelési folyamatok nem eléggé szinkronizáltak, az arány nem mindig optimális, vagy a termelés láncszemeiben fellelhető hiányosságok és hibák csökkentik az egész gazdálkodás eredményességét. Idevágóan állapítja meg pártunk főtitkára az 1968. december 16—17-i plenáris ülésen tartott beszédében: „Többet időztem a mezőgazdaságnál, mivel úgy vélem, hogy az rendkívül komoly kérdéseket vet fel; ezeket csupán részben oldottuk meg és ezért továbbra is komoly, mindennapos, szakadatlan munkát igényel.“

PETRU PÂNZARU Társadalomlélektan és propaganda

A társadalomlélektan, e tudományos diszciplína és a propaganda bensőséges kapcsolatát még nem méltatták kellőképpen. A néptömegek szocialista tudatának alakítására és fejlesztésére hivatott rendszeres és folyamatos tevékenységként, a társadalmi attitűdök, a mentalitások megváltoztatásának eszközeként, egyszóval: a régi és az új harcának egyik legfontosabb fegyvereként értelmezett propagandára gondolunk. Tárnya és foglalataskodásai természete folytán a társadalomlélektan mint tudomány közvetlenül hozzájárulhat az ideológiai, politikai-nevelési és kulturális munka hatékonyságának növeléséhez, mind össztársadalmi szinten, mind pedig a szűkebb csoportok kisebb léptékű méreteiben. (Ezzel összefüggésben utalunk a *Teorie și metodă în științele sociale* sorozat III. kötetében megjelent *Considerații asupra psihologiei sociale ca știință* című tanulmányra.)

Az elméleti—módszertani viszonylatban jól megalapozott s a gyakorlatban hatékony propagandatevékenység haszonnal alkalmazhatja a társadalomlélektan tudományos kutatásait a társadalmi-emberi meggyőződéses, magatartások, állásfoglalások kialakulására és változásuk módjára, mint ahogyan a hírközlésre vonatkozó társadalomlélektani kutatások fontos eredményeit is. Sőt, mi több: a korszerű propaganda már nem is nélkülözheti azokat a mérési, illetve kutatási módszereket és technikákat, amelyeket a szociológia és társadalomlélektan a közvéleménykutatásban használ.

Megkíséreljük áttekinteni a társadalomlélektan és a propaganda azon érintkezési pontjait, amelyekben az együttműködés a leggyümölcsözőbbnek ígérkezik:

1. A társadalomlélektan tanulmányozza és értelmezi a csoportban, a társadalmi osztály, a nemzetiség, a nemzet kereteiben tekintett egyedek mentalitása, nézetei, magatartásai kialakulásának belső mechanizmusait, s térítő-konkrétumokban változásaik társadalmi, ideológiai és művelődési-pszichológiai feltételeit. A propaganda egyik legfontosabb eszköze az egyedek, társadalmi csoportok és osztályok, nemzetiségek és nemzetek tudata és társadalmi pszichéje alakításának és befolyásolásának.

2. A társadalomlélektan felöleli a történelmi megismerési, érzelmi és akaratú folyamatok, valamint azon objektív társadalmi tényezők egész skáláját, amelyek e folyamatok módosulását, egyik vagy másik irányba terelődését magyarázzák, s ily módon — adott körülményekre vonatkoztatva — a propaganda rendelkezésére bocsátja a tömegek „szellemi-ideológiai meteorológiájának“ térképét; jó hasznát veszi ennek a nagy társadalmi közösségek lelkiállapotának és nézetének szüntelenül hullámzó vizein hajózó propagandista.

3. Tudományként a társadalomlélektan az objektív igazság megállapítására törekszik, hogy ne csupán a tárgykörébe tartozó sajátos — szellemi-ideológiai — jelenségekkel és folyamatokkal kapcsolatos valóságnak megfelelő magyarázatokat dolgozzon ki, hanem kiművelhesse a társadalmi haladás közvetlen szolgálatába állítható, a gyakorlati, átalakító társadalmi tevékenységnek megfelelő eszközöket is. A

marxista—leninista propaganda erejének és hatékonyságának legfőbb forrása az igazság előbbrevitele.

4. Közös végül a társadalomlélektanban és a propagandában az is, hogy mindkettő az emberek nagy csoportjaival, széles néptömegekkel, nem pedig elszigetelt egyedekkel foglalkozik.

Melyek hát a propagandatevékenység — korszerű társadalomlélektani koncepciók szerint megítélt — jellemzői?

Egyik elsődleges nézőpontként megemlíthető, hogy a propaganda tudományosan elemezhető és megalapozható. A társadalomlélektan a propaganda eredete és történelmi fejlődése, tartalma, funkciói és cselekvési módszerei problémáinak a tisztázására törekedett és lörekszik manapság is. A társadalomlélektani szakkönyvek döntő többsége rendszeresen és magától értetődően beiktat a legfontosabb fejezetek sorába kifejezetten a propagandáról szólót is. Példaként emlíjtük a következőket: O. Klineberg társadalomlélektani tankönyve (1940), mely *Magatartások és vélemények* című fejezetében összefoglalást ad a propaganda kérdéseiről; Kretch és Crutschfield 1948-ban írt művének egyik legerjedelmesebb fejezete szól a propagandáról; Jean Stoetzel kézikönyve (*La psychologie sociale*, 1963) a *Kollektív információ* című fejezetben tárgyalja a propaganda sajátos kérdéseit. A társadalomlélektan szempontjából érdekes mozzanatok találhatóak Jacques Ellul, G. Bouthoul, Gurvitch, Piéron és mások szociológiai, politikai és lélektani műveiben is.

Az említettekén kívül, valamint az enciklopédiákban és szaklexikonokban található fejezetek és a folyóiratokban itt-ott előforduló cikkek mellett számos, a propaganda különféle problémáinak szentelt könyv is megjelent. (A továbbiakban jó néhányra hivatkozni fogunk. Ezekén kívül megemlítjük még az alábbiakat: *Dictionary of Social Science*, 1964; J. B. Witton: *La propagande internationale — instrument de guerre ou de paix*, 1949; Jacques Ellul: *Propagandes*, 1962; Jacques Ellul: *Un cas du passage de l'information à la propagande*, az *Année sociologique* 1963-ban; Alfred Sauvy *Le pouvoir et l'opinion* 1950-ben megjelent művének *Psychologie collective et propagande* című fejezete; J. Driencort: *La propagande, nouvelle force politique*, 1950.) E könyvek tematikája nagyon változatos: a propaganda természetével, tartalmával és céljával foglalkoznak, az alapjául szolgáló értelmi-érzelmi indítékokkal; s szólnak a technikákról, a legmegfelelőbb eljárásokról, amelyek révén a propagandisztikus hatás kifejthető.

*

A gazdag pszichoszociológiai irodalomban a propagandáról kifejtett szempontok felületes rendszerezése során mindenekelőtt a következő vonatkozásokra irányítjuk a figyelmet: a propagandatevékenység eredete és fejlődése, a propaganda meghatározására irányuló kísérletek a társadalomlélektan szempontjából; azon alanyok sajátosságai, akikhez a propaganda szól, a propaganda hatása és hatékonysága növelésének útjai; néhány megjegyzés propagandánkról a társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszában.

Történelmileg a *rendszeres* propagandatevékenység alapjait a francia forradalom idején rakták le, s Napóleon korában öltött nagy méreteket (Jacques Ellul: *Histoire des institutions*, 1956). A *Grand Larousse*, miután leszögezi, hogy a politikai propaganda tulajdonképpen egyidős a politikai versengéssel és a politikai harccal, hangsúlyozza: a modern politikai propaganda — az ideológia és a politika fúziójával, illetve a nyomdatechnika gyorsan terjedő eszközeinek felhasználásával — a francia forradalom idején jelent meg. „Akkor folyt le az első propaganda-

hadjárat, s az volt az első háborús propaganda. Akkor szabadult fel és szervezkedett első ízben egy nemzet olyan doktrína nevében, amely egy csapásra az egyetemest célozta. Első ízben társul egy világnézet expanziója a bel- és külpolitikához, s e tény már önmagában természetszerűen kitermeli a propagandát" (J. M. Domenech: *La propaganda politique*, 1959).

A propaganda-jelenség s kialakulásának, fejlődésének marxista kutatói egyöntetűen kidomborítják azokat az objektív társadalmi tényezőket, amelyek a XIX., de kiváltképpen a XX. században meghatározták a közvélemény befolyásolhatósága fokának jelentős növekedését a tökéletesített propaganda-eszközök révén. A következő tényezőkről van szó: a politikai harcok, az osztályharcok éleződése; a néptömegek társadalmi-politikai és nemzeti felszabadulási jellegű forradalmi cselekvéseinek indítékai; mind több nemzet és nemzeti állam kialakulása és megszilárdulása; a városiasodás folyamata, amely a tőkés termelési viszonyok és a tőkés iparosítás kiterjedésének kísérőjelensége, s a népesség mind nagyobb összpontosulásához vezet; a válságok és a háborúk, amelyek megsokszorozták a modern élet fokozatos uniformizálódásának tényezőit, s egyidejűleg azokat a műszaki találmányokat is (rotációs gépek, rádió, film, televízió), amelyek azonnali és egyidejű ráhatást tettek lehetővé ezekre a nagyobbodó néptömegekre.

Hasonlóképpen a társadalomlélektan sok művelőjét foglalkoztatta a propaganda meghatározása, s a befolyásolási eszközökhöz, a meggyőződések és magatartások megváltoztatásának különféle eszközeihez, különösen a neveléshez fűződő viszonyának a tisztázása. Bizonyos meghatározások általánosabb jellegűek, láthatóan tudományos szintézisre törekvők. Bartlett szerint például „a propaganda kísérlet a társadalom véleményének és magatartásának befolyásolására, hogy a személyek meghatározott magatartást tanúsítsanak és meghatározott véleményt valljanak". Az olasz filozófiai lexikon a propagandáról a következőket tartalmazza: „Olyan technika, amellyel megkísérik — percepcióik és értékítéleteik módosításával — a csoportok vagy a személyek magatartását megváltoztatni, s cselekvést kiváltani adott eszmék, intézmények, személyek, dolgok érdekében." Más meghatározások magukon viselik a néptömegekkel és közvéleménnyel kapcsolatos sajátosan polgári politikai magatartások és ideológiák jegyeit. A szintézisre törekvők kategóriájába tartozik — a már idézettekén kívül — Lumley meghatározása is, amely szerint „a propaganda kifejezés a latin *propagare* kifejezéssel egyazon családba tartozik; szélesebb értelemben: terjesztés, védelmezés" (J. E. Lumley: *The Propaganda Menace*, 1933). A legtöbb polgári szerző (például Laswell) szerint a propaganda a néptömegek becsapásának, félrevezetésének hatékony eszköze az uralkodó osztályok hasznára való politikai, gazdasági és ideológiai alárendeltségük biztosítására. Ebben a szellemben fogalmaz Yung és Doob is. Yung szerint a propaganda az eszme, nézet, magatartás terjesztésének olyan akciója, amelyben nem magyarázzák meg világosan a hallgatónak vagy az olvasónak a propaganda igazi célkitűzését (Kimbal Yung: *Social Psychology*, 1930). Doob a propagandát a következőképpen minősíti: „Bizonyos, az egyedek csoportjai magatartásának ellenőrzésében érdekelt személyek szuggesztívó útján végzett rendszeres kísérlete a szóban forgó csoportok magatartásának ellenőrzésére, következőképpen cselekvéseik ellenőrzésére is" (L. W. Doob: *Propaganda — Psychology and Technic Aspect*, New York, 1935).

A propagandáról szóló polgári irodalom bizonyos részét az jellemzi, hogy a propagandát a publicitással azonosítja, és szembeállítja a nevelési folyamattal. Alfred Sauvy antagonizmust lát a hírközlés, az oktatás és a propaganda között. „Határozottan elhatároljuk a hírközlést a propagandától. A propaganda célja az

alárendelés, a hírközlésé pedig a szellemi felemelés és felszabadítás“ (Alfred Sauvy: *Introduction à la psychologie politique. La nature sociale*, 1959). Gustave Le Bon *Psychologie des foules* című könyvét — kezdetlegessége ellenére is — Sauvy hasznos bevezetőnek tartja a propaganda módszertanába, s mesterével egybehangzóan vallja, hogy a propagandának el kell kerülnie a szellem foglalkoztatását; dogmákat kell becsepegtetnie a lelkekbe, feltételes reflexeket keli kialakítania; éppen ezért le kell egyszerűsíteni a problémákat, s inkább az érzelmekre, mint a mindig bajt hozó rációra kell apellálni! A propagandáról szóló teljes fejezet e szellemben fogant, amiről végkövetkeztése is tanúskodik: „A propaganda nem egyéb, mint a sebész számára nélkülözhetetlen érzéstelenítő szer, amelyről még azt sem köteles tudni, hogy mennyi ideig hat.“

Számos, nem marxista szerzőnél találunk ésszerűbb, antikommunizmussal nem mérgezett szempontokat. A H. Piéron szerkesztésében közzétett alkalmazott lélektani tankönyv *Propaganda és publicitás* című fejezetében G. Durandin rámutat a közönség befolyásolása két típusának minőségi különbségeire, s hangsúlyozza a propaganda bonyolultságát. A propaganda szerinte nem csupán már előbb kialakult szükségletek adott irányba terelését és hangsúlyozását jelenti. Kiemeli az eszmék propagálásában részt vevő megismerő és érzelmi mechanizmusok szerepét is. Noha a propaganda nem áll távol a publicitástól, különbözik is tőle, minthogy olyan kívánalmakat szuggereál vagy érvényesít, amelyek gyakran módosítják a magatartásformákat, a lelkiséget, sőt, a meggyőződéseket is. „A propaganda befolyásolja az emberi lény alapvető magatartásait“ — írja idézett művében Domenach.

Függetlenül definícióik eltéréseitől a társadalomlélektan különböző művelői abban kétségtelenül egyetértének, hogy napjainkban a propagandának, kiváltképpen a politikai propagandának óriási a meggyőző hatása. Kretch és Crutchfield — talán nem is szándékolatlan túlzással — a következőket írja: „A propaganda az embereket vezérlő egyik legfőbb hatalommá vált. Úgy tűnik, veszélyesebb fegyver, mint az atombomba, s hatékonyabb békeeszköz, mint az ENSZ. Rendre a propaganda erőnyei közé sorolták: viszonylag szerény költségeit, szubtilitását, azt a lehetőségét, hogy formáit majdnem a végtelenségig variálja“ (D. Kretch—R. S. Crutchfield: *Théories et problèmes de psychologie sociale*, 1951).

A tudományos tárgyilagosság alapelvétől gyakran eltérő Domenach általános szellemének elfogadása nélkül idézzük egyik józan megállapítását: „Az igazságnak bizonyos légkörre van szüksége, hogy létezzék és győzedelmeskedjék. Naivitás volna azt hinni, hogy egy olyan évszázadban, amelyben minden probléma tömegméretekben jelentkezik, hasonló légkör s vonzóerő a propaganda felhasználása nélkül is kialakítható lenne... A propaganda az önmagukban, hivatásukban, jövőjükben hívó társadalmak természetes megnyilvánulása.“

*

A propaganda többet jelent eszmék vagy — egy társadalmi osztály adott világnézetéből következő — ideológiák terjesztési módjánál. A propaganda szervezett társadalmi közösségek meggyőzésének módja, alapfontosságú eszköze bizonyos eszmék, a társadalmi életet alkotó tények és események ideológiai értékelésének és értelmezésének helyességéről vagy helytelenségéről, s ugyanakkor arra is törekszik, hogy — az általa szolgált politikai és társadalmi eszméknek megfelelő cselekvések kiváltásáért — a szóban forgó közösségek alkalmas magatartásukat is kialakítsák. A propagandatevékenységben a lényeges ideológiai vonatkozás összefonódik a lélektanival, helyesebben: a társadalomlélektanival, ami azt is jelenti, hogy nemcsak

az emberek eszéhez és ítélőképességéhez szól, hanem az emberi személyiség érzelmi tényezőihez is, valamint a társadalmi érzelmekhez; hiszen tartalmában az ideológiai-racionális összetevő egyben emotív tartalom hordozója is. Egyszóval: a propaganda elméleti, politikai, művelődési, de nem kevésbé lélektani értékek hordozója is.

Az elméleti lélektani és a politikai bensőséges kapcsolata annyira hangoztatott és fontos, hogy figyelembevétele nélkül lehetetlen megérteni egy lényeges tény, nevezetesen bármely propaganda osztályjellegét. „Az adott eszmék, doktrínák, politikai elméletek magyarázatára, terjesztésére törő propaganda osztály- és pártos jellegű“ (*Dicționarul politic*. Sub redacția lui B. Ponomariov, București, 1959).

A propaganda közvetlenül vonatkozik a társadalmi osztályok azonnali és távlati alapérdekeire, s ebből következően — a szembenálló társadalmi osztályok kifejeződéseként — félre nem ismerhető különbség és szembenállás adódik a munkásosztály és a polgárság propagandája, vagy a történelmileg haladó osztályok és a pozitív történelmi szerepüket már eljátszott, esetleg éppen hanyatló osztályok propagandái között. Noha nem magától, önműködően valósul meg, a felsőbbrendűség mindenkor azé a propagandáé, amely következetesen harcol a társadalmi és nemzeti igazságosság eszméiért, a haladó eszmékért, az emberi méltóságért és szabadságért, a tartós és igazságos békéért.

Ilyen — a proletariátus forradalmi céljait és történelmi hivatását kifejező — eszmények oldalán áll a munkásosztály filozófiai, politikai és etikai felfogására építő és ahhoz igazodó marxista—leninista propaganda. Még az ezzel a felfogással nyilván nem rekonszenvező polgári kutatókat is arra készítetik a realitások, hogy elismerjék e propaganda hatalmas meggyőző erejét. „A marxizmust sugárzása erejével jellemezhetnők; arra alkalmas filozófia, hogy elterjedjen a néptömegek között; mindenekelőtt azért, mert egyezik az ipari civilizáció adott helyzetével, aztán meg azért is, mert megfelelője egy olyan dialektikának, amely — anélkül, hogy lényegében eltorzulna — szélsőséges egyszerűsége redukálható. Ennek ellenére bizonyos, hogy a marxizmus nem terjedhetett volna el olyan széleskörűen és gyorsan, ha Lenin át nem írta volna a gyakorlati tevékenység módszerévé“ — állapítja meg Domenach *La propagande politique* című művében. Ez nem csupán a marxista—leninista propaganda erejének elismerését jelenti, hanem egyik alap-jellemzőjét is: e propaganda szét téphetetlen kapcsolatát a társadalmi élet gyakorlatával, a munkásosztály forradalmi harcának stratégiájával és taktikájával.

A továbbiakban — a kommunista sajtó átfogó levelezői hálózatára hivatkozva — ugyancsak Domenach jegyzi meg, hogy „ez a tájékoztatási tevékenység a kommunista propaganda felsőbbrendűségének egyik kétségbevonhatatlan eleme: lehetővé teszi számára az ellenfél propagandájáénál gyorsabb cselekvést; ezzel megzavarja s igen gyakran maga mögé is utalja az ellenséges propagandát“.

A propaganda az egyik legnagyobb felelősséggel járó társadalmi tevékenység. Tárgykörébe tartoznak a rendkívül széles néptömegeket állandóan intenzíven foglalkoztató és érintő életbevágóan fontos bel- és külpolitikai kérdések. A propaganda formáinak és eszközeinek változatossága (ideológiai oktatás, könyvkiadás, sajtó, rádió, televízió, előadások, filmek), nagy hatósugara és gyorsasága csak hangsúlyozza ezt a fontosságot.

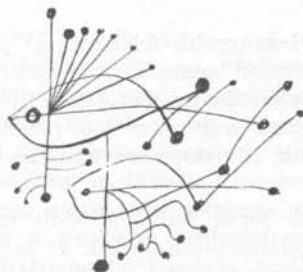
A propagandatevékenység során felhalmozódott gazdag tapasztalat, a propaganda jelenlegi és távlati feladatai tartalmazzák és megkövetelik további tökéletesítésének lehetőségeit és szükségességét. E vonatkozásban nélkülözhetetlenek tűnik

a társadalomlélektan és a szociológia elméleti és módszertani eszközeinek hasznosítása. A tudományos társadalomlélektan kidolgozta fogalmi és értelmező apparátus lehetővé teszi az — esetenként bizonyos propagandisták tevékenységében még érezhető — szokványos eljárások és irányzatok kiküszöbölését. Ez az empirizmus a rutin és az elévült módozatok elburjánzásának táptalaja, olyan eljárások megőrkítője, amelyek nagy hatékonyságú eszméket is elszegényítenek.

A társadalomlélektani és szociológiai ismeretek biztos ellenszerei a propagandatevékenységben megnyilvánuló formalizmusnak. A propagandatevékenység egyik hibája, amely ellen pártunk nagy energiával harcol, a realitások egysikű — vagy csak pozitív, vagy csak negatív oldalait láttató — ábrázolásának irányzata. Ez nem dialektikus, hanem irreális, tehát leszerelő álláspont. Az alkotó marxizmus szellemében fogant propaganda arra hivatott, hogy *a valóságot teljes — ellentmondásos — bonyolultságában, pozitív és negatív oldalaival ábrázolja, s rámutasson a hiányosságok és hibák kiküszöbölésének módozataira*. Ehhez még hozzá kell fűznünk azt is, hogy a propaganda nem öncélú, de nem is egyszerűen bizonyos eszmék és ismeretek felvilágosító jellegű terjesztési módja. A sablon, a szürkesség és az egyhangúság terheitől megszabadított, s a tudomány és művelődés — mai fejlettségének megfelelő — vívmányaival gyarapodó ideológiai propaganda olyan mértékben bizonyíthatja a hatékonyságát, amilyenben sikerrel emeli a néptömegek szocialista öntudatát, mozgósítja energiáit, képességeit és elhatározását társadalmi cselekvésünk minden aspektusának tökéletesítésére.

A propagandával kapcsolatos társadalomlélektani kutatások figyelemre méltó következtetései azt bizonyítják, hogy csupán a kifejező, szuggesztív erejű propaganda hatásos; főként az, amely alanya lelkiállapotához, sajátos problémáihoz igazodva tör célra. Felsül az a propagandista, aki nem képes felkelteni hallgatói vagy olvasói érdeklődését a közlés tartalmát és formáját illetően, nem csigázza fel gondolataikat, nem alakítja pozitív értelemben értékítéleteiket, nem mozgósítja érzelmi és — főként — akarati energia-tartalékaikat.

A propagandista fő hivatása nem merülhet ki magyarázatok megfogalmazásában, eszmék, értékelések, elméleti, ideológiai, politikai ismeretek közvetítésében; meg kell győznie hallgatóját vagy olvasóját a magyarázatok, eszmék, értékítéletek helyességéről; a meggyőzés alapján rá kell bírnia őket bizonyos magatartások vállalására, a cselekvés serkentésére kedvező lelkiállapotot kell kialakítania, növelnie kell az időszerű és haladó politikai, gazdasági, társadalmi célok megvalósítására irányuló akaratot. Mindez a megismerés, az érzelem és az akarat lélektani-társadalmi folyamatainak ismeretét is megköveteli. E folyamatok eléggé bonyolultak. hiszen nem elszigetelt egyedekről van szó, hanem embercsoportokról, társadalmi rétegekről és osztályokról, a nemzetiségről, a nemzetről. Ez megkívánja, hogy a propagandista beleélje magát a propaganda alanyainak lelkivilágába, lélektanának mágneses bűvkörébe.

PÁSKÁNDI GÉZA Az „abszurd jelenség“
és a halál

Régebbi fejtegetéseink*, melyek főként az „abszurd jelenség“ művi vetületére, visszatükröződésére (s csak részben s utalásszerűen magára az abszurd jelenségre is) vonatkoztak, nem juthattak el a „filozófiai abszurdig“, pontosabban, az „abszurd filozófiájának“ megragadásáig.

Ha abból a már megemlített jelenség-tényből indulunk ki, hogy két ember beszélgetése a harmadiknak (a beavatatlannak) abszurdnak tűnhet, mivel *nincs birtokában az előzménynek*, sem a számára zsargonnak, dialektusnak vagy éppen „tolvajnyelvnek“ vélt beszédnek, vagyis „belecsöppen“ és fegyvertelen tájékozatlansággal áll egy szituáció kellős közepén, arra a természetes következtetésre juthatunk, hogy minden abszurd szituáció csak relatíve, valamihez viszonyítva abszurd (a létben). Az említett esetben, ha a két beszélgető a később érkezett harmadikat beavatná az előzménybe, közölné vele a *chiffre* megfejtését, a harmadik „abszurd helyzet-érzete“ mindjárt megszűnne, s „otthon érezné“ magát, nem pedig idegennek, egy számára érthetetlen és értelmetlennek tűnő társalgás résztvevőjének.

A társaságba csöppent harmadik ugyanis — saját magát mint szubjektumot hozva — azt, ami „csupán érthetetlen“, értelmetlennek is ítéli meg.

Az abszurd jelenség megőrzésének legrelatívabb esetei tehát azok, amelyekben a szubjektum „nézőszöge“, „ítélő-szöge“ a domináns, s mivel egy vagy több „láncszem“ hiányzik a „megértés“ kiteljesedéséhez, a beavatottság csonka, a harmadik részvétele hiányos, az „érthetlenség“ pedig tudatában az „értelmetlennel“ azonosul.

Az abszurd nem-relatív (tehát: abszolút) esete viszont az lenne, amelyben — továbbra is példánkkal élve — a beavatatlan harmadik, miután megismeri az előzményt is meg a *chiffre*-t is, továbbra is „értelmetlennek“ érezné a másik kettő társalgását. Továbbá a másik kettő bevallottan szintén értelmetlennek tartaná a maga társalgását, viszont az értelmetlenkedő harmadikra mégis mint abszurdra tekintené. Ehhez járulna az, hogy *mi* — a hármójukon kívül állók — abszurdnak ítélnék mind az önmagát abszurdnak nem tartó harmadikat, mind az önmagát abszurdnak elismerő két másikat. Ezt egy abszolút „abszurd körnek“ nevezhetjük, amelyben a kör tagjai, A és B saját abszurdításukat azzal fokozzák, hogy ennek tudatában is folytatják abszurd társalgásukat, és bár nekik is az a véleményük saját társalgásukról, a harmadik, tehát C hasonló véleményét mégis abszurdnak nyilvánítják. C-nek igaza van abban, hogy A és B társalgása abszurd, de ettől még az ő véleménye is az lehet,

* Gondolatok az abszurd fogalmáról. *Korunk*, 1967. 6. — Az abszurd gondolkodás forrásairól. *Korunk*, 1967. 7.

mint ahogy ez esetben az is. Hogy e kör abszolút legyen, reánk, kívül állókra van szükség, akiknek véleménye rajzolja teljessé a kört.

Képzeljük el a következő beszélgetést: *Első társalgó*: „Kettő.“ *Második társalgó*: „Öt“. Most érkezik a harmadik, aki mit sem ért az egészből, és abszurdnak hajlandó érezni a társalgást. Az első beszélgető azonban felvilágosítja: alkudoznak, a barátja kétszázat ígér az áruért, ő viszont ötöt kér. Ebben az esetben megszűnhet a harmadik abszurd-érzete. Ha azonban a felvilágosítások után azt mondja: „Nem értem a vitákat, hiszen a kettő és az öt egy és ugyanaz az érték“, a másik kettő érzi abszurdnak a harmadikat. Ha viszont a második így világosítaná fel a harmadikat: „Én azt állítom, hogy kétszer kettő négy, ő pedig azt, hogy öt“, ebben az esetben a harmadiknak joga van a másik kettőt abszurdnak érezni, feltéve, ha neki nem az a véleménye, hogy kétszer kettő — hat. Ha azonban neki az a véleménye, hogy kétszer kettő hat, akkor mindhárman abszurdoknak tűnhetnek a mi számunkra: az első, bár igazat állít (kétszer kettő = négy), de olyasmin vitatkozik, ami (az aritmetikában) nyilvánvalóságánál fogva közhely, a második mert lehetetlent állít (kétszer kettő = öt), a harmadik szintén (kétszer kettő = hat).

Ez az abszurdítás csak fokozódhat azáltal, hogy jön egy negyedik — vagy „mi“ —, s azt mondjuk: abszurdok vagytok, mert vitakozni csak eldöntetlen kérdésekről szabad, minden, amit eldöntöttek — lezárt ügy. Ebben az esetben mi is az abszurd jelenség áldozataivá lettünk, mert egy nagyon is kétes dolgot megfellebbezhetetlen axiómaként jelentünk ki. (Az ti., hogy „eldöntött“, nagyon relatív: ki döntötte el, mikor, mennyire megnyugtatóan, mennyire ellenőrizhetően és így tovább.)

Ezekből a példákból úgy tűnik, hogy abszurd önmagában nincs is, csupán viszonylatokból, összefüggésekből kitapinthatóan. A természetben például semmi sem abszurd önmagában véve: de csak azért, mert a fáknak, szikláknak nem tulajdonítunk „belső értelmet“, „rendeltetést“, „célirányulást“, „belső ész-rendet“ — vagyis nem mondjuk azt: „A fűvek célja, hogy boldogak legyenek.“ Az abszurd jelenség tehát csakis az emberi létben van jelen.

A „telosz“-t, a célszerűséget, a valamilyen finalításra való törekvést csak azoknak tulajdonítjuk, akik-amelyek maguk is képesek létrehozni ilyen fogalmakat. Fogalmakat csak fogalmat-létrehozóknak tulajdoníthatunk. (Leszámítva az animizmus tényét és a metaforákban élő költészet eseteit.)

Az abszurd jelenség tehát az emberben van: és csakis abban az emberben, akiben a „célszerűség“ fogalma is él vagy élt, vagy lappang. Mert az abszurdítás nem más, mint az *anti-telosz*: ellen-célszerűség; ezt az „anti-teloszt“ csak az élheti át, akiben legalább csírájában megvan a célirányulás vagy ennek halvány emlékképe. Az „abszurd jelenség“ létérzéként abban az emberben működik, akiben valaha a célszerűség tudata volt, de időközben feledte vagy feledtették vele, s most új célszerűség még nincs, s a régi már elhalványult. Ebben a régi célszerűség és új célszerűség közti *lebegésben* van az abszurd léte, jelenléte. Bármilyen szorongás oka: az abszurd lehetősége a lét alakulásában. Az a lehetőség, hogy a dolgoknak „latens-abszurdításuk“ van: az átváltozás lehetősége, a hiábavalóság lehetősége van bennük. A szorongás oka a lehetőség latensvolta, egy lehetőség-körben az abszurd-változat probabilitása (valószínű-

sége). A céltalanságba süllyedhető cselekedet, a magát csak másként megvalósítható egy, a kiszámíthatatlanság és a kockázat érzete, a véletlen egy adott helyzetben a szükségszerűt módosíthatja, sőt: szerepcsere is történhet — íme a szorongás alapjai, íme az „abszurd jelenség“ pszichés változata: a szorongás. A szorongás tehát: az abszurd érzete, az abszurd-dá-válás lehetőség-érzete bennünk. Ez a szorongás jelzi bennünk, hogy van „abszurd jelenség“.

Ezekből az is világos, hogy nem minden szubjektum, amely érzi az „abszurd jelenséget“, vagyis szorong, egyben az egész egyetemes lét értelmét tagadja vagy vonja kétségbe, vagy nem látja. Az emberi lét értelmét, az emberek életének, az összes emberek életének az értelmét nem kell ahhoz tagadni vagy nem látni, hogy „érezzük az abszurd-jelenséget“, vagyis szorongjunk, vagyis a lehetőségben (lehetőségekben) érzékeljük a „latens-abszurd“ probabilitását is.

Ezért fontos megjegyezni, hogy a „művészi abszurd“ eseteiben magát az „abszurd jelenséget“ sokszor inkább kívülről írják le, anélkül, hogy az alkotók a hősök abszurd-érzetében teljesen osztoznának. Ez az alkotásnak magának öntörvénye: ha célját látom az abszurd, az értelmetlen rögzítésének alkotás által — már a lét egyik értelmét mutattam fel, s ezáltal célt fedeztem fel, „megértelmesítettem“ alkotásom által.

Vannak olyan alkotók is, akik hőseikkel szinte teljesen azonosulnak, s az egész lét értelmét tagadják, vagy legalábbis megkérdőjelezzik (a lét értelmén a cselekvést, a fejlődésre való törekvést, a szabadságot, az önkiteljesítés céljait értjük), ezek azonban magával az alkotással cáfolják a tett, a valamire való irányulás céltalanságát. Ezek a művészek a szükségszerűséget tagadva a véletlennek, a „hazardnak“ juttatnak akkora szerepet, hogy ez a véletlen jelenik meg már-már fatalitás képében. A determinizmus szelídebb, emberszabású gondolatától menekülve a kikerülhetetlenig, a katasztrófálisig, a fatalizmusig jutnak.

Abszurd hőst ábrázolni tehát nem jelenti az alkotó abszurdítását is: ez csak azok szemében lehet így, akik naiv módon a megalkotott hősökben mindig csupán az alkotó személyét, énjét, „magán-véleményét“ szimatolják. Az abszurd művészi ábrázolásának lehetséges egy realiztikus gesztusa is, amikor az alkotó azt mondja: „Íme, ilyen emberek is vannak, ilyen sorsok, ilyen képletek, ilyen közérzetek, gondolkodásmódok is.“

Minden „abszurd alkotást“ tehát esetről esetre kell vizsgálni ahhoz, hogy megállapíthassuk: teljesen azonosult-e az alkotó a maga alkotta hőssel, illetve: az abszurd közérzetű hős az alkotó világlátásának, szemzőgének, létérzetének az exponense, vagy csupán objektív „feltérképezése“ az „abszurd jelenség“ egyik típusának.

Visszatérve azonban az „abszurd jelenség“ filozófiai aspektusára, azt kell mondanunk; mindaz, amit az abszurd művészetből levonhatunk az abszurd jelenségre vonatkozólag — csupán az abszurd jelenség leglátványosabb megjelenési formái. Mindazok a vonások, amelyekről fejtegetéseinkben beszéltünk: a hiábavalóság érzete, az átváltozottság, az elidegenedettségek és az elidegenítettségéből adódó kín-érzet és érzéketlenség az értelem-vesztettségben való tehetetlenség, a perspektíva-hiány érzete, a céltalanság közérzete — mind-mind emberi aspektusban mutatják fel az „abszurd jelenséget“.

Azt is mondtuk, hogy a nem emberi természet nem lehet abszurd, mert önmaga célját — tudunkkal — nem jelölte meg, saját értelmét nem „jelentette ki“ maga alkotta fogalmakkal; s abszurdról benne csak úgy beszélhetnénk, ha az emberi természet (értelem!) a nem emberi természetbe kívülről „célszerűséget“, „értelemszerűséget“ importálna (magyarán).

Azt is mondtuk, hogy két ember beszélgetése a harmadiknak abszurdként tűnhet, mert az utóbbi nincs birtokában a chiffre-nek s az előzményeknek. Ehhez a példához kell visszatérnünk, hogy az abszurd filozófiai vonatkozását alaposabban megvizsgálhassuk.

A harmadik (vagyis a beavatatlan) ember saját szubjektumán át teszi abszurdá a másik kettő társalgását: az abszurd ebben az esetben benne — a harmadikban van, mert „*ab ovo* abszurdnak érez“ (valamit, amelynek sem okait, előzményeit, sem nyelvét nem ismeri). Mi történik itt? Az „érthetlenséget“ (a szubjektum viszonylatában vett érthetlenséget) az „értelmetlenséggel“ (az objektum viszonylatában vett értelmetlenséggel) azonosítja. Más szóval: az „értelmetlenség“ fő kritériumává az „érthetlenséget“ teszi. Vagyis: az értelmetlenséget (tehát: hiábavalóságot, céltalanságot, a valamilyen finalításra való törekvés hiányát) a felfoghatósággal (intelligibilitással), megérthetőséggel — mint számára legfontosabbnak tartottal — méri, illetve azonosítja, amennyiben tulajdonképpen ezt mondja: „Nem értem, nem fogom fel, tehát értelmetlen.“ Mi történt itt? Ezzel az azonosítással (az „értelmetlen“ és „érthetetlen“ azonosításával) az azonosító nem tesz egyebet, mint kijelenti: az értelem-szerűség — illetve célszerűség — lényege az érthetőség, az intelligibilitás. Vagyis: csak az lehet célszerű, ami megérthető. Más szóval: semmi sem célszerű, ami érthetetlen. Ezzel tulajdonképpen nem tett egyebet, mint az objektumot (valóságos célszerűt) a szubjektumtól (saját intelligibilitásától) tette függővé. Továbbá tagadja az objektivitását annak, ami szubjektumában mint „felfogott“ nem jelenik meg.

Abszurdnak nevezni azt, amit „csak nem értünk“ — maga is abszurdítás. Ez a dolog negatív része. Azt sem szabad azonban elhallgatnunk, hogy az említett, az azonosításig elmenő kritérium-rangraemelés pozitív aspektusban is megvillan. Azzal, hogy „érthetőséget kér“, kívánja a célszerűséget, amelyet magáévá akar tenni. Mindezzel együtt is elmondható: az abszurd lényegének az intelligibilitásban való keresése maga is az „abszurd jelenség“ körébe tartozik, és az abszurd emberi magatartást fejez ki. Tegyük ehhez hozzá, hogy az „egyes ember“ és a „csoportos ember“ viszonylatában ennek az „abszurd magatartásnak“ a tarthatatlansága nyilvánvaló: az egész emberi lét viszonylatában azonban sokkal bonyolultabb az ügy.

Ha az egész emberi lét teszi meg az érthetlenséget (felfoghatóság-hiányt) az értelmetlenség, cél-hiány fő kritériumává, már nem beszélhetünk abszurdról, illetve abszurd magatartásról. Vegyünk egy példát, ami „az egész emberi lét“ annyira általános fogalmához illik: a halált. Az egész emberi lét számára, amely önmagát megvalósítani, lemérni, kiteljesíteni „a saját halála előtti létben“ indult, érthetetlennek tűnik és megkérdőjelezett a „halál utáni lét“ — éppen azért, mert önmagát megvalósítani, lemérni és kiteljesíteni az utóbbiban az „ellenőrizhetőség

szintjén“ nem tudja. A halál érthetlenségét joggal a halál értelmetlenségével azonosítja, nem látván célnak semmihez, csak oknak, eszköznek valamihez. Az egész emberi lét magatartása tehát nem abszurd, amikor a halál érthetlenségét (felfoghatatlanságát) a halál értelmetlenségével (célталanságával) azonosítja, s a halált az abszurd jelenség lényegének érzi. Tehát, amit szabad Jupiternek . . . — mondhatjuk erre kételkedően: amit nem tehet az egyes és a csoportos ember anélkül, hogy abszurdvá válna, azt az egész emberi lét megteszi anélkül, hogy magatartása a legcsekélyebb mértékben is abszurdnak tünne. Hogy van ez?

Az egész emberi léte nemcsak a meghatározottságok, de a törvények felismerése és „lét-szerüvé“ tétele is jellemzi. Ez a „lét-szerüvé“ tétel azt jelenti, hogy „felismerve — módosítunk“: a fel nem ismert törvény egy lehetőség szorongató érzését adja, a homályos háttérből mozgat, míg a felismert a „szemünk előtt módosítja a léte“.

A meg-nem és fel nem ismert törvény oka lehet az abszurdnak, az abszurd magatartás forrása lehet. De hát a halál nem éppen ilyen meg nem ismert törvény, s ezért találjuk érthetetlennek és értelmetlennek? Csak-hogy a halál törvényszerűségét az emberi lét már rég felismerte, és reá hivatkozva „létszerüvé“ is tette, hiszen létünket állandó módosulások és módosítások kereszttüzebe a halál is fogja. Tehát a halál felismert törvény, ámde kétfajta olyan törvényszerűség van, amelyet az emberi lét létszerüvé kíván tenni. A nap felkel és lemegy: ezt a törvényt is felismerte az ember, módosítja is létét, de mert ez nem húsába vágó, „nem az emberen magán végzetesen megnyilatkozó“ törvény, nem lázad ellene, s nem is tartja abszurdnak. A halál viszont: az emberen magán végzetesen megnyilatkozó törvény. Éppen ezért abszurdnak tartja, az abszurd lényegének, mert értelmetlennek találja.

A pusztaság és konok „ismétlődés“, az egyetlen kivételt sem mutató tapasztalat, a „statisztikus emlékezet“ felismertette az emberrel a halált mint törvényt: az ember tudomásul vette, belekalkulálta létébe mint „kikerülhetlent“, de mert Ő (az ember) az egyetlen, aki értelmet keres, s önmagát teszi meg egyetlen „értelmesnek“, az őt-felszámolót nem tartja annak (értelmesnek, célszerűnek és felfoghatónak). Az ember megtűri a halált a törvények között, de sohasem szeretheti meg, mint a nap-felkelést, a napnyugtát vagy a levegő áramlásait.

Az ember a halált a „biztos véletlennek“ érzi.

Innen van ellene való lázadás-érzete is. A halál az egyetlen a törvényszerűek közül, amely „törvény“ ugyan, szükségszerű ugyan, de valamiképpen mégsem érzi másnak az embert, mint egy „biztosan bekövetkező incidensnek“, afféle „véletlennek, fenntartott hellyel“. A halál a leggyanúsabb törvény a törvények között — így érzi az emberi lény.

Az abszurd jelenség alapján tehát magának az embernek a halállal kötött „különbékéje“; mégpedig olyan különbéke ez, amely alatt az ember állandóan fegyverkezik, készül a halál elleni háborúra.

Abszurd tehát az ember számára az, ami véletlenszerűségében hordozza a maga szükségszerűségét: véletlenszerűségében törvény és szükségszerű. Az olyan „véletlen“, amely magát a szükségszerűségek Pantheonjába csempészte, hogy ott igazi istenségként mutassa önmagát. Az abszurd jelenség lényege: a felfogásunkban szükségszerűnek, törvényszerűnek álcázott véletlen. Ezért az abszurdum prototípusa és forrása: a halál.

Túlhaladta-e Marxot az idő?

A modern kapitalizmus ellentmondásairól

„A polgári termelési és érintkezési viszonyok, a polgári tulajdonviszonyok, a modern polgári társadalom, amely oly hatalmas termelési és érintkezési eszközöket varázsolt elő, ahhoz a boszorkánymesterhez hasonlít, aki nem ura többé az általa felidézett hatalmaknak... A társadalom rendelkezésére álló termelőerők már nem a polgári civilizáció és a polgári tulajdonviszonyok előmozdítására szolgálnak; ellenkezőleg, túl hatalmasokká lettek e viszonyok számára, e viszonyok gátolják őket; és mielőtt ezt a gátat leküzdik, az egész polgári társadalomban zavart támasztanak, veszélyeztetik a polgári tulajdon létezését. A polgári viszonyok túl szűkké váltak ahhoz, hogy befogadhassák az önmaguk által létrehozott gazdagságot. Hogyan küzdi le a burzsoázia a válságokat? Egyrészt úgy, hogy kénytelen megsemmisíteni a termelőerők nagy tömegét; másrészt úgy, hogy új piacokat hódít meg, és alaposabban aknázza ki a régiakat. Tehát hogyan? Úgy, hogy még hatalmasabb válságokat készít elő, és a válságok elhárításának eszközeit csökkenti... De a burzsoázia nemcsak kikovácsolta a fegyvereket, amelyek halálát okozzák; megszülte azokat a férfiakat is, akik e fegyvereket forgatni fogják — a modern munkásokat, a proletárokat... (A burzsoázia) képtelen az uralkodásra, mert képtelen arra, hogy rabszolgájának létét akár csak rabszolgaságának keretében is biztosítsa... A társadalom nem élhet már alatta, azaz a burzsoázia élete már nem fér össze a társadalommal.“

Csak néhány lényeges tételt akartunk idézni abból a gondolatmenetből, amelyet Marx és Engels 120 évvel ezelőtt a *Kommunista Kiáltvány*-ban kifejtett, midőn meggyőződtek arról, hogy a szocializmust utópiából tudománnyá kell előléptetni, értelmiségiek álomképéből a tőkés termelésben rejlő ellentmondások (objektív—szubjektív) kibontakozásának és a proletariátus ebből következő harcának történelmi végcéljává kell tenni.

Mondjuk meg bátran és világosan: ha Marx és Engels tudományos szocializmusának ez a tétele megdőlni, ha a történelem „meghaladja“, akkor az egész történettudományt újra kell fogalmazni, akkor az új szocialista társadalom tavlata köddé foszlik, vagy egészen más alapokon kell megindokolni és újra felépíteni.

Herbert Marcuse, a német származású amerikai szociológus, valamennyi írásában, de különösen *Az egydimenziójú ember* című tanulmányában (bár Marx tanítványának vallja magát) határozottan és kategorikusan tagadja mind a két tételt, amelyen a modern társadalom és a proletár forradalom marxista megítélése alapul¹. Marcuse a következőket állítja:

a) a fejlődés magas szintjére emelkedett tőkés-technológiai társadalmak teljes mértékben szabályozni tudják önmagukat. A „bűvészinas“ példázata, aki „nem ura többé az általa felidézett alvilági hatalmaknak“, a hozzáértő és ugyanakkor mindenható boszorkánymester példaképévé változik át. Ez utóbbi tökéletesen tudja irányítani az általa életre hívott géniuszokat és szellemeket, hatalmakat és szörnyeket; uralmának eszközeivé teszi és kedve szerint mozgatja őket;

b) a technika fejlődésének magas fokán álló kapitalizmus munkásosztálya semmiképpen sem „rabszolga“, kinek létét a polgári munkaadó „akárcsak rabszolgaságának keretében“ sem tudja biztosítani; a munkásosztály tudatosan (s maga a rendszer ellenállhatatlan asszimiláló és felszívó erejénél fogva) beilleszkedik a tőkés rendszerbe; ennél fogva a munkásosztály harca is a rendszer dinamikus, de biztos egyensúlyának elemei közé tartozik;

c) a forradalom végső reményei a peremvidéken összeverődő csoportokon és a kívülállókon alapulnak, vagyis a proletariátus alatti rétegeken és azokon a csoportokon, amelyek a teljes elutasítás álláspontjára helyezkednek, totálisan szabadulni akarnak a rendszertől és egyben attól a társadalomtól is, amelyhez leltári tárgyként hozzátartoznak².

Marcuse tételeinek a mai Olaszországban az kölcsönöz varázst (hiszen gyakran szolgálnak a peremrétegek és a „kétségbeesettek“ elméleti „állandóságaként“), hogy az „eltömegesedés“ bizonyos (nézetem szerint inkább Észak-Amerikában, mint Nyugat-Európában észlelhető) jelenségeit igyekszik figyelemre méltóan felvázolni, bár az egész kép meglehetősen felületesnek látszik. Egyébként felületesnek tartom Marcuse egész elméletét.

Véleményem szerint a Marcuse felsorakoztatta új tényezők közül egy sem érinti, egyetlen érv sem cáfolja a modern társadalom „mozgástörvényeinek“ alapjait, amelyeket Marx tárt fel. A fő hiba az, hogy Marcuse vizsgálatai „helyhez kötöttek“ és „a pillanathoz igazodnak“. Maga az a tény, hogy a burzsoáziának *helyel-közzel* (az ötvenes években az Amerikai Egyesült Államokban vagy a hatvanas évek Olaszországában) sikerül az államkapitalizmus, a fogyasztási politika, tömegrendszabályok igénybevételével, tervszerűsítés útján a hagyományos gazdasági válságokat elkerülni, amelyek 1929-ig a tőkés központokat többé-kevésbé tíz-húsz évenként, gyakran pedig egészen váratlanul megrázták, semmit sem változtat a Kiáltvány alapjain és előrejelzésein. Mert tulajdonképpen mi is változott meg? Mindössze az a prognózis, hogy a burzsoázia képtelensége a maga teremtette termelőerők ellenőrzésére, *szükségszerűen* a túltermelési válság klasszikus formáját ölti magára. Az a tény sem cáfolja semmiképpen Marx és Engels katasztrófatételét, hogy a burzsoáziának egy bizonyos országban és időpontban sikerül nemcsak élelemmel, hanem televíziós készülékkel, autóval és mosógéppel ellátni proletárjait. A katasztrófatétel szerint ugyanis a burzsoázia nagy tömegében, amikor a hatalmat gyakorolja, egyre képtelenebbnek bizonyul arra, hogy a kizsákmányolt, alárendelt osztályok létét biztosítsa.

Ezeket az állításokat szeretnők közelebbről megindokolni.

Egyenesen banálisnak tartom, ha azt kell magyarázni, hogy bár 1929 után nem következett be a kapitalizmus válsága annak klasszikus formájában, mégis meg kellett érnünk a nácizmust és a fasizmust — ezeket

a szörnyű és kétségbeesett kísérleteket a tőkés szomszédoknak gyarmati népek módjára való kizsákmányolására és azon túlmenően a szocialista országok tőkés piaccá való lesüllyesztésére. Világháborút kellett megélnünk, s az olyan mértékben semmisítette meg a termelőerőket, hogy hozzájuk képest az 1929. évi Wall-Street-válság nevetségesnek tűnik. Én viszont még azt is szükségesnek tartom hozzátenni, hogy az amerikai munkásnak van ugyan autója, de vietnami háborúja is van; hogy a Marcuse szerint legtökéletesebb mai „jóléti társadalom“ is azonos azzal, amely a már Marx és Engels felfedezte belső logikájánál fogva és ugyanazoknak a belső ellentéteknek a következtében, amelyeket a Kialtvány 120 évvel ezelőtt leleplezett — legkevesbé képes saját „rabszolgái“ létének biztosítására. Olyanokról van szó, akiket mind nagyobb tömegben kell halálba, a dzsungelbe, rizsföldekre és azoknak az országoknak a munkásnegyedeibe küldeni, amelyeknek nem engedhető meg, hogy szabadok legyenek. És majdnem ilyen könnyű (Lenin nyomán) észrevenni, hogy e „rabszolgák“ *egy részének* (átmeneti és bizonytalan) jóléte, még akkor is, ha az egy „anyaország“ egész ipari munkásságára kiterjed, egész földrészek népeinek embertelen életviszonyok között való tartásán alapul, ahol a rabszolga léte semmiképpen sincs biztosítva. Gondoljunk csak a bolíviai vagy a haiti viszonyokra, vagy hogy még világosabbá válják, a dél-vietnami helyzetre³.

Marcusénak igaza volna, és az ellentmondásokat, amelyek a burzsoáziát alkalmatlanná teszik a proletariátus életének biztosítására, a neokapitalizmus, az „integrálódó“ technológiai társadalom le is tudná küzdeni, de csak akkor, ha ez az egydimenziójú „jóléti társadalom“ (a valódi „félelem nélküli“ társadalom) mint világrendszer *állandósítható* és hosszabb időre *fenntartható* lehetne. De a közvetlen közelmúlt alakulása és a jelen is egyaránt megcáfolja mind a két feltételezést. A nyomor és éhség fenntartása a Föld nagy területein ma sokkal inkább létfeltétele a tőkés hatalmaknak, mint valaha. Ebben a *logikában* és nem egy Johnson szubjektivitásában kell keresni az Amerikai Egyesült Államok „képtelen“ vietnami politikájának kulcsát.

A kapitalizmus nem tud meglenni anélkül, hogy állandó kísérleteket ne tegyen egyre újabb népek kizsákmányolására, vagy ha ez nem lehetséges, az uralma alá hajtott népek kizsákmányolásának fokozására. Éppen ezért a másik oldalon az úgynevezett „integrálódó“ munkás lakása, autója, villanygépes berendezése felett ott kísért az állandó mindennapos, nyomasztó veszély, hogy ezt a jólétet vagy magát a munkás életét megsemmisítheti a tőkés termelés ellentmondásainak kirobbanása. Az pedig *lényegesen különbözni fog* az 1929. évi „fekete péntektől“, annál ezerszer és százezerszer apokaliptikusabb lesz: nevezetesen egy totális, reménytelen atomháború kirobbanását fogja jelenteni azoknak a hatalmas területeknek az újbóli meghódítása céljából, amelyek az októberi forradalom után, az utóbbi ötven év folyamán a tőkés kizsákmányolás számára veszendőbe mentek.

Az az érzésünk ugyanis, hogy az egész munkásosztály vagy a munkásosztály nagy részének a „rendszerbe“ való időleges beilleszkedése mellett (ezt a lehetőséget nem zárjuk ki, gondoljunk csak az Egyesült Államokra vagy az NSZK-ra a fejlődés bizonyos szakaszaiban) egy fordított

lehetőség is fennáll, vagyis az, hogy a munkásosztály a fejlett kapitalizmustól és annak belső egyensúlyrendszerétől mindinkább megvonja támogatását. Nézetem szerint a tőkés burzsoáziának mint a világot vezető *imperialista csoportok* irányító osztályának történelmi *alkalmatlansága* egyre nyilvánvalóbbá válik, s a következmények mind katasztrofálisabbnak tűnnek. Ez viszont a világforradalom szükségességéről vallott meggyőződésünket erősíti meg. S e forradalomban távolról sem csak a termelés terén a burzsoáziával antagonisztikusan szembenálló osztály, vagyis az ipari proletariátus fog részt venni. Könnyen ellenőrizhető és lenyomozható jelenségről van itt szó. Hogy ezek a jelenségek az egyik vagy másik osztályban vagy a fejlődés egyik vagy másik szakaszában még kezdeti fokon vannak — nem sokat jelent. Gondoljunk csak arra, hogy a burzsoázia mint osztály vezető szerepét a fejlett tőkés országokban is tagadják, s ez a magatartás korunk *jellegetettségé*.

Még egy másik érvet is fel szoktak hozni annak bizonyítására, hogy Marxtól túlhaladottnak kell tekinteni. Véleményem szerint azonban ez sem súlyosabb érv, mint a többi. Alapja az a felfogás, hogy a nagy modern gyárakban a munkás hagyományos típusa, a kizárólag kézi munkát végző munkásé, aki egyetlen „kézmozdulatot“ tesz vagy egyetlen szerzősámhoz van kötve, fokozatosan eltűnik. Igaz, hogy a mai munkás a tegnapi technikus képzésével rendelkezik, s az is igaz, hogy a gépek átvettek a munkástól bizonyos egyhangú és állandóan ismétlődő folyamatokat, de ez a termelési viszonyok szempontjából semmit sem jelent. A technikusnak minősített munkás továbbra is bérmunkás és kizsákmányolt marad. A bérmunkás és a tőke kapcsolata akkor sem változik, ha a bérmunka formái megváltoznak.

Marx és Engels azt írta 1848-ban, hogy „maga a burzsoázia nyújtja tehát a proletariátusnak saját műveltsége elemeit, vagyis a fegyvert önmaga ellen“. Az 1888. évi angol kiadásban „a politikai és általános műveltség elemeiről“ van szó. Csak azt nem tudom, hogy maga Engels vagy az angol fordító munkája-e ez a pontosabb körülírás az „általános“ melléknév hozzáadásával. Én magam mindenesetre az első utalást látom ebben a termelőerők fejlődése és a tőkés tulajdonviszonyok közti ellentmondás egy bizonyos *formájára* vonatkozóan. Ez az ellentmondás pedig mind élesebb lesz; a kapitalizmus fejlődésének első szakaszában még alig volt érezhető.

Továbbá, a magas fokú fejlődést elért kapitalista országok burzsoáziájának, hogy mozgásba hozhasson egy olyan szabályozó rendszert, amely a nyílt vagy burkolt meggyőződésen és nem kimondott parancsurálmon, az ellenállás felszívásán és nem annak erőszakos elnyomásán nyugszik, szüksége van arra, hogy

a) munkásainak ne csak technikai, általános és tisztán szakmai kultúráját, hanem tudományos felkészültségét is fokozza és elmélyítse. Ez a folyamat egyenlőtlenül és ellentmondásosan halad előre, mert bár a technológia, a szervezés fejlődésének követelményei serkentik (és végső fokon felül is kerekednek), mégis az uralkodó osztály fékezti ezt a folyamatot, mert attól tart, hogy „automatái“ tudósokká válnak;

b) a burzsoáziának szüksége van továbbá arra, hogy az egyensúlyt és az önszabályozást beleegyezéssel és szabad véleménynyilvánítással in-

dokolja, vagyis olyan politikai képletekkel, amelyek elméletileg („alkotmányosan“) nem az „alattvalói kötelességen“, hanem az emberi és polgárjogokon nyugsznak. Ez a folyamat magukban a fejlett tőkés országokban is ellentmondásos. Itt ugyanis a demokratikus-parlamentáris kormányrendszerek állandóan olyan irányban fejlődnek, hogy intézményeik előbb-utóbb nemcsak a munkásosztály *propagandaszószékévé*, hanem hatékony harci eszközökké válnak a forradalmi párt számára. Az ellentmondás egyfelől a demokrácia, az egyenlőség, a szabadság és az egyenjogúság „alkotmányos elvei“ között, amelyek a polgári demokrácia *formáját* képviselik, másfelől *lényegük* között (ez az elködösített *osztályalap*, melyet a forradalmi mozgalom mindinkább megvilágít) nemcsak hogy kiéleződött a történelem folyamán, hanem... egész sor fejlett tőkés országban eljutott a robbanásig. A „hátramaradott“ országokban pedig még mindig a fasiszta kormányok és a könyörtelen diktatúrák élvezik annak a nagy országnak a támogatását, amely a *leadership* — a vezetőség — szerepét tölti be az imperialista világban. Az Amerikai Egyesült Államokról van szó. Ez az ellentmondás a demokrácia istenítése között odahaza és a fasiszta gyakorlat között az országon kívül ma az Amerikai Egyesült Államokban annyira komoly formát öltött, hogy mély válságokat, lázadásokat és robbanásokat idéz elő magában a „nagy társadalom“-ban.

A munkásról — vagy mondjuk egyszerűen: „átlagpolgárról“ — azt állítják, hogy végzetesen *integrálódott*, beolvadt, és az érett kapitalizmus tökéletes gépezetei útján „egydimenziójúvá“ vált, s abban a valóságban, amelyet a burzsoázia alapvető ellentmondásainak új formái jellemeznek, mégis a feltartóztathatatlan katasztrófára való várakozás aggodalma tölti el. Állandóan látnia kell maga körül az ellentmondást elvi meggyőződése (mely az iskolában vált azzá) és a vezető osztályok politikai gyakorlata között. Uralkodónak kell lennie és alattvaló, felszabadítónak kell lennie és rabszolgatartó, szeretne úgy élni, mint a tudomány embere, de mégis irracionális szörnyűségek fenyegetik; lelke mélyén vágyakozik a szabad és egyenlő emberek társadalmára, de egyre világosabban látja, hogy egy hierarchikus kényszertársadalom foglya. Fiatal korában arra nevelték, hogy teljes értékű és sokoldalú ember legyen. Később egyoldalú, torz, eldologiasodott emberré vált, és érett korában a rendszer taposómalmaiba jutott.

Nem véletlen, hogy a mai Európában olyan sokat beszélnek az „elidegenedésről“. A tőkésrendszer ellentmondásainak akkori első formája, amelyet a fiatal Marx megsejtett és elszenvedett, ma bizonyos értelemben mindazokat a sokféle más formákat is magában hordja, amelyekben ez a nagy ellentmondás kifejezésre jutott és egyre élesebbé vált. Magában hordozza azokat legbelsőbb lényében a „jóléti társadalmak“ minden embere⁴.

Jól tudom, hogy amit elmondottam, az csak megfigyelés és megérzés. Tehát semmiképpen sem jelenti a tőkés fejlődés új formáinak tudományos elemzését, arra nem is tart igényt. Ezt a munkát az érett kapitalizmus munkásosztályának a maga egészében, mint közösségi, sokoldalú nemzetközi feladatot kell megoldania.

1. Herbert Marcuse: *Der eindimensionale Mensch*. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft. (Az egydimenziós ember. Tanulmányok a fejlett ipari társadalom ideológiája köréből.) Berlin, 1968. (A könyvet 1964-ben írta.)

2. Itt csak a Marcuse könyvéből vett néhány „kijelentésszerű” idézetre szeretnénk szorítkozni:

a) „... a termelőerők nagyméretű fejlődése, a természet uralmának kiterjesztése, az egyre növekvő létszámú emberiség fokozódó igényeinek kielégítése. újabb igények és szükségletek teremtése... megfelelő eszközök és intézmények útján fokozatosan valóra válik... az uralom a kormányzás jellegét ölti, s az irányított élet a tömegfogyasztás magasfejlettségű területein az összesség jólétévé válik, védelmére az ellentétek is összefognak.”

b) „A dialektika fogalma saját reménytelenségéről tesz bizonyosságot.” „E rendszer hatalma és teljesítőképessége egy új szubjektum keletkezése ellen hat” (a proletariátus mint forradalmi osztály kifejlődése ellen).

c) „A konzervatív népi alap alatt foglal helyet a kitaszítottak és kisemizettek alrétege: más fajok, más államok kizsákmányoltjai és üldözöttei, munkanélküliek, munkaképtelenek. Ezek a demokratikus folyamaton kívül léteznek, életük maga igényli az elviselhetetlen viszonyok és intézmények azonnali és tényleges megszüntetését. Ellenkezésük kívülről érinti a rendszert, és ezért a rendszer nem hárítja el azt... A társadalom kritikai elméletének nincsenek olyan fogalmai, amelyek a jelen és jövő között tátongó szakadékokat át tudnak hidalni, s mivel ez az elmélet semmit sem ígér, és semmiféle sikert sem tud felmutatni, terméketlen marad. Így aztán azokhoz akar hű lenni, akik reménytelenségükben a nagy szembehelyezkedésre tették fel és teszik fel életüket...”

3. a) A spanyolok 1500 táján az amerikai kontinensen, sőt a franciák is a XVIII. század folyamán Algériában úgy kezelték a gyarmati országok színes népeit, mint a náciak a fehéreket a mi századunkban. Lásd a *Storia delle rivoluzioni des XX. secolo* (A XX. század forradalmainak története) 4. kötetét, különösen az *Amerika és Afrika* címet viselő 3. kötetet (Róma, 1968), valamint Jean Chesneaux *Storia del Vietnam* (Vietnam története) című művét (Róma, 1967).

b) Bolívia szörnyű nyomorát tárgyalják például Coorado Corghinak a *Note die Cultur*ában közölt cikkei. Figyelemre méltók a néppel szoros kapcsolatban álló dél-amerikai püspökök egyre gyakrabban megismétlődő határozott nyilatkozatai (egyikük, a braziliai Mons Fragoso, arról beszélt a hívek előtt, hogy miért tekinti példának a kubai forradalmat az egész földrészt számára). Golfredo Parise egyik riportja *Due tre cose sul Vietnam* a szörnyű életviszonyokat, az anyagi és erkölcsi nyomort (tömeges prostitúció!) írja le, amelyek Vietnamban az amerikai megszállás és a megtorlások következménye.

4. „Vajon nem kezdtek és folytatnak-e ma is szenvedélyes vitát éppen a legmagasabb képezetű értelmiségiek a jóléti társadalom emberének sorsáról, ahol egy demokratikus rendszer látzata mögött az emberektől valójában éppen a szabadságot rabolják el, a lehetőséget, hogy hajlamaiknak megfelelően azt válasszák, ami őket személy szerint érdekli, ahol fejlődésük nincs biztosítva, akár fogyasztási cikkekről vagy kulturális kínálatról, akár munkáról vagy családi és baráti kapcsolatokról van szó? Ma nem tudunk ezen a szorosan átjutni, hacsak nem küzdünk egy új gazdasági és társadalmi rend megteremtéséért, amelyben már nem a termelőeszközök magántulajdona fog uralkodni, sem a hatalom, amelynek azok a birtokosai, akik a termelőeszközök felett rendelkezve más embereket kizsákmányolhatnak.” Így írt Palmiro Togliatti a *Rinascita* 1963. május 21-i számának *Mi és a demokrácia* című vezércikkében. 1963 májusától 1964 júliusáig Togliatti egész sor vezércikket tett közzé a *Rinascita*ban és nézetem szerint akkor már útban volt egy, az új helyzetnek megfelelő forradalmi elmélet és stratégia kidolgozása felé a fejlett tőkés országok számára.

HERÉDI GUSZTÁV Fény és árnyék Brassóban

Mi mindenre emlékeztet ez a város. Ipari nagyhatalmakhoz méltó óriásüzemek. Traktorgyár, gépkocsi-művek, golyóscsapágy-gyár — mérnökök, technikusok, fizikusok, sofőrök vagy traktorosok csodálatának tárgyai... Feketetemplom, Katalinkapu, régi tanácsolháza — történelmek, építésmek, műemlékvédők érdekes kutatási területe... Cenk, Nagykőhavas, Pojána, Székelytető, Királykő — alpinisták, hegy-mászók, sízők birodalma.

A magam Brassó-kedvelése mindezen túl még gazdagszik valamit. Itt gyártották először az országban a traktort és gépkocsit, a modern ipar e jellegzetes termékeit; e helyütt feszítették ki az első havasi drótkötélpályát; ebben a városban épült olyan luxusszálló, amelynek ajtai automatikusan nyílnak az ember előtt; innen indul az ország első villamosított, kettős vasúti vágánya a Prahova völgye felé; és — ez is az élethez tartozik — itt rendeztek be elsőnek minálunk francia típusú rotiserie-t, Anatole France *Nyársforgató Jakabjának* falatozójára emlékeztető vendéglőt, ahol csak nyárson vagy roston sült húst és könnyű vörös bort szolgálnak fel.

Minek folytassam? Brassót amolyan előfutárnak tekintem az iparosulás, városiasodás, idegenforgalom, üdülés, természetjárás terén. Itt sok olyasmi csfrazik már, aminek másfelé még híre-hamva sincs. Ide érdemes eljönnie annak, aki a társadalom alakulását tanulmányozza, aki új jelenségekre törekszik felfigyelni.

Brassó az ország holnapja.

A jövő fényességével és aggasztó jelzéseivel egyetemben.

Pojána.

Ha Brassóban járok, két helyre föltétlen elmegyek: a Fekete-templomba és Pojánára. A kettőt elmulasztani olyan vétség, mintha az idegen Kolozsvárt járva, nem nézne meg Mátyás király szobrát. De furcsa mód, télen még nem jártam Pojánán. Pedig mondták: ilyenkor még szebb, mint nyáron... Most felmentem. Az előtt való nap havazott. A kiterjedt hómező, az érintetlen, tündöklő fehérség, az itt-ott tarkálló színes faházak, szállók, fogadók, a körös-körül komorló zöld fenyvesek s a felettünk ragyogó kék ég az éteriségnek, csillogásnak, üdeségnek olyan ötvözetét nyújtotta, amilyenre a legragyogóbb nyár sem képes.

Pojána valóban szebb télen.

Van egy biztos módszerem.

Kérdem a szembejövő embereket, merre esik ez meg ez az utca. Van, ahol a harmadik, negyedik ember már megmondja: Kolozsvárt, Nagyváradon, Marosvásárhelyen. Máshol hat-hét ember sem tud eligazítani: Aradon, Temesvárt. Brassóban tucatnyit kell vallasni, míg egy érdemlegesen válaszol.

Jól jelzi ez, kevés itt a törzslakosság, sok a frissen érkezett. Amiben van jó is, rossz is. De mindenekelőtt szükségyszerűség. Az ősbrossaiaak nem képesek már munkaerővel ellátni a dinamikusán fejlődő ipart. Kell más tájak erőfeleslege. És az ide sereglött emberek különféle képességeket, vonásokat hoznak magukkal. Sa-

játosságaik gazdagon érvényesülnek a sokoldalú város színességében. Az ácsok, kőművesek, textilesek vagy vasmunkások között sok a székely meg a csángó. A vasútnál, vegyiparban számos Prahova-völgyi munkálkodik. Botfalú cukorgyárában árgyesiek dolgoznak szép számmal, a szászok pedig régi üzemekben, idegenforgalmi egységeknél találhatók meg. A termékeny együttműködés sok tekintetben magyarázza Brassó sikereit.

Bosszantóak viszont a „brassaiatlanság”, a felszínes megtelepedés jelei. Már a megérkezésük szemünkbe ötlenek.

Az állomás a legszebb, legmodernebb az egész országban. Hatalmas központi csarnoka olyan élményt vált ki, mint gótikus dómok, sziklavárak. Ilyen volt az állomás környéke is pár évvel ezelőtt. Mihelyt az utas kilépett az épületből, pompás látvánnyal traktálta a város. A pályaudvarral szemben erdőékes hegyek „nőttek ki a földből” hirtelen, s zöld csúcsos tarajukat fennen rajzolták a kék ég-háttérére. Az új állomás felépülte után, ha Brassóba érkeztem, sokadmagammal álltam mindig e panoráma előtt; tisztelettel adóztam az ősöknek, akik felismerték e hely varázsát, s várost alapítottak a Kárpát-kanyarban.

Azután vita indult a városatyák közt. Mi épüljön az állomás elé? Villaszerű, 2—3 emeletes házak, hogy ne takarják el a hegyeket — vélték egyesek. Nem, amerikai stílusú magasházakat, „modern” negyedet oda! — ajánlották mások.

S kik győztek? Akik nemcsak a természet szépségei iránt érzéketlenek, hanem a város fekvéséből, környezetéből származó eredetiséget sem ismerték fel. Toronyházakat emeltek az állomás elé. Tucatskatulyákat, amilyeneket Aradon, Galaccon vagy akár Fokvárosban látni. Még szerencse, hogy nem sűrűn magasulnak ezek az épületszürkeségek, nem takarják el egészen a hegyeket.

Hanem a tervezők, építők helyében nem szeretnék lenni. Akárkivel beszéltem e negyedről a városban, bírálta őket. És erősítették, hogy nem lehetnek brassaiak, különben inkább szeretnék a havasokat, a természetet, mint a blokkházakat.

Felmentem a Keresztényhavasra

Nemcsak a menedékházig, amely száz lépésre sincs a sodronypálya tetejétől, s ahol a legtöbb ember gyökeret ver a forralt csúcs mellett, hanem ki a csúcsra. Már az elején örömmel láttam, nem fajult el még a brassai vér, sokan jártak már előttem. Pedig nem volt könnyű út. Félméteres hó, sziklás hegygerinc, robajos szél.

De megérte. Mi mindent látni erről a csúcsról Alant terül el a Barcaság. Fekete pontcsomósulások — falvak — tarkítják a fehér mezőt. Északon a Hargita ködlik fel, nyugatra a Fogaras szirtjei sziporkáznak, errébb a Királykő félelmetes sziklataréja szürkéllik zordan. Keleten viszont a Nagykőhavas tömbje terpeszkedik. Omul, Caraiman, Cenk, Warthe s még mi minden látszik. Nem hiába. Kulcsponton állok, a Déli- és Keleti-Kárpátok ölelkezésén.

Ha tőlem telne, nem adnék érettségi bizonyítványt, de még abszolválót sem egyetlen gyermeknek, míg ide el nem jön, s itt tartanék számukra órákat földrajzból, geológiából, meteorológiából, történelemből s nem utolsósorban honismeretből. Mert a szülőföld megszeretésének magasiskolája is ez a csúcs.

Az építkezések körül különben is sok a probléma.

Járom a belvárost, a régi utcákat. Nézegetem a százados épületeket. Az országzerte ismert műemlékek mellett sok-sok ódon szépségű ház. Egész utcasorok. Mindig meglepő bizarr színezetük. Olajzöld és világosbarna, rózsaszín és tejeslila. Ha nem látnám, el se hinném, hogy ilyen színűre is lehet házakat festeni. Így együtt viszont mézeskalács házikóknak tűnnek, különös pingálású játékvárosnak.

Nagyobb részük jókarban van, látszik rajtuk a gondozottság. Hanem az izléstelenség, ostobaság sűrűn szedi ehelyütt is a vámot. Szépmívű barokképület. De földszinjén átvágták, szögletesítették boltíveit s szürke betonajtókat kényszerítették rá. Csipkés, karcú rokokó-ház. Az alját ennek is átfofozták, simára gyalulták, rossz ránézni. Mikor a városi főépítéssel beszélnek erről, keserűt legyint.

— Beleöszülők a reménytelen küzdelembe, kérem. Itt minden rőfösüzlet, mézszárszék, kocsma kész merénylet a régi stílusok ellen. Hosszú, évtizedeken át még egy trafikot sem nyitottak meg anélkül, hogy két-három régi falat ki ne vertek volna.

Feláll, izgatottan jön-megy, majd kimutat az ablakon.

— De nem hagyjuk magunkat. Nézze csak! Megkezdtük végre a Feketetemplom restaurálását, fél éve már, hogy tatarozzuk a régi városházát is. Szóval... csak haladunk.

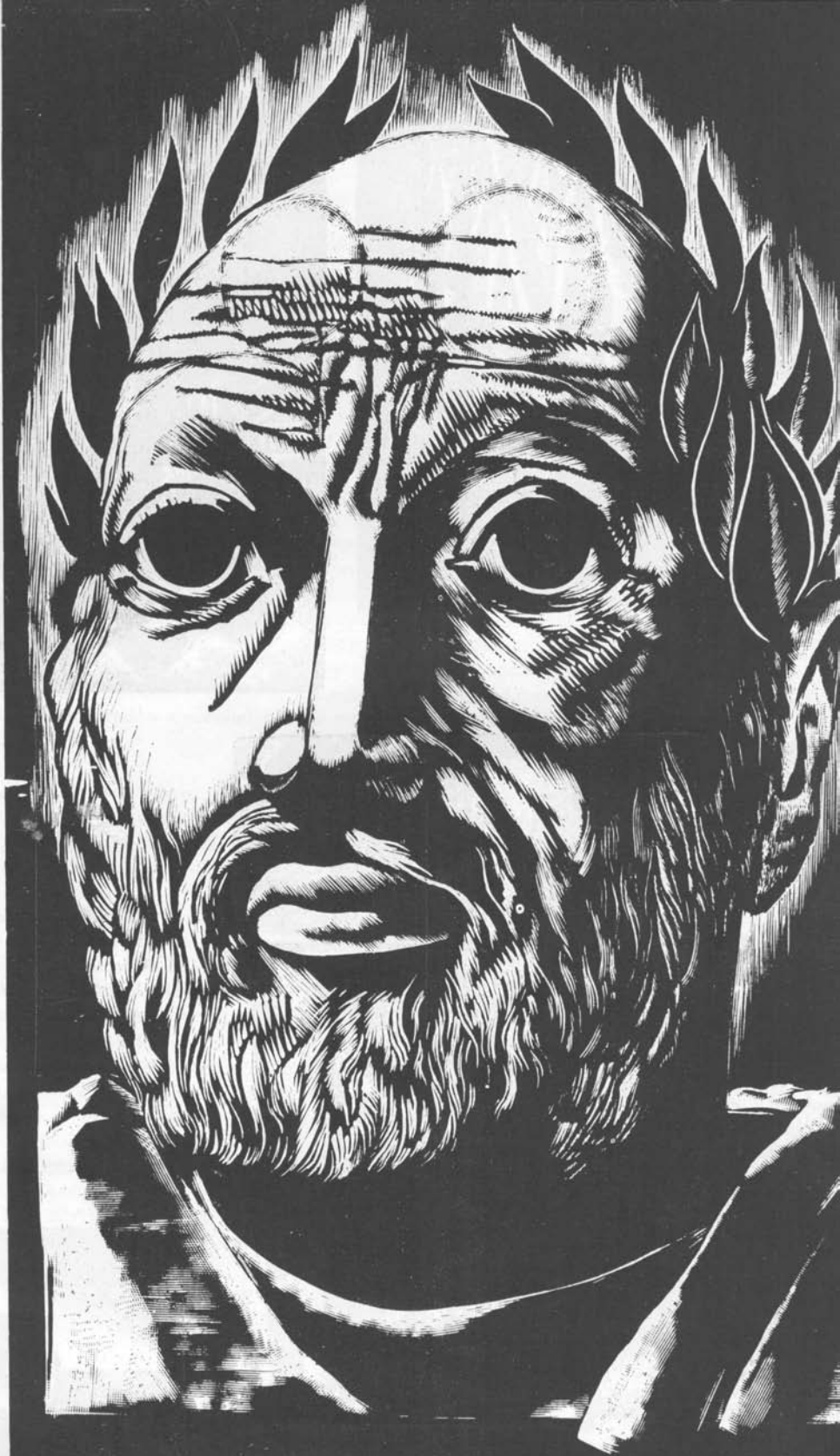
Vörös Zászló-negyed. A tehergépkocsi-gyárról nevezték el. Az ország legrégebb „új“ kerülete. Több mint húsz éve már, hogy épül. Egészen új város. Nagyon tanulmányos. Az 1948-ban épült sima, fantáziátlan, 2—3 emeletes házaktól a mai, erkélyes, színes magasépületekig végigkísérhetjük a fejlődés szakaszait. De nyomban szembeötlenek a máig is nyitott kérdések, gondok. Mert kétségtelen, hogy a lakások kényelmesek, naposak, egészségesek. Nyoma sincs itt a belváros zsúfoltságának, ismeretlen itt a dohos kapualja, a nyirkos pincelakás. Tágas, füves térségek választják el a házakat, az utcák egyenesek, szélesek.

Úgy egybevetve azonban, mégis felemás benyomást kelt a kerület. A házak többsége négyemeletes, lapos tetejű, téglalakú, s a sok egyforma szögletes, épület egyhangúságot áraszt. S ezen nem segítenek az itt-ott magasló toronyházak, a kiszolgáló komplexumok fantáziásabb vonalai sem. Jellegtelen nagyon a fertály. Járom az utcáit, s nem tudnám megmondani, hol vagyok. Városban-e? Nem, a város nem ennyire szétszórt, nem ilyen egysíkú. Falun volnék hát? De hiszen minden falunak megvan a maga sajátos színe, jellegzetessége, érzékessége. Még leginkább a földből hirtelen kinőtt bányatelepekhez, tajgvárosokhoz, préritelepülésekhez hasonlít az új negyed. Mi szükség azonban tajgvárost, préritelepet létesíteni egy gazdag építészeti hagyományokkal rendelkező ősi város peremén?

Hagyjuk azonban az esztétikát, hagyományt. Ha a gazdasági elvek jól érvényesülnének itt, nem szólnék semmit. De a város vezetői panaszkodnak, hogy mennyire kinyúlt, elterpeszkedett az új kerület, hány meg hány kilométerrel kell évről évre hosszítani a vízvezetéket, csatornahálózatot, a buszvonalat, miegymást. Mennyi költség! Építészek pedig kiszámították, hogy ha ekkora területet csupa földszintes kertes családi házzal „ültettek“ volna be, akkor is nagyobb lenne a népsűrűsége. Az egész telep majdnem akkora, mint Brassó, holott a lakosságnak negyede sem lakik itt. És tegyem-e szóvá a mezőgazdászok óvását is? Hogy hány meg hány négyzetkilométert kebelezett be a város a Barcaság áldott síkjából! Meddig tart ez a hódítás? Hol termeljük meg maholnap a mindennapi kenyerünket?

Nem véletlenül soroltam fel e sok kérdést. Jól jelzik, hogy Brassó mennyire elől jár. Más városok még új kerületeikkel büszkélkednek, a brassaiak pedig már gazdaságosabb, esztétikusabb, hogy úgy mondjam, „urbanisztikusabb“ megoldásokon törnek a fejüket. Az állomás közelében épült házak falát például már nemcsak egyszerű csempével vonták be, mint a kolozsvári Györgyfalvi negyedben, hanem óriási csempe-, freskókat alakítanak ki, nonfiguratív stílusban. Más kerületekben pedig sűrűbben, magasabbra építik a házakat.

UDAY GYÖRGY METSZETEI

2

2. Meseillusztáció (1935)
3. Torzó (1937)
4. Meseillusztáció
5. Illusztráció Mórincz Zsigmond „Barbárok“ című novellájához (1941)

4

Szétnéztek végül jobban a portájukon, s rájöttek, hogy „itt helyben Tor-dán” is kínálkozik nem egy kézenfekvő megoldás. A város szívében emelkedő Fellegváron, a központ szomszédságában domboruló Csigadombon vagy a Warthén bőven van üres telek. Nosza, oda építeni!

Megtekintettem egy ilyen házat. Négyemeletes, csupa öröklakás. Kősziklára épült a Fellegvár derekában. Nagy erkélyeivel, széles ablakaival luxus-szanatóriumra emlékeztet. Pompás kilátás nyílik onnan a városra, a hegyekre, s tíz perc alatt be lehet sétálni a város közepébe.

Ajánlom ezt a megoldást más városoknak is.

Lefelé indulok a Keresztényhavasról.

Késő délután. Alászállni készül a nap. A sodronypálya csigolyái recsegnek-csikorognak, a széken ülők mosolyogva néznek le rám, aki gyalogosan baktatok a völgybe. És az éjszakába. Mert alattunk nem látszik már a Pojána, szürke pára-tenger borítja.

Mitológiai olvasmányok jutnak eszembe. Ilyennek képzelhették el az ókoriak a pokolraszállást. Borzongok s hideg ráz. S úgy érzem, nemcsak attól, hogy beértem a nyirkos köd-övezetbe, nem, ez mélyebb, általánosabb borzongás, van benne valami az ember ősi állati borzadásából, mellyel az éjszakát, a sötétséget fogadta.

És mintha valóban Hádész birodalmába értem volna, irtózat fog el, s kapaszkodón-ragaszkodón tekintek vissza még egyszer az életbe — azaz a csúcsra.

Megérte. Micsoda látvány! Első pillanatra megrémültem. Miféle tűz? Hanem a lobogás — mozdulatlan volt. A lenyugvó nap utolsó lángsugarait küldte a bérc fenyőire. S a fákra fagyott hó bíborlón verte vissza a fényt. Minden egyes fenyő kis láng-piramisnak tetszett s az egész kiugró csúcs aranyizzásban tündökölt, mintha el nem felejthető látvány-emlékkel akarta volna búcsúztatni e világtól az örök éjbe alámerülő vándort.

Brassóban az ipar többet jelent, mint másfelé.

Itt a gyárak körül új lakónegyedek épülnek, az üzemek előtt fejeződnek be a városi troli-vonalak, és innen indulnak a vidéki járatok. Az ipari egységek építenek munkásszállásokat, klubokat, sporttelepeket, s tartanak fenn labdarúgó csapatokat, dalárdákat.

És a brassaiak méltán büszkék iparukra. Gyáraik többsége külföldön is ismert. Ha Tunisz elnöke hazánkba látogat, felkeresi a traktorgyárat is, és rendel néhány ezret termékeiből. De aki bútóriparunk képességeit akarja felmérni, annak is el kell mennie Brassóba, van itt olyan üzem, amely csakis külföldre termel, kézimegmunkálású, drága, faragott és intarziás stílbútorokat.

Az ipar mindenekelőtt.

Évtizedek óta ez az elv vezérelte a várost. Az utóbbi években viszont... nos, a brassaiak is kezdik megérteni, hogy az élet kerek egész, nem lehet egyik részét túlfeljesztetni, a másikat pedig elhanyagolni. Például a kultúrát, amely igen-igen csak másodrendű szerepet kapott a városban hosszú időn át. Jellemző például, hogy az új kerületekben nem épült mozi, művelődési otthon, könyvtár. Ezeknek a negyedeknek nincs semminemű szervezett kulturális élete. Az a szerény művelődési pezsgés, ami egyik-másik gyár körül tapasztalható, csak a saját alkalmazottak egy részét öleli fel. De a legtöbb üzemben sem törődnek sokat a kulturális tevékenységgel.

(Az is jellemző — seperjünk ezúttal a magunk háza táján —, hogy a városban kevesebb Korunk-előfizető volt éveken át, mint egy-egy nagyobb székely köz-

ségben, például Korondon. Holott a brassai magyarság száma megközelíti a harmincezet.)

Idő múltán azonban hibák mutatkoztak a kréta körül. S az okok elemzésekor kiderült, hogy például az a mérnök, aki nem vesz könyvet a kezébe, nemcsak regényt nem olvas, hanem szakirodalmat sem. Lemarad. S kezdik megérteni, hogy a közgazdász, aki érzéketlen a zene, színház vagy festészet iránt, érzéketlen ember más tekintetben is. Az idegenforgalom fellendültével kiderült, hogy az idegenvezetők hiába végezték el a gyorstalpalós tanfolyamot, műveltségük hiányos, aránylag keveset tudnak városuk történelméről, földrajzáról, művészeti és tudományos értékeiről, gyatrán felelnek a turisták kérdéseire. Sok baj állt elő abból is, hogy a kereskedelemben, közlekedésben, a turisztika terén dolgozók óriási többsége nem ismer idegen nyelveket.

Most aztán brassai dinamizmussal igyekeznek behozni a lemaradást. A népi hatalom éveiben épült színház télen-nyáron nyitva tart. Neves rendezőket, színészeket szerződtetett a fővárosból, más kulturális központokból. Műgyetem és Tanárképző létesült néhány évvel ezelőtt a városban (több mint 300 hallgató magyar). A Feketetemplomban néhány éve már sűrűn tartanak nyilvános, magas színvonalú orgonahangversenyeket. Új folyóiratok létesültek a városban, az *Astra* és a *Karpaten Rundschau*. A szerkesztőségekbe újságírók, írók, grafikusok érkeztek a régi, hagyományos kulturális gócpontokból. Az iskolák, szerkesztőségek egyébként kulturális köröket létesítettek. Így például irodalmi kör alakult az *Új Idő* hetilap égisze alatt, s irodalmi kört szerveztek — román kollégáikkal karöltve — a magyar középiskolások is. A Vörös Zászló-negyedben, a szülők kérésére, létrejött az általános iskola magyar tagozatú első osztálya.

Évtizedek mulasztását azonban nem lehet máról holnapra behozni. A város karénekklése például valaha híres volt. A Gheorghe Dima-kórus, a Törekvés-dalárda, a Honterus-kar országszerte ismert volt, a Törekvés külföldi versenyeken is díjat nyert. Hanem az ötvenes évek elején mind megszűnt, a Honterus-kar maradt fent úgy-ahogy az evangélikus egyház keretében.

Beszélgettem néhány volt, Törekvés-beli dalossal. Az egykori munkásdalárda tagjai meghatottan emlékeztek a nagy szereplésekre, amikor például a 48-as forradalom századik évfordulóján Segesvárt felleptek. Megemlítendő, hogy a Törekvés nemcsak dalárda volt, hanem több irányú művelődési fókusz. Operaesteket is rendeztek, színdarabokat is mutattak be, szavaló-ünnepséget is tartottak (Ady-estet) s mindehhez volt zenekaruk, szavalóművészüik, szólóénekesük, jelmezük is.

Nemrég a városban mozgalom indult a régi kulturális szervezetek újjáalakítására. Várjuk, hogy ez az iparkodás célt érjen.

A város építészeti hivatala egyébként jelentős kulturális építkezést is tervez. A régi Brassó és a Vörös Zászló negyed mezsgyéjén művelődési központot szándékoznak kialakítani operaházzal, stúdió-színházzal, művelődési otthonnal, könyvtárral. Még mindig kiterjedt azonban a kulturális parlag. A városban ma is több ezer falusi lány dolgozik háztartásokban, sok az alkalmi segédmunkás, a kifutófiú. Közük sok a székely. Az alkalmazottaknak ezzel a kategóriájával ki foglalkozik?

Erre a kérdésre sehol sem kaptam még választ.

A Cenk.

Aki Brassóban jár, megcsodálja ezt a majdnem ezer méter magas, a város fölé tornyosuló sziklatömböt. Hátulról, a kevésbé ismert Lovagok útján mentem fel, és a kiépitett szerpentines úton jöttem le. Már az első kanyarban nagyot nevettem. Három nyelvű feliratos tábla figyelmezteti a rakoncátlan hegymászókat, hogy aki

a kanyarokat átszelve, a rövidítéseken igyekeznek lefelé, az a Minisztertanács 518/1954-es határozata alapján szigorúan megbüntettetik. Ez igen, mintha a kormánynak egyéb dolga sem volna, mint hogy a Cenk rövidítéseivel foglalkozzék... Aztán láttam, hogy a kanyarok átvágásait szögesdróttal rekesztették el, minden kanyarban felirat jelzi, hányadik, milyen magasan járunk, hány métert tettünk már meg. Végül is, mire leértem, már nem nevettem. Akkurátusság ide, túlzott pontosság oda, csodálattal néztem fel a Cenkre. Nem délcegségéért, hanem gondozottságáért. Végre, hogy van egy ilyen hegységünk is, gondoltam, s a sok elhanyagolt havas, a rossz útjelzők, az erdőkben korhadó temérdek fa jutott eszembe.

A brassai alkalmazottak negyedrésze vidéki. Számuk több tízezer. Néhány ezer diák is jár be a környékről iskolába. Brassóból pedig sok-sok értelmiségi utazgat falura tanítani, gyógyítani, a gazdálkodást, könyvelést vezetni. Van olyan falu, ahonnan a dolgozó lakosság fele Brassóba jár. De a falvak, kisvárosok lakói „egymás közt” is ingáznak. Töröcsváriak dolgoznak a zernyesti papírgyárban, feketealmiak a rozsnói üzemekben, kőkösiek a prázsmári posztógyárban. Ha jól összeszámoljuk, naponta 40—45 000 ember hagyja el ezen a tájon lakhelyét s megy más helységbe.

Óriási gond ez. Pedig hát a fővároson kívül nincs még város az országban, ahol annyi új lakás épült volna. Mégsem elég. A brassaiak le is mondtak már az ingázás befogadásáról.

— Képtelenség volna — mondja a megyei tanács alelnöke. — Képzeld el, több tízezer dolgozót és családjukat fedél alá helyezni. Egy új Medgyest vagy Szatmárt kellene építeni máról holnapra.

— Mi hát a megoldás? Hiszen az ingázás nem valami jó dolog.

— Azt itt Brassóban nagyon is tudjuk. Mégis azt mondom, az ingázást nem lehet felszámolni. Minden józan számítás ide lyukad ki. Ez világjelenség. És fokozódik. Az adminisztratív intézkedés, eltiltás — ostoba szélmalomharc.

— Tehát nincs mit tenni?

— De igen. Bővítjük az úthálózatot, gyorsítjuk a közlekedést. És — hogy egy sajátos brassai megoldásról is szóljak, kiépítjük a környező falvakat, kisvárosokat: Hétfalut, Botfalut, Rozsnót, Töröcsvárat, Feketealmot meg a többit. Jó vizük, levegőjük, vasútjuk vagy műútjuk van, alkalmasak a letelepedésre.

— Amolyan szputnyik-városok övezete volna ez?

— Igen. Vagy ha úgy tetszik, hálószoza-városok. Akárcsak Tokió vagy London körül — nevet fel, s magyarázni kezd. — Ne gondolja azonban, hogy ezt előre megtervezve alakítottuk ki. Csak arra figyeltünk fel, hogy a környező falvakba, kisvárosokba messze földről áramlanak az emberek, telket vesznek, házat építenek, s onnan járnak be Brassóba dolgozni. Nosza segítségükre siettünk. Közművesítéssel, utakkal, buszjáratokkal. Most már tömbházakat is építünk sokfelé.

A városban pedig csak azok kapnak lakást, letelepedést, akik 40—50 kilométernél messzebről járnak be.

De mit szólnak minderről az érdekeltek, az ingázók?

Fiatal csángó férfi, Zajzonban lakik.

— Nekem így jó, ahogy van — kezdi a mondanivalóját. — A feleségem a téeszben dolgozik, megkeresi a családnak való pityókát, gabonát, a tehénnek, juhoknak a takarmányt. Én pediglen pénzt hozok a házhoz. A cementgyárban dolgozom. Havi ezeröt körül keresek. Jól megvagyunk.

Szétárja a kezét, nevet.

— De ha feleannyit hoznék haza, s a feleségem se dolgozna a mezőn, akkor sem hagynám itt a falum. Nagyszerű hely. Ott lakunk az erdő alján, a Nagykő-

havas tövében. Az az áldott jó levegő és a csend. Az mindennél többet ér. Aztán meg én szeretem az állatokat, a földet. Az nekem kész orvosság, amikor a cementgyár pora után kimegyek a kertbe a méheim, fáim közé, hallgatom a kedves züm-mögést, és szedem az almát.

— Könnyű neked — mondja egy középkorú ember, akivel az asztalnál ülünk. — Fiatal vagy, csak egy gyermeketek van, s ami a fő, közel laksz ide. A busz a házatok előtt áll meg. De mit szóljak én? Kovásznán túl szállok le a vonatról, s még két kilométert megyek gyalogosan. Mindent együttvéve hetven kilométer oda, hetven vissza. Az testvérek közt is napi öt órai utazás. Fene aki megette! El-átkoztam a napot is, amikor kőfaragó kalapácsot vettem a kezembe. Jobban élnék akkor is, ha ganéhordó volnék a gazdaságban, s csak pityókát zabálnék, mint a disznók, napokhosszat. De mit a nagynyavalyát csináljak? Tizennyolc éve dolgozom a szakmában. S már nem vagyok húszéves, hogy újat tanuljak. Aztán meg szeretem is, az istenit neki, ez a veszttem. Nem tudok megválni tőle. Szép munka. Kőcsip-kéket faragok, tornyokon, palotákon dolgozom. Csakis ott érzem jól magam.

— És otthon?

— Ugyan kérem! Tudja, mi vagyok én otthon? Pofozógép. Na, ha tudni akarta, mért csodálkozik úgy? Értsen meg kérem, reggel négykor kelek, hogy elérjem az ötös vonatot, amely hétre behoz ide. Három után indulok haza, s hét óra elmúlt, öreg este van, mire megérkezem. Nahát! S az asszony mivel fogad? Cserdítis oda ennek a bitang kölyöknek, ezt meg ezt csinálta, de ne kíméld azt sem, mert a zsvány így meg úgy. S én galléron kapom az egyiket, nyaka közti suvasztok a másíknak, gyakran nem is annak, amelyiknek kijárna, de mindegy, úgy sem tudom, melyiket miért abriktolom, fő, hogy egy-kettő megkapja a magáét, tanuljon belőle a többi is, különben nem bírna öt ördögfiókéval a szegény asszony.

— Hát a házuk?

— Jaj, uram, maga úgy látszik, mindenbe beletenyereel, ami fáj. Azt a favis-kót látnia kellene. Az nem is igaz. Még a nagyapám építette, nyugodjék béké-ben. Ha valaki nekem az esküvőm napján azt mondta volna, hogy ebben a zsen-delyhurubában élek még tizenhat év múlva is, hát szétloccsintottam volna a ko-bakját. És látja-e? Tiszta széken, hogy építőmunkás létezem hetedmagammal ab-ban a kutyaólbán kucorgok. Dehát mi a fészkes fenét csináljak? Brassóban nem kaptam se telket, se házat, holott minden évben megígérték. Annyira persze még nem kergültem meg, hogy otthon építsek, hiszen akkor egész életemre a vonatós-díhoz láncolnám magam. De egyébként is, mi köt már engem a faluhoz? Az öt lurkó mellett szegény asszony nem képes a mezőn is dolgozni, nem hoz hát sem-mit a házhoz. De még azt a huszonöt ári kertet sem kapjuk. Nahát akkor? Nem, nem köt már engem oda még a szüleim sírja sem. Az asszonnal el is határoz-tuk; ha ebben az eszlendőben sem adnak lakást, szedem a sátorfámat, s megyek a Vaskapuzhoz, a bányaságra, akárhova, csakhogy a családommal együtt legyek. No, most aztán írja meg ezt, ha jónak látja!

Két ingázó — két véglet. S köztük az átmenetek, gondok sokasága. Úgy vé-lem azonban, hogy a brassaiak megoldása — a bolygó-városok övezete — jó, kor-szerű eljárás. Hanem azért a brassai ingázás túlbujánzása intő példa is. Nem véletlenül nőtt ez a jelenség itt krónikus gonddá. Míg a városban és a közvetlen környékén egyre-másra épültek a nagy ipartelepek, a távolabbi környékén — a fő-vonal mentén egészen Segesvárig, vagy Kézdi és Sepsi környékén — viszonylag ke-vés ipartelep épült. Innen ered a feszültség: egyik tájon ott a sok üzem s a kevés munkaerő, máshol viszont a paraszti vidék, fölös dolgos kézzel, kevés munkaalka-lommal.

A nagyméretű ingázás, lakáshiány nyilván az ipartelepítési egyoldalúság, a túlzott koncentráció következménye. Ezért is üdvözlendő, hogy az új Kovászna megye létrejötte óta új üzemek, fürdőtelepek létesülnek a háromszéki medencében is, így például csavargár és keményítő-üzem Kézdivásárhelyt.

Tele a város sportruhás, hegyászobakancsos, sinadrágos, kötöttsapkás gyermekkel, felnőttel. Az apróság megszámlálhatatlan hegyoldalon, kaptatón számközik, szők érkeznek a hegyekből, s még a főtéren is léceken siklanak. Hétköznapi, vásárnap rengeteg ember indul autón, vonaton, gyalog a Tömös völgyébe, Pojánára, Prededra. S mindez nagyon elevenné, fiatalossá, vidámmá, színessé teszi a várost, bennem pedig erős rokonszenvet ébreszt, hiszen titkos meggyőződése, hogy — aki a hegyeket szereti, rossz ember nem lehet!

Munkásszállásokon.

A gyárak, építővállalatok legény-, illetve leányszállásain több mint tízezer ember él. Egész város, teljes Zilah vagy Csikszereda. Munkásszállás. E szó hallatán akaratlanul is barakkokra, emeletes ágyakra gondolunk. Jártam ilyenekben is. Hanem a többség inkább jófajta szállodának is beillik. Van, ahol csak két ember lakik egy szobában, és fürdőtől mosókonyháig, klubtól ruhaszárítóig mindenük van. Vegyük ehhez hozzá azt is, hogy az itt lakók java legényember, a szállásért, kosztért nem sokat fizetnek, viszont elég jól keresnek, tele hát a szekrényük ruhával, cipővel.

Viszont egyiket-másikat gyakran látni a környék kocsmáiban.

Sajátos ellentmondás feszeng itt. Megépültek drága pénzért az elegáns szállások, de építőik, fenntartóik megelégedtek arról, hogy a szállást nemcsak a központi fűtés vagy a rendszeres takarítás teszi otthonná. Hanem még sok minden, ami hiányzik. Mert két-három nagy épületnek egyetlen kis klubterme van, 80–100 férőhely 1000 lakó számára. S e klubok is gyakran zártak, a klubfelelősnek másféle van dolga. Ugyancsak ilyen ritka vendég itt a könyvtáros, a szakszervezet művelődés-felelős, a KISZ-titkár vagy a tudományos ismeretterjesztés előadója. És nemigen van hol hallgassanak ezek az emberek rádiót, ritkán láthatnak tévét, nincs hol sakkozzanak vagy nézegessenek képeslapokat. Pedig na volna terület, ahol a szakszervezet meg a KISZ tehetne egyet-mást, hát az a munkásszállás.

A lakók egy része unatkozik, ödöng, menekedik. Mihez kezdjenek szabad idejükkel? Beülnek a kocsmába vagy kávéznak a szobákban; ez a két „főfoglalkozás“. A helyzet pedig annál veszélyesebb, mert a szállásokon nem ritka a büntetett előéletű ember, a sok hájjal megkent vargó, akik kalandos életükkel, „színesebb“ egyéniségükkel könnyen meggyőzik a tapasztalatlanabb fiatalok rokonszenvét, és hangadókká válnak. Van akán élőködik, aztán amikor meglép, elemel ezt-azt. lason lakik, barát-huszonöt szobát. Egyben sem láttam könyvet. Legfennebb új-

Bejártam italosüveg viszont mindenütt akad. Száz fiatal közül egy ha járságot. Kávé vagy szaktanfolyamra. Moziba többen járnak. De színházba, hangestire, múzeumba csak elvétve. Ha a gyárban rájuk tukumálnak holmi jegyve. De többször is megtörténik, kifizetik a jegyet, s nem használják fel.

Minden otthonban találni egy-két megrögzött szálláslakót. Ezek 8–10 éve már, hogy ilyen helyen élnek, s várossról városra vándorolnak. Csakis a szállásokon érzik jól magukat. Nagy dumások, nagy kártyások, jól ismerik a nőket, a város éjjeli életét, s mindig szerét ejtik annak, hogy társaik fizessék helyettük a deciket. Félt, hogy ezek már sohasem fognak rendezett családi életet élni.

Még szerencse, hogy szép számmal laknak e szállásokon céltudatos emberek is. Az egyik főlegény, nősülni készül, nem költekezik, estéről estére találkozik a menyasszonyával, takaréka teszik a pénzüket, együtt mennek moziba, cukrászdába. A másik nős ember, messzi földről jött ide pénzt keresni. Minden garast élire rak, küldi haza fizetés napján az asszonynak, kerüli a kártyásokat, a szesztestvéreket (nehogy kísértésbe essen), és csak otthon hagyott családjára gondol vagy arra, milyen házat fog építeni, milyen kocsit vásárol majd.

Akik nemrég jöttek be faluról, s még fiatalok, jól érzik magukat a szállásokon. Otthoni körülményeikhez képest tisztább, kényelmesebb helyen laknak, kereső emberekké váltak, pénzüik fölött maguk rendelkeznek, s várja őket a nagyváros sok-sok szórakozási lehetősége.

Néhány év múlva viszont kezdenek elégedetlenkedni. Honvágó győtri őket, haza kíváncsoznak övéik körébe. Nem kaptak magukhoz illő leányt, holott már nősülni szeretnének. Nem kaptak lakást a városban, holott már családias otthonra vágnak... Az az érzésük, hogy ők a társadalom mostohagyermekai. És bármennyire is megkapják a tiszta ágyneműt, a jó kosztot az üzemi étkezdében, a megfelelő fizetést, mégis azt kell mondanunk, van némi alapja rossz közérzetüknek.

Amikor a pojánai sportszálló tövében megpillantottam éjjel a kivilágított síterepet, nemcsak csodálkoztam, hanem méltatlankodtam is. Hát ez mi a fenének való? Nem elég hosszú a nap? Kinek van kedve és ereje éjjel-nappal színi? Ez nem egyéb, mint úri bolondság, fölös fényűzés, engedmény az idegen hőbortosok számára.

De még éjjelkor is láttam, sokan siklanak itt le és főleg belföldiek. Elbeszélgettem velük. Bukarestből és Kolozsvárról, Szebenből és Galacból jöttek ide — náshol nincs ilyen hó —, jönnek mindig is, s a rendelkezésre álló egy-két napra, a hétvégét alaposan ki akarják aknázni, valóban éjjel-nappal színek, mozognak, szívják a jó, friss levegőt. Azóta másként nézek ezekre a fényes éjjeli terepekre. A modern, intenzív élet, a célszerű időkihasználás megtestesülését látom bennük.

Egyik barátomnak ellopta az emeleti teraszára kiakasztott pulóverét. A tettet elkapták, más hasonló lopásokat bevallott. Tizennyolc éves fiú. Miért lop?

— Szeretem a nőket, a vendéglők az italt, a szórakozást. Ehhez pedig sok pénz kell, több, mint a fizetésem.

Elbeszélgettem róla az ügyéssel meg egy öndőrfőhadnaggal.

Az ügyész — A közhiedelem úgy véli, hogy a züllött gyerekek, széthullott családok ivadékai. Sok igazság van ebben. A jórészt züllött szülők, Brassóban, hogy a félresiklás, a társadalmon kívülrekedés, az eronban azt látjuk több fiatalkori bűnözöt. És ebben a városban sokfelől gyűl össze a nős szüli a legolyan is, aki régóta csavarog, régóta elszakadt szüleitől, régóta nem táncol néha milyen szervezethez, emberi közösséghez. Főleg ezekből kerülnek ki a társakkal szemben, a törvényekkel szembeszegülő, gátlástalan emberek.

A főhadnagy:

— Ilyen értelemben az ingázás is, a munkásszállás is problémákat vet fel. Mindkét kategória tagjai többet isznak az átlagnál. Sok közülük a verekedés, bicskázás. Ha tőlem függne, mindkét jelenséget a minimumra csökkenteném.

— A kettő közül melyik veszélyesebb?

— A legényszállítás. Mert az ingázó emberek többsége mindennap hazatér, s a családban másként viselkedik, ha ittasan is állít be. De a legényszállításokon a helyzet egészen más.

— A megoldás?

— Nem vagyok én csodarabbi. Csupán azt tudom, hogy az embereknek többféle, szoros, meleg közösséghez kell tartozniok. De állandóan. Családhoz, iskolai osztályhoz, munka-brigádhoz, baráti körhöz, sportegyletkez. Az elkallódás a legnagyobb veszély forrása.

*

Egy történész-barátom kötetet tesz elém. A brassai múzeum évkönyvének első száma. Seregnyi helybeli történész, régész, földrajzos, etnográfus, nyelvész tanulmányát fogja egybe. Igen-igen szép, igényes kiadvány. S még örvendetesebb, ami mögötte van. A történeti társaság brassai fiókjának szorgos munkássága. Középiskolai tanárok, levéltárosok, tudományos kutatók nagy csoportja végez itt elsősorban helytörténeti kutatást. És különösen a határtudományok — régészeti szociológia, történelmi földrajz, nyelvtörténet — terén értek el szép eredményeket, törtek új utakat s döntöttek meg régi hiedelmeket. Vannak már világraszóló, páratlan felfedezéseik is.

A két világháború közötti demokratikus, népi mozgalom ismert alakjánál, Szabó Béni szücsnél például megtalálták a szücs céh ládáját s benne a sok évszázados iratokat. Az 1420-as évek szücsmestereinek neve már szerepel a listán, s attól fogva teljes a névjegyzék, rengeteg a feljegyzés félezer éven át egészen a II. világháború előestéjéig. De megtalálták a brassai csizmadiák három évszázaddal ezelőtt lezajlott Habsburg-ellenes felkelésének periratait s más céhek, mesterségek fontos okmányait. Az újabb régészeti leletek, amelyek a IX—X—XI—XII. századból valók, azt bizonyítják, hogy az eddigi vélekedéssel szemben nem a német lovagrend létesítette a Barcaságon az első emberi településeket, hanem jóval azelőtt már lakott vidék volt. Sok név eredete is tisztázódott. *Brassó* = *Bara-szu*. Törökbesenyő elnevezés, fehér vizet jelent, miként a *Kara-szu* = *Krassó*, fekete vizet. Van is a közelben *Feketeügy* nevű folyó Háromszéken. A *Postávar* elnevezés egy *Postávar* nevű hajdani juhásztól ered, akinek ott volt a legelője.

De ne részletezzük. Tény az, hogy a gazdag levéltári, régészeti anyagra támaszkodva komoly, szavahihető, figyelemre méltó helytörténeti kutatómunka folyik. És ez is hozzájárul ahhoz, hogy ez a felduzzadt iparközpontú város kultúrája felvirágozzék, lakossága pedig mélyebb gyökeret verjen, világosabban lássa, honnan jön és merre tart. Mert csak így lehet méltó Brassóhoz, ehhez a nagymúltú, nagy jövő előtt álló, büszke városhoz.

Inasélet, 1933

Balázs Péter rajza (1946)

A brassói Új Idő két érdekes részletet újított fel Kurkó Gyárfás 1949-ben megjelent Nehéz kenyér című regényéből, mely egy székely legényke felcseperedését mutatja be egészen addig, míg falujából a városba elindulni kényszerül.

A brassói újraközlésre előbb Beke György figyelt fel a bukaresti Előre hasábjain, majd egy vasárnapi mellékleten Méliusz József méltatta Egyetlen lobbanás cím alatt magát az elfelejtett regényt. „A NEHÉZ KENYÉR 339 oldalának minden lapja, minden mozzanata — olvassuk a megemlékező esszében — figyelmeztet: nem fikciók ápolása a dolgunk: az igazat, csak az igazat, a tényszerűt, a valóságosat mondjuk ki önmagunkról. De, hogy ez az igaz és való milyen tündéri villódzással tud megszólalni e könyvben, az... nemcsak az írói véna és tehetség szerencsés struktúrájának köszönhető..., (hanem) annak is, hogy ez a

regénybe fogott életdarab elidegeníthetetlenül, a szó legteltesebb értelmében azonos volt és maradt a népélettel, egy páratlan magyar etnikai struktúrával, amely nyelvében önmagához leghívebben, metaforákban fejezi ki önmagát.“ Ilyen elismerés után nem érdektelen a könyv önéletrajzi jellegű — mindenestre személyi tapasztalatokon alapuló — tematikájának továbbvezetése.

A kéziratban maradt folytatás most került elő Kolozsvárt, Gaál Gábor lektori megjegyzéseivel a gépirói másolaton. A még megcímzetlen, mintegy 400 lap terjedelmű munka két kis székely fiúról szól: gyalog érkeznek Brassóba s beállnak egy gyárba. A két inas, Gyuri és Imre, kommunista ifjúmunkások közt nő fel, s átéli mindazt, ami ma már történelem. A második Kurkó-regény módszertani szempontból a negyvenes évek végén divatozott „mozgalmi irodalom“, ma már sokban túlhaladott naturalizmusa azonban dokumentum-értékével újra feljegyeltet szerzőjének alkotó képességeire.

Az alább közölt részlet a két székely inasgyerek első nagy csalódását mutatja be, bizonyára személyes élményekre való emlékezés alapján.

Balogh Edgár

Hajnal felé járt az idő, mire Gyuri az előző napokat végigálmodta. Éppen a vásárban izgult Matyi bácsi vesztesége miatt, s már félig-meddig bele is ébredt az izgalmakba.

— Vajon én most hol lehetek? — gondolkozott magában.

A lábánál mozgást érzett. Kissé felfigyelt. Imre horkolt mellette, a szomszédos ágyból is mély lélegzés hallatszott. Oldalt fordult, hogy éjszakáját még megtoldja egy kis reggeli álommal, de a másik pillanatban a mozgás megismétlődött. Ezúttal végig is futott rajta valami. Mire

észrevette magát, már a fején volt. Hozzákapott, puha test csúszott ki a keze alól. Rémülten ugrott fel a priccsról, s fejét a gerendába csapta.

— Mit hánykolódsz, te? — ébredt meg Imre is. — Mondám az este, hogy ügyelj a gerendára.

Gyuri ordítani szeretett volna, de az ismeretlen szomszédokra gondolt. A másik ágyból újra forgolódás hallatszott. Erre Imre is felült.

— Fel kéne kelni — mondta Gyuri.

— Mások cs laknak a házba, nemcsak mi — feleli Imre —, s még alusznak.

— Hogy a tűz égetné meg ezt a házat — szólalt meg Aracsi, az új vendég —, keljünk fel, vagy gyújtsunk lámpát, mert beléfáradtam a vakarózásba. Azt sem tudom, tetű-é vagy poloska, de nem hagy békén.

— Patkány az, nem tetű — mondja Gyurka —, az arcomra mászott.

— Ajaja... jaj azt a — ordította el magát Aracsi —, akkor rajtam is az futkároz.

— Gyújtsunk lámpát — javasolja Gyuri —, van-é gyufátok?

Egyszerre szálltak le az ágyból.

Lámpát gyújtottak, s megálltak egymás mellett. Aracsi megtörülte szemét, és félvállról nézett Gyurira. Ez meg szeme sarkából figyelte.

— Te vagy az a patkányos? — mondja Aracsi a melléig érő Gyurinak.

— Én... s te a tetves, ugye?

— Menj el te. Akkora vagy, mint az öklöm. Ha tudtam volna, hogy te vagy ott fenn, hát eddig régen meggyújtottam volna a lámpát... nem szenvedtem volna a sok csípést.

— De van még egy társam odafel.

— Lehet akár tíz is... az is akkora-é, mint te?

— Akkora hát.

— Nahát, ha nekem négy évig kell itt ülnöm, hát akkor ti tíz esztendő múlva is inasok lesztek — hancegett Aracsi.

— Mér lennének? Te hány esztendős vagy?

— Én tizennégy, de középiskolám is van s az én apám kántortanító.

— Az-é?

— A biza... Hát te hány esztendős vagy... vagy csak megcsököltél, s azért vagy ilyen kicsike?

— Mi tíz esztendősök vagyunk mind a ketten.

— Te is tíz, ő is tíz? — mutatott rájuk Aracsi az ujjával.

— A'hát.

— Akkor húszévesek vagytok — nyomott barackot a Gyuri fejére.

Imre az ágy tetejéről nézte a társalgást, s ahogy elhallgattak, ő is megszólalt.

— Ha a te apád kántor, akkor mért jöttél ide?

— Azért, hogy te csudálkozzál rajta — nézett fel. — Krrr... — mondta és ujjával Imre felé döfött. — Merre mentem volna?

— Papinasnak, vagy harangozónak — felelte Imre, s jót kacagott rá.

— Ne fogjon a csúfság, mert mindjárt patkányt dugok a gagyádba...

— Miért, te?

— Mert papinast akarsz belőlem csinálni. Nagyanyám is ezzel keser-

gette az életemet. Végül kaptam magam, s eljöttem. Itt van ne — mutatott a kabátjára. — Egyetlen egy szál ruhában szöktem el hazulról. Figyeltem az újsághirdetéseket, s mikor híret vettem, hogy ide inasokat keresnek, hátat fordítottam Udvarhelynek.

— Senkinek sem szóltál?

— Hagytam levelet, s megírtam, hogy lakatosnak jöttem. Ha tetszik, jó, s ha nem, írjanak palajbásszal... Krrr — dugta el ujját most már a Gyuri orra előtt.

Gyuri olyan feszült figyelemmel kísérte Aracsi előadását, hogy mikor hirtelen elkerentette magát, és ujjával majdnem orron döfte, ijedtében fejét az ágyhoz csapta. Utána hallgattak. Imre még mindig az ágy tejetén könyökölt. Gondolatai megint otthon jártak. Szemüket nem vették le Aracsiról, az pedig kezeit hátracsapva sétált az ágyak között. Rövid alsónadrágja szélét meg-megvakarintotta, s mozdulatait olyan könnyedséggel ismételte, mintha az édesanyja házában lett volna.

— Talpra, legények! — kiáltotta be János bácsi az ébresztőt, majd megszámolta, hányan vannak, és eltávozott.

A fiúk felöltöztek. Néhány perc múlva hozták a reggelijüket. Mindenki megkapta a tálát, kanalat és villát, melyet saját magának kellett megőriznie.

— Kávé-e? — hajolt Aracsi a gőzölgő fazék felé, s orrát húzogatta.

— Elcsapja a hasatokat — felelte János bácsi.

— Mi más volna, hiszen a színe olyan, csak a szaga más.

— Finom köménymaglevés. Ez a minden reggeli nóta — mérte ki levesüket az öreg, miközben Aracsi a háta mögött szamárfüllel grimaszkodott.

A munkások szállingózni kezdtek hátra az üzem felé. Gyuriék nekiültek a levesnek. Hazai szokás szerint kenyeret aprítottak bele s jóízűen kanalazták. Aracsi unta a csendet, s vagy két falás után a levest fogai között visszaesisszentette, majd a tál fenekén kereste, de olyan komolysággal, hogy Gyuri ott is hagyta a maga ételét, s gyanús pillantásokkal fürkészte Aracsit.

A kapu felől lármás csoport közeledett.

— Hadd lássuk, fogott-é madarat a galicka — nyitott be az inaszobába Pali az öreginasok élén.

— Eddig bizonyosan igen vajegyet — felelték a többiek, s egymást verték be az ajtón, hogy új kollégáikat láthassák.

— Majd adok én madarat — súgta maga elé Aracsi, s egy kanál levest vett a szájába. Szembe állott a betóduló öreginasokkal és fogait mutogatni kezdte, mint a mérges kutya.

— Ne-te ne! még veszett kutya es van a galickában — mondta Pali, s az ujját hergelésre tartotta. A társaság kacagta.

Gyuri már azon gondolkozott, nem velük csúfolkodnak-é, Imre is állott, mintha lába gyökeret vert volna. Aracsi morogni kezdett. A küszöbön állók már hasukat fogták a nevetéstől, mire Aracsi szemükbe fújta a levest.

Hátulról seprő emelkedett a magásba, s besuhintott közéjük.

— Az apátok nemjóját! ... így megy a munka?

A fiúk szétrebbentek és nagy robajjal szaladtak hátra az üzembe.

- Kik vagytok ti? — kérdezte Aracsit a seprős.
 Gyuri válaszolt:
 — Inasnak jöttünk.
 — Hát tudjátok-é, én ki vagyok? — kérdezte a seprős.
 — Kicsoda? — szölt bele Aracsi.
 — Én a ti gazdátok vagyok... nehogy azokról a gazemberekről ve-

Balázs Péter illusztrációja

gyetek példát, mert akkor máris mehetek a szemetek világába. Megértették?!

— Meg — felelték egyszerre.

— A szemed sem áll jól, de majd megigazítom, ha azt akarod, hogy jó barátságban legyünk — távozott el a seprős a kőház irányában, ■ visszakiáltotta: — Be a gyárba, s jelentkezni a mester úrnál!

— Éppen egy ilyen vereshajú emberrel álmodoztam, mikor a poloskák felzavartak — tette fel sapkáját Aracsi —, veres kutya, veres ló, veres ember egy se jó — emelgette öklét a kőház felé — majd adok én neki... gyertek a gyárba!

Gyors léptekkel haladtak hátra az udvaron. Tekintették a gyárépületet vizsgálta, mely a széles udvart átfogta. Egyik feleében a sodronyszövő géposztály, másik felében épületlakatos üzem. Az emeleten vas-
 — Na dronyosztály. Az ajtó közt fogadták őket Sándor, a munka-

öttetek.

— Inasnak — nézett vele szembe Aracsi.

— Ej, te nagy tekergő vagy. Jól meggondoltátok-é a dolgot?

— Meg hát — nézett le Aracsi az alacsony, de paprikás természetű emberre.

— A kötél egye meg a nyakadat te, még a szemed sem inasnak való, de majd én varrószíjat vágok a bőrodból! Miklós! — szolt az egyik segédnek —, vegye kezelésbe ezt a betyárt a próbaidőre.

— Hát ti hová valók vagytok? — fordult Gyuriékhoz.

— Ahová maga — felelte Gyuri —, mi jól ismerjük magát.

— Hát ilyen falás gyermekekre nemigen van szükség — mérte végig tekintetével őket.

— Mi es megnövünk akkorára, mint maga.

— No majd megvállik... Takarodjatok fel az emeletre Nagy úrhoz. Neki fogtok segíteni.

A fiúk felmentek és Nagy úr mellett elfoglalták munkahelyüket. Nagy úr akkordban készítette az ágybetéteket. Inasaival megcsinálta a fakeretet és a vaskeretet, majd ráfeszítették a sodronyfonatot is. Meglehetősen gyorsan kellett mozogni, mert Nagy úrnak a szája nagyobb volt a nevéénél, és Gyuriéknak napokig kellett ugrándozniuk mellette, amíg kezdték megszokni, hogy mindegy, ha ugranak, ha nem. A nyári munkaidő tizenkét óra volt. Ezt le is dolgozták. Reggel és délben még takarítottak is. Ezenkívül Nagy úr túlórázott, s ilyenkor segítségre volt szüksége. Gyuriék pedig bentlakók voltak, iskolába sem jártak, mert még nem lehetett felszegődtetni őket, csak két év után, s így mindig kéz alatt voltak.

Túlórázni „muszáj“, mondta Nagy úr, mert a fizetés olyan alacsony, hogy csak túlórával lehet behozni a szükségletet.

Egyébként az volt a divat, hogy napszamosokat vettek fel a gyárba alacsony fizetéssel, akik hosszú éveken át dolgoztak a vállalatnál. Egy-két év után ugyan már szakmunkások helyett dolgoztak, de a fizetést továbbra is napszamosi minőségben kapták. Nagy úr is ilyen munkás volt. Házat szeretett volna építeni, ezért kérte, hogy órabér helyett vezessék be osztályán az akkordot. Az elején neki is feszült a munkának. A normát megduplázták s szombaton kétszer annyi volt a fizetése, mint amikor órabért kapott.

Még Gyuriéknak is adott egy fél kenyérre valót. Másik héten tovább akarta növelni a keresetét. Ezért aztán hajtotta a munkát, s igen Gyurit és Imrét, hogy a víz folyt le róluk. Gyuri a gép alatt ült. Feje felett a kifeszített sodrony, melyet rá kellett szegecselni a rájárásra. Az ő feladatuk volt, hogy az alulról bedugott szegecs fejére rátartsanak, amíg a felső felét Nagy úr megfejezi. Ment is a munka. A rátartónak még annyi ideje se volt, hogy verítékét letörölje. Csak folyt végig az arcán, s ami a szájába folyt, lenyalta.

— Gyerünk, gyerünk — állt meg Antal gyáros a hátuk mögött.

— Bizza csak rák — szolt Nagy —, ma csütörtök estére már annyit csináltunk, mint a múlt szombat estig.

— No csak rajta, mert sem naplopással szereztem a gyár előtt tíz esztendővel még kóceráj volt, s ma látjátok, mi is én munkám. Tudják, hogy magunknak is én keresem.

— Talán nem akarja azt mondani főnök úr, hogy mi nem dolgozunk eleget? — törülte meg homlokát Nagy.

— Na-na... na-na! — falta be bőrszivarát Antal, és tovább sétált.

— Ma este még tovább dolgozunk!... Megértettétek? — szólt Nagy a gyerekeknek. — Egy egész kenyérre valót kaptok, hogy boldoguljatok ti is.

Haladt a munka, Nagynak úgy folyt a verítéke, hogy még Gyurira is le-lecseppent.

— Lassabban hé, mert ebből két ház lesz, nem egy — kiabálták a lakatosok felbuztatására az öregebb inasok.

Mások ebédidő alatt táblát írtak: *Nagy, a kettőszáz százalékos normadöntő, házat épít a Búzasoron.*

— Csak fogjon a zsigora — mormogta Nagy.

— Gyurjad, Gyurka, jó fuszulyka — kezdték bosszantani a gyerekeket is.

— Hát remélem, a gyermekeknek legalább egy-egy bakancsra valót ajándékoz — mondta Pali, az öreginas, és csapta be maga után az ajtót, hogy az utána dobott kalapács el ne érje.

Gyuriék már-már kezdték komolyan venni a bakancs-kereset lehetőségét. Annál is inkább, mert Imre pénze elfogyott, s a megszokott negyedkenyeres kosztópótlékot nem vehették meg többé. Ilyenkor nézték a többiek falatozását, és nyeltek jó nagyokat. Alig várták a szombatot, hogy megkapják a kenyérajándékot, a túlórázás és szorgalmas munkájuk gyümölcsét.

Szombat is beköszöntött. Szomorú nyárelő volt. Az eső olyan szaporán verte a gyár ablakait, hogy az ember beleálmosodott volna, ha nem izgul a fizetés késése miatt. Gyuriék már a takarítást is elvégezték, s még mindig késett a bankba ment autó. Az emberek egy része haza is indult volna, de szándékukat az eső akadályozta.

Aracsi a gyár takarítása után kollégáinak sorra bemutatta, hogyan jelenik meg a gyáros sajátos gesztusaival, azután leutánozta az egyes munkások szenvedélyes mozdulatait. Az ifjúsági sarok zajos volt a nevetéstől, még Gyuriék is mosolyra húzták szájukat.

— Itt a koci — kiáltotta el magát Aracsi — mindenki érdeme szerint — folytatta bohózatát.

— Hozzák ki az üzembe — javasolta Nagy a mesternek —, hogy ne álljunk az iroda előtt ebben az esőben.

Nemsokára hozták is a borítékokba rakott fizetést, volt egy egész rostával. Nagy is megkapta a maga borítékát. Gyuriék a lába alá álltak, hogy ne felejtse el őket.

— E nem az enyém! — kiáltotta el magát Nagy —, itt valami tévedés van! — kötekedett a mesterrel.

— Hadd lássuksza, hol van tévedés?... Nagy — olvasta a borítékon —, hogy volna tévedés, hát nem ismer a saját nevére?! Mit okvetlenkedik?

— Én nem okvetlenkedem, csak nekem fizessék ki, ami jár.

— Hát ott van, még mit akar?!

— Itt csak fele van annak, ami jár!

— Na jöjjön az irodába, hadd lássuk, mi történt magával.

- Az ajtón be sem léptek, amikor Nagy elkiáltotta magát.
- Kisasszony, a kutya úristenit, hát mit gondolnak, mi vagyok én! ... nem öltem meg sem apám, sem anyám!
 - De Nagy úr kérem, hát é-én nem ...
 - De a kutya nemjóját ... hol van Antal úr?
 - Mija-mija, mi baj van, mit kiabál? — lépett ki a főnök.
 - Én nem kiabálok, csak ne kövessenek el ekkora tévedéseket ...!
 - Hadd lássam azt a tévedést — vette ki a borítékot Nagy kezéből.
 - Kérem a táblázatot, kisasszony!
 - Tessék.
 - Na, olvassa csak! ... Rendben van, talál ez pontosan ... Jöjjön Nagy, nézze meg, ellenőrizhető.
 - Engemet nem érdekel — kiabált Nagy —, én csak annyit tudok, hogy felivel fizették ki.
 - Bizonyítsa be! — kiáltott vissza a főnök.
 - Itt van a múltheti borítékom — kotorászott Nagy a pénztárcájában.
 - Ho-ho-hó! ... ezt elszámítottuk volt, ez a jó, amit a héten csináltunk. Csak nem gondolják, hogy tönkretétem magam. Nem tárgyalunk! — csukta be maga után az ajtót.
 - Akkor dolgozzon maga — kiáltotta Nagy magából kikelve.
 - Rendben van, Isten áldja meg — válaszolt Antal, majd így folytatta: — Tudja a közmondást a medvével?
 - Miféle medvével?
 - Nézzen csak ki! Ott van ni ... látja, mekkora medve ül a háztetőn? — mutatott ujjáival a szemben lévő házra.
 - Nincs ott semmi medve! — felelte Nagy.
 - Ha nincs, akkor mehet. Tanulja meg, hogy mikor én ott medvét látok, akkor azt magának is látnia kell — és eltűnt az irodájában.
 - Nagy is kiment az ajtón. Haja egészen összeborzolódtott. Az üzem felé ment volna, de eszébe jutott a szakmunkások többszöri figyelmeztetése, s még az is, hogy a munkaidőt letörő akcióban sem vett részt. Így meg sem kísérelte, hogy kollégáitól segítséget kérjen. Egy pillanatig megállt az esőben, majd a kapu felé indult. A gyárból kórusban kiabáltak Aracsiék:
 - Nagy úr! Hol a hatos, Nagy úr? Fizesse ki a segítséget.
 - Anyátok öröme — szolt vissza Nagy —, nem láttátok, hogy én sem kaptam.
 - Gyuriék arcát savanyú mosoly ülte meg. A negyed kenyérre gondoltak s gyűlt a nyáluk.
 - No jól kikerestétek magatokat — komizkodtak a többiek. Gyuri csak nézett egyfelé, és egy szót sem tudott kiejteni a száján. Érezte, hogy mindjárt könny buggyan a szeméből. Aracsi hozzálépett, és figurázni kezdett vele. Ő állát és öklét keményen szorította, és mérges pillantásokkal utasította el Aracsit. Az észrevette szemesarkában a könny gyülemlését, és baráti hangon sügta:
 - Ne búsulj, teszünk mi szert kenyérre ...
 - Kifelé mindenki — zárta be mesterük az ajtókat.

A sport válságáról

Hozzászoktunk, hogy mindig az a „minden idők legnagyobb olimpiája“, amelyet éppen akkor fejeztek be. A modern olimpiák is, mint a világversenyek általában, fokozatosan növekszenek térben és időben. A statisztikusok lelkiismeretesen megszámlálták, hogy Mexikó városban 119 ország 7000-nél több sportolója 172 versenyszámban 127 olimpiai és 42 világcsúcsot állított fel az oxigénben szegény 2300 méteres magaslaton. Az 1948-as londoni olimpia óta, amelyre tizenkét évet kellett várni, a világ sportterképe egyre tágul. Ma már Óceánia szigetvilágában is négy olimpiai bizottság működik, az Azték stadion nyitó ünnepségén Csád zászlaját az ország egyik minisztere hordozta körül, Burma 5, Afganisztán és Bermuda 3—3 versenyzőt küldött, nem győzni, csak részt venni; mert részt nem venni manapság az olimpián diplomáciai kudarcnak számít. A sport — az *atomkor varázslata* — egyesek szerint „szomorú vallása“, a nép ópiuma olyan szédületes mértékben növekszik és fonja át köz- és magánéletünk számos mozzanatát, határozza meg a nemzetközi élet sok jelenségét, hogy a szociológusok az eltorzulás, a gigantizmus kóros tüneteit vélik rajta felfedezni.

Mexikónak 766 millió új francia frankjába került az olimpia megrendezése, s bevétele mindössze 460 millió volt, a deficit tehát 306 millióra rúgott. Vigaszképpen csak három aranyérmét szerzett a nagy vetélkedőben. Az is kérdéses, hogy a szeniális építész, Ramirez Vasquez hipermodern beton, üveg és plasztik álmait lehet-e még valamikor jövedelmezően felhasználni, talán az 1970-es labdarúgó világbajnokságon. És ez az ország, amely a mérsékelt haladás és az elmaradottság között topog, vállalta a hatalmas anyagi áldozatokat, csak hogy felhívja magára — a sport útján — a világ figyelmét. Ezt ugyan már megtette más úton is, költségvetésének 25 százalékát költi közművelődésre és csak 6 százalékát hadseregfejlesztésre. Mexikó már ezért is több aranyérmét érdemelne, mint amennyit nyert.

Bizony, nagyhatalom a sport, amellyel számolni kell a nemzetközi életben. Még Hirohitót, a Nap fiát, Japán császárat is arra készítette, hogy az 1964-i tokiói olimpia megnyitójára, amelyen néhány mondatot kellett elmondania és vagy tíz lépést megtennie, súlyos betegen heteken át készüljön, és — amint mondják — a fürdőszobában kimérték a távolságot, az udvarmester pedig stopperórával a kezében figyelte az öregúr mozgását. Etiópia kétszer hallatott magáról a XX. században: akkor, amikor Mussolini katonái lerohanták, és másodszor Bikila Abebe örmester révén, aki két olimpián nyerte meg a legklasszikusabb számot, a maratoni futást. A nemrég felszabadult Kenya hosszútávfutóinak, Kipcsoge Keinónak, Naftali Temunak és a többieknek köszönheti, hogy sokan előveszik az atlaszt, és megkeresik ezt az afrikai országot, amelyről már annyit tudnak, hogy magasan terül el, hiszen fiai jobban bírták a hosszútávok öldöklő küzdelmét, mint a többiek.

A testedzés, amely a középkorban még az enyhébb lovagi játékok közé tartozott — a nevelés hét lovagi „készsége“: a verselés, lovaglás, úszás, vívás, nyilazás, vadászat, sakkozás volt —, ma már óriási méretűre nőtt, de ugyanakkor büszke épületén — bizony nem tagadhatjuk — megjelentek a finom repedések. Pierre de Coubertin báró, a modern sportolás fáradhatatlan örege, észrevett valamit, amit

mi már teljesen elfelejtettünk. A sportolás, mint az emberi tevékenységek általában, értékmegvalósító, de értéke nem önmagában, hanem azon túl van.

A *Le Monde* 1968. december 4-i számában arról olvashattunk, hogy egy Michel Bonet nevű kutató doktori tézist nyújtott be a párizsi egyetemen az alábbi címmel: *A sport jelentése*, amelyben a sportot mint a kultúra egyik megnyilvánulását vizsgálja, a kettő szimbiózisáról beszél, és a sport lényegét a következőképpen definiálja: „A sportban a test úgy jelenik meg, mint a létezés, tér, idő és az átélt tapasztalat kategóriája, mint a máshoz való viszony jellegzetes alkotó része, mint az önmagunkat felülmúlás állandó vágya; mint értékteremtő, erőfeszítéseinkért jutalmat nem váró, a kudarcból való szüntelen feltámadás lehetősége.“ Valóban, a sport csak úgy válhat az emberi mértékek forrásává, ha mögötte ott áll a szellemi célkitűzések aranyfedezete. Ellenkező esetben öncélúvá válik, és idegen érdekek szolgálatában prostituálja magát.

Egy kegyes család a szellemi olimpián

Talán kevesen tudják, de érdemes rá emlékeztetni, hogy Coubertin az újkori olimpiák megindulásakor szellemi olimpia megrendezését javasolta. A „műzsák pentatlonja“ a következő versenyszámokból állott: építészet, festészet, szobrászat, zene, irodalom. 1912-ben rendeztek első ízben művészeti olimpiát a stockholmi nyári játékokkal egyidőben. Az irodalmi vetélkedés aranyérmét Georges Hohrod és M. Eschbach *Óda a sporthoz* című verse nyerte el. Kétséggkívül nem tartozik a remekművek közé, de a sport nemes célkitűzéseit szimbolizálja. Felépítésében a beethoveni szimfóniák számára utal a kilenc fejezet, amely egy-egy sportterényt énekel meg. A befejezés az örömhöz szól a schilleri—beethoveni gondolat szerint. Íme néhány mondat (prózában) az Óda kilencedik, befejező részéből: „Ó, Sport, te vagy a Béke! Te teremtesz boldog kötelékeket a népek között, általad tanulja meg az ifjúság egymást becsülni. A különböző nemzeti vonásokat a békés versengés forrásává teszed.“ A szerzők azonban sohasem jelentkeztek az aranyéremért. Mert nem is léteztek. Csak 25 év múlva, Coubertin halála után derült ki a kegyes család. Maga Coubertin volt az Óda szerzője, és nem véletlenül tüntetett fel alkotóként két nevet, egy franciát és egy németet, ezzel is csatlakozva nagy honfitársa, Rolland életet mozgató eszméjéhez: a francia és a német nép nyújtsanak egymásnak kezét, a német gondolkodás mélysége és alapossága, a francia szellem világossága és eleganciája összefonódva gazdagítsa az európai műveltséget.

1948-ban szűnt meg a szellemi olimpia. A londoni olimpia rendezői arra hívtakoztak, hogy igazi nagyságok sohasem vettek részt a szellemi vetélkedőn, nem is vehettek részt, mivel ők „profik“, a szellem területén az amatőrizmus csak másodlagos jelenség. Azóta az olimpiákon csak a művészeti kiállítások emlékeztetnek Coubertin nemes kezdeményezésére. Avery Brundage hajlandó volna felújítani a szellemi öttusát, noha a fizikai versenyszámokkal népszerűségben a műzsák vetélkedője úgysem vehetné fel a versenyt, de jelképnek mégis megnyugtató volna: a szellem örködné a test és a lélek harmóniája felett. Lám csak ezt a *harmónia* szót is az okosan sportoló görögöktől kaptuk, és mielőtt zenei terminussá lett, filozófiai volt, a sport esetében a test hajlékonyságát, gyorsaságát, ruganyosságát társította a lélek bátorságával, kitartásával, találékonyságával.

A félelmetes étvágyú sport

Talán éppen a harmónia az, amit joggal kérhetünk számon a modern vázslattól, a gigantikus méreteket öltő sporttól. A századeleji szerény kis klubok

PORZSOLT BORBALA

BALLADA

ELEGIA

ZOLCSAK SANDOR

egyike-másika kapitalista mammutvállalattá nőtte ki magát (Real Madrid, Inter), a barátságos mérkőzésekből nemzetközi, sőt interkontinentális — gyötrelmes — küzdelmek lettek, a versenyzők brit-birodalmi, pán-amerikai és más versenyeken értékes tróféákért, világkupákért izzadnak, kórosan megnagyobbodott sportszívvvel hajszolják a dicsőséget és még inkább a pénzt. Az atléták olyan edzés-adagokat rónak magukra, hogy az egy versenylónak is sok volna. Bikila Abebe hetenként 100—150 kilométert futott, csontos, kemény arcát földre szegezve, magányosan rötta embertelen penitenciáját. Az ausztráliai Ron Clarke, a korszak nagy futóegyenisége, világcsúcsok birtokosa, az olimpiák tragikus vesztese, bevallja, hogy valósággal üdülés számára a versenyzés, mert azon négyszer-ötször kevesebbet szalad, mint amennyi a napi adagja. A *citius*, *altius*, *fortius* (gyorsabb, magasabb, erősebb) bővös jelszavai veszett száguldásra készítetik a versenyzőt, aki rohan az idővel s ellene, önmaga ellen és talán saját boldogsága és embersége ellen is. Az említett Ron Clarke-nek a 10 000 méteres síkfutásban 800 méterrel a megváltást jelentő cél előtt félrecsuklik a feje, hideg émelygés fogja el, végtagjai elmerevednek és — veszt. De 40 órával összeomlása után frissen áll a rajtához, és ismét — veszt. A római olimpián, a vékonyka kis új-zélandi atléta, Murray Halberg megnyeri az 5000 méteres futást, a célban végigvágódik, percekig fekszik a földön mozdulatlanul. Miért e görcsös akarás, ez az észbontó hajszja? Hova tűnt a harmónia, a játékosság? Vagy talán csak így lehet versenyezni? Aki nem akar mindenáron első lenni, az ne is induljon.

Ludvik Danek cseh diszkoszvető naponta 150 kilós súlyzóval indul rohamra teste ellen, ugyanakkor elolvas mindent, amit Al. Oerter-ről, amerikai ellenfeleéről írnak, akít éveken keresztül úgy fürkészt, nyomoz, les, mint a vadász a leterítésre kiszemelt vadat. Aki meginog, enged a hívogató fáradtságnak, vagy nem következetesen kíméletlen önmagával, veszt, letiporják, eltűnik a hatalmas süllyesztőben. Bikila Rómában könnyen győz, Tokióban már keservesen, mert nem sokkal vakbél-műtétje után futja le a távot, Mexikó városban már a cél előtt feladja a versenyt. De honfitársa, Wolde megszerzi Etiópiának az aranyérmét, és most kezdődik az ő kálváriája; ugyanúgy, mint Bikila, majd ő is fellendül a dicsőség legmagasabb pontjára, hogy aztán szárnysegetten félreálljon, és emlékezzék.

Az öttusázó Balczó Andrást a szakemberek kimagaslóan esélyesnek tartották az aranyéremre. A négy világbajnoki cím tulajdonosáról azt mondták, hogy más csak akkor győzhet ebben a versenyszámban, ha Balczót „elviszi a razzia”. Ő maga is nagyon komolyan vette ezt az átkozottul nehéz műfajt, vívott, lőtt, úszott, lovagolt, rekkenő hőségben 30—40 kilométereket futott, és mégis vesztett. A fiatal svéd pentatlonista, Björn Ferm tizenegy ponttal előzte meg. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy Balczónak a győzelemhez 3 másodperccel kellett volna gyorsabban futnia, vagy egy félkörrel pontosabban lőnie, esetleg nem egészen 2 másodperccel frissebben úsznia. De az izmok, a szív, tüdő nemet mondtak, a tudat mélye is megszólalhatott: ember akarok maradni, nem leszek szupereredményeket elérő gépezet...

De ott vannak a boldog győztesek: Zsivótzky Gyula, aki legyőzte az ellenfelével szemben érzett bénító pszichózist, Viorica Viscopoleanu, aki tökéletesen elsajátított egy új ugrás-technikát, Lia Manoliu, aki beteg is nyert, és ott van mindezekelőtt a tüneményes Bob Beamon, ez az amerikai néger, aki 8,90-es távolugrásával kivívta magának nemcsak az 1968-as év „legjobb versenyzője” nevét, hanem teljesítményét a század legkiválóbb eredményének minősítették. A nemzetközi atlétikai pontozás alapján ez az eredmény azonos egy 6 méteres rúdugrással, 9 másodperc-

cel 100 méteren, 2 méter 60 centivel magasugrásban. De milyen áldozatot hoztak ezek az atléták a megérdemelt nemes fémért?

A szorongató kérdést így fogalmazhatnók meg: lehet-e napjainkban másképpen is sportolni? Sajnos, játszani csak komolyan lehet és érdemes, a sport bármely ágát csak úgy lehet űzni, ha teljes önmagunkat belevetjük a sodrásába, vállalunk minden kockázatot. És akkor Fortuna, Victoria és Gloria ránk mosolyog.

Ma már olyan eredményeket kell elérni az élmezőnyben maradáshoz, amelyekkel évtizedekkel ezelőtt olimpiai bajnokságot lehetett nyerni, világsúcsot dönteni. 1912-ben az angol 4×100 méteres női váltó gyorsúszásban olyan időt úszott, (5:52,8), hogy ma a kaliforniai Debbie Meyer egyedül is gyorsabb ugyanezen a távon csaknem másfél perccel (4:31,8). Az 1500 méteres gyorsúszásban 1904-ben a német Rausch 27:18,2 időeredményt ért el. Ha valami csoda folytán ma kiállana versenyezni a mexikói olimpia ugyanennek a számának a győztesével, Burtonnal, az amerikai fiú már jó 10 perce krimít olvashatna a medence szélén, amikor a derek német célba érne.

Már sokszor feltettük a kérdést, *hol van a magasság, távolság, gyorsaság határa*, amelyet, józan ésszel számítva, már nem lehet túlszárnyalni? Meddig lehet még „lejjebb pofozni“ a 100 méteres síkfutás 9,9-es határát? Ezt nem tudná pontosan megmondani sem a hozzáértő, sem a fantaszta. Tudjuk, hogy minden távolság befutásához, legyen az mégoly parányi is, idő kell. Már a szofisták is tudták, hogy egy homokrakásból mégsem lehet addig elvenni egyenként a szemcséket, hogy végül is ne egyetlen homokszemet legyünk kénytelenek rakásnak nevezni. Mégiscsak van egy határ, amelyen innen homokrakásról, azon túl pedig homokszemekről beszélünk. Elméletileg létezik egy pont, amelyen az emberi teljesítmény mindig alul fog maradni, de azért vagyunk emberek, hogy vágyaink mindig túlszálljanak ezen a ponton, mindig azt ostromoljuk. A teljesítményeknek van határuk, de az akarát nekifeszülésének nincs. Ha az ember már megmászta a Mount Everestet, bizton állíthatjuk: teremt magának egy még nagyobb hegységet, csak azért, hogy azt is megmáshassa. Emberi mivoltunk örökös feltörekvése, a soha meg nem állás, a soha meg nem nyugvás a józan ész diktálta testedést szédületes varázslattá változtatta át, amely a gyötrelmes aszketizmusért cserébe világhírnevet ígér. De nincs az a bűvészmester, aki az inas balkezessége következtében elszabadult poklot vissza tudná parancsolni, a sport már sohasem fog visszavezni a mérséklet napsütötte öblébe. Ez van, ezt kell szeretni — mondják a pubertáskor nehézségeivel küzdő kamaszok. És titkon olimpiai dobogóról álmodnak.

Ezek után félve kérdezzük: hol ér véget a rohanás, ha csak így lehet már művelni a sportot? Vajon nem lenne jobb abbahagyni? Dehát a mindenáron győzni akarás nem éppúgy emberi mivoltunk megnyilvánulása, mint a józan mérséklet? — hangzik az ellenérv. Igazságtetés helyett bízzuk a jövőre a megoldást.

Bizonyos csak az, hogy bealkonyodott a kedélyes, öreguras sportolásnak.

Anekdota illő történetek

Amikor F. C. Smithson az 1908-as olimpián győztesként átszakította a szalagot a 110 méteres gátfutásban, a távot bibliával a kezében futotta végig. Ma már egy 110-es gátfutó, ha mégoly vallásos is volna, egy cigarettapapír terhét sem venné magára, nemhogy egy testes bibliát, mert minél könnyebb, gyorsabb akar lenni, és az ellenfelének még egy cigarettapapírnyi előnyt sem akar adni.

A legelső modern olimpián, 1896-ban Athénben, a maratoni futást Luis Spyros 25 éves görög paraszt nyerte. 2500 éve halott honfitársától eltérően nem nehéz

fegyverzetben, hanem nemzeti viseletben futotta végig a 42 195 méteres távolságot, a közbeeső falvakban megállott pihenni, elbeszélgetett a parasztokkal, ivott egy-egy pohár bort is (akkor még nem tiltották a doppingolást...), majd valamenyi ellenfelét megelőzve, tikkasztó hőségben elsőnek futott be az athéni stadionba, ahol a 70 000 néző úgy tombolt, mintha maga az egykori Filippidész hozta volna hírül Miltiadész győzelmét Dárius seregei felett. És mi lett a győztes jutalma? Neki profi-szerződés, hanem a boltos vállalta, hogy haláláig ellátja élelmiszerrel, a szabó ruhával, és a borbély ingyen nyírta, míg a maratoni hős az elíziumi mezőkre nem távozott.

Az 1904-es Saint Lous-i olimpián az egyik amerikai versenyző civil ruhában állott a rajthoz, addig azonban nem engedték versenyezni, míg ollóval rövidre nem kurtította a nadrágját.

Az 1913-as Tour de France-on az egyik kerékpározó észrevette, hogy kotyog a villája, leszállt, hét kilométert futott kerékpárja mellett, míg egy falusi kovácsra talált. Ő maga forrasztotta meg a törött alkatrészt, és ha késéssel is, de célba jutott. Mégis diszkvalifikálták mert idegen segítséget vett igénybe: a kovács kifizette a fűjtatót... Ekkor már érvényben voltak a többféleképpen értelmezhető amatőr és profi szabályok.

Ezek az anekdotába illő történetek a sport hőskorából bizonyítják, hogy a kezdet kezdetén milyen patriarkálisan kedélyes volt a versenyzés: egyformán szűkség volt az erőre és a találékonyagra. Ma egyhangú tempóban, hajmeresztő erőfeszítések árán futják végig a maratoni távot, másodpercek alatt kicserélik az elromlott kerékpárt, mindent megtesznek a versenyzőért, csak az is küzdjön minden idegszála megfeszítésével a győzelemért.

A hajszra nem kíméli sem a sportolás szempontjából alacsony, sem a viszonylag magas korhatárt. Megjelentek a csodagyerekek, főleg az úszásban, és a még mindig diadalmas „nagy öregek“. A kaliforniai kislány, Debbie Meyer már 14 éves korában öt világcúcsot állított fel, fél uszodahosszakat vert rá világbajnokokra. A dél-afrikai Karin Muir 12 éves korában döntött először világcúcsot, akkor még elsírta magát a győzelmi emelvényen. 15 éves koráig 13 világrekordot állított be, s már nem sírt: komoly, kissé koravén arccal nézett maga elé, és természetesen tartotta a természetellenest. 8 éves kora óta profi edző felügyelete alatt úszik, naponta fél hatkor kel, és két-két órát edz iskola előtt és után. Dehát mikor játszik a babájával?

A másik végiet is számos példával szolgál. A 32 éves Al. Oerter diszkoszvető a világranglista 14-ik helyéről kapaszkodott fel a dobogó legmagasabb csúcsára, és Mexikóban negyedszer is olimpiai aranyérmét nyert. A kardvívó lengyel Pawlowski 38 éves korában lett olimpiai első. A jól ismert Matthews még 48 éves korában is csapata erőssége volt. Öregedni nem akaró izmaiért megkapta azt a lordi címet, amelynek az elnyeréséért Laurence Olivier-nek az „Anglia legjobb színésze“ ragot kellett kivívnia. Nagyon is sporttisztelő korunk, íme, milyen teljesítmények közé tesz egyenlőségi jelet.

Manapság nem elég az ellenfelet legyőzni, noha ez az elsődleges szempont; szép játékot, csúcsteljesítményt is kell nyújtani körítésnek a győzelem mellé. A győzelem tényét mintegy erkölcsileg is kell igazolni. A szurkoló közönség igazságérzete, no meg szeszélye is megköveteli, hogy a győzelem mindig megérdemelt legyen. Elvárjuk azt is, hogy a szabályok keretein belül látványosságban is legyen részünk. A győzelem megnyugtató ténye mellett a cirkuszról sem mondunk le. A csapatjáték legyen „lehenyerlő“, az iram „szédületes“, a cselek „szemkápráztatóak“.

a gólok „bődületesen nagyok“, az összteljesítmény pedig legalább olyan, mint a hármasugrás, a mexikói olimpián, ahol négy világcúscot döntöttek meg és adtak át a múltnak. A huszadik század enervált és türelmetlen embere, akinek jóformán semmire sincs ideje a sporton kívül, mindezt zajosan meg is követeli magának. Mit tegyen hát a szegény versenyző, akinek nincs dupla tüdeje, szíve is csak egy van, az is „sportszívvé“ torzult, igaz, hogy a sportegészségtan szerint ez nem kóros elváltozás, csak alkalmazkodási állapot, de hát sokszor ez a megvastagodott falú, és fokozott izomműködés következtében csökkent összehúzódásokat végző szív sem elég a követelmények teljesítésére.

A minőségi romlás forrásai

A dallamosan csengő olasz szó — *dopiare* (fokozni) — angol áttétellel (*doping*) a sportvilág félelmetes terminusává lett; a nagyobb teljesítmény végett használt mesterséges izgatást jelenti. A stimuláló szerekhez való folyamodás annyira kétélű fegyver, hogy a nemzetközi fórumok szigorúan tiltják, és ugyanúgy ellenőrzik, mint az ökölvívók kesztyűjét vagy a vízipólózók körmét. Eleinte csak a versenylovakat doppingolták, később rájöttek, hogy az embereket is lehet izgatószerekkel, főleg növényi eredetű alkaloidokkal „felajzani“ (a doppingolás magyar fordítása). A fokozott teljesítmény érdekében a lelkiismeretlen sportkufárok kokaint, strichnint, alkoholt, pervitint, arzént, atropint, koffeint, digitalist használnak, nem törődve azzal, hogy ez súlyos következményekkel járhat a sportoló egészségére. Minden nagyobb szabású versenyen kötelező a dopping-vizsgálat, és lám, az agyonhajszolt versenyzőnek még hitele sincs, kételkednek abban, hogy melyik egyesülethez tartozik, hány éves, használt-e doppingoló szereket, mindezt pontosan ellenőrzik, sőt a versenyek bájos amazonjainak még azt sem hiszik el becsületszóra, hogy valóban a gyengébb nemhez tartoznak. Az 1968-as téli olimpia óta (Grenoble) bevezették a nemiség kötelező vizsgálatát.

Ha igaz az, hogy napjainkban világméreteken szervezik a sportmozgalmat, magát a versenyzést tudományos alapokra helyezik, a versenyzőt jól felkészült szakemberek irányítják, akkor mégis miért állott be jó néhány sportágban — főleg a labdajátékokban — minőségi romlás? Elegendő, ha csak a vízilabdára és a labdarúgásra hivatkozunk. A vízilabdában, ebben a nagy fizikai erőt, állóképességet igénylő, férfias, látványos játékban a gyökeres szabálmódosítások sem tudták a sportág egykori szépségét visszahozni. A mindenáron eredményre való törekvés a nagy pusztításokat azokban a sportágakban végezte, ahol ember ember ellen küzd. Ezek a játékok olykor valami hibrid, zavaros csatározással fajulnak, amelyeket kis túlzással *catch as catch can*-hez hasonlíthatnánk.

S a labdarúgás, a „varázslatok varázslata“... A modern játéktípus ellen az alábbi vádpontok hozhatók fel: a túlzásba vitt védekező játék eredményeképpen nagyon kevés a gól, jöllehet éppen ez a labdarúgás sava-borsa; eltűnt a játékoság, a látványosság, a pályán nincs egyéb tömörülő védelemnél, kínlódó csatársornál, vad kavargásnál; a többcélúság erőltetése következtében, amely minden játékost minden posztra alkalmassá akar tenni (*all round* játékos), eltűnnek a csillogó nagy futball-egyéniségek. Ezzel szemben tetszik a modern játék gyorsasága, taktikai változatossága, nagy állóképességet igénylő irama, a masszív védelmet viszont ezzel még nem lehet „cseppfolyóssá“ tenni, ahhoz sokmozgásos, technikás, ötletes játékokra van szükség, vagyis a hagyományos futball fegyvereire. Régen feltűnő egyéniséggé válhatott az a játékos is, aki csak egy valamit tudott jól (bombalövés, felhőfejes, futógyorsaság), ma viszont mindent kell tudnia az igazi labdarúgónak, min-

den mozdulatát egyharmad idő alatt kell elvégeznie a régi stílushoz képest, és mindamellettsallangmentesen kell illeszkednie a taktikai fegyelemhez.

...csak az amatőrök tekintik a labdarúgást örömnnek

Íme néhány szaktekintély véleménye a labdarúgás jelenéről, jövőjéről. Matt Busby, a Manchester United menedzsere szerint a művészi labdakezelés és a határtalan munkakedv találkozása a titka a nagy játékosnak. Nagyon fontosnak tartja a lélektani mozzanatokat: a játékot örömmel kell várni, nem is lehet olyan mérkőzést megnyerni, amelyet lidércnyomásos hangulat előz meg. Sepp Herberger, a nyugatnémet válogatott volt szövetségi kapitánya az erőnlétben, technikában és a gyorsaságban látja a siker titkát. Magas technikájú csapatok gyakran veszítenek mert ellenfelük gyengébb tudású ugyan, de gyorsabb. Helenio Herrera, az Inter brazil származású „ex-mágusa“ nyíltan bevallja, hogy ma már csak az amatőrök tekintik a labdarúgást örömnnek. Gyötrelmes, olykor sziszifuszi munka ez a játék. Mindent gyorsabban kell csinálni, mint régen. A védekező taktika sokat elvett a labdarúgás szépségéből, de amíg gólrá játsszák, ez az egyetlen ésszerű hadrend. Herrera szavai fejezik ki a legtökéletesebben azt a válságot, amelyen a labdarúgás keresztül megy: nem öröm művelőjének, nem vonzó a nézőnek.

Napjainkban a földgolyó minden zugában kergetik a kerek labdát, és a jó játékosok hírnevét és árfolyamát úgy jegyzi a sportberkek képzeltbeli tőzsdéin, mint az értékpapírok ingadozását az igazin. Az európai labdarúgás valamikor a csendes amatőrizmussal kezdte, és vasárnap délutáni csemegeként nyújtott szórakozást a tömegeknek. Csak 30—40 év múlva tért át a nagyüzemi termelésre, a játékosvásárlásra, a nemzetközi kapcsolatok nagyméretű kiépítésére. Már ott tartunk, hogy a leglelkesebb futballrajongó is csak akkor ül a képernyő elé, ha emelkedett ázsióval rendelkező egyesületek, válogatottak nagy tétért folyó küzdelmét láthatja. A barátságos mérkőzésekre, ha mégoly nagy csillagokat is vonultatnak fel, a kutya sem kíváncsi már.

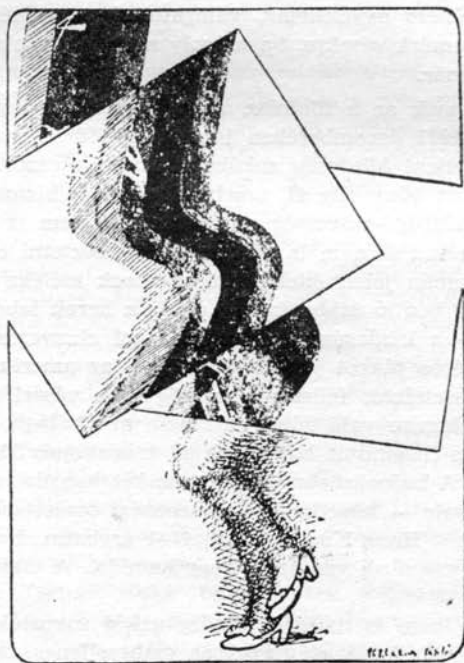
Az Egyesült Államok az a földrész, amely utolsónak hódolt be a labdarúgás varázsának. A FIFA 1967 decemberében ismerte el Zürichben az amerikai labdarúgó-szövetséget. Az ottani közönség sokáig ellenállt a csabításnak, a labdarúgást elrontott kosárlabdaként könyvelte el, amelynek az sem biztosíthat vonzóerőt, hogy lábbal játsszák. A labdarúgó-szövetség egyik vezetője nem is olyan régen még azt nyilatkozta, hogy nem tud és nem is akar megkülönböztetni egy futball-labdát egy biliárd-golyótól, egyformán jelentéktelen szórakozások kelléke és szimbóluma mind a kettő. De hamarosan hódító útjára indult ott is a kerek labda. Már Miss Soccer-t választanak (soccer — a labdarúgás népszerű angol elnevezése), Soctail nevű italt fogyasztanak, és Socheroo táncot járnak. Csakhogy az amerikai labdarúgás a több évtizedes európai tapasztalatot felhasználva, rögtön a vásárlással kezdte. Nincs az országban egyetlen valamire való edző, akit nem az Óvilágból szerződtettek volna. Az 1968-ban első ízben megindult bajnokság 17 csapatának 350 játékosa közül egyhuzad sem amerikai. A bajnokságban részt vesz két kanadai egyesület is, az egyiknek — Vancouver Royals — következő a nemzetiségi összetétele: 4 spanyol, 3 angol, 3 magyar, 2 jugoszláv, 2 Hong Kong-i kínai, 1—1 argentin, francia, holland, ciprusi és — elvégre kanadai csapatról van szó — egy kanadai. A csapat edzője a „spanyol“ Puskás Ferenc.

Ha a labdarúgás nem is nyújtja mindig azt a zavartalan élvezetet, amelyre rejtett tartalékaiból bőven futná, elég gyakran emberellenes, bujkáló ösztönöket szabadít fel. Ki ne tudna erre példát mondani a saját tapasztalataiból, vagy a sajtó

hasábjairól? Egész Európa sporttársadalma felfigyel arra az eddig példátlan eseményre, amely 1967 őszén egy törökországi városkában, Kayseri Sivasban zajlott le, egy B-ligás (!) mérkőzésen. A játékevezető megítélt a helybeliek javára egy vitatható gólt. A vendégcsapat játékosai tiltakoztak, a szurkolók verekedésbe kezdtek, autókat gyújtottak fel. A két helység lakói szabályos háborúskodásba kezdtek. Végül is a katonaságnak kellett kiszállnia és megfékeznie a keményen összehorgoló Capulet és Montague tábor fanatikusait. Az eredmény megdöbbentő: 40 halott, 600 sebesült.

Mit mond erre a labdarúgás elemzője? Ez a futballnak nevezett bikaviadal a legalantasabb szenvedélyeket kavarja fel az emberekben. A pesszimista szociológus csak legyint: ez csak egyik tünete a világszerte észlelhető nagyméretű eldurvulásnak. A modern pszichológus különleges tömegőrületet, esetleg napfoltokat, frontátvonulást emleget. A józan néző pedig, akinek talán gyermekkori szerelme a labdarúgás, így tűnődik: Goethét sem lehetett volna felelősségre vonni azért, mert a „Werther” megjelenése után néhány széplélek öngyilkos lett. Ez a férfias, játékos sport sem tehet arról, hogy a nézőterre olyanok is beülnek, akiknek valamiért megbomlott a lelki egyensúlyuk, és az ingerlékenység, türelmetlenség, gyűlölet töltöt hozták magukkal, amelynek elég a harag egy parányi szikrája, hogy egész emberi méltóságuk elillanjon.

Egy bizonyos: a szabályok szigorú betartása, az ellenfelek kölcsönös megbecsülése és egy adag egészséges humánus nélkül nemcsak hogy sportolni, de még malmozni sem lehet.

Lakner László: Tánc

A tanulás lehet spontán, ösztönös ismeretszerzés, és lehet az ismeretszerzésre, készségfejlesztésre irányuló céltudatos tevékenység. Sőt, a két folyamat egybe is fonódhatik, illetőleg ki is egészítheti egymást. Így van ez a nyelvtanulással is. Spontán módon sajátítja el például az ember gyermekkorában az anyanyelvét és minden olyan nyelvet, amelyen környezetével, barátaival, játszótársaival érintkezik. Majd később tudatos munkával — olykor ugyan nem saját kezdeményezésére — tökéletesíti a spontán módon szerzett ismereteket. De akár így, akár úgy megy végbe a nyelvi ismeretszerzés, mindenképpen az egyén és rajta keresztül a társadalom egészének érdekében történik.

Az ösztönös nyelvtanulás, nyelvi ismeretszerzés során alakul ki a fogalmi gondolkodás a gyermekben. Az újszülött környezetétől, a társadalomtól ismeri és tanulja meg a fogalmakat a nyelvi kifejezéssel együtt, ennek segítségével. Éveken át idegzi be azokat a fogalmakat, rögzíti azokat az ismereteket, amelyek fokozatosan, életkori sajátosságai szintjének megfelelően rögződnek és rendeződnek el a tudatában. Így alakul ki a *fogalomrendszer*, amely gondolkodásának alapjául szolgál.

Ez a fogalomrendszer az óvodába, de még inkább az iskolába lépés pillanatától kezdve ugrásszerűen gazdagodik, hatókörét tekintve szélesedik a tananyag megismerésének, elsajátításának mértékében. A társadalmi gyakorlat, az éveken át tartó ún. előkészítő beidegzés indokolja, hogy az anyanyelv válik gyermek- vagy későbbi korban is a nyelvi ismeretszerzés támpontjává. S ezt a tényt már Comenius felismerte, és a tudomány, sőt a gyakorlat is azóta állandó jelleggel igazolta és igazolja. Mind a spontán, mind a tudatos nyelvtanulás, nyelvi ismeretszerzés során számos élmény gazdagítja a beszélő gondolat- és érzelmvilágát. Ezek az élmények, minthogy az ismeretek szerzése kezdeti korban anyanyelven történik, ahhoz a kifejezésrendszerhez kapcsolódnak, amelyen a fogalmakat jelölő nyelvi eszközök rögzítődtek. Ez a gondolat- és élményanyag végigkíséri aztán az egyént az évek hosszú során. Ezen át, erre támaszkodva raktározza el az ember későbbi ismereteit, élményeit is. Természetesen elsajátíthat — és ez nagyon ajánlatos is — több nyelvet csaknem az anyanyelv tanulásával párhuzamosan, és ez a nyelv vagy ezek a nyelvek ún. „iker nyelv”-ként élhetnek benne. De ez az ikernyelv szintén az anyanyelvi ismerethez tapad, arra épül rá még akkor is, ha az elsajátítás spontán módon történik.

Az anyanyelven világosan kialakított fogalmak rendszere és a szabatos kifejezésre kialakított készség tehát olyan szilárd alap, amely lehetővé teszi más nyelvek bensőséges elsajátítását is, ugyanakkor az anyanyelv alapos birtoklása tudatosítja az egyénben, milyen szabályszerűséget kell szem előtt tartania ahhoz, hogy szabatosan, igényesen használja a nyelvet. De egyben tudatosítja a beszélőkben azt is: minden nyelvet meg kell becsülnünk, minden nyelvet tisztelnünk kell olyan értelemben is,

hogy ne vétsünk az azt beszélő nyelvi közösség kialakította szabályszerűségek, normatív szabályok használata ellen.

Azt a fogalmi kincset, amelyre szüksége van a mindennapi tevékenység folytatásához, ki-ki az oktatás rendjén szerzi meg. Ezért biztosítja házánkban az Alkotmány minden fokon az anyanyelvi oktatást.

Az iskolai nyelvtanulás egyik alapvető eszköze nálunk a tankönyv, segédeszköze pedig a szótár. Emellett mind nagyobb számban alkalmaznak technikai eszközöket a nyelvoktatásban: magnetofont, hanglemelt. Sőt a rádió meg a televízió szintén hozzájárul különösen a más nyelvek megismertetéséhez. Minthogy a tankönyv az alapvető nyelvtanulási eszköz, és az iskolai nyelvoktatás képezi általánosságban a nyelvi ismeretszerzés alapját, ezzel a kérdéssel foglalkozom tüzetesebben.

A *nyelv- és nyelvtankönyvek* különböző szinten lévő tanulók számára készülnek, és a különféle iskolatípusokban tanuló ifjúság életkori és egyéb sajátosságainak tekintetbe vételével íródnak a tantervi előírásoknak megfelelően. Ezért más mennyiségében és „minőségében“ az egyes tankönyvek anyaga. Mégis állíthatjuk, hogy mindegyik iskolatípusban azonos céllal tanítják mindegyik nyelvet: a helyes, szabatos és lehetőség szerint szép beszédre nevelés érdekében. Ennek a feladatnak kell, illetőleg kellene eleget tennie a nyelv- és nyelvtankönyvnek. És tegyük hozzá, nagyjából ki is elégítik kézikönyveink ezt az igényt. De csak nagyjából.

Lássuk például a magyar nyelvtankönyveket! Az elemi fokon — megítélésem szerint — általánosságban jó érzékkel és helyesen oldották meg feladatukat a szerzők. A második tagozatú tankönyvek szerzői azonban már nehezebb helyzetben voltak, ugyanis az általános műveltséghez szükséges teljes nyelvtani anyagot fel kellett dolgozniuk. Ez a feladat választás elé állította őket: vagy belezsúfolnak minden szükségesnek látszó anyagot, vagy nagymértékben szelektálnak. Ez utóbbi megoldást azonban a tantervi előírások nem nagyon engedik meg. Így hát marad az első lehetőség. Az eredmény az lett, hogy a hagyományosan kialakult rendszerezés mellé beiktattak számos, a mai modern nyelvoktatás megkövetelte kérdéscsoportot is (például jelentéstani, stilsztikai, sőt nyelvelméleti kérdéseket!). Emiatt azonban — különösen ott, ahol a szaktanár nem tudott kellő érzékkel válogatni az anyagban — túlzásúfolttá vált a megtanítandó ismeretek tömege. Másutt meg felületes munkára adhatott alkalmat. És ugyanez mondható a IX. osztályos nyelvtankönyvvel kapcsolatban. Tekintettel arra, hogy részletes tantervi utasítások és módszertani kézikönyvek nem álltak a tanerők rendelkezésére, egyes szaktanárok nem tudtak kellő mértékben önállóan határozni: mi föltétlenül szükséges, mi mellékes, A tankönyvrónak pedig azt is szem előtt kellett tartania, hogy a tanárnak több lehetőség között lehessen választani az osztály színvonalának megfelelően. Mindegyik tankönyv az új, a modern felé mutat, csak a régi, grammatizáló eljárás nem megfelelő ennek az újnak a megmutatásában, megszerzetetésében. Egyáltalán az elsajátíttatásában.

Ma már a nyelvhasználat magasabb szintjét kell elérnünk, azt, hogy a tanulók lássák meg a nyelvi, nyelvtani ismeretek birtokában a szépet, a jót. Ne csak grammatikai formákat tudjanak felismerni és elkülöníteni

egymástól, hanem érezzék meg, mi tetszik nekik, és próbálják tisztázni legalább magukban, miért tetszik. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha a *stilisztika felé* toljuk el a nyelvtanítás irányát.

Hogyan is kell ezt értenünk? Ha szabad így mondanom, főként gyakorlati vonatkozásban. Ilyen értelemben a *stilisztika felé* való eltolódás a kifejezőképesség igényesebb, magasabb fokát jelentő eljárás, hiszen itt már nem a nyelv egyes elemeinek külön-külön, önmagukban hordozott tartalmáról, értékéről és nem is csupán a grammatikailag helyes vagy helytelen kérdéséről van szó, hanem arról, hogy az összefüggő szövegben, az írás egészében milyen helyet biztosít magának a kérdéses szó vagy kifejezés vagy a mondat, illetőleg a mondatok együttese. Az a kérdés, hogy stílszerű-e az írás, az előadott szöveg. Beleillik-e a tárgy körébe, amelyről szól, megfelel-e, a helyzetnek, az alkalomnak, hat-e a hallgatóra, és milyen ez a hatás? Ahogyan ma mondani szokás: adekvát-e a nyelvi kifejezés?

A nyelvtanításnak a *stilisztika felé* való eltolása mindenekelőtt a fogalmazási készség kialakítását igényli. A grammatikailag helyestől kell elindulnia, hogy azután a *miként*, a *hogyan* igényének is eleget tehesen. A kettő, a nyelvtani helyesség és a *stilisztikai* igényesség nem választható külön egymástól.

Amikor a nyelvtanításban a *stilisztika felé* való eltolódás szükségességét hangsúlyozzuk, nem feledkezhetünk meg a nyelv hangos oldaláról, a beszédéről sem. Már régóta közhely, hogy az emberek sokkal nagyobb hányada és jóval gyakrabban közli gondolatait szóban, mint írásban. És hiába választékos a nyelvi forma, ha nem megfelelő a hangos előadás. Az utóbbi megsemmisítheti vagy legalábbis nagymértékben ronthatja a közlés hatását. Sajnos, iskoláinkban még ma is dívik az a téves fölfogás, hogy a gyermek „tud beszélni“ az anyanyelvén, a beszédfejlesztésre tehát nem kell különösebb gondot fordítani. Ez a hiedelem aztán oda vezetett, hogy tanerőink elég nagy része a saját maga beszédére, helyes kiejtésére sem fordít kellő gondot, sőt nemegyszer ki is mondja: az a fontos, amit mond a tanuló, nem az, *ahogyan* mondja. Pedig a tartalom és a forma ebben a vonatkozásban sem választható szét egymástól.

Igaz ugyan, hogy minden hasonlat sántít, mégis ehhez folyamodunk ezúttal a kérdés jobb megvilágítása céljából. A fenti magatartás szerint csak az a fontos, hogy valaki finom szöveget vásároljon magának, az már kevésbé vagy egyáltalán nem számít, hogyan varrták meg, szakadt-e vagy foltos a ruha, megfelel-e a közízlésnek és így tovább. Nehezen hihető, hogy ezt a nézetet valló kartársaink az öltözködésben vagy más tekintetben hasonlóan vélekednének. Még a gyöngye szövegből varratott öltöny ízléses elkészítésére is kényesek, mert ez is lehet mutatós. Ha más vonatkozásban kényesek vagyunk a „formára“, miért nem lehetünk azok a nyelvhasználatban is? Igaz, a nyelv szintén igazodik bizonyos mértékben a divathoz, a közízléshez, de megvannak a maga sajátos, a történelem folyamán a társadalomtól kialakított, rendszerbeli sajátosságai, törvényszerűségei a beszédben is. Az iskolának pedig, amely minden időben az eszményi, a távlatszerű oktatás-nevelés legfontosabb szerve volt, és az ma is — amint azt nem egy, napjainkban elhangzott hivatalos közlés igazolja —, kötelessége az elért színvonalat megőrizni és egyben tovább fej-

leszteni. Vonatkozik ez a nyelvre meg a beszédre, az írásra meg a hangos beszédre egyaránt.

A stilsztikum nemegyszer csak úgy érvényesül, ha a hangos beszéd a tartalomtól, mégpedig a logikai és a hangulati tartalomtól meghatározottan tolmácsolja a mondanivalót. Ahol kérdezni kell, ott kérdez; a parancsot a megfelelő határozottsággal és a kívánt hangsúly, hanglejtés alkalmazásával közli az érdekeltekkel; a kérdés vagy az érzelemmentes közlés alkalmával az árnyalati finomságokat sem hanyagolja el. Nem említve az érzelmi fokot: a lelkesültséget, az örömet vagy éppen a bánatot, a szenvedést. Ezeknek és számos más érzelemnek a megérzéskítése ugyancsak nem lehet mellékes. Mindez benne lehet az írott szövegben, de ha hangos beszéddel nem érzékeltetjük, akkor meghamisítjuk a közlést, az információt, nem érzük el célunkat. Amiképpen a helyes megértéshez elengedhetetlen a nyelvi normák szerinti fogalmazás, ugyanúgy nélkülözhetetlen a helyes — és tegyük hozzá talán — a *szép beszéd*, az akusztikai tekintetben kifogástalan előadás.

Ne essünk tévedésbe! Nem a művészi beszédre gondolunk. Bár igényként egyre inkább ilyen mércét is felállíthatnánk. Pusztán azt hangsúlyozzuk, hogy tükrözze a beszéd hangképzésben, a hangsúlyozásban és a hanglejtés-formák használatában, tehát színében és árnyalataiban a kívánt mondanivalót irodalmi nyelvi szinten. Ha ma már az általános műveltség egyik alapmérceje a helyesírás, sőt a helyes fogalmazás, miért ne lehetne ugyanilyen mérce a *helyes ejtés* is.

Az elmondottak érvényesek más-más mértékben a különböző iskola-fokokon mindegyik nyelv tanításában. Ha nem az anyanyelv tanításáról van szó, akkor — eleinte igényeinket csökkentve, de ugyanabba az irányba haladva — a beszédképesség fejlesztése az elsődleges cél mind elemi, mind középiskolás fokon; s ha az nem elegendő, egyetemi fokon is.

Ebben az esetben azonban már másnak kell a tankönyvnek is lennie, és ennek birtokában a nyelvtanulás nem lehet azonos menetű. Például a magyar tannyelvű iskolák számára készített román nyelvkönyvek szerzői — véleményem szerint — sikeresen oldották meg elemi fokon (az I. és II. osztályban elsősorban) a feladatukat. Nyelvet tanítanak, a beszédképesség kialakítását, illetőleg fejlesztését tartják szem előtt. Nem grammatizálnak, nem magoltatnak szabályokat, hanem a szókincs, sőt a kifejezőkincs gyarapításával igyekeznek megvetni az alapját a magasabb szintű nyelvismeret-szerzésnek.

Nem mondható el ugyanez fenntartás nélkül az idegen nyelvek tanítására összeállított nyelvkönyvekről. Ezekben ugyanis — kezdő fokon is — olyan grammatikai természetű jelenségek megtanulását igénylik, amelyeket a tanuló lényegében az anyanyelven már elsajátított, illetőleg szükségtelen ilyen fokon a szabályszerűségek megtanítása (például: hogyan képezik a különböző hangokat!). A gyakorlati alkalmazás lenne inkább fontos, hiszen a beszédtevékenységben ez a szükséglet. A *beszédetésre* kell itt is súlyt helyezni. Különösen napjainkban, amikor az üzemekben és más munkahelyeken dolgozók szintén felismerték a nyelvismeret hiányából adódó hátrányokat, elsőrendű szempont kell hogy legyen az iskolai oktatásban is a „nyelvet beszélés“ szüksége. Nagy gondot kellene éppen emiatt fordítani a szó- és kifejezőkincs gyarapítására, és a grammatikai

elemeket csak a legszükségesebbekre kellene korlátozni. Később aztán, ha a beszédkézség kialakult, önszorgalomból is lehet tökéletesíteni az ismereteket.

A nyelvtanulás célja így hát az anyanyelv és más nyelvek mennél magasabb színvonalon történő gyakorlati elsajátítása szóban és írásban. A nyelvismeret azonban nem csupán az általános műveltség tartozéka, hanem eszköz az egyének, a népek közötti kapcsolat létesítésére, szorosabbá fűzésére. A kapcsolatteremtés vagy közvetlen vagy közvetett úton, fordítások révén valósul meg. A nyelvtudás így válik a különböző ajkú népek közötti érintkezés eszközévé. Az iskolai oktatás, különösen magasabb fokon, nem utolsósorban arra is hivatott, hogy lehetővé tegye a különféle kiadványok mennél több nyelven való tolmácsolását. Főiskoláink ilyen szempontból sokat segíthetnek és segítenek. A hallgatók megtanulhatnak több olyan nyelvet, amelynek szakmájukban hasznát veszik, később aztán hivatásszerűen is foglalkozhatnak velük. Tudásukat pedig, nyelvismeretüket a köz szolgálatába állíthatják részben szakmunkák, részben szépirodalmi alkotások fordításával.

A *Korunk* és számos más kiadvány tanúsága szerint még egy vetületét ki kell emelnünk a nyelvtanulásnak, nyelvismeretnek: a *fordítói tevékenységet*. Jóllehet ma már hazánkban is egyre kevesebb az „egynyelvű” ember, mégis számos, fordításban megjelent cikk, könyv hagyja el a sajtót. Ismert tény, hogy a fordítónak elsősorban azt a nyelvet kell bensőségesen ismernie, amelyre fordít, hiszen munkáját az azon a nyelven olvasóknak szánta. Ez rendszerint az anyanyelv. De ugyanakkor tájékozottnak kell lennie abban a nyelvben is, amelyből fordít, mert másképp nem tudja híven tolmácsolni a szöveget. És itt ezúttal nemcsak szépirodalmi szövegre gondolunk, hanem bármilyen közírói, technikai vagy tudományos jellegű írásra. Aki nem ismeri például azokat a sajátos nyelvi fordulatokat, amelyek más-más nyelvi formában, de ugyanazt a tartalmat hordozzák (*Cine merge încet, ajunge departe* = *Lassan járnj, tovább érsz; Este între Scylla și Karibdis* = *Elöl tűz, hátul víz*), az nem is tudja az eredeti színvonalán lefordítani a szöveget. Ugyanez vonatkozik a szakmai szövegek fordítására is. Aki például ismeri jól a román és a magyar nyelvet, az tudja, hogy a *național* szó nemcsak *nemzetit*, hanem *országost* is jelent, mégpedig nemcsak a sportban, hanem a publicisztikai szóhasználatban is. Ezért olvashatjuk napilapjainkban és másutt is a *Conferința Națională* magyar fordításaként — helyesen — az *Országos Konferencia* megjelölést.

Úgy hiszem, a kiragadott példák minden elvi eszmefuttatásnál meggyőzőbben bizonyítják: ismernünk kell anyanyelvünket, de ismernünk kell az „ikernyelv”-et, sőt a lehetőséghez mérten más nyelveket is bensőségesen ahhoz, hogy azt értsük a szövegből, amit mondani akar. Úgy fordítsuk valamely nyelvre az eredetit, hogy árnyalatokban se hamisítsuk meg. Mint ahogyan a színész is meghamisítja tolmácsolásában a szöveget, ha olyan árnyalatot tulajdonít valamely szónak, szövegrésznek, amely idegen az író szándékától, ugyanúgy a fordító is eltorzítja az eredetit, a valóságot, ha nem ismeri kellőképpen az egyik vagy másik nyelvet.

Utalhatnánk a nyelvismeret kapcsán más vonatkozásokra is; így a régi szövegek értelmezésére. Például a magyar *trágya* szó a régi nyelv-

ben „fűszer“-t jelentett. Ezért ették a régiak a *jól megtrágyázott töltött káposztát*. Aki nem ismeri a szó régi jelentését, nagyon furcsa képet alkothat magának arról, hogyan lehetséges ez, mikor a *trágya* szó mai jelentése „állati ürülék“. A példákat megszerezhetnők számos más vonatkozásban. Mindegyikből ugyanazt a következtetést vonhatnók le: a nyelv tudatos ismerete elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy tolmácsolásunk az eredetihez hű legyen.

*

A nyelvtanulás és a nyelvismeret, a nyelvtudás eszerint szerteágazó, számos kérdést felvető probléma. Különösen napjainkban, amikor az a cél, hogy ne szigetelődjünk el, ismerjük meg a nemzetközi eredményeket mind a technika, mind a tudomány, mind a szépirodalom területén. De ne csak passzív megfigyelőként regisztráljuk az elért eredményeket, hanem felhasználásukkal és egyéni hozzájárulásunkkal vigyük tovább a fejlődés útján. A nyelvet — legyen az bármilyen nyelv — társadalmi beosztásunk, tevékenységünk megkövetelte mértékben úgy kell ismernünk, hogy kellőképpen képviselhesük érdekeinket, kellőképpen meg tudjuk indokolni álláspontunkat, és mindennapi munkánkban a legkönnyebben hasznosíthatjuk a köz javára tudásunkat. A régi közmondás csak most, napjainkban kezd valóban érvényes lenni: *Ahány nyelvet tudsz, annyi ember vagy!* Legyünk mi is egyre több ember, hogy minden vonatkozásban elérhessük a nemzetközi színvonalat.

Fery Antal metszete

Nomádok

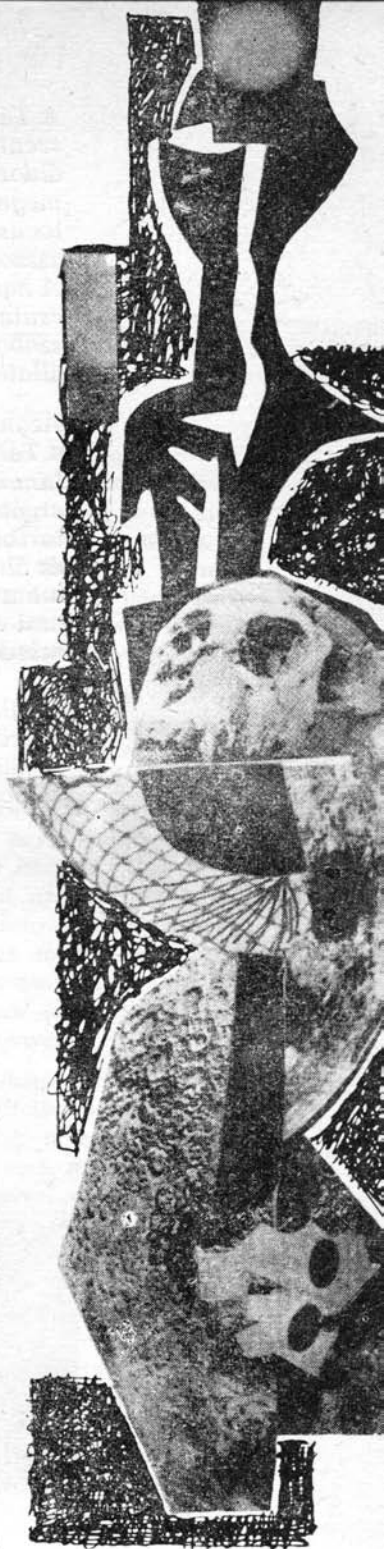
*Az izzó szenekre barna lötyöt öntött,
a füstbe tartotta arcát a Táltos,
az egyetlen Hadúr választott ismerője.
Szürkén elvizenyültek vénséges szemei,
sarkán füst marta könny is
kifordult.*

*A pusztai szelek harcok illatát ígérték —
előző portyán rokkant lovak kigömbölyödtek,
az elcsorbult vasak megélesedtek,
a férfivér megtelt asszonnyal-olthatatlan
szomjjal,
a férfitüdő énekkel-pótolhatatlan
ordítással.*

*A táltos vénember súlyos maszkjait
levetette, kábultan dőlt el az almon,
míg félálmában hallotta,
elporoznak a harcosok lovai nyugatra.
Érezte, nem volt hibátlan a rituálé,
csak émelyítő-tompa kábulat kerülte —
fényes vasakkal Hadúr
meg nem jelent.*

*A lovasok elporoztak.
Súlytalan ködök szálltak a pusztán,
nagy égések estek,
asszonyvér, gyermekvér, öregek vére,
aranytál, ezüsttál, tengermelléki gyöngy ...! —
bőrivel jutott a zsákmány,
könnyű préda,
mert a lovasok tavasszal mindenütt
elporoznak, a gyökérgyűjtő, teherbeejlett
asszonyokkal nem maradt más,
mint a vének, a sivalkodó kölykök
s a Táltos.*

*Negyven nap múltán zörögve visszatértek,
a kápán aranytál, gyöngysor az asszonyoknak,
fűrészorru, ezüstből kalapált hal
a pendelyes jövődő harcosoknak.*

A Táltos ott állt a sátrak helyén,
széntől, hamutól, vértől mocskosan,
áldozati füsttől mart szemében
megmaradtak a falu lángjai — mert
lovak keletebből is jöttek:
asszonyvér, gyermekvér, öregek vére.
A harcosok elfelejtették lovaikat
csutakolni,
szobormereven álltak, csak a fáradt
állatok bőrén villant ideges remegés.

Azon az éjszakán a pernyék-üszkők között
a Táltos elméje eiszállt —
kínok kergették, nyöszörgött,
arcát az égő falu rég-elfújt füstjébe
tartotta,
és álmot látott:
a hatalmas tűzgömb születését,
ami elperzseli a pusztát, elhamvaszt
minden sátort. Kiszárad a tenger . . .

Meghalt.
Észre sem vették.
A harcosok envért cseppentettek az italba,
és bosszúra tettek esküvést.

Veress Pál ötvöstála

HALÁSZ ANNA Az új hazai filmért — őszintén

Közfeltűnést kelt nyilván, hogy az éveken, sőt évtizedeken át hímes tojásként kezelt hazai film éles, szókimondó vita tárgyává lett egyszerre. Aki azonban belülről ismeri a problémát, az most nem csámcsog, hanem fellélegzik. A józan, kíméletlenül őszinte szó szinte olyan mentőeszköz itt, mint a mesterséges légzés. De amint a mesterséges légzést megelőzően előbb ki kell húzni a fulladozót a vízből, a filmkérdésben is csupán a második lépés a szenzációt keltő vita. A párt ideológiai bizottságának ütését előbb mélyreható szervezeti intézkedések követték, amelyek nélkül falra hányt borsó volna a széles körű, keresetlen véleménynyilvánítás.

Különös szenvedéllyel vetik magukat a küzdelembe a kritikusok, akik úgy érzik, most tehetnek igazán eleget hivatásuknak, és imponáló, felelős ügyszeretettel összegeznek az elmúlt évek tanulságát. Ana Maria Narti és Călin Căliman néhány írása a valóság vonzásáról igen tanulságos, megszívlelendő és mindenekelőtt: biztató volt. Mert ki ne ismerné azt a hátborzongató abszurd viccet a gyerekről, aki nem akar iskolába menni, mert csúfolják a többiek, s az anyja rászól: „fésüld meg előbb szépen *mind a két fejedet*, és aztán aló mars az iskolába.“ Így dédelgette kénytelen-kelletlen éveken át a kritika a folytonfolyvást újszülöttnek, kezdőnek nyilvánított hazai filmet, amely nem most bizonyult versenyképtelennek; most csupán számolni kényszerülünk a dologgal, épp azért, mert megvannak már a versenyképesség premisszái. De ahhoz, hogy reális alapon mehessünk tovább, szembe kell nézni a régi helyzettel. S e helyzet összetevői nemcsak szakmaiak, hanem mindenekelőtt közgondolkodási, hivatástudati, művész-etikai tényezők.

Az ideológiai bizottság vitaindítójának a *Contemporanulban* az volt az alap-tétele, hogy a filmért ideológiailag elsősorban a rendező felelős, s ez az egész problémakör leglényegét érinti. Széltében-hosszában tárgyalták már ezt, nemcsak a fővárosi napisajtóban és szaksajtóban, de a filmesek szövetsége, az ACIN különböző szakosztály-vitáin is, ám kikerülhetetlen az ismétlés, mivel ez a vita sarkpontja; eddig mindig a scenáriumot vitatták, dolgozták át, hagyták vagy nem hagyták jóvá, csupán bizonyos illusztrátori szerepre korlátozva a tulajdonképpeni filmesek munkáját, s a mű, a film elkészülte előtt döntöttek érvényességéről vagy érvénytelenségéről. Ovid Crohmălniceanu fejtegette, hogy a későbbi madarat sem lehet a tojás alapján megítélni, a felnőtt embert sem a megtermékenyített pete vagy a fát a csírázó mag alapján — csak a filmet a forgatókönyv alapján... De ez sok egyéb vonatkozás mellett azért is képtelenség, mert kétségbe vonja a film mint művészet öntörvényűségét, és az irodalom függvényévé degradálja: méghozzá, az elmúlt évtizedet tekintve, olyan korszakban, amikor a film világszerte nagykorúságát, önállóságát, sajátosságát bizonyította, és végérvényesen kinőtt az irodalom-illusztrálás vagy színpadmásolás járókájából.

Ugyanakkor ez az irodalom szempontú megítélés mégis kivonta a filmet az irodalom társadalmi jogköréből. Az ürügy a film hasonlíthatatlan társadalmi befolyásoló ereje s az ebből fakadó megnövekedett felelősség volt, az Achilles-sarok pedig az, hogy a filmnek nem volt meg a rég kivivott rangja, kulturális becsülete, minek folytán aztán ne lehessen packázni vele. Ezzel szemben az új román irodalom megítélésében mindenkor Eminescu, Creangă, Caragiale, Sadoveanu volt a mérték. A filmnek ugyanakkor — saját múltja híján — csak amolyan irodalomalatti szerep jutott. A mostani filmvita során erre nemigen tértek ki, hisz nem ez volt a lényeg, de a fővárosi sajtó már évek óta egyre élesebben vetette fel a filmforgalmazás dilettantizmusát, a behozatal vitatható művészi mértékét, amely mögött nemegyszer az a többé-kevésbé tudatos hátsó gondolat lapult, hogy a túl jó külföldi filmek konkurrenciája megárt a hazai film népszerűségének. Pedig, ha valakinek vagy valaminek a fejlődését meg akarjuk gátolni, az a legbiztosabb módszer, ha megszüntetjük a vetélkedés ingerétől... Az a furcsa, rosszízű kettősség (a *Cinema* hasábjain mindenekelőtt), amely jobb ügyszó méltó buzgalommal keresi a nem létező erényeket a román filmekben, s ugyanakkor sznob elragadtatással taglalja a filmművészet ama valóban alapvető műalkotásait, amelyek nem kerülnek a hazai közönség elé, nagyon lényegesen világít rá a dologra. A behozatal ügyében megindult már a fordulat, és az évi behozatali terv még biztatóbb. Az összefüggés azonban sem a régi rossz, sem a várható jó tekintetében nem mellőzhető, mert végeredményben a hazai film világpiaci versenyképességét kell kivívni.

A filmművészet megítélésének mikéntjében — amiben korszakos fordulatot ígér a rendező ideológiai felelősségének tisztázása, a rendező mint fő alkotó jogaiba való beiktatása — lényegében a kulturális forradalom értelmezésének alternatívája rejlik: lefelé nivellálni vagy a legmagasabbra törni? A kérdés a többi művészetben már rég tisztázódott. A tisztázódás mértéke a nemzetközi versenyképesség: a messzehangzó sikerek a párizsi Nemzetek Színházában, Ciulei berlini és frankfurti vendégrendezései, Vieru *Csönd-kantátá*jának New York-i nagysikerű ősbemutatója, a hazai operaénekesek nemzetközi ázsiojának ugrásszerű emelkedése s főként a román képzőművészetre, építőművészetre terelődött nagy érdeklődés. Ehhez még hozzávehetnők a filmfelvételezés, az opartóri munka s a rövidfilmek jól megalapozott nemzetközi rangját — és a fehér hollót, az egyetlen filmet, amely becsületet szerzett az országnak: az *Akaszottak erdejét*. A szűk művelődésszemlélet azok a művészetek győzték le, amelyeknek múltjuk és tőkájük volt: a képzőművészet, a muzsika, az építészet, a színház, a költészet, a próza, az esszé. A filmnek nem volt „nemessége, ami kötelezzen“, nem volt és sokáig nem is lett erkölcsi alapja sem. Mindez a film-rendezésben is éreztette hatását.

A korszerűtlen és épp ezért alacsony hatékonyságú irányítás útját a hazai film fejletlenségének más összetevői is egyengették. Mindenekelőtt a szakképzés hézagai. A főiskolán tíz évig szüneteltek a filmfakultások, az idén végzett az első új évfolyam. De azelőtt is, lényegében tapasztalat és előzmények nélkül folyt az oktatás, a mai érett nemzedék tulajdonképp csak a maga bőrén tanult, mivel az a néhány régi filmrendező is, aki volt, inkább életkora, mint életműve folytán vált, jobb híján, „nagy öreggé“. Az áltekingtelők amúgy is túl magas arányszámát hosszú időn át duzzasztották fel a jó, szakszerű moszkvai iskolába indokolatlanul, véletlenül, tehetségvizsgálat nélkül küldött rendezőjelöltek, akik — egy-két kivétellel — csak azt bizonyították be 10—15 év alatt, hogy kár volt beléjük fektetni az oktatási költségeket.

A szűkkeblű céhbeli féltékenység, a be-nem-hatolhatás persze megint kézenfekvő: nem védi körömszakadtáig (a pillanatonként meg sem szerezhető) diploma egyedül üdvözítő hatáskörét az, akinek nem kell tartania a konkurenciától, mert nemcsak diplomája, de tehetsége és mondanivalója is van. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy anyagiakban mit jelent pro és kontra a filmgyártás — a milliós befektetés kockázata egyfelől mindig igazolhatta a járatlan utakkal, eredeti elgondolásokkal, szokatlan problémafelvetéssel vagy ismeretlen névvel szemben megnyilvánuló bizalmatlanságot, másfelől pedig a legrosszabb filmmel is a sokszorosát lehet megkeresni egy korszakalkotó irodalmi remekmű jogdíjának — akkor érthetjük csak meg, hogyan játszotta el a sok óvatosság a hazai film életképességét.

A filmgyár élén az utóbbi három évben egymást váltogatták az igazgatók, anélkül, hogy a felelősségnek álcázott felelőtlenség rendszere valamit is változott volna, sőt: a gyakori személyi változások folytán mindenkinek volt elég ideje az elődei mulasztásaira hivatkozni — de cselekedni már nem. A pénzügyi érvelés nagyszerűen támaszthatta alá a tartalmi aggályokat bármivel szemben, ami új és szokatlan. A világiaccal való kontaktus következtében elmosódott a határvonal az anyagi és az eszmei rentabilitás között, nyugodtan kimondhatjuk: mindkettőnek a kárára. A pénzügyi következetlenség legjellemzőbb paradoxona az volt, hogy éveken át az az Andrei Călărășu volt az „élmunkás“ filmrendező (mivel gyorsan és garantáltan problémamentesen dolgozott), akit aztán súlyos visszaélésekért kellett eltávolítani, míg az *Akasztottak erdejét* megbírságolták, mivel túllépte az előírányozott pénzügyi keretet. Bizonyos elvtelen indítékú sajtótámadások mellett ez a válasz arra a szónoki kérdésre, amelyet a vita majd minden résztvevője feltett: hogy Ciulei miért nem filmezik a Cannes-i rendezői díj óta? Călărășu távozásával művészileg csak nyert a filmgyár — Ciulei távolmaradása veszteség.

Külön nagy téma lehetne az oly sokáig fennhangon kárhoztatott, majd suba alatt lemásolt sztárrendszer következtelen, felemás érvényesülése a színészek foglalkoztatásában: a hatra-vakra agyonszerepeltetett és így szükségképp elgépiesedő jó színészek s az ugyanilyen véletlenszerűen mellőzött többiek, a különféle (maximum egyszer használható) dilettánsok szenzációs felfedezése kevésbé szenzációs eredménnyel, a személyi befolyások, megfontolások és szolgálalkúségek vetülete a szereposztásban, és utóbbi, ami a tőkés sztárfabrikálás mechanizmusából csak egyet nem értett meg: hogy jó áru nélkül nincs haszon, s minden kockázatos vagy szokat-

Az Akasztottak erdejé című filmből

lan vállalkozás próbaköve a siker. Márpedig ha volt színészi siker román filmen, az többnyire az igazi, nagy tudású hivatásos színészek sikere volt.

Ezek azonban nem egyebek részlet-pikantériáknál, s ha van üresjárata a világnak, azért van, mert sokan nem is szándékoznak a felhánytorgatott részleteknél mélyebbre hatolni. Mert hasonló részletkérdések lehetnek a világ bármelyik nemzeti filmiparában, amely mégis kitör és helyet követel magának a nap alatt. A kulcskérdés mégis az: *milyen szerep jut a hazai társadalom mozgásában a hazai filmnek, milyent érdemel és — mennyit hajlandók vállalni ebből a szerepből a problémákat most őszintén feltáró művészek.* Lenin oly sokat idézett tétele, hogy „számunkra jelenleg minden művészet között a legfontosabb a film“, arra utal, hogy ennek a jellegzetesen huszadik századi produktumnak éltetője a társadalmi funkció, a társadalmi hatás. Ennek felismeréséből született a szovjet némafilm világjelentőségű nagy korszaka, ebből a negyvenes-ötvenes évek olasz neorealizmusa s a francia baloldal emlékezetes társadalomkritikai filmjei, ezzel tört be a világ köztudatába sorban egymás után a lengyel, a csehszlovák, a jugoszláv, a magyar „új hullám“. Tehetség, egyéniség, filmnyelv, egzotikum, formabontás, semmi sem számítana Kádár és Klos, Forman, Nemeč, Wajda, Kawalerowicz, Skolimowski, Jancsó Miklós, Kovács András, Szabó István filmjeiben a tartalmi erő, az aktívan értelmezett elkötelezettség sodrása nélkül. Nálunk a film szerepe eddig az illusztrálásra korlátozódott, az elkötelezettséget a művészek legfeljebb fegyverhordozói, de semmiképp sem fegyvertársi értelemben fogták fel.

Igaz, a nehézkes szervezési rendszer, (amely tulajdonképp sikeresen kenderőzte el a *felelőség-nem-vállalást*) nem kedvezett a valóságunk problémáit feltérképező kezdeményezésnek. De ne felejtjük el: igen-igen ritka kivételektől eltekintve nálunk nem nyestek szárnyakat. Nem sikkadtak el nagy, rész vállalkozások — el se kezdődtek. A rendezők többségének nagyon megfelelt a közéleti passzivitás, az írók túlnyomó többsége csak kereseti forrást látott a filmben. Ha valaki igazán nagyot akart, mint Ciulei például, az keresztül is vitte, akármibe került neki. Az *Akasztottak erdeje* hangsúlyozottan internacionalista rendezői koncepciója világos és félreérthetetlen. Ciulei sosem hivatkozott arra, amire a többi filmrendező, mint ahogy színházi produkciói esetében sem hivatkozik, hogy ő valamit akart, de „beleszóltak“. Haza is hozta a cannes-i díjat — de nem filmez többet. A többi értékes, tehetséges, tartalmas filmrendező pedig egyre magasabbra építi a maga elefántesonttornyát. Ha volt veszélyes jelenség a filmgyártásban minálunk, akkor az az általános elfordulás a mai valóságtól, a társadalmi problémáktól, a sznob esztétizálás s a különféle világnagyságok formaművészetének majmolása — az illető problémafelvető attitűdje nélkül.

A nem kebelbeli olvasó esetleg nem követte figyelemmel az összes hazai filmet, és a sajtóvitába merülve megkapónak talál egy-egy szókimondó nyilatkozatot, amelynek az aláírása nem mond neki semmit. De ebben az ügyben, ebben az esetben nemcsak az számít, hogy mit mond valaki, hanem mindenképp azt; ki mondja? Mert csak így alkothatunk magunknak reális képet. Igazolja-e az életmű alap-attitűdje a hozzászólást vagy sem?

Nem lényegtelen tünete a kibontakozásnak az — amit egyébként világosan lát Petre Sălcudeanu, a filmgyár új igazgatója, s az *Előrében* közölt interjú során ezt kertelés nélkül meg is mondotta —, hogy sokan saját művészi kudarcaikat próbálják igazolni a szervezeti úton már megoldott ügyek utólagos kikiabálásával. A forgatókönyvek jóváhagyásának bürokratikus útvesztőjét megszüntették, egyetlen művészeti tanács dönt felőlük szakszerűen, igényesen; a filmgyár, ha kér valamit a mű-

vészeztől, akkor az a problémafelvetés, az újatmondás, az eredetiség, az alkotó bátorság. A közéleti szerep vállalása. S erre nem mindenki alkalmas. Az akadémikusra panaszkodni mindig könnyebb, mint cselekedni.

Most pedig cselekvésre van szükség, mindenekeelőtt. Mert a vita kezdete óta bemutatásra került két filmvígjáték, az Aurel Miheles rendezte *Jönnek a biciklisták* és a román—magyar koprodukciós *Felhőtlen vakáció* a szemérmetlen semmitmondásnak olyan kiáltó példája, aminek finanszírozását a legpáratlanabb kasszasiker sem igazolná — bár erről szó sincs.

A filmet is ősszel szüretelik, mint a szőlőt. A jövő évadban derül majd ki, hogy milyen alkotóerőt, micsoda gondolati energiatartalékokat szabadított fel a párt kezdeményezése. Két dologban bizhatunk előre: az egyik, hogy jó kész forgatókönyvekből és nem ködös tervezetésekből áll össze az 1969-es termelési terv, és hogy a tíz éve sündisznóállásba zárkózott szakma sáncaiba befogadtattak az újraindított rendezői fakultás első végzettjei. A vetélkedőből majd kihullanak az álnagyságok, és erőre kapnak az érett generációból is azok, akiket az álnagyságok pusztája léte önműködően visszaszorított. Az új művésznemzedék alapélménye és hivatástudatának motorja pedig — ezt más művészetek, például az irodalom, tapasztalatából is tudjuk — a meg nem alkuvás.

Grieb Alfréd grafikája

A japán filmművészet „titka“

Ha az ember alaposabban elmélyül Japán tanulmányozásában, könnyen úgy jár, mint Rimbaud Afrikával, Gauguin Tahitivel vagy Rolland Indiával: egész életére mágikus hatása alá kerül. Van benne — az országban, kultúrájában, embereiben — valami őseredetien izgató, egzotikumában valami vonzó, „primitívességében“ valami legendás és egyben megnyugtató, ahonnan talán erőt, távlatot, „friss vért“ nyerhetnek a keresésbe belefáradt modern művészettendenciák.

Számomra a film hozta az első találkozást. Emlékszem zavaromra: egyszerre tűnt nagyon idegennem s ugyanakkor nagyon emberinek és mélynek az előttem kitárulkozó világ. Hosszu időbe telt, amíg — Japán történelmének, kultúrájának és a japán ember sajátos lelki alkatának tanulmányozása révén — megvilágosodtak az összefüggések, s némileg közelebb kerültem a titok forrásához.

Nem a japán filmművészet történeti vonatkozásai érdekelték — erről rövid áttekintést ad Ervin Voiculescu *Cinematografia japoneză* című kiskönyvében —, hanem a miénkétől annyira elütő esztétikai arculata. Itt van — úgy érzem — a legnagyobb szükség a befogadást elősegítő magyarázatra. Erre figyelmeztet a gyakorlat; több kiváló japán filmalkotás nálunk a közönség elutasításával vagy teljes érthetlenségével találkozott.

Példatárunk nem túlságosan gazdag. A japán filmdömping futószalagján kivétel számba megy az esztétikai és etikai vonatkozásban egyaránt értékes műalkotás. A többről semmi mondanivalónk. A nagy művek sorsa: rajtuk mérni le valamely nemzet kultúráját.

Gyökerek

Japán: tradíció és XX. századi modernség. Jelenleg éppen ez az ország egyik fő kérdése: hogyan egyeztessék össze a modern életmódot és kultúrát a hagyományokkal? Mert a japán ember szélsőségesen hagyománytisztelő. Számára a múlt öröksége egyfajta — egész jellemét átíató — életszükséglet. Ha nem így lenne, valószínűleg éppen olyan hamar levetkőzte volna, mint amilyen gyorsan behozta lemaradását az ipar és a technika területén.

Japánt nem ok nélkül tartják külön világnak. Mindent a maga képére formál. Az írást, a filozófiát, a vallást és a művészetet valamikor Kínától vette át, idővel azonban teljesen áthasonította, a maga karakterére és fermészeti-társadalmi viszonyaira alkalmazta. Így alakult ki — jórészt a rendkívül hosszúra nyúló feudalizmus idején — a japán kultúra egyedülálló, sajátos nemzeti jellege.

Ezt az őskulturikus mélységekben gyökerező nemzeti jelleget érezzük ki a legtöbb nálunk bemutatott japán filmből. A hagyományos ősi kultúra nem mostohája, hanem édes szülője, dajkálója a japán filmművészetnek. Egyetlen más nemzetnél sem ilyen szoros és bensőséges a vérrokonság. „Japán feladata: megismerni saját kultúrája sajátosságait és alkalmazni azokat a filmművészetben“ — írta 1929-ben Eisenstein. A legkiválóbb japán filmek sikerrel teljesítették a nagy szovjet rendező kijelölt feladatát.

De, tolakodik elő a kérdés, hogyan gyökerezhet a filmművészet mint jellegzetesen XX. századi kifejezési forma — évszázados múltú kultúrában? Alighanem a Japán iránt szenvedélyesen érdeklődő Eisenstein-nak van igaza, amikor mindent a japán kultúra hangsúlyozott filmszerű jellegével magyarázza.

A rajzszámba menő, érdekes japán hieroglifák* például külön-külön ugyanolyan semleges élőlényeket, tárgyakat és dolgokat jelölnek, mint a film egyes kockái; együtt, egymás mellé rendelve pedig éppúgy más értelmet nyernek, mint a film képei a montázsban. Például a *fül* és az *ajtó* jelének egymás mellé „vágása” megteremtí az olvasóban a *hallgatóság* fogalmát. Kétségtelenül szabályos montázsszal van dolgunk.

Akárcsak a szuggesztív tömörségéről híres két ősi japán versforma, a *tanka* és a *haiku* esetében. A haiku sajátos gondolkodás és helyzet eredménye. A költő meghatározott szótagszámú, ritka tömörséggel kizárólag azt a természeti képet írja le, amely benne bizonyos mélyebb felismerést hozott létre. Így a lélektani ábrázolás anyagi jellegű részletek kombinálása révén keletkezik. A haiku lényegében művészi sugallat.

*Magányos varjú
kopasz ágon
őszi estén...*

Önmagukban semleges képek, sorok. Csak a köztük levő belső logikai-érzelmi összefüggés, a képek jelképes ereje adja jellegzetes tartalmukat, erejüket, érzelmi töltésüket. Nem a konkrét értelem, hanem a konkrétban „elrejtett” magasabbrendű, ezoterikus, mélyebb tartalom felismerése a fontos. Ez a versforma, mivel teljes mértékben a szubjektum egyéni élményvilágára apellál, az értelmezés sokféle lehetőségének szolgál alapul. „Az olvasó az, aki a haiku tökéletlenségét művészi tökéllé változtatja...” — írja a műfaj egyik japán méltatója. Ilyenkor ugyanaz történik, mint az egyes filmkockák, filmjelenetek értelmezések: a képszerű gondolkodás fogalmi, elvont gondolkodássá alakul. Elvonatkoztatunk.

Ugyanitt kell említenünk a japán képzőművészet „különégeit”: azokat a 10–12 méteres papír- vagy selyemtekercseket, amelyeken fentről lefelé, illetve balról jobbra táruul fel a kép tartalma. A freskószerű *kakemono* és *makemono* a házi vetítés kezdetleges formája, ahol a mozgás, az események fokozatos kibontakozása teremt feszültséget, tartja ébren a néző kíváncsiságát.

Sharaku metszeteinek groteszk, eltúlzott arányaival sokakat ejtett ámulatba. Ma már, amikor az ember megszokta a film „lehetetlen” felnagyításait, kiemeléseit, bizonyos testrészek vagy apró tárgyak nagyközelítjét, korántsem tűnnek olyan képteleneknek a „japán Daumier” túlzásai. Mindkét esetben a lényeg, a jellem gerincének megközelítéséről van szó, mégpedig — akárcsak a karikatúra szemléletében — a dolgok látszólag abszurd felbontásán, a realiztikus arányok bátor elvetésén keresztül.

Nem idegen a filmszerűség elve a majdnem négy évszázados múltra visszatekintő Kabuki-színjátszástól sem. Szabályos montázst kell látnunk abban a játékban, midőn a színész a maszk segítségével, minden mimikai átmenet nélkül, hirtelen átvált valamilyen gyökeresen új érzelmi állapot ábrázolására. Eisenstein nagy lelkesedéssel ír a Kabuki-színháznak arról a moszkvai előadásáról, amikor az egyik szereplő bizonyos jeleneteit egyes testrészek szólóelőadásává bontotta fel, s hol csak a jobb kar, hol csak az egyik láb, hol csak a fej „játszott”.

A kamera hasonlóképpen figyel fel a részletek jelentőségére, ugyanúgy ragadja ki őket az egészből, ugyanúgy hívja őket önálló életre, mint a Kabuki-színész. Ez a premier plan művészete.

* A kínai-japán festészet a kalligráfiából származik. A művészetre érzékeny japánok a szépen kalligrafált szövegben éppúgy el tudnak gyönyörködni, mint akármelyik festményben: értékelésük azonos kritériumok alapján történik.

A japán iskolák a rajztanításban hasonló eljárást alkalmaznak. A gyermekek a megadott egészből négyzet, kör vagy téglalap segítségével „kivágnak“ bizonyos motívumokat — mintegy megtervezik a „jelenet“ beállítását —, s azokat dolgozzák ki igazi japán türelemmel.

Mi tehát a japánok nagy „titka“? Elsősorban: hogy a népi jelleget eltörölő, mindent uniformizáló kapitalizmus körülményei között átmentették, szervesen beépítették filmművészetükbe kultúrájuk hagyományos formakincsét. Amikor az 1954-es cannes-i filmfesztivál zsürije Kinugasa *A pokol kapui* című filmjének ítélte a nagydíjat, Jean Cocteau, a zsüri elnöke így nyilatkozott a filmről: „...A Nőszínház megejtő, tökéletes szépségét éreztem benne.“

A népművészet sodrában

Ez a filmművészet, úgy érezzük, magával hoz valamit a távoli japán népköltészet sokszínű világából, sajátos hangulatából, ahogy Balázs Béla mondaná, „eleven népművészet hagyományaiban nőtt fel...“. Innen szokatlan eredetisége, szuggesztivitása. A természet, a tökéletessé csiszolt egyszerűség, a naiv-népi szimbolika és bizonyos misztikus elemek jelenléte és funkciója a folklórral való eredendő rokonságra utal.

A japánok — s ebben nem is kis része volt és van a sintoista ósvallás és a zen-buddhizmus tanításának — másképpen viszonyulnak a természethez, mint mi, európaiak. Önmagukat — ellentétben az európai szemlélettel — alárendelik a természetnek. E koncepció jól megfigyelhető Sesshu képein: a parányivá zsugorított ember már-már teljesen elvész a végtelen természetben, ahogy a keresztény filozófiát propagáló középkori festményeken szintén eltörpül, mint „alantas lény“, az angyalok, a szentek, tehát az istenség, a szellem képviselői mellett. A japán ember szenvedélyes természetjáró, uralkodó műfaj képzőművészetükben a tájkép, az építészeti remekek szervesen és harmonikusan illeszkednek környezetükhöz, ennek a természetszeretetnek a kifejezői a különféle tájakat miniatűrben visszaadó japán kertek. Ez a szoros egymásrautaltság jól megfigyelhető az olyan jelentős filmekben, mint a *Kopár sziget* és *A homok asszonya*. Ember és természet úgy olvad itt össze, alkot egységet, összhangot, akár a népköltészetben, vagy az olyan íróknál-költőknél, mint Sadoveanu, Jeszenyin, akikre döntő hatással volt a népalkotó fantáziája.

Az egyszerűség régi hagyomány a japán művészetben. Erre utal például a híres *Ezüstpavilon*. A zen-buddhizmus az egyszerűséget, a közvetlenséget egyik fő erényének tartja, s szigorúan elítéli a fényűzést. Igaz, a gazdag, dús ornamentika — kínai hatás — sem idegen Japánban. Ma főleg az amerikai turista-ízlésnek tesznek engedményeket ilyen téren. De az eredendő, ősi japán ízlés mindig az — általában szimbolikus jelentést hordozó — egyszerűhöz vonzódott. W. Berghann szerint a legjapánibb rendezőnek számító „Ozu filmjeiben a legtermészetesebb események a legfontosabbak... Pályafutásának végén még csak új témákat sem keresett, hanem egyszerűen újraforgatott tíz-tizenöt évvel azelőtt készített filmeket — még tökéletesebbre, még csendesebbre formálva őket“.

Japán filmkockákon gyakran érezni többletjelentést, többlettartalmat. Ennek elsőrendű eszköze a szimbólum és bizonyos fajta misztika. A misztikus elemek a hagyományokban továbbélő, messzi múltban lelik magyarázatukat, s többnyire valóságos eredetűek, mint ahogy kultikus eredetű az egész klasszikus japán színház. Misztikus légkört áraszt például *A homok asszonya* című film barbár álarcos ünnepe, ahol a tanya lakói azt követelik foglyuktól, szerettekzen öelöttük a fiatal

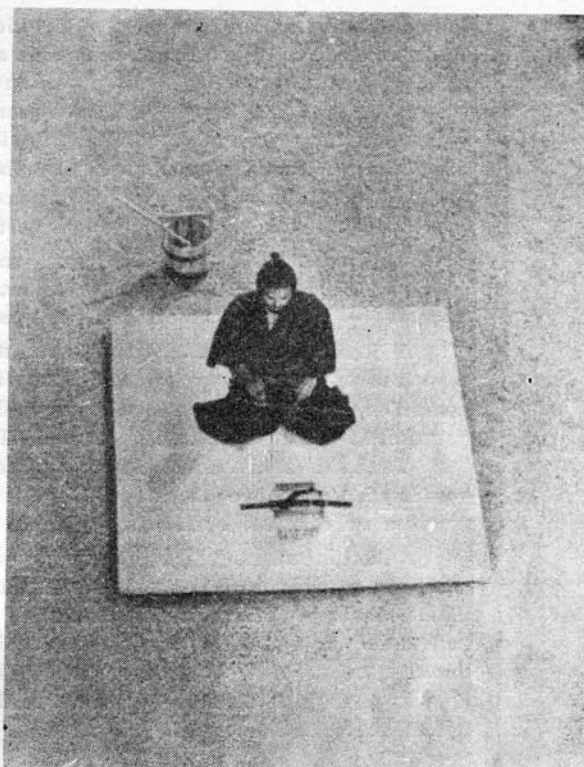
özvegyasszonnyal. A *Rötszakállban* a kőházi konyha-személyzet — régi szokás szerint — a kútba kiáltja le a haldokló „kis egérke“ nevét, ekképp próbálja megmenteni, visszahívni az életbe...

A jelképes kifejezőmód nem csupán a filmművészetet jellemzi — átítatja az egész japán kultúrát. Ami Európában nagyjából egyetlen jelentős irodalmi művészeti irányzatba, tehát meghatározott korszakba sűrűsödött, az Japánban a művészeti ágak állandó velejárója volt és maradt. A Kabukiban sok a jelzés: a hangoknak, a ruháknak, a mozdulatoknak, az arcfestésnek, a színeknek megvan a maguk hagyományos jelképes jelentése, s a maszkírozás segítségével előre jelzik a szereplők jellemét. A képzőművészetben ugyiszintén. A víz Sesshu értelmezésében az idő szokatlan múlását érzékelteti. A zord, kopár sziklákon a fa a mindenütt kihajtó élet szimbóluma. A haiku, láttuk, maga a jelképes kifejezőmód.

A japán filmekkel ugyanúgy vagyunk, mint a „tovatűnő élet“ nevezetes iskolájának nyomataival: többet mondunk számunkra, mint a konkrét tárgy-fizikai képjelentés. A japán film jó példa arra, hogyan emelhetők az események

és a helyzetek, a jellemek és a tárgyak a jelkép szintjére. A *Harakiri* záróakkordja — a harc nyomainak eltüntetése — a régi rend, a merev előítéleteiben megkövesedett világ restaurálását jelképezi. A film hősének küzdelme és bukása: az igazság sorsa adott körülmények között. A *Rikszakuliban* a leitmotívként visszatérő kerék forgása a riksaként tovatűnő időt jelenti. Forog, forog a kerék, és egyszerre megáll... Ekkor ébredünk rá értelmére: megállt az élet. Költői utalás a kuli halálára.

A *homok asszonya* című Teshigahara-filmben maga a helyzet szimbolikus. A homokfalakkal körülvett gödör, ahol — ha nem lapátolják naponta — a homok maga alá temeti az embert, érdekes módon a közösségi életmód jelképévé nő. A valóságban, a rendező bevallása szerint, nincsenek ilyen homokdünék: külön a film számára építették fel őket. Ennek a „homok-börtönnek“ válik foglyává a fiatal entomológus. Az ő átalakulásának története a film. Az elején meglehetősen egoista módon szemléli a létet, elvont kutatásainak világában él, azt szeretné csupán, ha neve megjelenne valamelyik lexikonban. A továbbiakban akaratlanul részévé válik bizonyos közösségnek, s bár nehezen szakít a maga elveivel, fokozatosan tudatára ébred annak, mennyire az ő erejére, tudására van utalva az eldugott tanya szerencsétlen, elmaradott népe. Lehetősége adódik segíteni rajtuk: fölfedezi a víztárolás addig ismeretlen módszerét. S amikor nyitva áll előtte a menekülés útja, végleg ráébred a szabadság dialektikájára és a maga emberi kötelességére: ott kell maradnia, ahol a legértelmesebb életet élheti. A jól ismert buddhista tétel szerint az igazság mint belső világosság ott dereng minden emberben, csupán fel

A homogén háttér a színészre irányítja a figyelmet (*Harakiri*)

kell szabadítanunk magunkat a világ kicsinyességének uralma alól, és el kell jutnunk a „megismerésig“. Ezt az utat járja a film rovertudósa.

A fiatal Teshigahara filmjét sokan és sokféleképpen magyarázták — bonyolult jelképrendszere miatt. Érzésünk szerint a film nem a „kiszolgáltatottság apotheozisa“, hanem éppen ellenkezőleg: nyílt állásfoglalás az egymáson való segítség, a közösségi életforma mellett. Lehet-e boldog az ember a társadalmon kívül, ön-maga hiúságának börtönében? A végén szabad választás elé kerülő entomológus megtalálja a szabadságot mint — felismert szükségszerűséget.

A természetnek a legtöbb japán rendező szimbolikus értelmet tulajdonít, hiszen egyes jelenségek — tomboló vihar, háborgó tenger, egyhangú esőzés, fenyőzsongás — bizonyos emberi dráma „szereplőiként“ eleve jelképesen hatnak.

A japán filmművészet tehát nem mond ki mindent. Sejtet. Szuggerál. Jelez. Bíró Yvette írja *A film formanyelve* című könyvében: „A jó rendező csak megpendíti a húrt, nem játssza végig a dallamot, a néző feladata a rezonálás, a kiegészítés, a teljessé teremtés.“ A japán filmekre nézve mindez fokozott mértékben igaz. Tanizaki, a kiváló író, külön cikkben — *A félhomály dicsérete* foglalkozott a kérdéssel. Véleménye szerint a fény, a világosság elsorvasztja, megfosztja varázsától a művészetet, ezért a szépséget a „félhomályban“ kell keresni.

A feltűnően nagy szerephez jutó szimbolika kizárja a konkrét egyértelműséget. Ez a módszer a jelkép közvetett útján próbálja — teljesség-igény kényszerítő hatása alatt — hozzáférhetővé tenni a „rejtett“ filozófiai eszmét, igazságot. A konvenció és a gazdag és sajátos jelképrendszer „tengerében“ kétségtelenül nehezen igazodik el az európai néző. Ennek ellenére a lényeges szimbólumokat megértjük. A többiek azzal a jólismert varázssal hatnak, mint a négerék számunkra hozzáférhetetlen tamtamjai.

Tematika

A japán karakter legrokonszenvesebb vonása a szokatlan elmélyültség. Jellegzetes keleti vonás. Kifejlődésében — többek között — szerepe volt a nehéz, mostoha életkörülményeknek és a buddhista dogmák befolyásának.

A természet sehol nem annyira barátja és egyben ellensége az embernek, mint a Felkelő Nap Országában. A táj hol tündérien szép, hol ördögien félelmetes. A sok földrengés és vulkán-kitörés, az egész városrészeket elpusztító tűzvész, a gyakori földrengés és a mindenkítől rettegett tájfun állandó feszültségben, „tudatalatti készenlétben“ tartja a szigetország lakóit. A bizonytalan lét pedig alázatossá teszi az embert. Ha Nyugaton a bizonytalanság-érzet, a nihil-hangulat elől tivornyákba, ideiglenes felejtést nyújtó orgiákba menekülnek — a keleti ember magába száll. Ennek szükségét hirdeti a zen-buddhizmus. A *zen* szó szanszkrit eredetijének jelentése különben: *elmélyülés, meditálás*. E szigorú önfegyelmet hirdető szekta a csendes magányt, a szemlélődést, az önvizsgálatot állítja előtérbe. Buddha, a szoborba faragott istenség, tulajdonképpen mélyen gondolkodó, átszellemült lény...Valahol itt kezdődik az annyira csodált japán szerénység magyarázata.

Sok minden magán viseli ebben az országban az elmélyültség jeleit. „A fiatalok fájdalmasan tréfálkoznak, *töprengenek*, és sokat, nagyon sokat *olvasnak*... Nem a szórakozást keresik a könyvekben, hanem kétségeik özönére kutatják a választ. Sok fiataalt láttam, aki megáll az emberek között, és hosszan, mélyen *el-tűnődik*“ — írja Ehrenburg a *Japáni jegyzetekben*. A puritánul egyszerű beren-

dezésü japán szobában általában egyetlen kép függ a falon, s ezt cserélik bizonyos időközökben. Véleményük szerint csak így lehet benne igazán *elmélyülni*, elgyönyörködni. Végül mint jellemző érdekességet megemlítjük azokat a bárkat, ahol a japán diákok Beethoven, Mozart és Schumann zenéje mellett fogyasztják délutáni kávéjukat.

Önvizsgálatra, elmélkedésre rendkívül alkalmas helyeknek bizonyultak a furesa, elgondolkoztató ívelésű pagodák és a japán kertek, bensőséges véleményesrékre pedig a hosszadalmas tea-szertartások.

Ez a megnyerő vonás természetesen alapvetően meghatározza a japán filmművészet témavilágát. A japán filmre érvényes az, amit egyik kritikus a *Rashomon*-ról ír: „Bölcsességben gazdag, derűsen szomorú, bonyolultan egyszerű.“ Ezúttal teljes mértékben indokolt az ilyen paradox fogalmazás. Általában kedvelik a jelentős, örök emberi problémákat, a végső nagy kérdéseket, a filozófiát. Jellemző rájuk a komoly, tragikus alaphang, valami enyhén érzelmes jelleg és a kifejezés ökonómiaja. Nem félnek az egyszerű, olykor talán közhelyszerűnek tűnő érzések ábrázolásától. Kurosawa egyik nyilatkozatában egyenesen védelmébe vette a melodramát mint sajátosan felfogott műfajt. Őszerinte az érzelmek nyílt, őszinte feltárására, intim megvilágítására van szükség. Mi pedig meglepetten fedezzük fel ebben a szokatlanul gyöngéd, újszerű és elmélyült kidolgozásban az ősi, egyszerű életérzések természetes szépségét, báját.

A japán filmművészet mégis közeli rokonságban áll a nagy görög tragédiaírók és Shakespeare világával. Eles konfliktusok és erőteljes szenvedélyek biztosítják a drámai feszültséget. A tematika csupán a felületes szemlélő számára tűnik idegennek. A *Riksakuli* mind problematikájában, mind stílusában közel áll Chaplin *A kölyök* című filmjéhez, sőt némileg Falstaff történetéhez. Az *Élni* című Kurosawa-film hősenek sorsa Lear király tragédiáját juttatja eszünkbe. A *Harakiri* az *Elektra* határozottságát, igazságos és félelmetes bosszú-léggörét árasztja. A *Rőt-szakáll* az apostolátus filmje. A *Rashomon* a modern szkepticizmus szülöttje. A *Kwaidan* E. A. Poe-ra emlékeztet: álom és fantázia, valóság és valóságfeletti érdekes keveréke. A *hét samuráj* az igazságért folyó harc önzetlen hőseit hozza eléink. A *Hirosima gyermekei* atomkorszakunk égető problémáját veti fel az áldozatország szemszögéből. A *Kopár sziget* bepillantás az évszázados lemaradás anakro-

A mozdulatlan arc ugyanaz az álarc, amit az ókori görög színészek öltöttek magukra. (A homok asszonya)

nisztikus világába, s ebben a civilizációtól elzárt környezetben mutatja ki az emberi lényeket: az örökös megújulást, a felemelő reményt. *A homok asszonya* az emberi közösség alakító hatásának mikroszkopikusan finom és tárgyilagos rajza. Elkészült és széles körű vitákat kavart a *Macbeth*, az *Éjjeli menedékhely* és a *Félkegyelmű* japán környezetbe átültetett filmváltozata.

Valamennyinek közös vonása: az emberség szépségének hirdetése. Jellemző ebből a szempontból Gorkij és Dosztojevszkij művének kiválasztása.

Japánban sok probléma, sok ellentmondás vár megoldásra. Ez a hihetetlenül szorgalmas és tehetséges nép, amely már az iskolában óriási erőfeszítést fejt ki a legszükségesebb 2000 írásjel elsajátítása végett, találkozott a modern kapitalista társadalom nyavalyáival. Nem könnyű orvoslást találni rájuk. Egyetlen sokatmondó adat: az UNESCO-ankét kérdésére — „Szeretett volna a múltban élni?” — a japánok 77%-a igennel válaszolt.

A civilizáció vívmányai elárasztják az országot, s közben az amerikai életforma egyre jobban érezteti hatását. A japán nép jól látja a modern technika minden előnyét, ugyanakkor sejtí a leselkedő veszélyeket — elsősorban a kényelemszeretet és a felszínes kultúra táplálta emberi elsekélyesedés területén. Ettől pedig fél. A „lelkét” nem akarja elveszíteni. Érzi a szép, a művészet jelentőségét az ember életében. Nem utolsósorban azért ragaszkodik olyan csökönyösen hagyományaihoz.

De a hagyományok között számtalan embertelen, torz, a XX. század szellemétől idegen szokás, babona, konvenció maradt fenn. Ilyen például az élet bizonyos fokú leértékelése, ami a japán viszonyok ismeretében nem érthetetlen. Japánban az emberi élet nem az a rendkívüli és egyedülálló érték, mint Európában. A halált egyfajta véletlennek tekintik. Mindmáig igen magas az öngyilkosságok száma. Volt idő, amikor törvénybe kellett betiltani, mert a szamurájok (a hadseregben az európai lovagokhoz hasonló szerepük volt) — hűbéruruk halálakor — tömegesen követték el harakirit. A szamuráj-erkölcs normáitól távol állott az élet megbecsülése. A becsület-törvénykönyv — *Bushido* — egyik fő parancsolata így hangzott: „Tudj ütni és tudj meghalni, ha kell!” A militarista nevelés biztos hagyományokra alapozta kegyetlen halál-leckéit, amikor kiképezte a második világháború fanatikus öngyilkosait, a kamikazékat. Dicsőség, hősiesség volt meghalni az Istenért vagy az isteni császárért.

A beletörődés, a lemondás filozófiája — a másik hagyományos rossz — buddhista eredetű. A halál ebben a felfogásban nem jelent teljes megsemmisülést, hiszen „az élet a végtelen újjászületések láncolata”, s szegénységünk vagy gazdagságunk büntetés vagy jutalom korábbi életünkért, tetteinkért, tehát teljesen értelmetlen minden lázadás.

A homok asszonya címszereplőjének eszébe sem jut szakítani reménytelen helyzetével. A *Rikszakuli* hőse mindvégig néma megadással szolgálja a szeretett asszonyt s annak kisfiát, elviseli a hálátlanság kínzó fájalmát, eszébe sem jut fellázadni sorsa ellen. A *Kopár sziget* házaspárja mindenkorra adottnak veszi nyomorúságát, tudatosan nem merül fel bennük a helyzetükön való — ha kell, erőszakos — javítás igénye.

Szükség van tehát a hagyomány-örökség felülvizsgálatára. Az író Tanizakitól, ettől a 80 és egynéhány éves „modern aggastyántól” egészen a legfiatalabb rendezőig sok művész vállalt szerepet a „tisztító” munkában. Egyre több támadás éri a hűbéri erkölcs maradványait, a kegyetlen és értelmetlen szokásokat, a militarista szellemet, az olyan korszerűtlenné vált előítéleteket, mint a kötelező női engedelmesség a családfővel szemben, az öregek döntése a fiatalok házasságában vagy a

származás tekintélye. Kenji Mizoguchi a nemek egymáshoz való viszonyát vizsgálja abban a társadalomban, ahol a nőnek férjében az urát, parancsolóját kell látnia. Kinoshita filmje, a *Narayama balladája*, ősbárbar japán szokást idéz. Azokról a nehéz időkről szól, amikor a magatehetetlen öregeket, akik csupán terhére voltak a családnak, a nagy nyomorúság miatt kietlen, puszta vidékre szállították, és otthagyták őket — meghalni.

A haladó szellemű japán filmművészetben ma már nem ritka — különféle variációkban — a lázadás motívuma. A *Kopár sziget* elcsigázott hősnőjéből robbanásszerűen tör fel néhány pillanatra a megalázottság elleni vad, egyelőre még ösztönös tiltakozás. A *Rashomon* elítéli a túlélt formákhoz és előítéletekhez való merev, értelmetlen ragaszkodást. Sanjuro, az azonos című film hőse, felülemelkedett a szigorú társadalmi előítéleteken, s kineveti azok fanatikusait. A legmeszebbre ilyen szempontból Masaki Kobayashi cannes-i díjnyertes filmje ment. A *Harakiri* a hősiesség tartott múlt álarcá mögé pillant, s felfedi mögötte a visszataszító, kegyetlen valóságot. Arról a béke-időszakról szól, amikor a gazdag szamurájokhoz egyre sűrűbben jelentkeznek leszegényedett társaik, s azok — anyagi támogatás helyett — harakirire kényszerítik őket. A főnemesség csupán a vagyonához, a nemesi kiváltságaihoz és természetesen a látszathoz ragaszkodott. Amikor ítélt, arra a hagyományra, eszményre hivatkozott, amit ő maga régóta semmibe vett. A látszat, az önkény, a hazugság és a tradíciókban rejlő barbarizmus ellen lázad fel a film bálványromboló hőse. A *Harakiriből* áradó mondanivaló — bár Japánban különösen időszerű — túlmutat országokon és korokon. A rendező nyilatkozata szerint: „Filmem témája az önkény, a katonai hierarchia. Minden korszak, a miénk éppúgy, mint a szamurájoké, kitermeli az önkényes vezetőket... A régi történelmen keresztül a jelenkorhoz szólok...“

Mindezek után, őszintén szólva, nehezen tudjuk elképzelni a japán vígjátékokat. Európában valószínűleg joggal nem mutatják be őket. Aligha tudnánk nevetni rajtuk. Az imitt-amott felbukkanó jelek után ítélve, valami egészen sajátos, számunkra jórészt idegen humorral van dolgunk. De a filmdrámák — a felvetett kérdések egyetemes jellegénél fogva — világszerte hódítanak.

A legsikerültebb filmeket — legyen az akár a történelmi múltban játszódó „jidai geki“, akár modern „gendai geki“ — a tartalom és a forma ritka-szerencsés egysege jellemzi. A *Rashomon* szkeptikusan beszél a szkepticizmusról, a *Kopár sziget* egyhangúan az élet, egyhangúságáról, a *Harakiri* kegyetlenül a kegyetlenségről, a *Rikisakuli* érzékenyen az érzékenységről, *A homok asszonya* tárgyilagosan a tárgylagosságról. A rendezők stílusa hol szenvedélyes, mint a Kurosawáé vagy az Inagachié, hol tartózkodó, hűvös, objektív, akárcsak az olyan művészeké, mint Ichikawa Naruse, Tehsighara és a *Rashomon* Kurosawája.

Ritmus

A japán filmeiktől való idegenkedés egyik fő oka a szokatlanul lassú, „mozdulatlan“ ritmus. A *Kopár sziget* előadásairól tucatjával vonultak ki a nézők — elvisehelhetlenül vontatoltnak érezték a filmet, nem vették észre a ritmus rejtett tartalmi-dramaturgiai funkcióit.

Kívülről és egészében véve a japán filmek a zen propagálta nyugalom és harmónia benyomását keltik. Látszólagos nyugalomba ágyazzák, mintegy elrejtik a belső feszültséget, akár az impresszionizmusáról híres fametszet-iskola. Ugyanazt a „halk nagyságot“ érezzük bennük, mint a Romain Rolland, Tagore műveiben. De a lassú kimértség, a méltóságteljes nyugalom csak külsőség: valahol ennek a csend-

nek a mélyén ott dül a lélek, a szenvedélyek és az indulatok vihara. A *Rikszakuli* híres dobjelenete kívülről nézve: kötött, szabályos mozdulatok sora. Jelképesen: a főhős vitalitásának kifejezője. A szenvedélyes dobolásban mintha a kuli lelki-világa tárulna fel, mintha a gondjai, a vágyai öltenének testet, pedig csak őt látjuk, az ég azúrkékje a háttér, s ő ebben a végtelen térben fejezi ki, önti tompa hangokba esendő emberi tragédiáját, mint Zorba a maga vad, tébolyult-tünneményes táncába. A belső tartalom a lényeg, s a rendező minden eszközzel erre irányítja a figyelmet.

Mi teszi indokolttá — mondhatnám szükségyszerűvé — a lassított ritmust? Maga a tartalom. Mert a japán filmek zöme — szó volt már róla — tragikus színezetű. A tragikum és a lassú, kiegyensúlyozott ritmus pedig szinte feltételezik egymást. Kaneto Shindo a *Kopár szigetben* a ritmus segítségével érzékelteti az élet egyhangúságát: a film tempója — akár *A kultya hölgyben*, *A párdúc báljelenetében*, a *Négyszáz csapás* több képsorában vagy Antonioni műveiben — bizonyos életforma döntő tolmácsolójává, „főszereplővé” lépett elő.

Ez a mértéktartó, visszafogott ritmika — a japán karakternek megfelelően — mentes minden hivalkodástól. Ha elfogadjuk Émile Verhaeren meghatározását — „A ritmus a gondolat mozgása” —, azt mondhatnók: nem más, mint az elmélyült, alapos, körültekintő japán gondolkodásmód kifejezője.

Ritmus és szerkezet — egymás függvényei. A japán filmek szerkezeti felépítésében pedig a hosszú beállítások dominálnak. Ozu és Mizoguchi különösen híres hosszadalmas totáljairól. Ez sokak szemében ritmustörés. A japánokéban nem az. Egyetlen példa. Az *Élni* című Kurosawa-film rákban szenvedő bürokratája — miután csalódott gyermekében — megfiatalodott Faustként veti bele magát a bizarr élvezetekbe. De kielégülést sehol sem talál... A végén felfedezi a másokon való segítség örömet: pompás játszótérrel létesít a külvárosi gyermekek számára. És most következik a hosszú és nyugodt, „ritmustörő” beállítás: a csüggedt-boldog öregember gyerekhintán ül a maga létrehozta parkban, csöndesen hulkodogál a hó, s ő reszkető-érdes hangon régi gyermekdalt dúdol maga elé... Minden a végletekig lefogott, lehalkított: a hinta lágy ringása, az ének, a hóhullás... De vajon lehetett-e volna mélyebben, kifejezőbben megragadni ezt az összetett érzelmi állapotot, mint így, a haiku stílusában?

A lassú tempó fokozza az érzékelés intenzitását, s ezáltal mélyebbre hatolunk a dolgok lényegébe, felfigyelünk az árnyalatok jelentőségére. A majdnem mozdulatlanhoz szokott szem érzékenyen reagál minden kis mozgásra. A *Harakiri* egyik jelenetében ezért kerülhetett a figyelem középpontjába a sötét árnyékok mozgása és a fű hajladozása a szélben. Mi több, volt időnk felidézni emlékezetünkben Radnóti gyönyörű sorait a *Júliusból*:

*Mindent elhord a szél s a kert haját
hosszú ujjakkal, hosszan húzza ki,
és a hasaló kerten úgy fut át,
hoagy villámlik sarkának friss nyomán.*

A *Kopár szigetben* a beszéd hiánya még inkább rátereli a figyelmet a belső mozgásra.

Továbbá: a japán rendezők nagy figyelmet szentelnek az egyes képek minőségének, a kompozícióban igyekeznek a harmónia törvényszerűségeit érvényesíteni, s mindennek természetesen szintén megvan a maga ritmuscökkentő szerepe.

Ez azonban nem jelenti a sajátos hullámszás, lüktetés hiányát. A legkiválóbb

rendezők pontosan meghatározott ritmusképletre — általában a mozgást halmozó és a mozgást végsőkig lecsökkentő jelenetek egyensúlyára — építik filmjeik szerkezetét. A *Harakiri* hosszú expozíciójában a kimért nyugalom leple alatt már érezni a rejtett lüktetést, vibrálást. *Allegro ma non troppo...* A belső hullámság egyre inkább erősödik, s a cselekmény tetőpontján valóságos *allegro furioso*-jellegű ölt. Végül minden elcsitul, feloldódik a tételzáró *andante maestoso* csöndes nyugalmában.

Stilizáltság és realizmus

A japán filmek erősen stilizált jellege aligha tagadható. A japánok szeretik „alakítani“ a természetet. Egész sor „mesterséges beavatkozás“ eredménye például a japán kertek szimbolizmusa. De ugyanígy stilizáltak érezzük a bonyolult tetőzetű pagodákat, a lenge kimonókat és legfőképp a művészetet. Nem véletlenül foglalkozott olyan szenvedélyesen a japán kultúrával éppen Eisenstein, a *Rettegetes Iván* rendezője, akinek alkotói elve volt a stilizáció.

A japán film stilsztikai forrása a Kabuki-színház, a festészet, a grafika, az irodalom és — Balázs Béla szavaival — bizonyos „néprajzi sajátosságok, nemzeti-ségi különlegességek“. A színészi játék, a mozgás és a díszlet stilizáltsága különösen a múlt ábrázolásában kap fontos szerepet — valósággal a korhű ábrázolás kriteriumává lett.

De a stilizáció és a realizmus — ahogy Balázs állítja — nem ellentétek. Legfeljebb realizmus és realizmus között adódhatnak különbségek. A japán realizmus hol lágyabb, érzékenyebb, hol keményebb, nyersebb, mint az európai. Számunkra olykor szentimentalizmusnak vagy naturalizmusnak tűnik, ami a japán szemében természetes.

Jellemző rájuk a szabálytalan, a kivételes megörökítése, ami némileg szokatlan a mi tipikushoz szokott szemünknek. Ezek a jellegzetességek — s mindaz, ami e közlésből helyszúke miatt kimaradt (az atmoszférateremtés eszközei, a dramaturgiai kérdések, a színészi játék) — sajátos esztétikai felfogás, sajátos művészet-szemlélet kifejezői. Esztétikánk nem zárkozhat el az ilyen irányú kérdések tanulmányozásától. Megértésük közelebb visz a művek értő befogadásához.

Venczel János:
Ősz

Buday György balladás élete és művészete

Élet és művészet egysége — ez minden igaz művészpálya tanulsága. Buday György életét mintha fába metszette volna a sors e tétel bizonyítására. Fafaragó székely ősök éles bicskájával, kemény fába, hogy szépen jöjjenek ki a fehér és fekete éles — kegyetlen és egyben ragyogó — ellentétei. A fafaragás ősi technikája találkozik itt balladai stílussal és mondandóval, de mindez korántsem nehezedik életére valami misztikus ömenként, hanem tudatos sors- és hivatásvállalás nála, amint ezt szóban is nemegyszer megfogalmazta.

Amikor az archeológia tudós professzorának fiaként Szegedre plántálódik, a fiatal egyetemistát nem a táj bűvöli el, s nem olvad bele rangjából kortársainak életébe, kik a diákbálok pezsgős szédületében vagy legjobb esetben tiszai sportokon vezették le energiájukat, hanem az ellentéteket veszi észre a gazdag alföldi metropolis és a környező tanyavilág nyomora közt. Akkor még Móra Ferenc betűbe vésett tanyai rajzai nem voltak országsszerte kedveltek, de még ismertek is alig, saját pátriájában is. Buday megdöbbenően fedezi fel magának a cseppet sem romantikus nyomort, s fiatal lelkével még jobban háborog, és végtelenül magányos:

*Gyűvők a hegyről lefelé,
Mégsem mondjátok: gyere bé,
Mert én olyan árva vagyok,
Nem közétek való vagyok.*

Az első években ez a kedvenc dala fejezte ki legcsengőbben a Tisza-partot magánosan rová lélek érzéseit, így tanulja meg a nép nyelvét segítségül hívni érzéseinek kifejezésére.

Népdal, a Tiszába hömpölygő Maroshoz zárandokoló séták, a tisztelt, immáron bölcs öreg Móra Ferenc és az akkor már az egyéni és a népsors kérdéseibe belezavarodott Juhász Gyula, ez a lelki rokonsága. Mindez a parti füzesekben velejáró rajztömb ceruza- meg tusrajzaiban kap először fehér-fekete megfogalmazást. A göcsörtös fűzfatestekből formál magának emberi alakokat, testvéreket. Még az a néhány velesodródott barát is visszatér Erdélybe, aki kezdetben segít a szociális ellentétek élményét szavakká, bontakozó ideológiává formálni (Jancsó Béla, Jancsó Elemér).

Lassan azonban megindul körötte, mint kristályosító idegen test körül a kiválasztódás az egyetem nagy ifjúsági tengeréből. Bajtársi egyesületekből válnak le arra alkalmas elemek, s ő kezdetben ezeket az ifjakat fúrja-faragja szeretettel, de szigorúan, mint később a fát, míg sikerül neki az üres magyarkodás helyett nyitott szemmel látó, új utakon tapogatózó ifjúságot maga köré tömörítenie. Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond könyvei a vésők, majd egyre tudatosabban József Attila költészete és sorsa lendíti őket — hisz ugyanazon egyetemen hadakoznak, ahol Horgér Antal még mindig az ösztöndíjak felett döntő hatalom. Azonban voltak már mellette Szent-Györgyi Albertek, Várkonyi Hildebrandok és Sík Sándorok. A két utóbbi katolikus pap létére is támogatta a kis diákcsoportot, mely a református Bethlen Gábor Körben talált gazdára.

A baráti kör programját tudatosan Buday György fogalmazta meg egyre harciasabb szociális tartalommal, bár eleinte némi „narodnyik“ ízzel. Érdekesen tudta már akkor, első londoni útja után, az angol ifjúság népbárát törekvéseit helyi formába, a „tanyai agrár settlement“-mozgalomba átlátni. Ez már olyan tágabb keret volt, melybe vallási különbség nélkül mindenkit bele lehetett vonni, sajnos, hivatalos szervezeti formát az egyre forradalmibb kis diákcsoport soha nem remélhetett. No de Buday György volt olyan jó diplomata, hogy ezt soha nem is erőltette. Egyre erősödött a kis csapat, különösen amikor Radnóti Miklós is közénk került.

A szociális kérdések egyre izzóbb megfogalmazása kezdettől fogva művészi köntöst öltött. Fotokiállítás, ahol megdöbbenő képek párhuzamba állították a zsíros város elősdiijeinek luxusát a tanyai parasztság anyagi és egészségügyi elhagyatottságával, előadóestek, ahol többek közt Tamási Áron először olvasta fel gyöngyszem-novelláját, a *Rendes feltámadást* (a katolikus sajtóban felháborodást kavart vele).

Közben nevelt mindannyiunkat, s küszködtünk közösen az útkereséssel. Így sodródtunk egyre jobban a közvetlen romantikus segítségen túl a bajok mélyebb feltárása felé. A társaság sajátos összetételéből adódott, hogy ez főleg művészi síkon történt. Néprajzi gyűjtéseink kicsi ekszerszerű Benjáminka, a *Szegedi Kis Kalendárium* évenként más tájak népdalait hozta parányi oldalain, Buday György egyre szebb rajzaival illusztrálva, s immár ez a dal csendült ki belőlük akkori élete mottójaként:

*A szegedi halastó, halastó,
Beleestem kocistú-lovastú
En istenem ki húz ki
Magsajnál-e ingömet valaki.*

A kalendárium szerencsére jó pénzt hozott, ügyes, apró, tetszetős formájával, pedig ne feledjük, hogy nemcsak hivatalos körökben, hanem még az egyetemi aranyifjúság között is sokan „kultúrbolevistának“ tartották akkor Bartókékat, s ez abban az időben veszedelmes bélyeg volt. Buday György maga is egyre inkább művésszé érett, s amit eleinte eleven szóval vésett egyéni koponyákba, egyre inkább milliókhoz szóló fehér-feketével véste fametszetekbe.

Egy-két avantgardista próbálkozás után a művészi kifejezés terén is kitűnő érzékkel találta meg a korszerű és közérthető formát. Mert mindig ez volt az álma: a kollektív műfaj. Erről szoltak a korszerű grafikát ismertető cikkei, meghívott előadókkal rendezett vetítettképes estélyeink, s ennek jegyében jelentek meg újabb kiadványaink is. Egy egész sorozat, melynek homlokára büszkén véste fel Buday: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Mert haladó szellemű kiadványokra kiadó nem volt, hát maga teremtett egy valójában nem is létezőt...

Kiadványaink egyre szebbek, mutatósabbak lettek, s lassan az illusztráló fametszetek önálló, művészi megrendeléseket is teremttek.

Ekkor született a *Boldogasszony Búcsúja* fametszet-sorozat (1931), mely szinte haláltáncszerűen jelentett búcsúzót attól a füledt alföldi, népi vallásosságtól, mely poros utakon napokon át hajtotta a fáradt parasztokat, hogy keresztjeik köré csoportosulva eljussanak végre *valahová*. A szép gótikus Alsóvárosi templom fehér fala előtt hajtották meg fejüket a kimerült zarándok-csoportok, s mivel rendszerint csak késő éjszaka érkeztek meg, csupán beköszöntek az ajtón a hűvös hajó végén kivilágított oltár felé: „Jó éjszakát, Szűz Mária!“ Igen, ettől az életformától bú-

Buday
György
népmese-
illusztrációja

csúznia kellett az alföldi népek éppúgy, mint ahogy számunkra is tarthatatlanná vált a régi életforma. És búcsúznia kellett Budaynak is ettől a világtól.

A Boldogasszony-sorozat egyben kiindulás is lett. A népi tömegeket mozgató kicsi metszeteken jelentkezett először a balladai stílus. Jött néhány szép, elismerő kritika, s egy-két megrendelés. Amikor az Arany-balladák illusztrációjának erdélyi sikeréről (az Erdélyi Szépművés Céh 1933-as kiadásában) megérkezett a hír, hogyan rohant az örömtől részegen a Maros-torkolathoz! Beszélni sem tudott, csak a folyó hullámaint akarta hallani.

A diákos „vagánykodás“ a nem létező kiadóval többé nem ment, a valódi kiadókkal pedig bonyolult, nehéz volt a viaskodás. Szerencsére egy-két kiadvány létrejötténél nagystílusú segédkezett a híres gyomai Kner-nyomda, s így megszülethetett Ortutay Gyula *Nyíri és rétközi parasztmesék* (1935) című kötete és a *Book of ballads* (1934). Ezekről s a Budapesten megjelent *Székely Népballadák* (1935) fametszeteiről külön-külön kell írni, mert bennük már az érett művész Buday György lép elé.

A népmese gyűjtemény fametszetű illusztrációi már nem is illusztrációk, hanem méltó fehér-fekete újrafogalmazásai a mesélő nép mondanivalóinak. Míg a komoly szakemberré vált barát, Ortutay Gyula a mesék anyagát tudományos pontossággal gyűjtötte be, Buday György a mondanivalót úgy veste fába, mint ahogy Bartók formált korszerű zenét a régi dallamkincsből. Ezekben a meseillusztrációkban az anyag keménysége hozza magával a szükséges stilizálást, amin a népmese generációkon át szájról szájra szállva átesik. Modernizálódott ősi technika találkozik itt az ismét időszerűvé vált népmesével. Egyéniség és közösség, hagyomány és korszerűség, naivság és mesteri rafinéria szövődik egybe a szerencsés házasságban: mese-illusztráció és népmese.

A súlyosodó időkkel együtt súlyosodik a mondanivaló, s így jön létre a *Székely Népballadák* kötete, máig legszebb ünnepi köntöse ennek az erdélyi közkincsnek. Hogy ez a mondaanyag hogyan vált a nagyvilág kincsévé, azt szépen fogalmazza meg Ortutay Gyula bevezetője, a balladák örök emberi mondanivalóját pedig nemzetközi nyelven fogalmazza meg Buday. Eszközei puritánok, balladákhoz méltóak: fehér és fekete éles ellentéte, melyeket nem mos el szürke satírozással, mint a műfaj más képviselői, csak finom érzékenységgel mesterien adagol. Foltjait nem oldja fel, hanem mesterien formálja. A balladák stílusa válik legsajátosabb kifejezési formájává. Életében is kísérti a balladai sors. Sorsának kanyarodói éppoly merészek és buktatókkal terhesek, mint a székely táj kanyargós hegyi útjai.

Megkapja a művészeknek kijáró hagyományos olasz ösztöndíjat. Néhány nagy metszet is születik itt (s barátsága Gy. Szabó Bélával). Az egyik, a *Torso*, azt mondja el, mit jelent neki az olasz táj, ahol a Forum Romanum évezredes romjai közt a legelevenebb mai olasz élet szépségeit élvezi, lenge női alakokat és modern olasz muzsikát (czt a metszetet Radnóti Miklós *Hispania, hispania*, című verséhez szánta illusztrációnak). Legnagyobb méretű metszete — az *Annunziazione Umana* — két női feje közül a baloldalt megjelenő komoly alak azonban már az élet és a művészi hivatás terheit vállaló művész eleven lelkiismereteként magaslik fel az életörömmel csábító kedves alak fölé.

Olaszországból való visszatérése után annál keservesebb a meg nem értés, a kilátástalanság. Otthon egyre lehetetlenebb a szabad művészet, vágyai London felé sodorják, ahonnan az első diákkori tanulmányút emlékeként szabadabb szellem, de egyúttal a skót balladák fegyelmezettsége és embersége integet feléje. Jellemző akkori mottója, egy angol gyermekvers:

*Up and down — up and down,
this is the way to London town, to London town.*

Csakhogy Budayt nem egy kellemes emberi térd lovagoltatta a versike ritmúsára, hanem a történelem egyre vadabbul nekizúduló vihara rázta körülötte a világot. Idegen nyelvű kiadványok illusztrációival egyengeti, vésti, vágja magának az utat. Hiszen pénze, összeköttetései nincsenek, csak imitt-amott egy-egy műértő, alkalmilag felmelegedő barátság lendít rajta egyet-egyét. Így születik meg a *Book of ballads*, amely legszebb ballada-illusztrációit rövid angol kísérő szöveggel fűzi össze — ezt szánja művészi útlevélnék, majd egy német nyelvű magyar novelláskötet, mely e világnyelven olvasókhöz viszi el szép lírai illusztrációit, köztük egyik legszebb kis metszetét, Móricz Zsigmond *Barbárok* című novellájának tömör, zömök, konok, magába gömbölyödő pásztorfiguráját. Végül *Az ember tragédiája* svéd nyelvű kiadásához készít csodálatos illusztrációkat. Mindegyik — mint egy-egy ékszer — kicsiségében tömör érték. Volt mit tömörítsen Buday György, hiszen a

szegedi szabadtéri játékok első rendezőjének, Hont Ferencnek merész újításához ő készítette éveken át a háttér vetített díszleteit. Éveken át ért, higgadt tehát az anyag, amíg ötvös-finomságúvá nem csiszolódott.

A *Walpurgis-éj* illusztrációjával első díjat nyer egy nemzetközi Goethe-pályázaton, s így sikerül újabb ösztöndíjjal Londonba jutnia. Kijutott hát, mielőtt még elszabadult volna a pokol, de ez sem mentette meg, sőt ekkor vált számára eleven balladává az élet. A műértő angolok közt csakhamar a „the most charming Hungarian” lesz, már 1939-ben tagjává választja az Angol Királyi Réz- és Fametsző Társaság, s azóta a művészi rangot jelentő Royal Etcher (R. E.) ott áll a neve után. Bár nemzetközi sikereket ér el, nem tud és nem is akar lélekben elszakadni az otthoni eseményektől, és a londoni rádióban védőbeszédet tart a magyar nép érdekében, melyben megmagyarázni próbálja a külföldinek, hogy a magyar nép nem felelős azokért az eseményekért, melyeket a német hatalom terrorja kényszerít rá. Válaszul megvonják tőle a magyar állampolgárságot, és nem térhet vissza hazájába. Szerencsére nemcsak okos, hanem erős lélek is, bírja a küzdelmet. Az angoloknak van idejük és pénzük, hogy elég nyugalmat vásároljanak maguknak még a világháború alatt is ahhoz, hogy művészetet tudjanak élvezni. Az óvóhelyen készíti el az egyik legelölkelőbb lap, a *Times Literary Supplement* számára *Britannia 1940—41* című metszetét: szép női arc a harcok humanizmus öntudatos megtestesítője a történelem vihara felett.

Közben szép angol könyvek köntösét készítgeti, sokat illusztrál. A világháború végén új remények, új vállalkozások. Első hazatérése a felszabadult hazába, Károlyi Mihályékkal együtt, de a szándék ez: megtartani a kint szerzett pozíciót s a lerongyolódott ország fiatalságának távlatokat feltáró diáktothont teremteni egy londoni magyar intézetben. Az intézet létrejön, ő lesz a vezetője.

Fiatalság-melengető, közösségteremtő erői újra felélednek, s boldogan tervez, szervez.

A hontalanság azonban egyre inkább kínozza. Csodálatos metszetekben vezeti le minden keserű lelki élményét. A legnagyobb szerűbb mindegyik közt az *Athéni Timon* tragédiáját kifejező arcképsorozat. Egy amerikai cég jóelőre felkészül a Shakespeare-évfordulóra, s olyan sorozatot hoz ki, melyben minden egyes drámát más és más világhírű művésszel illusztráltat. Így esik a választás Buday Györgyre is. Az *Athéni Timon*-kötet illusztrálásából ismét olyan metszet-sorozat születik, amelyben társszerzőként fametszetekben mondja el a tragédia szövegét. A tíz képből álló sorozat önállóan is megállja a helyét. A Buday Györgynél szokatlan, nagyméretű metszetek a tragédia hősenek tíz arcát mutatják be. Az első babérkoszorús arc adakozó jóságtól és örömtől sugárzik. A tapasztalatok súlya alatt lassan válik elgondolkozóvá, megdöbben, csalódiik, magába roskad, végül csak roncs marad, melyről már régen lekopott a babérkoszorú, csak homlokának merész görbületei jelzik egyre zavarosabb örvénnyel, de mégis állandó azonossággal, hogy ami ott bent zajlik, az egy egyedí, egyszeri és mégis változó emberi lélek vívódása. Végül lehull a maszkká merevedett, halott egyéni csonk, s kivillan újra a művészet örök köntösébe öltözött, halhatatlan hős, az eleven shakespeare-i figura diadalmas arca. Tragikus és felemelő, megtisztító és megrázó. Erdemes a kedvéért újraolvasni a tragédiát — ráeszmélünk, hogy milyen korszerű figurát rajzolt meg benne *mindkét* művész.

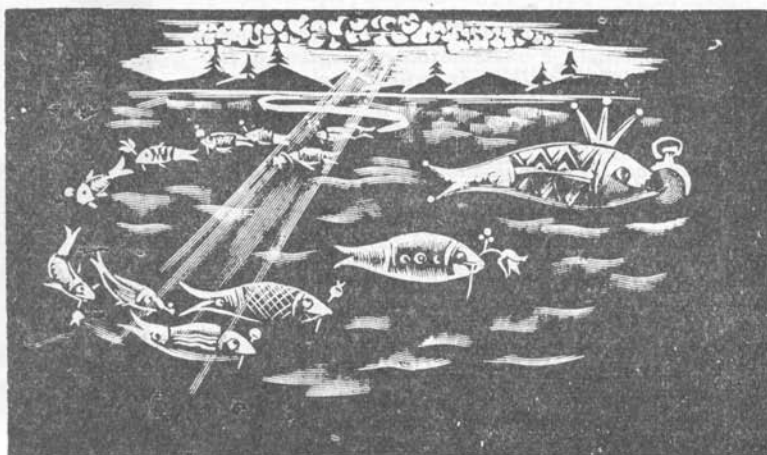
Gazdag és sokszínű termése, melyek közül a legjelentősebb *The Vigil of Venus 20* című szép metszete és a *Cries of London* önálló sorozata, mely London népének izes-színes múltját és jelenét érdekes képkivágásokban eleveníti meg. Közben

a régi *Szegedi Kis Kalendárium* utóadaként a Londonban megjelentetett *G.B.'s little Book* sorozat kedvence lett az angol közönségnek, s Buday György nemes patriotizmusára jellemző, hogy közülük nem egyben a magyar karácsonyi népszokásokat is megismerteti a műértő és kuriózumkedvelő angolokkal. Szóhoz jutnak természetesen a helyzetnek megfelelő angol kedvencek, a kutya- és macska-témájú szólamondások a hozzájuk készített rajzokkal. Ez a sorozat 1956-ig állandóan megjelenik.

Jött a balladai fordulat, amikor az örökké közösségi életet teremtő és szerető művész kényszerű magányában testileg-lelkileg összeomlik... London legerősebb előkelőbb művésznegyedéből, a Rozetti-stúdióból kórházba kerül. Szanatóriumi szomorú évek, lelki összeroppanás és a javulás éveiben újabb tragédia: szemzár. Nem tudja kinyitni a szemét, hogy félig betegen is bár dolgozhatna. És ha zenét lehet is belső hallás és tudás alapján süketen komponálni, képzőművészetet csinálni szem nélkül, sajnos, már nem. Különösen nem apró éles foltokból sajátosan összevillanó fametszeteket.

Nem is lehet tudni, mi tett nagyobb csodát: a tudomány, a türelmes betegápolás, a hazuról odalátogató orvos nővér, a kitűnő orvos vagy maga a hihetetlenül erős emberi lélek, de lassan enyhült a baj. Ma már óvatosan, de állandóan dolgozik. A sanatórium udvarán külön neki rendeztek be műtermet, nemzetközi kiállításokra kérik fel. Közben a Pinguin klasszikus-sorozat portréit készíti rendre az ifjúkor kedvenc Swiftjétől a klasszikussá vált modern Joyce-ig. Egyébként a szerencsére javuló munkatempó eredménye, hogy a külföldön megjelenő idegen nyelvű magyar irodalmi szemelvények borítólapjait újabban egyre sűrűbben az ő keze ékesíti, s teszi így kívánatosná a külföldi vásárló számára a világnyelvekre fordított magyar irodalmi remekeket. Lassan kialakult, sajátos műfajává vált a fametszetű portré; ezek között egy újabb Ady-arckép is visszakanyarítja a művész téma-érdeklődését ifjúkorának eszményeihez.

Két szép reprezentatív magyarországi kiállítás után most végre egy nagy kötet készül műveiből, hogy az egész világon megbecsült művészt végre a mi közönségünk is megismerhesse.

Buday György népmese-illusztrációja

BERTRAND RUSSELL

ÖNÉLETRAJZA

Az utóbbi időben több olyan szerző írását közöltük, akiknek — mint békeharcosoknak, forradalmároknak vagy államférfiaknak — nagy szerepük volt a XX. század politikai, társadalmi és szellemi életének alakításában. Gondolunk Martin Luther King, Mahatma Gandhi, Che Guevara írásaira.

Az új csapáson haladva, most a 97 éves Bertrand Russell önéletrajzából közlünk szemelvényeket (a teljes mű román nyelvű megjelenítése a Politikai Könyvkiadó idei tervében szerepel). Önéletrajzának* második kötete — amelyből válogattunk — életének 1914-től 1944-ig terjedő szakaszát idézi fel hat fejezetben. Minden fejezetet cikkekből, levelekből álló dokumentációs, bizonyító anyag egészít ki, mely bemutatja az író szoros kapcsolatait nemcsak az angol közélet, hanem szinte az egész világ szellemi vezetőivel: politikusokkal, tudósokkal, írókkal, művészekkel, a legkülönbözőbb irányzatok és mozgalmak képviselőivel. Az önéletrajz jól tükrözi azokat a belső vívódásokat, fokozatos átalakulásokat, amelyek az első világháború passzív ellenállóját antifasiszta harcossá, a hitlerizmus meg nem alkuvó ellenségévé tették.

Bertrand Russell — amint egyik méltatója megjegyzi — a szkeptikusok igazságának legszenvédélyesebb képviselője, a legkihívóbb pacifista, a legtöbbet vitatott filozófus, a legimmoralisabb moralista, a legkönnyörtelenebb bíró, a leglázádozóbb puritán, a legbátrabb értelmiségi, a legszellemesebb humorista, a félelem nélküli szószátyár, a politikusok világában politikailag legkevésbé érdekelt politikus, korunk egyik markáns személyisége. A második világháború alatt tett vallomása egész életére ráillik: „Nem akarom, hogy beszédem pusztába kiáltott szó legyen, olyan akarok lenni, akire hallgatnak, akire rezonálnak, és aki az emberi szívek számára kedves dolgokról beszél.“ Szinte megszámlálhatatlan cikket, tanulmányt és 63 könyvet írt, amelyek a matematika, a logika, a filozófiatörténet, a társadalmi, vallási és művelődési élet nagy kérdéseit tárgyalják.

Önéletrajzának első kötete 1872-től 1914-ig mutatja be életének folyását, vívódásait, tudományos alkotó munkáját, amelynek koronája az 1910-ben kiadott Principia Mathematica. Szemelvényeinek könnyebb megértése végett szükségességnek tartjuk életének néhány mozzanatát felidézni.

Bertrand Russell arisztokrata család tagja, lord Amberley kisebbik fia, aki az angol hagyománynak megfelelően bátyja, Frank halála után örökölte a lord címet. Korán árvaságra jutott, és nagyanyja nevelte a puritanizmus és az unitárius vallás szellemében. Alig tizenegy éves volt, amikor kiderült róla, hogy számtanzseni. Tizenöt éves korában a vallás racionális alapjait tanulmányozta, és a szabadakarat kérdése, valamint Stuart Mill önéletrajza fölött elmélkedve eljutott az ateizmusig. Egyetemi tanulmányait Cambridge-

* The Autobiography of Bertrand Russell, 1914—1944 (Volum II). George Allen and Unwin Ltd. London, 1968.

ben végezte, ahol később tanár lett. 1901-ben következett be „megtérése”. Ez nem vallási, hanem társadalompolitikai jellegű volt, és saját bevallása szerint szellemi meglátás, intuíció formájában köszöntött rá, megváltoztatva egész addigi világnézetét, az imperializmus hívéből meg nem alkuwó békeharcos lett, mindannak bírálója, ami az angol társadalmi hagyományban rossz. Négyeszer házasodott; a szemelvényben szereplő Dora Black a második felesége. 1951-ben elnyerte az irodalmi Nobel-díjat. 1965-ig a munkáspártnak volt a tagja, akkor azonban — a párt amerikai barát politikája miatt — tagsági könyvét összetépte. Az utóbbi években az amerikaiak vietnami intervenciója ellen emelte fel szavát, és aktívan részt vett annak a nemzetközi törvényszéknek a megalapításában, amelynek célja az amerikaiak Vietnamban elkövetett háborús bűneinek kivizsgálása. (Erre vonatkozó felhívását közzöltük.)

Allásfoglalása nem mindig következetes, gyakran elvakítják szenvedélyei. „Ezek a szenvedélyek — vallja —, mint a nagy szelek, ide-oda hánytak a nyugtalanság óceánján, és gyakran csaknem a kétségbeesés partjaira sodortak.” Ez magyarázza meg ingatag magatartását. Mint közéleti férfiú nem kötelezte el magát egyetlen mozgalom mellett sem, hanem „a világ házörzőjének szerepét játszva”, hangját mindannyiszor hallatta, valahányszor a világbékét bármely részről megzavarták, valahányszor a humánus szerinte csorbát szenvedett.

Önéletrajza második kötetéből úgy választottuk ki a szemelvényeket, hogy azok tükrözzék egész lázas tevékenységét és belső átalakulását. Igyekeztünk a kitérők, az epizódok elhagyásával biztosítani az elbeszélés folyamatosságát, és megkímélni az olvasót a számára nem sokat mondó részletektől és nevektől. A második házasságával foglalkozó 4. és amerikai tartózkodását bemutató 6. fejezetből nem közlünk részleteket. Az utóbbiban arról az amerikai felolvasó útjáról számol be (lásd Korunk, 1968, 9.), melyet haladó nézetei miatt az ottani reakció valósággal boszorkányperré alakított át. (Emlékeztetünk arra, hogy orosz földön 1920-ban, nagyon nehéz időszakban járt, s ezt követően Kínában.)

Végül néhány szó a szemelvényekben előforduló fontosabb személyekről, akikről a szöveg bővebb felvilágosítást nem nyújt: Clifford Allen, békeharcos és politikai író; H. H. Asquith (1852—1928) egyike a nagy liberális miniszterelnököknek; Arthur James Balfour (1848—1930), miniszterelnök (1902—1905), majd külügyminiszter; John Dewey (1859—1952) neves amerikai filozófus és pedagógus; T. S. Eliot (1885—1965) amerikai származású nagy angol költő; H. A. L. Fisher (1865—1940) ismert angol történész, többek között megírta Európa történetét; Edward Grey (1862—1953) angol politikus, külügyminiszter; J. M. Keynes (1883—1946), híres közgazdász, több tudományos munka szerzője; Ramsay MacDonald (1866—1937), az angol munkáspárt egyik vezére, az első munkáspárti miniszterelnök; Katherine Mansfield (1888—1923) nagy angol elbeszélő, Middleton Murray felesége; D. H. Lawrence (1885—1930) híres író, akit Russell az angol fasiszmus előfutárának tekint; Lloyd George (1863—1945) hadügyminiszter és miniszterelnök az első világháború második felében; Ottoline Morrell, a század elején nagy írók mecénása és barátja, a női jogegyenlőség harcosa; Gilbert Murray (1866—1957) költő, az okortudományok nagy képviselője; Middleton Murray (1889—1957) ismert irodalomkritikus; George Santayana (1863—1952) ismert amerikai költő, író és filozófus, Arisztotelész modern felújítója; Mrs. Snowden a munkáspárt elnökének, Lord Snowdennek a felesége; Szun-Jat-szen (1866—1925) kínai államférfi, 1921-ben a kínai köztársaság elnöke; Lytton Strachey (1880—1932) neves életrajzíró és irodalomkritikus; A. N. Whitehead híres matematikus, Russell barátja és közvetlen munkatársa, több tudományépítészeti munkát írt; Colette O’Niel, híres színésznő, szenvedélyes pacifista, akihez Russellt gyengéd szálak fűzték.

ELSŐ FEJEZET

Az első világháború

Az 1910-től 1914-ig terjedő időszak átmeneti jellegű volt. 1910 előtti életem annyira különbözött az 1914 utánitól, mint Faust élete Mefisztóval való találkozására előtt és után. Megfiatalodtam, és ezt a folyamatot Ottoline Morrell-lel való megismerkedésem indította el, és a háború folytatta. Talán különösnek hangzik, hogy a háború valószínűleg megfiatalíthat, de valóban a háború számolta fel bennem az előítéleteket, és készítetett egész sor alapvető kérdés átgondolására. Ugyanakkor új tevékenységi területet nyitott meg számomra, amelyből nem áradt olyanféle aporodottság felém, amilyen mindannyiszor előtört, valahányszor a matematikai logikához akartam visszatérni. Ezért azután megszoktam, hogy magamat annak a nem-teremtészetfeletti Faustnak a szerepébe képzeljem bele, aki számára Mefisztót a nagy háború képviselte.

A július végi forró napokban Cambridge-ben tartózkodtam és kivétel nélkül mindenkiel a helyzetről vitáztam. Egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy Európa annyira ostoba és háborúba sodortatja magát, de aztán meggyőződtem: ha a háború kirobban, Anglia is belekeveredik. Az volt a szilárd hitem, hogy Angliának semlegesnek kell maradnia, és arra a nyilatkozatra, amely e cél szolgálatában a *Manchester Guardian* hasábjain jelent meg, sok tanár megvándorolt aláírását gyűjtöttem össze. Azon a napon azonban, amelyen a háború kitört, szinte mindannyian véleményt változtattak. Visszatekintve most nagyon különösnek látszik, hogy az emberek képtelenek voltak felfogni, mi fog bekövetkezni. Augusztus 2-án, vasárnap... találkoztam Keyneszel, amint a Trinity College nagy udvarán rohant keresztül, hogy elkérje sógorának motorkerékpárját, mert fel akart szaladni Londonba. Rájöttem, a kormány küldött érte, hogy pénzügyi kérdésekben tanácsot kérjen tőle. Ebből megértettem, részvételünk a háborúban fenyegetően közeledik.

Hétfőn reggel elhatároztam, hogy felmegyek Londonba. Morrellékkal ebédeltem a Bedford Square-en, és úgy találtam, hogy Ottoline gondolkozása teljesen megegyezik az enyémmel. Beleegyezett Philip elhatározásába, hogy a parlamentben pacifista beszédet mondjon. Lesétáltam a parlamentig, remélve, hogy

meghallgathatom Sir Edward Grey nagy jelentőségű nyilatkozatát, de a tömeg túl nagy volt, és nem sikerült bejutnom. Annyit azonban megtudtam, hogy Philip annak rendje és módja szerint megtartotta beszédét.

Egész este ödöngtem az utcán, elsősorban a Trafalgar Square körül sétáltam, és figyeltem a tapsoló tömeget meg tanulmányoztam a járókelők lelki beállítottságát. Ezen a napon és a következőkben a legnagyobb csodálkozásomra azt a felfedezést kellett tennem, hogy a kisembereket, férfiakat és nőket örömmel morba ejtették a háború kilátásai. Az volt az őszinte és nagyra tartott meggyőződés — amit különben a legtöbb pacifista is fenn hirdet —, hogy a háborúkat a zsarnok és machiavellisztikus kormányok kényszerítik rá az azoktól irtózó lakosságra. A megelőző években megfigyeltem, milyen körömföntan hazudott Sir Edward Grey, csak hogy a nyilvánosság ne ismerje fel a módszereket, amelyekkel a háború esetére minket Franciaország támogatására elkötelezett. Gyermetegen hittem, hogy a nyilvánosság nagyon felháborodik, ha majd felfedezi, mennyire becsapta. Nos, ellenkezőleg, hálás volt, hogy megkímélte őt az erkölcsei felelősségtől.

...A háború első napjai számomra hihetetlenül meglepőek voltak. Legjobb barátaim, mint például Whiteheadék, vadul harciasak lettek. Olyan embert, mint J. L. Hammond, aki éveken át írásban ellenezte az európai háborúban való részvételünket, most Belgium levette a lábáról. Mivel egyik katona barátomtól, aki a katonai akadémián dolgozott, régóta tudtam: Belgium elkerülhetetlenül belesodródik a háborúba, fel se tétéleztem, hogy neves publicisták ilyen életbevágó kérdésben annyira könnyelműen tudatlanok lehetnek. A *Nation* című napilap minden reggel szerkesztőségi vilálsreggelit szokott adni, és augusztus 4-én azon én is részt vettem. Úgy találtam, hogy a főszerkesztő, Massingham, hevesen ellenezte részvételünket a háborúban. Ajánlatomat, hogy lapjában ebben az értelemben cikket írjak, lelkesen fogadta. Másnap azonban levelet kaptam tőle, mely így kezdődött: „A mai nap nem a tegnapi”, és bejelentette, hogy véleménye teljesen megváltozott. Mindazonáltal a lap közölte leveletem, melyben a háború ellen tiltakoztam...

Néhány pacifista képviselő két-három szimpatizánssal kezdett összejöveteleket tartani Morrellék Bedford Square-i házában. Ez vezetett el a Demokratikus Ellenőrzés Egyesületének megalapításához. Érdekes volt megfigyelnem, hogy a legtöbb pacifista politikust inkább az érdekelte, hogyan lehetne a háborúellenes mozgalom vezére, mintsem az, hogy miként harcolhatna ténylegesen a háború ellen. Ennek ellenére csak velük lehetett dolgozni, és mindent megtettem, hogy irántuk való megbecsülésemnek jelét adjam.

Ezalatt a legnagyobb érzelmi feszültségben éltem. Noha a háború teljes szörnyűségét távolról sem fogtam fel, mégis többet sejtettem belőle, mint mások. A kilátások borzalommal töltötték el, de leginkább az rémített meg, hogy a vérontás előérzete mintegy a lakosság kilencven százalékának gyönyörűséget okozott. Revideálnom kellett az emberi természetről alkotott nézeteimet. Akkor még mit sem tudtam a pszichoanalízisről, de olyan véleményt alkottam az emberi szenvedélyekről, amely nem nagyon különbözik a lélekbúvárok felfogásától. Ennek fényében arra törekedtem, hogy megismerjem a nép igazi érzését a háború felől. Egészen addig azt hittem, természetes dolog, hogy a szülők szeresék gyermekeiket. A háború azonban meggyőzött, hogy az ilyesmi egészen ritka kivétel. Feltételeztem, hogy az értelmiségiek gyakran keresik az igazságot, de e vonatkozásban is úgy találtam, hogy tíz százalékuk sem tartja többre az igazságot a népszerűségénél. Gilbert Murray, 1902 óta lelki barátom, már akkor bűrpárti volt, amikor én még nem voltam az. Ezért magától értetődően elvártam volna tőle, hogy most ismét a béke oldalán álljon, de, feladva régi meggyőződését, a németek gonoszágáról és Sir Edward Grey emberfeletti erényéről írogatott. Kétségbeesésbe átsapó sajnálkozás fogott el a fiatalok iránt, akiket lemeszarolnak, de ugyanakkor határtalan düh Európa minden államférfijával szemben. Heteken át úgy éreztem, ha a véletlen összehozna Asquith-szel vagy Grey-vel, képtelen lennék türtöztetni magam, hogy meg ne öljem őket. Ezek az érzések azonban fokozatosan lecsillapodtak. Elnyelte őket a tragédia nagysága és a nemzeti érzések tudatosulása, melyeket az államférfiak egyszerűen szabadjukra engedtek.

Közben engem is kínzott a hazafiasság. A németek sikerei a marne-i csata előtt borzalommal töltötték el. Úgy óhajtottam

Németország leverését, mint akármelyik nyugdíjas ezredes. Szeretetem Anglia iránt egyike a bennem élő legerősebb érzéseknek, és amikor ilyen pillanatokban le akartam mondani róla, éreznem kellett, milyen nehezen teljesíthető vállalkozásra szántam el magam. Ennek ellenére pillanatnyi kétségem sem volt afelől, hogy mi a teendőm. Volt idő, amikor szkepticizmusom bénított meg, máskor ironikus voltam, némelykor közömbös, de amikor kitört a háború, úgy éreztem, hogy Isten szavát hallottam. Tudtam, kötelességem tiltakozni, még akkor is, ha ez teljesen eredménytelen marad. Egész lényem erre készített. Mint olyan ember, aki az igazságot szereti, beteggé tett valamennyi hadviselő nép nacionalista propagandája. Mint olyan embert, aki a civilizációt szereti, megdöbbentett ez a visszatérés a barbársághoz. Mint olyavalakit, akit szülői érzésében bántottak meg, az ifjak meggyilkolása szívemet tépte ki. Nem képzeltem, hogy a háború ellenzése hozhat valami jót is, de úgy éreztem, hogy azoknak, akiket lábukról nem szedtek le, az emberi természet becsületéért meg kell mutatniuk, hogy erősen állanak. Miután végignéztem, hogyan indulnak el a katonavonatok a Waterlooórról, furcsa látomásaim keletkeztek Londonról; úgy képzeltem, olyan hely ez, amely a valóságban nem létezik. Vízíóimban láttam összeomló, elmerülő hidakat; reggeli áttetsző ködként tűnt el az egész nagy város. Lakosai olyanok voltak, mint valami káprázatok, és azon tűnődtem, vajon a világ, amelyről azt hittem, hogy rajta élek, nem csupán saját lázas lidércnyomásom pusztja terméke. Az ilyen lelkiállapotok azonban rövid ideig tartottak, s minthogy dolgoznom kellett, hamar véget értek.

...Bizonyos megnyugvást találtam a Santayanával való beszélgetésben; ő abban az időben Cambridge-ben tartózkodott, semleges volt, mert semmi esetre sem tisztelte annyira az emberi fajt, hogy azzal törődjék, vajon elpusztítja-e magát vagy sem. Nyugalma, filozofikus elfogulatlansága, bár utánozni nem akartam, csillapító hatással volt rám. A marne-i csata előtt, amikor úgy látszott, hogy a németek csakhamar szükségképpen elfoglalják Párizst, álmodozó hangon jelentette ki: „Azt hiszem, át kell rándulnom Párizsba. Téli alsóneműm ott van, és nem szeretném, ha a németek elvinnék. Egy másik okom is van erre, de ez nem annyira fontos: ott van egy könyvem kézírata, amelyen tíz évig dolgoztam; ez azonban nem érdekel annyira, mint az alsóneműm.”

Mégsem ment el Párizsba, mert a már-ne-i csata felmentette őt ettől. Viszont az egyik napon ezt a megjegyzést tette: „Holnap indulok Sevilleba, mert olyan helyen szeretnék lenni, ahol az emberek nem fojtják el szenvedélyeiket.“

... 1914 október egyik napján a New Oxford Streeten találkoztam T. S. Eliottal. Nem tudtam, hogy Európában van, de aztán értesültem, hogy Berlinből Angliába érkezett. Természetesen megkérdeztem tőle, mi a véleménye a háborúról. „Nem tudom — felelte —, csak annyit tudok, hogy én nem vagyok pacifista.“ Vagyis bármilyen ürügyet elfogadhatónak talált a vérengzésre. Nagyon összebarátkoztam vele, később feleségével is, akivel 1915-ben házasodott össze. Mint-hogy kétségbeejtően szegények voltak, lakásom két hálószobája közül az egyiket átengedtem nekik, aminek az lett az eredménye, hogy igen gyakran találkoztam velük. Mindkettőjüket nagyon kedveltem és igyekeztem segíteni rajtuk bajaikban, mindaddig, míg rá nem jöttem, hogy éppen a bajokat élvezik...

1915 nyarán megírtam *A társadalmi újjáépítés alapelvei* (Principles of Social Reconstruction) vagy *Miért harcolnak az emberek?* (Why Men Fight?) című művemet (ahogyan beleegyezésem nélkül ezt a könyvet Amerikában elnevezték). Egyáltalán nem volt szándékom ilyen jellegű könyvet írni, ugyanis teljesen elűtött mindattól, amit korábban írtam, de valahogy spontánul buggyant ki belőlem. Az igazság az, hogy csak miután befejeztem, jöttem rá, mi is tulajdonképpen. Keret meg képlet volt, ezt azonban csak akkor fedeztem fel, amikor már az egészet megírtam, kivéve az első és az utolsó szavakat. Abból a meggyőződésből fakadó politikai bölcséletet fejtek ki benne, hogy az emberi élet kialakításában az impulzusok hatása nagyobb, mint a tudósok célkitűzése. Az impulzusokat két csoportra, birtokos és alkotó impulzusokra osztottam, és a legjobbnak főként az utóbbiakon alapuló életet tartottam. A birtokos impulzusok megtévesztő példái-ként az államot, a háborút és a szegénységet hoztam fel; az alkotó impulzusok közé pedig a nevelést, a házasságot és a vallást soroltam. Az alkotó tevékenység felszabadítása meggyőződésem szerint az általános társadalmi reform alapelveiül szolgálhatna. A könyv először előadások formájában hangzott el, azután kinyomat-tam. Nagy meglepetésemre azonnali sikert aratott. Nem azzal a céllal írtam, hogy olvasói legyenek; csak mint világ-nézetet foglaltam írásba, de igen sok

pénzt hozott a házhoz, és alapjává vált minden későbbi bevételnek.

Ezek az előadások bizonyos vonatko-zásban D. H. Lawrence-hez fűződő rövid barátságomhoz kapcsolódtak. Mindketten azon a véleményen voltunk, hogy az em-beri kapcsolatok reformjáról valami fon-tosat tudnánk mondani. Kezdetben azon-ban nem vettük észre, hogy egy ilyen szükséges reformot illetően nézeteink szögesen ellenkeznek egymással. Ismeret-ségem Lawrence-szel rövid és izgalmas volt, mindössze egy évig tartott. Ottoline hozott össze velem, aki mindkettőnket csodá-ált, és azt akarta elhíttetni, hogy nekünk is kölcsönösen csodálnunk kell egymást. A pacifizmus keserű lázadást váltott ki belőlem, és azt gondoltam, hogy Law-rence ugyanúgy lázadással van tele. Emiatt azután először azt hittük, hogy nagyon egyezünk egymással, és csak fo-kozatosan jöttünk rá, hogy távolabb ál-lunk egymástól, mint akár én, akár ő áll a német császártól, a Kaisertől.

... 1916 beköszöntésével a háború ke-gyetlenebb formát öltött, és hazai vi-szonylatban a pacifisták helyzete nehe-zebbé vált. Kapcsolataim Asquith-szal so-hasem váltak barátságatalanná. Asquith Ottoline csodálója volt, mielőtt ez még férjhez ment volna, és hébe-hóba szoktam találkozni vele Garsingtonban, ahol Otto-line lakott. Egyszer anyaszült meztelenül fürödtem egy mesterséges tóban, s ami-kor kiléptem a vízből, ott találtam As-quith-ot a parton. A méltóságteljesség, amelynek jellemeznie kellett volna a mi-niszterelnök és egy pacifista találkozását, ez alkalommal bizony hiányzott. Mindenesetre úgy éreztem, nem valószínű, hogy Asquith valaha is bebörtönöz-tesen engem. De a dublini húsvéti láza-dás idején harminchét, a katonai szolgál-atot lelkiismereti okokból megtagadó sze-mélyt halálra ítélték. Többen közülünk küldöttségileg kerestük fel Asquith-ot, hogy büntetésüket enyhítse. Bár éppen Dublinba indult, udvariasan meghallga-tott, és megtette a szükséges intézkedést. Általában az volt a felfogás, amelyet még a kormány is osztott, hogy a katonai szol-gálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyek törvényesen nem ítélték az ha-lálra, ám csakhamar kitűnt, hogy ez a felfogás alaptalan, és ha Asquith nincs, sokat közülük főbe lőttek volna.

Lloyd George már keményebb dió volt. Egyszer Clifford Allennel (a Sorozáselle-nes Szövetség elnökével) és Miss Kathe-rine Marshall-lal interjút kértnék tőle a börtönben levő, a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó szemé-

lyekről. Az egyetlen időpont, amikor fogadhatott, a Walton Heath-i villásreggeli volt. Nem akartam elfogadni vendégszeretetét, de úgy látszott, elkerülhetetlen. Magatartása irányunkban kedves és közvetlen volt, de semmiféle kielégítő megoldást nem ajánlott. Végül távozásunkkor szinte bibliai vádbeszédet tartottam ellene, azt állítva, hogy nevét a történelem a gonoszszággal említi együtt. Később nem volt szerencsém találkozni vele.

A sorozás megindításakor minden időmet és erőmet gyakorlatilag a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyek ügyének szenteltem. A Sorozásellenes Szövetség kivétel nélkül katonaköteles emberekből állott, de támogatóként befogadott nőket és idősebb férfiakat is. Miután az eredeti bizottság börtönbe került, pótbizottság alakult, amelynek én lettem ügyintéző elnöke. Sok munkánk volt, részint azért, mert el kellett járni egyesek ügyeiben, részint pedig azért, mert a katonai hatóságokat is szemmel kellett tartanunk, nehogy a szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyeket Franciaországba küldjék, mert ha már odakerültek, akkor halálra lehetett ítélni őket. Ezenkívül sok beszédet kellett tartanom az ország minden részében...

Clifford Allen (később Lord Allen of Hurtwood), a Sorozásellenes Szövetség elnöke nagy tehetségű és rátermett fiatalember volt. Meggyőződéses szocialista és nem keresztény. A keresztény és a szocialista pacifisták belső kapcsolatainak fenntartásában mindig bizonyos nehézségek merültek fel, és ilyen szempontból ő meglepő elfogulatlanságról tett tanúbizonyságot. 1916 nyarán azonban katonai törvényszék elé állították, és börtönbüntetésre ítélték. Ezt követően a háború egész tartama alatt csak az ítélelhozatali időközökben láthattam őt. Egészségi állapota miatt 1918 elején szabadon engedték (a valóságban már csaknem halálán volt), nemsokára azután én kerültem a börtönbe.

...A Zeppelin lezuhanását követő nap korán reggel elmozdítottam Colette-t, és visszatértem bátyám Gordon Square-i házába, ahol laktam. Útközben virágot árusító öregemberrel találkoztam, aki ezt kiáltotta: „Gyönyörűszép rózsák!” Vettem tőle egy csokorral, kifizettem és megkértem, vigye el a Bernard Streetre. Bárki azt gondolta volna, hogy az öreg a pénz megtartja, a rózsát nem viszi el, de nem így történt, és én tudtam, hogy nem így lesz. Ettől az időtől kezdve e

szavak: „Gyönyörűszép rózsák“ Colette iránti érzelmeim refrénje lett.

Három napos nászútra mentünk (több időt nagy elfoglaltságom miatt nem tudtam erre szakítani), és a Buxton fölötti lápon lévő *Cat and Fiddle*-be (A macska és a hegedű) szálltunk meg. Cspós hideg volt, és reggelre a kancsóban a víz megfagyott. De a zord láp illetl lelkiállapotunkhoz. Sivár volt; bennünk azonban a szabadság érzését kellette...

...Karácsonykor Garsingtonba mentem, ahol nagy vendégereg gyűlt össze. Ott volt Keynes, és ő tartotta a kutyák házassági szertartását, mely e szavakkal végződött: „Amit az ember összekapcsol, azt kutya el ne válassza“. Jelen volt Lytton Strachey és *Kiváló viktoriánusok* (Eminent Victorians) című kéziratából olvasott fel. De ott volt Katherine Mansfield és Middleton Murray is. Már korábban találkoztam velük, de Mansfieldet alaposan most ismertem meg. Ném tudom, vajon első benyomásom róla helyes-e, de egészen eltért a másokétól. Beszéde csodálatos volt, sokkal szebb, mint írása, különösen ha olyan dolgokról szólt, amelyeket meg akart írni. Amikor azonban emberekről beszélt, akkor ellepte a sötét irigység, és meglepő szellemességével olyan dolgokat tárt fel, amelyekről talán senki sem akart hallani, ugyanis kitergette mindazt, ami az illetők jellemében rossz volt...

Mialatt Katherine-re figyeltem, néhez pillanatokat éltem át. A háború a cinizmus végső határára sodort, és igen nehezen tudtam elhinni, hogy érdemes-e egyáltalán valamit tenni. Némi-lykor a kétségbeesésnek olyan rohamai fogtak el, hogy napokig teljesen tétlenül ültem székemben, semmivel sem foglalkoztam, csak időnként a *Prédikátor könyvét* olvastam. Ennek az időszaknak a végén beköszöntött a tavasz, és úgy találtam, hogy megszabadultam a kétségektől, az ingadozásoktól, amelyek zavarták kapcsolatomat Colette-tel. Téli vergődésem szörnyű mélységében tettem valamit, ami ugyan éppen olyan hiábavaló volt, mint minden egyéb, de pillanatnyilag nem tűnt értéktelennek. Amerika még mindig semleges volt; nyílt levelet írtam tehát Wilson elnöknek, és felhívtam őt arra, hogy mentse meg a világot. A levélben ez állt:

Sir, Önnek alkalma van olyan szolgálatot tenni az emberiségnek, mely fordulatot jelent, és felülmúlja Abraham Lincoln igen értékes szolgálatát is. Önnek hatalmában áll igaz-

ságos békével véget vetni a háborúnak. Ez a béke minden lehető lehet, hogy a közeljövőben elhessegesse az új háborúk lehetőségének féltését. Még nem túl késő, az európai civilizációt meg lehet menteni a pusztulástól, de késő lehet, ha megengedik, hogy a háború még két-három évig tartson...

... Egyesek talán azt a kérdést tehetik fel, milyen címen fordulok én Önhöz, hiszen semmi formában nem vagyok része a kormány gépezetének. Azért szólok, mert szólnom kell; mert másoknak, akiknek emlékezniök kellene a civilizációra és az emberi testvériségre, engedték magukat elsodoratni a nemzeti elfoqltságtól; mivel ők hitehagyottak lettek, nekem kell beszélnem az értelem, a könyörület nevében, nehogy azt hihesse valaki, hogy Európában többé senki sem tartja emlékezetében azt, amit Európa tett, és amit még tennie kellene az emberiség érdekében. A világ elsősorban az európai és az európai származású nemzeteknek köszönheti mindazt, amit a gondolkodás, a tudomány, a művészet, a politikai eszmék, a jövő kilátásai terén elért. Ha az európai népeknek megengedik, hogy hiábavaló vérontásban elpusztítsák magukat, akkor olyasvalami pusztul el, ami többet jelent, mint a diplomáciai presztízs, összehasonlíthatatlanul értékesebb, mint egy meddő győzelem, amely a győzteseket is romlásba sodorja.

Mint a többi hazámfia, magam is hön ohajtottam a szövetségesek győzelmét, akárcsak ők, én is szenvedek, ha e győzelem késlekedik. De sohasem felejthetem el, hogy Európának közös kötelességet kell teljesítenie, hogy az európai nemzetek közötti háború lényegében polgárháború, hogy a rossz, amit ellenségeinkről gondolunk, azonos azzal, amit ők gondolnak rólunk, és hogy a háború idején a hadviselő feleknek nehéz a valóságnak megfelelően látni a tényeket. Mindenekelőtt az a meggyőződés, hogy a problémák közül, amelyekért a háború folyik, egyik sem olyan jelentős, mint maga a béke; a békének azzal okozott kár, hogy nem tölti be minden vágyunkat, eltörpül amellelt, amit a harcok folytatásával okozunk neki. Mialatt Európában a hatalmasok mind annak ügyében szónokolnak, amiről tévesen azt hiszik, hogy vele saját nemzetüket szolgálják, engem megin-

gathatatlan meggyőződés arra kényszerít, hogy Európa nevében, valamennyi nemzet érdekében beszéljek. Európa nevében kérem tehát, hozza el számunkra a békét.

... Az amerikai pacifisták egyik bizottsága a levelet csaknem valamennyi amerikai napilapban megjelentette. Amint belőle kiténik, akkor, mint a legtöbben, én is azt hittem, hogy a háború nem fejezhető be győzelemmel egyik fél számára sem. Ez talán így is lett volna, ha Amerika semleges marad.

1916 közepétől egészen bebörtönözéséig, 1918 májusáig valóban nagyon el voltam foglalva a Sorozásellenes Szövetség ügyeivel... Amikor a Kerenszkij-féle forradalom kirobbant, szolidaritásunk kifejezésére Leedsbe nagygyűlést hívtunk össze. A gyűlésen én beszéltem, Colette meg a férje szintén ott volt. A vonaton együtt utaztunk Ramsay MacDonalddal, aki azzal töltötte el az időt, hogy hosszadalmas, lapos skót történeteket mondott el unalmasan, szinte hihetetlen volt felfogni, mikor ért a csattanóhoz. Leedsben az a határozat született, hogy orosz mintára Anglia és Skócia különböző körzeteiben a munkás- és katonatanácsok előkészítését szolgáló szervezeteket kell alakítani. Ezt a célt szolgálta a londoni Southgate Road-i Testvériség templomában tartott összejövetelünk is. A hazafias napilapok azonban az összes szomszédos házakban (a környék nagyon szegény volt) röpiratokat osztottak, amelyekben azt állították, hogy kapcsolatban állunk a németekkel, és repülőgépeinket jelt adunk, hova dobják a bombát. Emiatt azután a környéken népszerűtlenné lettünk, és a csöcselék valósággal megostromolta a templomot.

Legtöbbünknek az volt a felfogása, hogy mindenféle ellenállás rossz és ostoba dolog, ezért néhányan amellelt hadakoztunk, hogy nem szabad ellenállást kifejtenünk, mások viszont belátták, túl kevesen vagyunk ahhoz, hogy a harcot a külváros egész lakosságával felvegyük. Egyesek, köztük Francis Meynell, mégis megpróbálták ellenállni, és most is magam előtt látom, hogyan fordult vissza vérző arccal az ajtóból. A csöcselék néhány tiszt vezetésével betört. A tisztek kivételével többé-kevésbé mindenki bűzlött az italtól. A legtöbben közülük lármás asszonyok voltak, akik rozsdás szegekkel televert deszkákat használtak fegyverül. A tisztek megpróbálták rávenni a velük levő nőket, hogy először ők vonuljanak vissza, hiszen azután a pa-

cifistákkal, mivel gyáváknak tartották őket, úgy elbánhatnak, ahogy akarnak. Mrs. Snowden ez alkalommal csodálatos módon viselkedett. Kereken megtagadta, hogy a termet elhagyja, amennyiben nem engedik meg a férfiakkal is, hogy ugyanezt tegyék. A többi nő egyetértett vele. Ez láthatóan lehangolta a vagányok vezetésével megbízott tiszteket, mivel nem volt nagy kedvük nőket ostromolni. Ekkorra azonban a csöcseléknek fejébe tódult a vér, és pokoli zűrzavar támadt. Mindenki menekült, ahogyan tudott, mi alatt a rendőrség az egészet nyugodtan szemlélte. Két részeg cserfes asszony szeges deszkájával rámtámadt...

Életemet egy fiatal, előttem addig ismeretlen nőnek köszönhetem. A cserfes asszonyok és közém vetette magát, és addig maradt ott, amíg elmenekülhettem. Meg kell mondanom, hogy az asszonyok öt nem támadták meg. Sokaknak, köztük egy nőnek, amint az épületet elhagyta, hátulról letépték a ruháját. Colette is ott volt, de kettőnk között ott hömpölygött a háborgó csöcselék, és csak amikor már kint voltunk, érhettem őt utol. Leverten ballagtunk haza.

A Testvériség templomának papja különösen bátor pacifista volt. E keserű tapasztalata ellenére egy másik alkalommal is meghívott, hogy tartsak előadást templomában. Ekkor a csöcselék felgyújtotta a szöszeket, és az előadást nem lehetett megtartani.

...Az idő tájt kapcsolataim a kormánnyal már nagyon megromlottak. 1916-ban írtam egy röpcédulát. Ezt a Sorozás-ellenes Szövetség adta ki, és egy, a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyről szólt, akit a lelkiismereti szabadság ellenére bebörtönöztek. A röpirat név nélkül jelent meg, és nagyon meglepődtem, amikor értesültem, hogy terjesztőit bebörtönözték. Ezért levelet írtam a *The Times*-nak, és nyilvánosságra hoztam, hogy a röpirat szerzője én vagyok. A Mansion House-ban a Lord Mayor jelenlétében emeltek vádat ellenem. Védelmemre hosszú beszédet mondtam. Ez alkalommal 100 font pénzbüntetésre ítélték. Az összeget nem fizettem ki, és emiatt cambridge-i holmijaim közül annyit árvereztek el, amennyiből az összeg kitel. De azokat jóbarátaim vásárolták meg, és visszaadták, ezért azután úgy éreztem, hogy tiltakozásom hiábavaló volt. Közben a Trinity College-ban az ifjabb tanárok behívót kaptak, az idősebbek viszont nem akartak lemaradni. Ezért megfosztottak tanári állásomtól. Amikor a háború végén

a fiatalabbak hazatértek, kértek, hogy menjek vissza; de ekkor már semmi kedvem nem volt hozzá.

... Amikor azt a bűncselekményt, amelyért börtönbe kerültem, elkövettem, véglegesen úgy döntöttem, hogy a további pacifista tevékenységnek nincsen semmi értelme, és bátyám ezt az elhatározásomat tudomására hozta a kormányknak. A Sorozásellenes Szövetségnek volt egy kis hetilapja, a *The Tribunal*, amelybe írogatni szoktam. Mikor már nem voltam szerkesztője, az új szerkesztő az egyik héten beteg lett, és az utolsó pillanatban megkért, hogy én írjam meg a vezércikket. Megtettem. A cikkben az a kijelentés is szerepelt, hogy Angliában az amerikai katonákat sztrájk törésre fogják alkalmazni, arra, amire saját hazájukban hozzászórtak. Ezt a megállapítást egy általam idézett szenátusi jelentésre alapoztam. Hat hónapi börtönre ítélték érte, ami azonban távolról sem volt kellemetlen. Ébren tartotta önbecsülésemet, és lehetőséget adott arra, hogy ne gondoljak fájdalmas dolgokra, így például az egyetemes pusztulásra. Arthur Balfour közbenjárására az első osztályon kaptam helyet, így azután amíg a börtönben voltam, annyit olvashattam és írhattam, amennyit csak akartam, feltéve, hogy nem fejték ki pacifista propagandát. Sok szempontból a börtönt egyenesen kellemesnek találtam. Nem volt elfoglaltságom, nem kellett nehéz kérdésekben döntenem, nem kellett tartanom a látogatóktól, és a munkámban sem szakitottak félbe.

Roppant sokat olvastam, és egy könyvet is írtam: *Bevezetés a matematikai filozófiába* (Introduction to Mathematical Philosophy), amely *A matematika alapjainak* (Principles of Mathematics) félig-meddig népszerűsítő változata volt, és hozzákezdtem *Az ész elemzéséhez* (Analysis of Mind). Nagyon érdekelték fogolytársaim, akik erkölcsileg nem látszottak alacsonyabb rendűnek, bár értelmi színvonaluk valamicskével alatta volt az átlagosnak. Ezt elfogadásuk körülményei is bizonyították. A börtön azok számára, akik nem az első osztályba nyertek beosztást, különösen pedig olyanok számára, akik nincsenek hozzászokva az íráshoz és az olvasáshoz, szigorú és rettenetes büntetés; számomra azonban, hála érte Arthur Balfournak, nem volt az. Közbejárásáért hálával tartozom, noha egész politikáját hevesen elleneztem.

Megérkezésemtkor a kapuőr, akinek személyi adataimat fel kellett vennie, nagy örömmel üdvözölt. Megkérdezte, milyen

vallású vagyok, mire ezt feleltem: „agnosztikus“. Megkérdezte, hogyan kell írni, és felsóhajta megjegyezte: „Hát igen, sok vallás van, de azt hiszem, mindegyik ugyanazt az istent imádja.“ Megjegyzése csaknem egy hétig jókedvre hangolt. Egy alkalommal, amikor Strachey *Eminent Victorians* című könyvét olvastam, olyan hangosan nevettem, hogy az ör hozzám jött, és figyelmeztetett, ne feledjem el, a börtön büntetés helye. Egy másik alkalommal Arthur Waley, a kínai költészet fordítója egy általa lefordított, de kiadásban még meg nem jelent verset, *A vörös kakadut*, küldte el nekem. Így hangzik:

*Annamból jött ajándékba
a vörös kakadu,
pompázón, mint barackvirág,
de beszéde emberi hangú.
Azt tették vele, mit mindig
tudóssal, okossal tesznek:
vettek egy rácsos kalitkát
és abba zárták bele.*

...A börtönből 1918 szeptemberében szabadultam, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a háború vége felé közeledik. Az utolsó hetekben, akárcsak mások, én is reményeimmet Woodrow Wilsonba vettem. A háború olyan gyorsan és drámaian ért véget, hogy senkinek sem volt ideje áthangolni érzéseit a megváltozott körülményekhez. Én november 11-én néhány órával korábban tudtam meg, mint a nagyközönség, hogy a fegyverszünet küszöbön áll. Kimentem az utcára, és megmondtam egy belga katonának, aki azt válaszolta: *Tiens c'est chic!*; (Na, ez igazán pompás!) bementem egy dohányárudába és közöltem azzal a nővel, aki ki szokott szolgálni. „Örvendek — válaszolta a nő —, mert most már megszabadulhatunk az internált németektől.“ Tizenegy óraker, amikor a fegyverszünetet bejelentették, a Tottenham Court Roadon tartózkodtam. Két perc alatt az üzletekből és a hivatalokból mindenki az utcára tödült. Katonai célok címén igénybevétek az autóbuszokat, és odarendelték őket, ahova kedvük tartotta. Láttam, amint egy férfi és egy nő, bár egymást egyáltalán nem ismerték, az utca közepén menetközben csókolózni kezdtek.

Késő éjszaka társtalanul az utcán bolyongtam, figyelve a tömeg hangulatát, amint azt korábban, 1914 augusztusában tettem. A tömeg most is pajkos volt és a borzalom idején semmit sem tanult, talán csak annyit, hogy még mohóbban habzsolja az élvezeteket, mint azelőtt. Az

ujjongók között különösképpen magányosnak éreztem magam, mintha egy más csillagzatról idepottyant szellem lettem volna. Igaz, én is boldog voltam, de az én öröömöm és a tömeg öröme között semmilyen közös vonást nem találtam. Egész életemben valósággal sóvárogtam arra, hogy egynek érezzem magam az emberi lényekkel, és érezzem az együttérzésnek azt a hangulatát, melyet a lelkesedő tömegek tagjai élnek át. Sóvárgásom gyakran olyan erős volt, hogy önámításba kergetett. Egymás után képzeltem magamat liberálisnak, szocialistának, pacifistának, de igazi mély értelemben ezek közül egyik sem voltam. Valahányszor azt óhajtottam, hogy a kétkedő értelem maradjon szótalán, kételkedést sugott a fülembé, elválasztott mások könnyed lelkesedésétől, és kietlen magányosságba vezetett. A háború alatt, amikor együttműködtem a kvékerekkel, a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyekkel és a szocialistákkal, bár hajlandó voltam elfogadni a népszerűtlenséget és a kényelmetlenséget, melyek együtt járnak a népszerűtlen nézetek hirdetésével, mégis megmondtam a kvékereknek, hogy véleményem szerint, a történelemben sok háború igazolást nyert, és meg a szocialistáknak, hogy remegnek az állami zsarnokságtól. Ferdén néztek rám, segítségemet ugyan elfogadták, de érezték, hogy nem tartozom közéjük.

Minden foglalkozásom és öröömöm mögött már kora ifjúságomtól kezdve éreztem a magányosság fájaldalmát. A szerelem pillanataiban megszabadultam ugyan tőle, de még olyankor is, ha gondolkoztam rajta, úgy találtam, hogy szabadulásom részben illúzió alapszik. Nem ismertem nőt, aki előtt az értelem igényei olyan abszolútak lettek volna, mint amelyenek előttem voltak, és az értelem mindannyiszor figyelmeztetett, hogy az a megértés, amit a szerelem nyújt, mulandó. Számomra a legjobb dolognak az tűnt, hogy aszerint éljek, amit Spinoza „az Isten intellektuális szeretetét“-nek nevez, de (amit Spinoza megengedett a maga számára) én még valamilyen absztrakt istent sem tudtam elfogadni, akihez intellektuális szeretetem hozzáfűzhettem volna. Kísértetet szerettem, és mivel kísértetet szerettem, legelső lényem is kísérteties lett. Ezt azután egyre mélyebbre temettem a vidámság, a szeretet és az életöröm rétegei alá. De a legmélyebb érzéseim mindig magányosak maradtak, és emberi dolgokban nem lettem társaságra. A tenger, a csillagok, az északi

szél fúvása a parlagon maradt mezőkön többet jelentenek számomra, mint azok az emberi lények, akiket a legjobban szeretek, és tudatában vagyok annak, hogy az emberi érzés szívem legeslegmélyén csupán kísérlet arra, hogy megszabaduljak isten hiábavaló keresésétől.

A 1914—18-as háború számomra mindent megváltoztatott. Megszűnt akadémikus beállítottságom, új könyveket kezdem írni, egész felfogásom az emberi fajról megváltozott...

Amikor a háború véget ért, beláttam, hogy mindaz, amit tettem, teljesen hiábavaló volt, kivéve a saját szempontomból. Egyetlen életet sem mentettem meg, egy perccel sem rövidítettem meg a háborút. Nem sikerült semmit sem tennem, hogy csökkentsem a versailles-i békeszerződéssel okozott elkeseredést. Nem voltam cinkostárs a bűncselekményekben, melyeket minden hadviselő fél elkövetett. Új filozófiát alakítottam ki magamnak, és ifjúságom megújhodott. Megszabadultam a professzorságtól és a puritánságtól. Megtanultam, hogy megértéssel viseltessem az ösztönös folyamatok iránt. Az ilyen megértést korábban nem voltam képes felfogni. A hosszú ideig tartó magányosság következtében bizonyos higgadtságra tettem szert. A fegyverszünet napjaiban az emberek sokat reméltek Wilsontól. Mások a bolsevik Oroszországtól kaptak ihletet. Ha én rá is jöttem, hogy az optimizmusnak ezek a forrásai számomra elérhetetlenek, kétségbe azért nem estem.

Az a határozott meggyőződésem a jövőt illetően, hogy a legrosszabb még nem következett be, de ennek ellenére még mindig hiszem, hogy az emberek végül is megtanulják az ösztönös öröm magától értetődő titkát.

A NÉMET BÉKEJAVASLAT*

(Részletek abból a cikkből, melyért Bertrand Russellt börtönre ítélték)

Minél többet hallunk a bolsevikokról, annál inkább szertefoszlik az a legenda, amelyet nemzeti sajtónk alakított ki. Azt hirdették, hogy a bolsevikok hozzá nem értő, álmodozó, megvesztegethető emberek, akik rövidesen elbuknak, mert az orosz tömegek ellenük vannak, és nem mernek hozzájárulni az alkotmányozó gyűlés megtartásához. Mindezek az állítások teljesen alaptalannak bizonyultak, amiről bárki meggyőződhetik, ha elol-

* Megjelent a *The Tribunal* című lapban 1918. január 3-án.

vassa Arthur Ransome érdekes, a *Daily News* december 31-i számában megjelent tudósítását.

Leninről azt mondták, hogy német zsidó, pedig a valóságban orosz arisztokrata, akit nézeteiért hosszú éveken át üldöztek. A szociális forradalmárok, akiket a bolsevikok ellenségének tüntettek fel, szövetségre léptek velük. Az alkotmányozó gyűlés azonnal összeül, mihelyt tagjainak másik fele eljut Pétervárra, ahova azoknak csaknem fele már megérkezett. Nincs egyetlen bizonyítható érv, amely a német pénzsegély vádját igazolhatná.

*

Köztudomású, ha béke nem lesz, rövidesen egész Európában éhínség fog dúlhöngeni. Az anyákat gyermekeik halála örütségbe kergeti. A férfiak egymás ellen fognak harcolni pusztán a lét szükségleteiért. Ilyen feltételek mellett az a biztató törekvés, hogy beköszöntsön a győzelmes forradalom, lehetetlenné válik. Az amerikai helyőrség, akár győz a németek ellen, akár nem, arra az időre már elfoglalja Angliát és Franciaországot, és minden kétséget kizáróan elég erős lesz ahhoz, hogy a sztrájkolókat megfélemlítse. Olyan foglalkozás ez, amelyhez az amerikai hadsereg otthon már hozzászokott. Nem állítom, hogy a kormány agyában ezek a gondolatok forognak. Minden jel amellet szól, hogy a kormányférfiak agyában semmiféle gondolat nem forog, és máról holnapra élnek, miközben magukat tudatlanságukkal és szentimentális locsogásukkal vigasztalják...

MÁSODIK FEJEZET

Oroszország

... Egy labour-párti küldöttség Oroszországba készült és én szerettem volna hozzásegődni. A kormány figyelembe vette kérvényemet, és miután rávett, hogy interjút adjak H. A. L. Fischernek, úgy határozott, hogy elenged.

... Furcsa társaság voltunk: Mrs. Snowden, Clifford Allen, Robert Williams, Tom Shaw, ezután egy hihetetlenül kövér szakszervezeti ember, Ben Turner, aki nagyon tehetetlen volt felesége nélkül, és Clifford Allent szokta megkérni, hogy húzza le a cipőjét; Haden Guest, a kísérő orvos, valamint több szakszervezeti vezető. Péterváron a cári autót bocsátották rendelkezésünkre, és Mrs.

Bertrand Russell
családja körében

Snowden ide-oda hajtattott vele, élvezve a fényűző kocsit, közben sajnálkozva a „szegény cáron“. Haden Guest vad természetű, tetterős teozófus volt. Ő és Mrs. Snowden nagyon bolsevik-ellenesek voltak. Robert Williams, úgy találtam, nagyon jól érezte magát Oroszországban, és közöttünk ő volt az egyetlen, akinek beszédei a szovjet kormány tetszését kiváltották. Ugyanis mindig azt állította, hogy a forradalom rövidesen Angliában is kitör, és ezért igen sokra tartották. Megmondtam Leninnek, hogy nem kell bízni benne, és valóban már a következő év nagypéntekjén árulója lett a munkásmozgalomnak. Velünk volt Charlie Burton, akit pacifizmusa tett kvékerré. Amikor vele közös fülkébe kerültem, a mondat közepén arra kért, hagyjam egy pillanatra abba a beszélgetést, hogy elmondhassa csendes fohászát. Meglepetésemre pacifizmusa nem készítette arra, hogy kedvetlenül felfogása legyen a bolsevikokról.

*

Gőzhajóval mentünk a Volgán lefelé, és Clifford Allen nagyon rosszul lett, tüdőgyulladást kapott, ami felújította régi tüdőbaját. Mindannyian Szaratonnál akartunk kiszállni, Allennek azonban tovább kellett mennie és ezért Haden Guest, Mrs. Snowden és én a hajón maradtunk, hogy gondozzuk, amíg Asztrahánig eljutunk. Allen nagyon kis fülkét kapott, és a hőség tűrhetetlen volt. Az ablakokat a maláriát terjesztő szúnyogok miatt szorosán zárva kellett tartani, és Allen erős hasmenésben szenvedett. Sorban ápoltuk, mert noha a hajón volt egy orosz betegápoló nővér, éjszaka félt Allen mellett maradni, attól tartva, hogy meghal, és szelleme elragadja őt.

HARMADIK FEJEZET

Kína

...Sanghaji tartózkodásunk alatt sokféle népet láttunk: európaiakat, amerikaiakat, japánokat, koreaiakat és természetesen kínaiakat. Sokfajta látogatóink rendszerint nem voltak beszélő viszonyban egymással, például nem állhatt fenn társadalmi kapcsolat a japánok és a koreai keresztények között. Az utóbbiak bombavetés miatt száműzetésben éltek. Abban az időben Koreában gyakorlatilag a keresztény és a bombavető rokon jelentésű szavak voltak.

Vendégeinket a szálló nagytermében külön asztaloknál helyeztük el, és egész nap egyik asztaltól a másikig jártunk. Egy óriási banketten is részt kellett vennünk: ezen a kínaiak sorjában ebédutáni tóztokot mondtak angol stílusban, pontosan olyan tréfákkal fűszerezve, amilyeneket az alkalom megkívánt. Első találkozásunk volt ez a kínaiakkal, és bizonyos fokig meglepett szellemességük és kedélyességük. Csak ekkor jöttem rá, hogy a művelt kínai a világ legműveltebb embere. Szun Jat-szen meghívott vacsorára, de örök sajnálatomra az időpont, amelyet javasolt, elutazásom utánra esett, és emiatt a meghívást vissza kellett utasítanom. Nemsokára ezután Kantonba ment, hogy elindítsa a nemzeti mozgalmat; mozgalma később kiterjedt az egész országra. Mivel Kantonba nem tudtam elmenni, soha többé nem találkoztam vele.

Kínai barátaink két napra elvittek Hangcsouba, hogy megnézzük a Nyugati Tavát. Az első nap hajón, a másodikon hordszéken kerültük meg. Csodálatos

volt, antik civilizációjának szépségével még Itáliát is felülmúlja. Onnan Nankingba, innen pedig hajón Vuhanba utaztunk... Vuhanból Csangszába mentünk, ahol már javában folyt egy nevelésügyi kongresszus. Azt kívánták, hogy egy hétfőig maradjunk ott, és mindennap tartunk előadást számukra, de mi mindketten annyira ki voltunk merülve, hogy már nagyon óhajtottunk egy kicsit pihenni, és igyekeztünk minél hamarabb eljutni Pekingbe. Ezért csak 24 órát voltunk hajlandók ott maradni, pedig maga a hunani kormányzó minden elképzelhető módon csábított, még különvonatot is ígért, egészen Vuhanig.

Ezért azután mindent megtettünk a csangszaiak kibéktetésére, és 24 óra alatt négy előadást tartottam...

A tuchun (a tartomány katonai kormányzója) nagyszerű bankettet adott, amelyen először találkoztunk Deweyékkel, akik nagyon szívélyesek voltak hozzánk, és később, amikor beteg lettem, John Dewey mindkettőnk iránt egészen kivételes segítőkészséget tanúsított. Elmondották, hogy amikor a kórházban meglátogatott, nagyon meghatotta ez a kijelentésem: „El kell készítenünk a béketervünket.“ Önkivületi állapotomban ez volt az egyetlen józan mondatom. A tuchun bankettjén mintegy ezren vettek részt. Tágas teremben gyűltünk össze, a vacsorát pedig egy másikban szolgálták fel. A lakoma minden képezetet fölülmúlóan pazar volt. Közepén a tuchun bocsánatot kért a fogások végtelen egyszerűségéért, azt állítva, ő úgy gondolja, hogy mi inkább azt akarjuk látni, hogyan élnek a kínaiak a hétköznapi életben, mintsem, hogy fényűzően megvendégeljenek minket. A legnagyobb sajnálatomra nem tudtam megfelelő visszavágást rögtönözni, de remélem, a tolmács kitalált valamit szellemtelenségem pótlására. Csangszát egy holdfogyatkozás kelles közepén hagytuk el, és végignéztük, miképpen gyűjtják meg a máglyákat, miképpen verik a gongokat, hogy az ilyen alkalmakkor tartott kínai szertartás szerint megijessék az égi kutyát. Csangszából egyenesen Pekingbe utaztunk, ahol tíz nap után végre megfűrdhettünk...

Pekingben volt egy inasunk, egy szakácsunk és egy rikszakulink... Ezeken kívül egy hivatalos tolmácsunk, akit azért adtak mellénk, hogy gondoskodjék rólunk. Nagyon jól beszélt angolul, és különösen büszke volt szójátékfaragó készségére. Mr. Csaónak hívták és egyszer, amikor megmutattam neki *A mostani*

káosz oka című cikkemet, ezt a megjegyzést tette: „Nos, gondolom, a mostani káosz oka a korábbi káosz“. Utazásunk alatt szoros barátságot kötöttünk vele.

...Előadásaimat nagyon szorgalmasan tartottam, és a haladó hallgatók részére szemináriumokat is szerveztem. Valamennyi bolsevista volt, kivéve a császár unokáját. Egymás után kerekét oldottak Moszkvába. Szeretetre méltó ifjak voltak, igen okosak és értelmeseek, és égtek a vágytól, hogy megismerjék a világot, és kiszabaduljanak a kínai hagyományok béklyóiból. A legtöbbjüket már csecsemő korukban eljegyezték régi divatú lányokkal, és most az az erkölcsi kérdés foglalkoztatta őket, vajon felbontható-e eljegyzésük, hogy modern nevelésű lányokkal házassodjanak össze. A régi és az új Kína között mély szakadék tátongott, és a családi kapcsolatok végtelenül terhesek voltak a modern felfogású fiatalok számára...

A pekingi nemzeti egyetem, ahol előadásaimat tartottam, nagyon nevezetes intézmény. A kancellár és az alkancellár lelkesedéstől égve annak szentelték életüket, hogy Kínát modernizálják. Az alkancellár a leglelkesebb ember volt, akivel valaha is találkoztam. A fizetési alapokat a tuchunok mindig eltulajdonították, így azután a tanítás inkább a szeretet megnyilatkozása volt. Ám a hallgatók is méltók voltak arra, amit professzoraik nyújtottak. Nagyon szerettek tanulni, és nem volt áldozat, amit hazájukért ne lettek volna hajlandók meghozni. A légkör villamossággal volt tele, s benne az ébredés nagy reménye izzott. Százados szunnyadás után Kína kezdett felocsúdni a modern életre, és a kormány felelősségét terhelő aljasságok és kompromisszumok még nem ragadtak át a reformerekre. Az angolok orrukat fintorgatták a reformerekre, és azt mondogatták: Kína mindig Kína marad, és biztosítottak engem arról, hogy ostobaság ütődött fiatalemberek tajtékozó beszédeire hallgatni. Mégis néhány év alatt ezek az ütődött fiatalok meghódították Kínát, és megfosztották az angolokat legtöbb féltve őrzött kiváltságuktól.

...Annak ellenére, hogy Kínában minden erjedésben volt, Európához képest filozofikus nyugalommal eltelt ország képét mutatta. A posta Angliából hetenként egyszer érkezett, és a levelek meg a napilapok, amelyek onnan jöttek, mint ha az ostobaság forró légrohamát lehelték volna ránk, olyan szédületes hőséget, amilyen a hirtelen kinyitott hőkemence

Karikatúra Russellről

ajtáján áramlik felénk. Mivel vasárnap dolgoznunk kellett, gyakorlattá tettük, hogy hétfőt kimenőnapnak tekintsük, és rendszerint az egész napot a Mennyei Templomában töltöttük, ebben a legszebb épületben, melyet sorsom valaha is látni engedett. Kiültünk a napra, alig beszélgettünk, és lassan magunkba szívtuk a békét. Amikor eljöttünk onnan, készek voltunk arra, hogy kiegyensúlyozottan és nyugodtan szembenézzünk örült kontinensünk ostobaságával és szenvedélyével. Máskor rendszerint a pekingi falakon mentünk végig. Különösen jól emlékszem egy esti sétára: amikor elindultunk, a nap lemenőben volt, mire befejeztük, fenn ragyogott a telihold.

A kínaiak humorérzékkel megáldott emberek és szerintem igen szellemesek... Egy meleg napon két középkorú, kövér üzletember meghívott, hogy autózom velük a vidékre, és látogassunk meg egy félig romokban heverő híres pagodát. Amikor odaérkeztünk, én felmentem a csigalépcsőn, azt gondolva, hogy ők jönnek utánam, de amikor felértem,

őket még mindig a földön pillantottam meg. Megkérdeztem, miért nem jöttek fel, mire baljóslatú komolysággal így válaszoltak: „Gondoltuk mi is, hogy menjünk fel, és vitatkoztunk azon, hogy mit tegyünk. Felsorakoztattunk mindkét részen sok súlyos érvet, de végül az egyik arra készítetett, hogy határozzunk. A pagoda ugyanis bármely pillanatban összeomolhat, és úgy gondoltuk, ha összeomlik, jó, ha vannak olyanok, akik tanúságot tehetnek majd, hogyan halt meg egy filozófus.“ Ezzel csak azt akarták mondani, hogy megle van, és ők kővérek.

...Pekingben az éghajlat télen nagyon hideg. Északról a szél csaknem állandóan fúj, és magával hozza a mongol hegyek fagyos leheletét. Hörghurutot kaptam, de mit sem törődtem vele. Azután mintha jobban éreztem volna magam, amikor kínai barátaim meghívtak egy, Pekingtől mintegy két órai autózásra fekvő helyre, ahol meleg források voltak. A szállodában nagyon jó teát szolgáltak fel, de valaki megjegyezte, nem bölcs dolog teázni, mert elrontja az estebédet. E bölcsességet azzal az indoklással utasítottam vissza, mi történik akkor, ha közben eljön az ítélet napja. Csakugyan igazam lett, mert három hónap telt el, míg egy tisztességes ebédet elfogyaszthattam. Tea után hirtelen borzongani kezdtem, és amikor már csaknem egy óráig borzongtam, elhatároztuk, legjobb lesz, ha azonnal visszatérünk Pekingbe... Amikor végre hazaérkeztünk, valóban nagyon beteg voltam. Mielőtt számot tudtam volna adni arról, hogy mi is történt, önkívületi állapotba kerültem. Beszállítottak a német kórházba, ahol Dora nappal és az egyetlen pekingi angol nővér éjjel gondozott. Két hétig az orvosok minden este úgy vélték, hogy mire megvirrad, halott leszek. Abból az időből néhány álmon kívül semmire sem emlékszem. Amikor az önkívületből magamhoz tértem, nem tudtam, hol vagyok, és nem ismerem meg a nővért. Dora azt mondta, hogy nagyon beteg voltam, és majdnem meghaltam, mire én csak ennyit feleltem: „Milyen érdekes!“, de olyan kimerült voltam, hogy néhány perc múlva elfelejtettem az egészet, és Dora ismét kezdhetette a felvilágosítást. Önkívületi állapotom megszűnése után még egy hónapig azt hajtogatták, hogy bármely pillanatban meghalhatok, amiből én soha egyetlen szót sem hittem el...

...Azt is megtudtam, hogy a kínaiak a Nyugati Tő mellé akartak eltemetni. Bizonyos mértékben sajnálom, hogy ez nem így történt, mert isten lehetett vol-

na belőlem, ami nagyon *sikk* egy ateista számára.

...A japán újságírók állandóan zavar-
ták Dorát, hogy adjak nekik interjút,
ő viszont mindenekelőtt ápolni akart
engem. Végül rövidre fogta őket, s emi-
att a japán lapokkal azt a hírt közöltet-
ték, hogy meghaltam. A hírt a posta Ja-
pánból Amerikába, Amerikából pedig
Angliába továbbította. Az angol lapok-
ban ugyanazon a napon jelent meg, ame-
lyen válásunkat is közölték. Szerencsére
a törvényszék nem hitte el, mert külön-
ben a válópert elhalasztotta volna. A
hír örömet szerzett nekem, mert olvas-
hattam saját gyászjelentésemet, amit
mindig óhajtottam, de nem reméltem,
hogy vágyam beteljesüljön. Emlékszem,
az egyik misszionárius lap halálomról
egyetlen mondatot írt: „A misszionáriu-
soknak megbocsátható, ha fellelegzenek
Mr. Bertrand Russell halálhírére.“ Attól
tartok, elakadt a lélegzetük, ami-
kor megtudták, hogy mégsem haltam
meg. A hír angliai barátainknak némi
fájdalmat okozott. Mi Pekingben erről
mit sem tudtunk mindaddig, míg meg
nem érkezett bátyám távirata, amelyben
arról érdeklődik, hogy élek-e még...

ÖTÖDIK FEJEZET

A Telegraph House-ban töltött későbbi évek

...Elhatároztam, hogy *Which Way to
Peace?* címen könyvet írok, melyben
fenntartottam az első világháború alatt
vallott pacifista nézeteimet. Egyetlenegy
kivételével. Most ugyanis az volt a fel-
fogásom, ha valaha létrejönne egy vi-
lágkormány, ezt erőszakkal is támogat-
ni kellene a *lázdók* ellen. Ami a kö-
zeli jövőben rettegett háborút illeti,
ebben a kérdésben én a katonai szolgálatot
lelkiismereti okokból megtagadó szemé-
lyek álláspontját vallottam.

Ez a magatartás azonban a tudatom
alatt nem volt őszinte. Egykor ideges
nyugtalanossággal figyeltem a kaiseri Né-
metország szupremáciás lehetőségeit. Az
volt a véleményem, ez ugyan rossz do-
log, de mégsem olyan rossz, mint egy vi-
lágháború és annak következményei. Hit-
ler Németországa azonban egészen más
kérdés volt. A náciak eszeveszett lázi-
tónak, kegyetleneknek, elfogultaknak és
ostobáknak tartottam. Erkölcsi és szel-
lemi szempontból egyaránt gyűlöletesek
voltak számomra. Pacifista meggyőződé-
semhez még ragaszkodtam ugyan, de ezt

egyre nehezebben tettem. Amikor 1940-
ben Angliát az invázió fenyegette, rá-
jöttem, hogy az első világháború egész
tartama alatt Anglia teljes legyőzetését
komolyan egy pillanatig sem tudtam el-
képzelni. Ez a lehetőség azonban most
elviselhetetlennek tűnt számomra, és vé-
gül lelkiismeretileg is arra a döntő elha-
tározásra jutottam, hogy azt kell támo-
gatnom, ami a második világháborúban
a feltétlen győzelemre vezet, legyen en-
nek kivívása bármilyen nehéz, és követ-
kezményei bármilyen súlyosak.

A még 1901-ben, „megterésem“ pilla-
natában magamévá tett nézetek fokoza-
tos feladásának ez volt az utolsó szakas-
za. Én sohasem voltam feltétlen híve az
erőszakmentesség tanának. A rendőség
és a büntetőtörvény szükségét én mindig
elfogadtam, és már az első világháború
alatt nyilvánosan elismertem, hogy a há-
borúk bizonyos körülmények között iga-
zolhatók. Az erőszakmentességet vagy he-
lyesebben a nem erőszakos ellenállást én
tágabb értelemben fogtam fel, mint ami-
lyenre később a gyakorlat feljogosított.
Kihatása kétségkívül jelentős: Gandhi In-
diában győzelemre vitte a britek ellen.
De a kérdés attól függ, hogy akik ellen
alkalmazzuk, azokban vannak-e bizonyos
erények. Amikor a hinduk lefeküdtek a
sínekre, a hatóságoknak választaniuk kel-
lett, halálra zúzzák-e őket vagy sem
a vonat alatt. A britek az ilyen kegyet-
lenséget elviselhetetlennek tartották. A
nácioknak azonban hasonló helyzetben
nem ébredt volna fel a lelkiismeretük.
Az a tanítás, melyet Tolsztoj olyan nagy
meggyőző erővel hirdetett, hogy a hata-
lom birtokosai erkölcsileg regenerálódnak,
ha passzív ellenállókkal találják ma-
gukat szemben, nyilvánvalóan az 1933
utáni Németországban nem volt igaz. Vi-
lágos tehát, hogy Tolsztoj állítása csak
akkor helyes, ha a hatalom birtokosai
bizonyos határon túl nem kíméletlenek,
de az is világos, hogy a náciak ezen a
határon túlmentek.

Személyi tapasztalatomnak szinte any-
nyi része van nézetem megváltoztatásá-
ban, mint amennyi a változó világhely-
zetnek. Úgy találtam, hogy határozott és
erőteljes hatalmi megnyilvánulásra van
szükség ahhoz, hogy a gyengéket ne
nyomják el. Olyan ez, mint a kalaptű a
levesben: nem bízható a körülmények
lassú folyására, hanem azonnali cseleke-
detre van halaszthatatlan szükség. Máso-
dik házasságomban megpróbáltam felesé-
gem szabadságát annyira tiszteletben tar-
tani, amennyire általános felfogásom
megengedte. Mégis úgy találtam, hogy

készségem a megbocsátásra és az iránt, amit keresztény szeretetnek nevezünk, nincs összhangban azzal a követelménnyel, amelyet én állítottam fel. Kitartásom egy kilátástalan elkötelezettség mellett nekem is kárt okozna, és nem teremné meg azt a jót sem, amelyet mások számára elvárhatnánk. Ezt bárki, jóval korábban is, világossá tehetné volna előttem, de én olyan világtalan voltam, akit az elmélet vakított meg.

Nem akarok túlozni. 1932—1940-ig eszmém fokozatos átalakulása nem forradalom, csak mennyiségi változás és hangsúly-átolódás volt. A passzív ellenállás gondolatát sohasem tekintettem abszolútnak, és most sem vettem el egészében. Ám gyakorlatilag a különbség az első világháború ellenzése és a második támogatása között olyan nagy volt, hogy beárnyékolta a lényegében soha nem hiányzó, jelentős fokú következetességet.

Noha értelmem teljesen meg volt győződve, érzelmeim bátortalanul követték értelmemet. Az első világháború ellenzésében benne voltam testestül-lelkestül, viszont a másodikat csak fél szívvel tudtam támogatni. 1940 óta sohasem voltam képes visszanyerni értelmi felfogásom és érzelmi világom zavartalan összhangját, amely 1914 és 1918 között sohasem hiányzott nálam. Úgy vélem, hogy amikor a kettő teljes egységét megteremtettem, több engedményt tettem világnézeti meggyőződésemnek, mint amennyit a tudományos szellem igazolhatott volna. A tudományos szellem követése, bárhova vezessen is, számomra mindig a legkategorikusabb erkölcsi szabály volt, és ezt a szabályt még akkor is betartottam, ha emiatt el kellett veszítenem azt, amit én mély szellemi meglátásnak fogtam fel.

Üdvözet Nagy Istvánnak

Országhatárokon innen és túl köszönti e napokban az irodalmi közvélemény Nagy Istvánt. Hatvanöt éve szép kor, melyet az írásbeli alkotás mindenkori őszintesége fedez: a Sáncalja — ez az utoljára megjelent nagy mű — ifjúkora megpróbáltatásait, s karcolatok, novellák, regények, drámák, publicisztikai írások, a folytatódó ön-életrajz gazdag sora a munkásosztállyal együtt nevelkedő és harcoló, élre jutó és társadalomépítő író teljes férji-pályáját.

Gaál Gábor szögezte le a Korunk felfedezettjéről 1932-ben: „a dolgozók mai osztályéletének, osztálykonfliktusainak reményét... a jelen valóság tér- és időbeli környezetében Nagy István adja a romantika és az írói spekuláció minden »költése« és csináltsága nélkül.” Közel négy évtized után is, megnöti mai ismeretünkkel és szeretetünkkel, mondhatunk-e elismerésül többet? Realizmus és szocializmus a valló és vállaló egyéniség pályáivén egyesül itt művészi színképpé s a romániai magyar irodalom jelentős szakaszának meghatározójává.

Az író ünneplése, mindnyájunk üdvözlése annak tudatát sugározza, hogy irodalmi önmegalkotásunkban az ő szerepe kristályosító tényező.

KORUNK

Imigyen szóla Michelangelo...

A gyülésterem hosszú asztalán, a hamutartók szomszédságában gépelt cédulák kérik a hallgatóságot, hogy tartózkodjék a dohányzástól. Üdvös felhívás. Csak éppen a nikotin konok rabjai úgy tesznek, mintha hirtelen elfelejtettek volna olvasni. Jó nagyokat füstölnek. Sokáig hősiesen ellenállok a csábításnak, de érzem, hogy a kihágók rossz példája fokról fokra gyöngíti akaratomat: harmadszor már nincs lelkierőm visszacsúsztatni zsebembe a cigarettacsomagot. Rágyújtok.

Kékesszürke füstcsikok úszó fátylán át figyelem a kiküldött finoman cizellált kézlejtéseit. Kulturált fegyelmezettség, élénkítő, kiemelő erő van ebben a gesztikulálásban. Teljes a szinkron a beszéd és a szónoki aláfestés között. Már háromnegyed órája áradnak a stílusosan csiszolt monda-

tok az előadó ajkáról. Sehol egy nyelvbottlás, nyoma sincs pongyolaságnak, szerkezeti lazaságnak. Szinte érezni: vessző, gondolatjel, pont — minden a helyén. Ha gépírnák ezt a szinte golyócsapágyokon gördülő beszédet, a legkisebb javítás nélkül azonnal nyomdába lehetne küldeni kéziratként.

Semmi kétség: művelt értelmiségi a szónok, egyike azoknak a 30—35 körüli fiatal embereknek, akik egyetemi diplomával, sőt immár mind gyakrabban doktori címmel kerülnek be a szervezeti életbe. A beszéd is arra vall, hogy a kiküldött otthonos a marxista ideológia fogalomrendszerében, tájékozott a bel- és külpolitika kérdéseiben. Meglepő olvasottsága is. Ráadásul kitűnő memóriájú ember lehet, mert szabadon ad elő, nincs szüksége emlékezeterősítő jegyzetekre. Minden ott van a fejében: az elegáns könnyedséggel fűzött mondatokba ágyazott gondolatok, az adott helyzethez és alkalomhoz illő mondanivalók. S az idézetek, maximák, hasonlatok fűszere sem hiányzik. Valósággal celebrál. Értelmiségi hallgatóságról lévén szó, szemmel láthatóan ki akar tenni magáért: csak úgy röpködnek a filozófia- és irodalomtörténet nagyjainak nevei. Hol Thomas Hobbes államtana, hol meg John Locke Értekezés az emberi értelemről című munkája kerül szóba, de nem marad el a Jaspersre, Santayanára, Marcuséra, Lévi-Straussra vagy Gorkijra, Camus-re való hivatkozás sem.

Mi tagadás: magas szinten pallérozott a beszéd. Önkéntelenül visszalemelekem a 15—20 évvel ezelőtti hősi idők közéletti cselekvőire. Többségük menyire darabosan, mosolykeltő nyelvtani hibákat ejtve, kinos lámpalázzal küszködve fejezte ki magát, ha tömeghez kellett szólni. Zömükben kétkezi munkások voltak. Senki sem várhatott tőlük művelt szóbeliséget. Azóta többszörösen megnöttek az ebbeli igények: nemcsak az előadók, hanem a hallgatók műveltségének mércéje is magasat ugrott.

Egy felfelé ívelő társadalom természetes jelensége ez.

Am kiküldöttünk remek és elég hosszúra kerekedett rögtönzését hallgatva észrevétlenül valami elégedetlenség kezdett munkálni bennem. Ilyen különbség alatt magasabb tartalmat szerettem volna kapni. Világképemet árnyaltabban színező gondolatokat, a jelenségtől a lényeg felé törő fejtegetéseket, társadalomszemléletem realizmusát szilárdító elmfuttatást, fogékonyságom felserkentését.

S mi volt a formai tökély leple alatt? Már első kézből régen ismert tételek szofisztikus illusztrációja. A diszítőelemek káprázata sem feledtethette a mondanivalók szikkadt sablonját, az eszmei üresjáratot, a „kényes“ problémák szólamokkal ködösített megkerülését. Belém ivódott a felismerés: oportunistát hallgatók. Keserű izek futnak össze a szájamban, különösen, ha arra gondolok, hogy ma már egyre ritkább az ilyen szófia beszéd, mert a műveltség nem árulhat egy gyékényen a mellébeszéléssel.

De azért ne vessem el a súlykot: már többször találkoztam olyan valóban pártos szellemű előadóval, aki tudatában van annak, hogy az igazi műveltség, az alkotó gondolkodás mindig is ellenlábas volt és marad az elvtelen megalkuvásnak.

Kedves kiküldött, ha már annyi idézettel tisztelt meg bennünket, engedje meg, hogy emlékeztessen néhány nagy szellem mondására. Kezdeném azzal, hogy „Nem kell mindig mindent megmondanunk: ez ostobaság volna. De amit mondunk, annak olyannak kell lennie, amilyennek gondoljuk; más-különbön gonoszság.“ Ráismer a szerzőre? Eltalálta: Montaigne vetette papírra. Biztosra veszem, hogy egy olyan művelt ember, mint ön, olvasta Sartre

megállapítását is: „Az értelmiségi feladata, hogy amikor az eszközök eltérnek a cél jellegétől, s ezt veszélyeztetik vagy elpusztíthatják, erre a jelenségre nyilvánosan rámutasson.“

Úgy vélem, eddig nem idéztem az ön számára ismeretlen szövegeket. Merem remélni azonban, hogy most egy önnek is új gondolattal örvendeztettem meg. Egyszer Michelangelo imígyen szóla: „Nagyságod azt üzeni nekem, hogy csak fessek, és ne kételkedjem semmiben. Azt válaszolom, hogy az ember az agyával fest, nemcsak a kezével, s aki nem tudja megőrizni agyának szabadságát, az szégyenben marad.“

Mit fűzhetnék még ehhez?

Lázár József

Költészet a Fórumon

Furcsa ellentmondás, hogy miközben az irodalom társadalmi szerepét, elkötelezettségét, politikus voltát hangoztattuk, sőt igényként fogalmazzuk meg az alkotók felé, a művek a hajdani Fórumról (a Forum Romanumra és megfelelőire gondolok) egyre inkább a könyvek lapjaira szorultak — igaz, mind elegánsabb, esztétikusabb kötetekbe, hártypapírra, a legváltozatosabb formátumokba, selyemripsz-kötésbe. A vers közéleti szerepéből annyi kétségtelenül megmarad, hogy különböző ünnepélyeken díszes illusztrációul szolgáljon az éppen soron levő tárgyhoz — s ezt az alkalmi szolgálatot klasszikusok antológia-darabjai és a szolgálatos költők verseszetei, kisiskolások és szavalásra felkért színészek közvetítésével, meg is tették.

Hogy ezzel mégsincs minden tökéletes rendben, arra az utóbbi években már ráébredtünk. Mert igaz ugyan, hogy a költészet (az irodalom) általában gondolatibbá vált, tehát megértése és élvezése nagyobb elmélyülést igényel — de egyáltalán nem biztos, hogy az avatott szóbeli előadás nem segít a megközelítésében, s hogy a modern vers csak veszíthet a pódiumon, vagy hogy egyenesen élvezhetetlenné válik.

Valahányszor szó esik nálunk a verselőadásról, kötelességünknek érezzük, hogy Banner Zoltán nevét említsük elsőnek, mert a két világháború közötti elődök után ő vállalta elsődleges hivatásául a költők megszólaltatását a pódiumról. De sorozatosan sikeres estjein ő is, akárcsak a kitűnő Balogh Éva XX. századi klasszikusainknál vagy egy-egy kiteljesedett (s többé-kevésbé már lezárt) életműnél horgonyzott le; így — bár élményt adva — lényegében illusztráltak, magasabb művészi szinten, a irodalom népszerűsítésének szolgálatában.

Varga Vilmos Maszek-ballada című előadójestjének újdonságát nem a harsányabb hatásokra törekvő előadói stílus jelentette elsősorban, hanem az a példaadóan átgondolt koncepció, amely műsorának összeállításában érvényesült. A máig kevésbé ismert, Temesvárról Nagyváradra szerződött fiatal színész a szó legteljesebb értelmében az önkifejezés lehetőségét kereste, s azt nemzedéktársainak, Páskándi Géának, Szilágyi Domokosnak, Marin Sorescunak, Lászlóffy Aladárnak, Bajor Andornak, Andrej Voznyeszenszkijnek, Kányádi Sándornak, Ana Blandianának, Kocsis Istvánnak a műveiben találta meg, hogy aztán erre az önkifejezésre módot nyújthasson hallgatóságának is. Varga Vilmos előadását figyelve, eszembe jutottak e nemzedékekkel szemben néhány évvel korábban megfogalmazott vádak, hogy ezek a költők apolitikusok,

hogyan fordulnak a mi társadalmi valóságunktól, hogy a kozmoszba menekülnek földi problémáink elől. A kételkedőknek — akiknek akkor sem volt igazuk, mert egy lejárt prolektusos szűkkeblűség és szűklátókörűség talajáról hadakoztak — tanulságos lehetett volna ez az előadóest. Nem hiányzott innen a politikum, a humánumként értelmezett elkötelezettség — és a gondolatiság sem. S ami számomra is részben meglepetés volt: a bonyolult gondolati versek „görcei“ feloldódtak Varga Vilmos hangos értelmezésében, közérthetőkké váltak, megnöttek hatásukban.

Nagyobb és tartalmasabb dicséretet nem lehet elmondani ennél — Varga Vilmos ezzel nyert csatát. Még azok szerint is, akik a gesztusokban mérték-tartók, az előadót inkább háttérbe szorító versmondás hívei. Mindenkinek meg kellett azonban hajolnia ennek az előadói stílusnak a hatékonysága előtt, hiszen a hatás a költők versteremtő akaratának volt végső soron alárendelve, nem a szavak, hanem a gondolatok fénylettek fel benne. Egy-egy különösen sikerült értelmezés a művek ismerőjének is felfedezésszámba ment; így nőtt meg rendkívül Bajor Andor lírával és filozófiával vonzó „humoreszkeje“, Kányádi Sándor békási ciklusának *Ruin és erkölcs* című részlete, Lászlóffy Aladár „zavarosnak“ hitű *Ádám és Évája* vagy könnyedebbnak tudott *Morálja*.

Jó érzés volt — a nagyváradi „ősbemutató“ után — négyszáz emberrel együtt Kolozsvárt is hallgatni ezt a műsort s elgondolkozni gazdagságunkról. (Leírni is alig merem: Voznyeszenszkij szeretett és nagyra értékelt versei — jó fordításban — semmivel sem voltak hatásosabbak, mint Szilágyi Domokos rokon-hangvételű versei, sőt...)

Talán nem sáfárkodunk elég jól ezzel a gazdagsággal.

Kántor Lajos

Şincăi elégiája — Şincăi iskolái

Mircea Tomuş 1965-ben írt szép könyve Şincăiról nemrég akadémiai jutalmat kapott, Engel Károly pedig a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekbe tanulmányt írt Nagyváradi vonatkozású széljegyzetek Gheorghie Şincăi önéletrajzi elégiájához címen (1968. 2). Şincăi elégiáját Mircea Tomuş a lelki válságok tüzeiben letisztult önbírálatnak tekinti. Engel Károly szerint „a klasszikus metrumban gördülő verssorok mögött nagy emberi igazságokért emésztődő tudós lankadatlan küzdeni akarása parázslík.“

Legyen mind a kettőjüknek igaz!

De tudják meg azok is, akiknek a figyelmét annak idején elkerülte Tomuş könyve, s azok is, akikhez a szélesebb körökben alig ismert Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények nem jut el, hogy Gheorghie Şincăi egyetlen nagylegzetű költeménye és önéletrajza 1803-ban íródott „a múzsai tudományokban virágzó Váradon.“ Şincăi három hónapot töltött itt Ignăţiu Darabant püspök nyári lakában. Cegéről jött, Wass Dániel birtokáról, ahol nevelő és jószágigazgató volt, majd Budára folytatta útját, hogy Kovacsics Márton György levéltáros segítőtársa, később az Egyetemi Nyomda korrektora legyen.

Három hónapos váradi tartózkodása idején bekapcsolódott a közel húsz-ezer lakost számláló iskolaváros pezsgő életébe, s megismerkedett Tertina Mihály költő-tanárral és Peretsényi Nagy Lászlóval, az Oradias című — aradi

és nagyváradi írók műveit tartalmazó — antológia szerkesztőjével. A verses életrajz „szent Mihály arkangyal ünnepére“ készült el, s benne a szerző lelkes szavakkal, barokkos cirádákkal bókol barátainak, nagy Lászlónak és Tertinának.

Ennyit az előzményekről.

Şincai önéletrajzi elégiájára sokan hivatkoznak, de kevesen olvasták. A költemény ugyanis latin nyelven szól és elég terjedelmes. Több mint kilencven disztichon. Papiu Ilarian közli bő jegyzetanyaggal 1869-ben kiadott akadémiai székfoglaló beszédében. Románra csak 1940-ben fordította le méltóképpen Teodor Naum egyetemi tanár (Cînd românesc, 1940. 1—4). Magyarul egyetlen szövegű fordítás jelent meg Redl Károlytól egy nagyközönség számára hozzáférhetetlen kiadványban (A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Összeállította Kemény G. Gábor. Budapest, 1962).

Pedig az Elégia a román—magyar kapcsolatoknak valóságos tárháza. Mit ír, például, iskoláiról Gheorghe Şincai?

A tudományokban először a Múza Szabédban nevelt.
aztán Sámsond a kedves hazám.

Később Marosvásárhely dajkált míg kétszer arattak.

Onnan Kolozsvár tudós liceumába megyek.

Phoebus gyönyörűségéhez hozzászokni itt kezdtem először,
s menni föl Parnassus viruló hegygerinceire.

Innen Besztercére költözve jónak láttam, hogy Ciceró ékesszóló művészetében
műveljem ki tehetségemet.

Innen Balázsfalvára igyekszem az ifjúság tanfításának szándékával,
egy esztendőre, melynek leteltével Rómát kellett meglátnom.

Nem célunk továbbkísérni Şincait külföldi tanulmányútján, mely Bécsen át ismét hazavezetett, de ha csak hazai iskoláin tekintünk végig, ott látjuk a krónikást az akkori Erdély legkülönbözőbb magyar, szász és román tanodáiban.

Tanulmányait, mint — saját bevallása szerint — Mezősámsond, az irodalomtörténészek szerint Mezörücs szülötte, a szomszédos szabadi unitárius particulában kezdte, a marosvásárhelyi református kollégiumban folytatta. A kolozsvári jezsuita, később piarista főtanodában kezdett verselni, a besztercei evangélikus iskolában tanulta meg a szónoklást. Amikor pedig a balázsfalvi görög katolikus szeminárium hallgatója lett, a tanításnak szentelte életét. Végül az örök városban határozta el, hogy megírja „a dákok történetét kellő módon“ (Historiam ut Dacicam condere rite queam).

Gheorghe Şincai a sokféle iskolát járt erdélyi ember iskolapéldája, az iskolatípusok nyújtotta lehetőségek sokoldalú felhasználásának prototípusa. Kár, hogy önéletrajzát nem ismerik a róla elnevezett iskolák tanulói. Kár, hogy egykori iskolája, ahol Phoebus Apollo művészetét, a verselést tanulta, vagyis a mai kolozsvári II. számú középiskola, a volt növendékek emléktáblájára az ő nevét sem iratta fel, mint ahogy Mikes Kelemen, Jósika Miklós, Kuncz Aladár neve sem szerepel az újonnan felavatott márványtáblán.

Az Elégia önéletrajzi része iskolai szöveggyűjteménybe kívánkozik. Elégikus részei — vallomás barátairól, ellenségeiről, viszontagságos sorsáról — a történelmi érdeklődésű olvasó kezébe.

Mikor akad már fordító, aki klasszikus versmértékben magyar nyelvre átültesse, és kiadó, aki — ha kell, két vagy három nyelven — bőséges jegyzetanyaggal közlétegye?

Százhatvanöt éve jelent meg!

Mikó Imre

Hogy röghöz kötött nyomorúságainktól megszabaduljunk ...

Publicisztikai montázs a Hold-utazásról

Fiktív kerekasztal-értekezleten mondatjuk el írókkal és tudósokkal amit a Hold-kutatás ürügyén éreznek és tudnak: 28-án indul a második menet.

Bajor Andor és Király László kivételével anketünk egyetlen résztvevője sem ült fizikai valóságában a kerekasztal mellett. Tulajdonképpen ők se: a szerkesztőségben nincs is kerek asztal.

Az értekezlet résztvevőit csupán képzeletben láttuk vendégül egy feketére; s „beszélgetésünk“ igazán kötetlen lehetett, hiszen kérdéseinket szabtuk előre ismert válaszokhoz.

Megkíséreltük a publicisztikában alkalmazni a fényképészet régi fogását — a montázst.

Hozzászólásuk sorrendjében közöljük a „felszólalók“ minőségét (s megjegyezzük, hogy hosszabb cikkekéből, tanulmányokból válogattunk, de a kiemelt részeket hűen tolmácsoljuk):

Ducrocq, Albert	— az Institut des Sciences politiques professzora
Bondi, Hermann	— az Organisation européenne des Recherches spatiales (ESRO), az európai űrkutatási szervezet professzora
Heren, Louis	— a <i>The Times</i> washingtoni tudósítója
Rosch, Jean	— a Pic du Midi csillagászati megfigyelőállomás igazgatója
Cartier, Raymond	— történész, publicista
Jebeleanu, Eugen	— költő
Dolfuss, Audouin	— a nemzetközi asztronómiai egyesület Hold-bizottságának elnöke
Király László	— költő
Bajor Andor	— író

A szerkesztőség

1957 októberétől — az első szputnyik kiröptetésétől — 1968 karácsonyáig (az Appolo-8. kiröptése) az Egyesült Államok és a Szovjetunió összesen körülbelül 100 milliárd dollárt költött azonos célra: a Hold meghódítására. Nem túlzás ez?

ALBERT DUCROCQ: Az emberiség ennél sokkal nagyobb összegeket költött olyan dolgokra, amelyek — higgyék el! — kevesebbet érnek, mint a Hold. Erre a kérdésre különben sem lehet még válaszolni. Amikor a villanyáramot tanulmányozni kezdték, még nem is sejtették, hogy egy szép napon majd világitásra is hasznosítani lehet. Azt sem tudták, hogy motorokat fognak majd meghajtani vele. Már csak ilyen a technikatörténet ...

Hősi korszakában az elektromosság csupán arra volt jó, hogy homöopátiás mennyiségekben állítsanak elő vele olyan fémeket, amelyekre igazán semmi szükség nem volt. Akkoriban azt kérdezték: mire jó az elektromosság? Miként ma ezt kérjük: minek a Hold? 1957-ben pedig: minek az űrkutatás, minek a műhold, miért keringjen műhold a Föld körül? Manapság már nem vitatkozunk a műhold hasznáról, viszont kidolgoztunk már egészen pontos programokat, például a navigáció szolgálatában álló műholdakét; a Concorde-repülőgép olcsóbban repüli át az óceánt, ha műbolygók segítségével irányítják, s a forgalom így tovább növekedhet. A hírközlési műholdak is kifizetődők, igen gazdaságos a műholdak segítségével művelt geodézia, s műholdak felhasználásával tervezik a Föld nyersanyag-tartalékainak felmérését.

Következésképpen már nem is vitatják a Föld közelében levő kozmikus térség hasznosításának szükségességét. Egy évtizeden belül így alakulnak majd a dolgok a Holddal kapcsolatban is, s már most megmondhatom, milyen válaszok hangzanak el akkor. Azt mondják majd, hogy az emberek szempontjából rendkívül fontos a Hold, mégpedig először is azért, mert a Holdról végre látható lesz a Föld. A Földdel összefüggő tudományok akkor kezdődnek majd igazából, amikor megfelelő távlatból lehet majd felfedezni a Földet, amikor végre láthatóvá válik a Föld arculata.

A fejlődés minden szakaszában a Föld új aspektusai tűnnek elő, de ha majd egyszer eljutunk a Holdra, globális tanulmányokat kezdhetünk. Ez lesz a csillagászat igazi kezdete; ezidáig — Galileitől máig — még csak a csillagászat prologusát éltük, de onnan, a Holdról az eget már nem a légkör képernyőjén kémleljük, foghatjuk hát a Világegyetem minden üzenetét.

Megemlíteném még, hogy a Hold a fizikusok paradicsoma, mivel manapság a részecskék tudománya minden más tudományt uralma alá rendelő alaptudomány. Viszont azok a részecske-gyorsítók, amelyeket a részecskék titkainak feltárására a Földön építenek, nevetségesen kicsinyeknek tűnnek, ha elgondoljuk, hogy a Kozmoszban olyan részecskék találhatók, amelyeknek energiái százezer GeV-ekben mérhetők. (A GeV, azaz: *Giga — elektron — volt* = egymilliárd elektron-volt energia; Houstonban el akarják érni a 200, esetleg a 400 GeV-et, s szó van már az 1000 GeV-es logikai részecske-gyorsítóról is.)

A Hold a tudomány új korszakának kezdetét jelzi, mindazzal, ami a gyakorlati alkalmazásokból az emberekre vár; az utóbbi évszázad felfedezései, bármennyire elméletiek voltak, egy sem maradt anyagi alkalmazás nélkül.

Minden egyes kozmikus expedíció, akár az amerikaiak, akár a szovjetek indítják, oly nagy publicitással jár, hogy a nagyközönség sokszor azon töpreng: vajon tulajdonképpen mindez nem amolyan nemzeti tekintély művel-e...

ALBERT DUCROCQ: Szerencsére igenis így van! Tessék csak elképzelni, mi történne, ha a Hold meghódítását az ENSZ valamelyik bizottságának a hatáskörébe utalták volna. A bizottság mindenekelőtt kinevezett volna egy tanulmányi csoportot, amely döntését majd húsz év múlva tette volna közzé. S akkor most hol tartanánk? Igenis presztízséről, vetélkedésről van szó, éppen ez a szerencsénk; ezért fejlődik manapság maximális sebességgel az asztronautika. Kennedy elnök azért döntött az Apollo-program mellett, hogy az asztronautika megteremthesse önmaga iparát.

A múltban a helyzet drámai volt. Bocsássanak meg azért, hogy nevén nevezem a dolgot: a haladáshoz háborúk kellettek. A háború auspiciuma alatt haladt

hétmérföldes léptekkel a technológia. Ez persze borzalmas volt. Jelenleg, békeidőben a Kozmosz békésen járul hozzá a fejlődéshez, olyan feladatok kitűzése vált lehetségessé, amelyek megkívánják új iparágak létrejöttét.

HERMANN BONDI: Nagyjából egyetértek Ducrocq professzor úr nézeteivel. Valamit azonban szeretnék hozzáfűzni. Véleményem szerint nagy hiba volna azt hinni, hogy az ember törekvései gazdasági célokra korlátozhatók. Gondoljunk például éppen arra a fantasztikus munkamennyiségre és pénzösszegre, amelyet Hollandiában a delta s az alacsonyabban fekvő területek megmentésére fordítottak. Könyvnyű lenne bizonyítani, hogy — gazdasági értelemben! — esztelen vállalkozás ez. S mégis, Hollandia szempontjából abszolút szükséges: nem presztizs-okokból, nem is gazdasági megfontolásokból, hanem humánus okokból.

Az az érzésem, hogy helytelen a kérdésfeltevés módja, amikor sok ember így szól: minek annyi pénzt kidobni a Hold-utazásra, amikor még oly sok a tennivaló a Földön. Értelmetlenség az űrkutatási programot más, kevésbé költség-igényes tudományos törekvésekkel összehasonlítani.

A külföldi megfigyelő a nemzeti büszkeség megnyilvánulásának milyen jeleit észlelte az Apolló—8 útja idején?

LOUIS HEREN: Komolyan hangoztatták, hogy a hőstett nem vezethet a nemzeti büszkeség orgiájára s önteltségére. Hiszen inkább csak a történelmi véletlenek sorozata következtében szabadult ki első ízben éppen egy amerikai az univerzumba, vagy indult földkörüli úttörőként éppen egy orosz. Az igazi érdem — írta a *New York Times* is — számos ország sok férfiújéé, gondoljunk Euklidészre, Arkhimédészre, Newtonra, Keplerre, Kopernikuszra, Ciolkovszkijra, Oberthre, Goddardra és sok más személyiségre. Az amerikaiaknak kétségtelenül kivételes okuk van a büszkeségre, de — különös büszkeség az, amely itt megnyilvánul. Körülbelül hétezer hangos szurkoló hívta telefonon a Columbia Broadcasting Systemet (az egyik nagy tv-társaság), amikor hálózatuk a Baltimore—Minnesota rögbi-meccs közvetítéséről átkapcsolt az űrkutatás közvetítésére. Hiába játszották le később az első féldió végét filmfelvételtől, ez sem csillapította a szurkolók dühét. Ilyesmire más-kor is volt már példa: amikor — egy korábbi űrrepülés során — az egyik televíziós társaság megszakította a *Szeretem Lucyt* című musical közvetítését, hogy közölje: a kozmonauták veszélyben vannak.

Valószínű, hogy ha a Hold meghódítására költött összegeket a rák elleni harcra fordították volna, már sikerült volna legyőzni a kórt...

ALBERT DUCROCQ: Alaptalan feltevés, helyességét semmi sem bizonyítja. Ellenkezőleg. Azt hiszem, minden műszaki befektetés közül éppen ez a legésszerűbb; s emlékeztetni szeretném önöket arra, hogy néha olyankor is rátalálunk valamire, amikor éppen nem kutatjuk. Ne feledjék, hogy 1800-ban bizottságot létesítettek a Mars és Jupiter közötti bolygó felfedezésére: mégse e bizottság fedezte fel, hanem egy egyedülálló csillagász. Sok esetben nem a rendszeres kutatások vezetnek a felfedezésre.

HERMANN BONDI: Valóban, az űrkutatással foglalkozók többet foglalkoztatták a közvéleményt, mint azok, akik a rákot kutatják. A kutatók mindkét esetben a közönséghez fordultak pénzért... Tiszta szívből kívánom, hogy a rákkutatás fejlődjék; de a rákkutatáshoz a rákkutatóknak kell előteremteniök a pénzt, s nem az űrkutatásban elkötelezettekre vár ez a feladat.

ALBERT DUCROCQ: Sőt, még az a kérdés is elvethető, hogy vajon ezidáig nem rossz módszerrel folyt-e a rákkutatás. Hiszen még azt sem tudjuk, mi az élet,

azt sem, mi a rák, s gyógyítani akarják. A megoldás: előbb megismerni az élet mechanizmusát. Annyi bizonyos, hogy az étellel összefüggő tudományok — az asztro-nautikának köszönhetően — az élet általánosabb megismerésének irányában fejlődnek, következésképpen minden bizonnyal rátalálunk majd a rák gyógyításának módszereire is. Nem állítom, hogy kizárólag ezen az úton kell járni; folytatni kell a hagyományos módszerekkel megkezdett kutatásokat is; de lehet, hogy az úrkutatós révén forradalmi módszerekre találunk.

Mr. Heren felsorolásában nem feledkezett meg a nagyszebeni születésű Oberth professzorról sem, alkalomadtán még vissza is kell térnünk rá, régi adósságot törleszthetnénk ezzel. S a jó alkalom éppen az idén adódik: születésének 75. évfordulóját ünnepeljük. Addig is: illő emlékezni még jó néhány gondolkodóra — Galileire például —, aki már a technológiai eszközök létrejötte előtt leküzdötte a Föld—Hold távolságot...

JEAN ROSCH: Az Ótestamentum vagy más — Földközi-tenger környéki, illetve más tájakról való — mitológiák felfogásában, akár istenségnek, akár világitó járuléknak tekintették a Holdat, érvényesül egy közös vonás évezredekken át, amit Paul Tannery a görögök kapcsán a következőképpen fejez ki: meggyőződés arról, hogy Földünk és más égitestek természete között lényegbeli különbség van. „Ez a hit eluralta a görög fizikát Platónótól Arisztotelészig: bármily formában jelentkezett, teológiai jellege kétségbevonhatatlan.“ Uralkodó jellegű, de nem abszolút: hiszen Anaxagorasz már időszámításunk előtt az V. században istentelenséggel vádolták, mert ellentmondó nézetet vallott. A teológiai felfogás azonban mindenképpen hosszú időre győzedelmeskedett. Mégsem akadályozhatta meg, hogy türelmes és élesesű tudósok meg ne állapítsák és meg ne jelöljék a Hold látszólagos mozgását az égbolton; s felfedeztek szabályos ciklusokat. Talán nem is volt a természetben még egy ily közvetlenül hozzáférhető és sematikusabb jelenség, mint a Hold mozgása, amely egyidejűleg ilyen jó első gyakorlata és ösztönzője lehetett volna a születő matematikai szellemnek. A Nap és a bolygók is hasonló szerepet játszhattak volna, de csak kisebb mértékben, hiszen a Hold mozgásainak gyorsasága bonyolultabb, és mindenképpen érdekfeszítőbb, s eredményei hamarabb kiszámíthatók.

A kezdetek kétségbevonhatatlan tekintélyű mestere Hipparkhosz, „a rhodoszi“; az időszámításunk előtti II. évszázadban ő az első „valóban csillagász“, akiről tudunk. Pontos megfigyelő, megfigyeléseit előmozdító leleményes eszközök kidolgozója, s kítúnó kalkulátor; gondoljunk kora matematikai eszközeinek szegénységére. Később, Ptolemaiosztól Kopernikuszig nem történik semmi említésre méltó. Gyűlnek a megfigyelések (kiváltképpen az arabokéi), de semmiféle döntő technikai eljárás nem tökéletesíti e megfigyelések értékét, s a Világegyetem általános koncepciójában nincs változás. Hetven esztendő telik még el, amíg Galilei tudományosan szentesíti Kopernikusz felfedezéseit, s drágán meg is fizet azért, mert elismerteti igazságukat. Azért vállalkozhatott erre, mert elsőként ő irányította az égitestek felé az újonnan felfedezett látesövet, felfedezi a Venusnak a Holdéval azonos fázisait (amelyet Kopernikusz rendszere megmagyaráz), s a négy nagy holdat, amely úgy kering a Jupiter körül, mint a Hold a Föld körül. De a legfontosabb kétségtelenül az, amit 1610-ben ír a *Nuncius Sidereus*-ban: „... Amiből megérthetjük, hogy a Hold felülete se nem síma, se nem egyenletes, nem is tökéletesen szférikus, miként erről és más égitestekről a filozófusok nagy serege feltételezi, hanem éppen ellenkezőleg (nem többé és nem kevésbé, akár a Földé, amelyen magas hegy-ségek és mély völgyek vannak), szabálytalan, érdes, mélyedésekkel és domborulatokkal teli.“

A Hold megfigyelésével Galilei megtette a döntő lépést, amittől a régiek tartózkodtak: a Föld azonos természetű a környező égitestekkel. E gondolati haladás logikai következménye: a földi ember miért lenne egyedül a Világmindenségben? Giordano Brunót megégették, amiért ezt ki merete mondani, s majdnem úgy járt Galilei is. Franciaország és Anglia türelmesebb lett volna, mint Itália? Vagy nem vették komolyan Cyrano de Bergerac *A Másvilág vagy a Hold államainak és birodalmának komikus története* című művét? Ha jól meggondoljuk, a Hold segített át bennünket a teológiaiból a tudományos állapotba. A matematika őlesztője az ókorban, tárgyi bizonyíték a reneszánszban, a Hold nem kisebb szerepet játszik a felvilágosodás századában, majd az ipari és a tudományos forradalom korszakában, illetve a mienkben. Newton tulajdonít tömeget a Holdnak, s helyezi — akárcsak a Földet — az egyetemes gravitáció hatása alá. Valóban ez az első eset, amikor ily tudományosan érvényesül a világ egyneműségének fogalma. S ha hiszünk az anekdotának, a Hold — ismét csak a Hold! — volt ennek is a csirája; Newton zsenije éppen abban nyilvánult meg, hogy megértette: ugyanazok az erők hullatják az érett almát a földre, mint amelyek a Holdat megakadályozzák a végtelenbe szökésben. Később Leibniz, D'Alembert, Clairaut, Laplace, Lagrange, Euler, aztán Gauss, még később Henri Poincaré a matematika és egyben az asztronómia nagy nevei.

Az egyesült államokbeli Brown jutott el egy olyan pontos holdnaptár elkészítéséig, hogy tulajdonképpen a Hold vált azzá az órává, amely lehetővé teszi a pontos idő meghatározását. Valóban, a *kvarc-órák*, majd az *atom-órák* megjelenésével felfedezték, hogy a Föld forgása saját tengelye körül szabálytalanságokat mutat, amelyek — a manapság megkövetelt pontosság mellett — teljesen kizárják a naphossza felhasználását az időmérték egységének megszabására. Így hát a Föld Nap körüli forgásának tartamához kellett folyamodni, s a másodpercet az év bizonyos hányadaként határozták meg. Ám körülményes meghatározni közvetlen megfigyeléssel a Nap látszólagos mozgását a csillagokhoz képest; de kielégítő pontossággal rá lehet térni a Nap látszólagos mozgásáról a Holdra; ezért aztán inkább a Hold helyzetét figyelik meg; Brown elmélete meghatározza a csillagórát a Hold adott helyzetében; ha e pillanatban ismerjük a Földi óra mutatta időt, a földi órát „be lehet állítani“ az abszolút időjelzésnek megfelelően (helyesebben: a rendelkezésünkre álló „legabszolútabbnak“ megfelelően). Az időpont meghatározásában minden, ami hosszan tartó változásokat illet, az asztronómián, azaz gyakorlatilag a Hold megfigyelésén és elméletén nyugszik.

Kié lesz a Hold?

JEAN ROSCH: A Hold nemsokára a Terra lakóic lesz. A Föld minden lakójáé, megkülönböztetés nélkül. A Föld lakói már meg is egyeztek ebben az ENSZ-közgyűlés útján az 1957. január 27-én aláírt okmány szerint. A Hold többé nem istenség, nem égi fáklya, nem külön világ, s nem a tudományos-fantasztikus irodalom birodalma. Jogi státusa lesz, mégpedig az Antarktiszéhoz nagyon hasonló; abszorbeáljuk, asszimiláljuk a Holdat; tulajdonképpen földrészé válik majd, éppen csak nehezebben megközelíthető és kényelmetlenebb lesz.

De más különbségeket is emlegetnek...

RAYMOND CARTIER: Az ember most hatol be azokba a régiókba, amelyek nem sajátjai. Amikor Kolumbus partra szállt Amerikában, indiánok siettek elébe. Az ember most első ízben merészkedik egy olyan kontinensre, ahol nem talál magához hasonlókra. Az elmúlt korok felfedezőihez, például Livingstone-hoz vagy Nansenhez képest, más különbség is mutatkozik. A régiek elindultak, aztán egy

ideig nyomuk veszett, évekre eltűntek, a dicsőség előtt feledés volt osztályrészük. A kozmonauták viszont sorsukhoz láncolnak bennünket, velük együtt éljük át megpróbáltatásaikat, transzba esünk velük.

LOUIS HEREN: Az asztronauták nem irányíthatják hajójukat olyan önállóan, mint Kolumbus vagy Drake. A földrajzi felfedezések történetében még nem volt példa arra, hogy ily pontosan megtervezték volna az utat. Talán éppen ez a — látszólagos — biztonság oly izgató az űrutazásban.

... Mind nyilvánvalóbb, hogy az asztronautika nem csupán amolyan „mérnöki ügy“... „A lélek mérnökei“ is most „kézhez kapják“ egyik ihletőjüket: a Hold tárgyasul...

EUGEN JEBELEANU:

... Szürke.

Közéről, ahogyan a három amerikai asztronauta látta, a Hold szürkének tűnik.

Hol az „aranytó gömb“, „az Éj királynője“, a titokzatos, hol a levegőég gránátalmája, amely nélkül vakok és kibírhatatlanok lennének az éjszakák...

A Hold szürke, közéről. Nem olyan, mint az értéktelen ércpénz, mint a szentek nimbusza, mint a kerek fénykehely.

Hanem néma és szürke. Ráncos az arca, reménytelen az ábrázata, úgy tűnik.

A Hold — vagyis illúzió. Minden, ami messziről Mennország és Ragyogás — szegényes szürke tányér. A Világmindenség sok könnye hullhatott az illúziók e tányérjába, hogy oly vigasztalan és elszomorító...

Szürke, szürkén szemléli a mi olyannyira gazdag, olyannyira népes Földünket, amely mindenütt boldog lehetne és mégis annyi sarkában boldogtalan...

Szürke Hold... S a búzatengerektől aranytó Föld, a halak sokaságától zengő óceánok — s még... még... még — annyi helyen, vértől csillog...

A Hold... Távolból arany... Közéről szürke...

De vajon a szürke is nem kevésbé elszomorító-e, mint a vér?

Ne, Hold, ne... Őrizzük a búzát és a fényt és az álmot — és ne engedjük elfolyni ártatlanok verét...

Vajon milyen hatással lesz a Holdra-szállás az emberiség jellemfejlődésére (ha egyáltalán lehet ilyesmiről beszélni)?

KIRÁLY LÁSZLÓ

- gondoljunk Frank Bormanra és önmagunkra,
- gondoljunk James Lowellre és önmagunkra,
- gondoljunk William Andersre és önmagunkra;

mert mi mást képviselnének ők hárman, mint azt, ami bennünk a legjobb, a legigazibb: a hitet, az erőt, az akaratot, s mert mi másra kényszerítene mindnyájunkat az ő cselekedetük, mint arra, hogy magától értetődően magasabbra emeljük a tekintetünket, feszesebbé húzzuk a gerincünket, nyugodtan, méltósággal és jogos büszkeséggel kezdve a beszédet: ime, mik vagyunk.

AUDOUIN DOLFUSS: Az az érzésem, hogy az eddig elmondottakban benne rejlik egy motívum, amit nem domborítottunk ki kellőképpen: az ember aspirációiról van szó.

Az ember szereti a kalandot és a felfedezést. Elvégre, miért vállalkozott anynyi úttörő a Himalája, a Mount Everest megmászására? Itt... ez a vágy: az emberi teljesítőképesség határáig eljutni... Gondoljanak a sarki expedíciókra. Miért ment Scott a Déli-sarkra? Hogy felfedezzen minden emberileg felfedezhető. Azt hiszem, mindent, amit az ember a Holdon művel majd, automatikus vagy mechanikai eszközökkel is el lehetne végeztetni. De embert küldeni a Holdra és visszahozni onnan, ez már valami, s úgy vélem, ha lehetséges embert küldeni a Holdra, hát csak küldjünk. Ha egyébrét nem, már csak azért is, hogy még egy álom teljesüljön...

ALBERT DUCROCQ: Erkölcsei síkon talán még jelentősebbek lesznek a következmények: jó alkalom az emberek számára, hogy tudomásul vegyék bolygónk egységét. Igen! Az emberek kezdik majd felfogni, átérezni, hogy a végtelen Kozmoszban egyazon hajón eveznek; s ez az emberiség történelmének legnagyobb erkölcsi és filozófiai haladását eredményezheti.

Bizonyos-e a további kísérletek sikerében?

BAJOR ANDOR: Bizonyos vagyok. Jóllehet van fogalmam a gépezet rendkívüli bonyolultságáról, és arról, hogy ennek minden egyes eleme emberi alkotás, vagyis gyarló — a tökéletesség látszata mögött a hiba lehetőségét hordozza —, mégis biztos vagyok az űrhajósok visszatérésében.

Évszázadunk — amely föltétlenül hisz a technikában, olyannyira, hogy gépeknek nagyobb csarnokokat emel, mint a dómok és bazilikák — *nem most fog a hitében megrendülni*, ilyen látványosan, hajmeresztően és saját számítása szerint: olcsón. A Mindenség nem ebben a stílusban cáfol vagy bizonyít.

A Mindenség nem kamasz, aki felmérgeződik, ha megverik pingpongban vagy sakkban.

A gépezet tökéletesen fog működni: csalóknán, mert sok láthatatlan hiba fogja ellensúlyozni egymást, természetünk törvénye szerint.

Másrészt tökéletesen fog működni: igazából, mert ez is része fajtánk legmélyebb törekvésének, hogy röghöz kötött nyomorúságainktól látszatra megszabaduljunk.

Valamikor a Mindenségbe tekintő költő úgy látta, hogy a szeretet mozgatja a Napot és minden csillagot.

A költő emberfölötti nagyságának árnyékában mondom: ezt a holdacskát is a szeretet fogja mozgatni s megtartani tervezett pályáján.

Úgy hiszem, évszázadunk baljós jele — ha nem tragédiája —, hogy ez az állítás komikusan és gyermekien hangzik.

De csakis ez a varázsige szelidítheti meg csillogó, modern és közömbös bálványainkat, hogy technikába öltözött gyarlóságaink a világot meg ne rontsák.

Az űrhajósok vissza fognak térni, mert a földön vannak emberek, akik hisznek a becsületes emberi szó erejében. Én magam is ismerek — ha jól összeszámolom — talán: hármát, csak itt a városban. De persze, lehetnek többen is: nincs kizárva, hogy van belőlük egy tucat. Holott Kolozsvár nem is nagy város: legtöbbször, ha kétszáz ezer lakosa van.

A tárgyalás tárgya – a tárgyalás

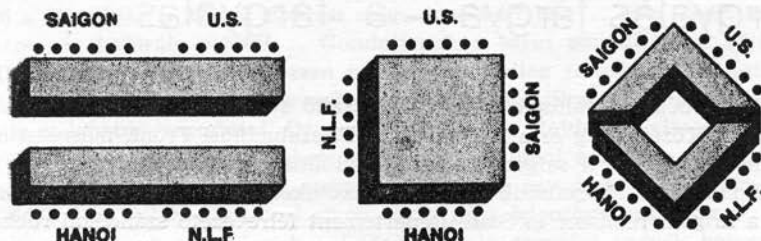
A párizsi béketárgyalások tavalyi, előkészítő szakaszában egyrészt a Vietnami Demokratikus Köztársaság és a Dél-vietnami Felszabadítási Front, másrészt az Egyesült Államok, valamint a saigoni kormány küldöttsége között bonyodalmas nézeteltérések támadtak a tárgyalások ügyrendi, protokolláris, és ceremóniális kérdéseiről, amit a saigoni rendszer és State Department **félrevezető szándékai** robbantottak ki. A nemzetközi életben az előrelátható érintkezések során ilyen jellegű problémák a továbbiakban is még nemegyszer felmerülhetnek. Alábbi — kézikönyvekre, különféle folyóiratokban megjelent cikkekre építő — összeállításunkban a tárgyalási külsőségekre és a „tárgyalás-elméletre“ vonatkozó kérdések néhány, újabban ismét többször hangoztatott elemének rövid ismertetésére törekszünk.

Nem a párizsi tárgyalásokon merültek fel első ízben protokolláris és ceremóniális kérdések. A saigoni rendszer bűvészmutatványai — amelyek időnként már szinte amerikai partnerük számításait is keresztelték — egyben iskolapéldáivá váltak a halogató-taktikának; minden haladó ember rosszállással fogadta a manővereket, s leleplezésükben a hírmagyarázók derekasan kivették a részüket.

A kommentátorok felütötték a történelemkönyveket, s emlékeztettek arra, hogy hasonló diplomáciai cirkuszokat látott már a világ. Csakhogy bizonyos dolgokat az emberiség könnyen felejt. Mentségére szolgál, hogy régen a diplomácia még titkosabb volt, az egykori paródiák idején tömegkommunikáció — a mai értelemben — még nem létezett, a komédiázásokról kevesebben szerezhetek tudomást.

Emlékeztettek Jean-Jacques Rousseau megjegyzésére; s úgy tűnik, két évszázaddal ezelőtt megfogalmazott megállapításai ma sem vesztették érvényüket. Pedig már akkor megírta, hogy a fura jelenségek három évszázada ismétlődnek. Szerinte a diplomáciai tárgyalások előkészítése során főként olyan főbenjáró kérdésekről tanácskoznak, hogy milyen legyen a tanácskozó asztal formája, kerek vagy pedig négyszögletű; a tanácskozótérnek egy vagy több ajtója legyen; egy-egy teljhatalmú megbízott háttal üljön az ablaknak vagy szemben vele; valamely küldöttség tehet-e az ajtótól az asztalig több lépést, mint a másik.

Az asztal mértani formáján kívül még sok protokolláris probléma okozott nehézséget, vagy szolgáltatott kibúvót. A leggyakrabban az elsőség kérdése, ezt a legnehezebb méltányosan megoldani. 1697-ben a ryswicki békét csak hat hónapos huzavona után írhatták alá, mert Franciaország és a Római Szent Birodalom képviselői nem tudtak megegyezni abban, ki lépjen be elsőként a tárgyalótérbe. Végül is abban állapodtak meg, hogy egyidejűleg lépjenek be, ami lehetővé tette a háború befejezését... 1801-ben Thomas Jefferson a tárgyalások történetében korszakalkotó javaslatot dolgozott ki: az lépjen be elsőként, aki hamarabb érkezik a színhelyre... A bécsi kongresszus 1815-ben tovább tökéletesítette a protokollt. Hierarchikus rendet teremtett a diplomáciában, s ezzel eldöntötte a történelemalakító belépési sorrend rettenetes dilemmáját. S különben is, a bécsi kongresszusi teremnek öt bejárata van, amelyen a jelenvolt uralkodók egyidejűleg léphettek be. 1475-ben Anglia és Franciaország királya a Somme hídjának pontosan a közepén találkozott egy békeszerződés aláírására. 1807-ben, a tiltsi egyezmény aláírásakor Napóleon és I. Sándor cár úgy oldotta meg az elsőbbség kérdését, hogy egyidejűleg indultak csónakokkal a Nyeman folyón levő tutaj felé; az evezősök versenyét Napóleon nyerte meg, ő érkezett hamarabb. Az 1475-ös megoldást hét évvel, a tiltsit pedig néhány hónappal ezelőtt ismét alkalmazták, mégpedig mindkét esetben Délkelet-Ázsiában,

Az első amerikai javaslat: két, egymással szemben elhelyezett téglalakú asztal. Hanoi ugyanakkor négyszögletű asztalt kívánt. Később a Vietnami Demokratikus Köztársaság küldöttsége a „kettészelt rombusz” változatot javasolta a béke kedvéért, de az Egyesült Államok ezt a módozatot nem fogadta el.

ahol — úgy tűnik — a protokolláris és ceremoniális érzék manapság is még igen fejlettnak mondható.

1961-ben a Laosz semlegesítésére folytatott tárgyalások során a három rivális herceg, Souphanouvong, Souvanna Phouma és Boun Oum szintén egy híd közepén találkozott. A múlt év őszén pedig, amikor Savang Vatthana laoszi királynak Phumiphon Adulhet thaiföldi uralkodóval kellett találkoznia, hogy felavassanak egy közös energetikai létesítményt, a Mekong folyó közepét szemelték ki e célra, ott horgonyzott a történelmi tutaj. De hogyan helyezték el az ilyen ünnepélyes aktusok alkalmával nélkülözhetetlen trónszékeket? Egy thaiföldi diplomata ezzel kapcsolatban a következő nyilatkozatot tette: „Helytelen a trónszékeket egymás mellé állítani, mivel ily módon az egyik a másik balján lenne, s a balkézre eső tudvalevően kisebb pozícióban van. Egymással szembe sem lehet állítani őket, mert ez a pozíció leginkább béketárgyalásokon szokásos.” Jobb megoldás hiányában a trónokat végül is egymással szemben állították fel, s — úgy hírlik — e ceremoniális hiányosság ellenére a villamoserőmű kielégítően működik.

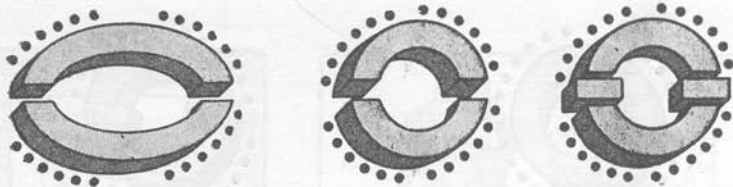
Manapság nem egészen ártalmatlanok ezek az operett-problémák. Elterelik a figyelmet a lényegről. A mellékes mozzanatok előtérbe helyezése majdnem olyan káros lehet, mint a titkos diplomácia suskusa.

*

A konfliktusok megoldásának, a protokolláris és ceremoniális kérdések rendezésének művészete egész embert kívánó „szakmává” fejlődött, s az ágas-bogas eljárások, ügyrendi fogások tökéletesítésére egyetemi szintű kutatásokat végeznek. Minden történelmi kornak megvan a maga jellegzetes „specialistája”: a miénkben a sugárzás-mérő szakember mellett az ügyes diplomáciai alkusz is nagyon fontos.

Herman Kahn és Anthony J. Wiener *A 2000. esztendő* című művében előre jelzi további nagy néptömegek összpontosulását mind kisebb térségekben, korlátozott mennyiségű természeti javakért vetélkedő bonyolultabb politikai képletek kialakulását, s ezzel a nemzetközi feszültségek fokozódását, ami a konfliktusok veszélyének nagyobbodásával jár. S a megnövekedett konfliktusveszély fokozottabb tárgyalás-készséget igényel.

Ezidáig talán a kelleténél kevesebbet foglalkoztak a konfliktusok erőszakmentes megoldásának elméleti kérdéseivel. Noha sokan tagadják egy „tárgyalás-tudomány” létezését, inkább művészetnek minősítvén az ügyes vitázó tevékenységét, a Michigan University politológusai, lélektanászaik és matematikusai együttesen pró-

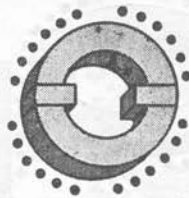
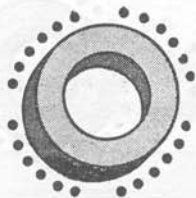

Később az Egyesült Államok a baloldali tojásdad, majd a kör alakú asztalt ajánlotta; de ezzel még nem valósult volna meg a „kerekasztal-értekezlet”; az ábrákon látható, hogy mind az elliptikus, mind a kör alakú megoldás esetében kettészelték volna az asztalokat; a jobb-oldali változatban a fordítók és titkárok asztalait helyezték volna el a tárgyaló felek közé.

bájják általánosítani azon magatartásformák állítólagos szabályait, amelyek a magánemberek, vállalatok konfliktusainak megoldására irányuló kísérletekből kiolvashatók, s a nemzetközi konfliktusok esetében is sikerrel alkalmazhatók lennének. A Harvard Egyetemen a játékelmélet teoretikusai a matematikai szabályok és lélektani elméletek elegyítésével igyekeznek nemzetközi tárgyalásokon is hasznosítható modelleket kidolgozni. A Hudson Institute-ban Herman Kahn, az atomstratéga és futurológus dolgozott ki konfliktusba keveredett nemzetek számára diplomáciai és katonai lépésekre építő részletes „tárgyalási szcenáriumokat”. A tokiói Sophia Universityben a hírközlési szakemberek egy csoportja megkísérli a matematikai játékelmélet tételeit a Kelet—Nyugat tárgyalások lehetőségeire alkalmazni. Kinhide Mushakaji, a Princetonban végzett japán tudós, kísérletei során például felfedezi, hogy az egyesült államokbeli teoretikusok érzéketlenek a kulturális árnyalatok iránt. Mushakaji észrevétele szerint a tárgyalási nehézségek egyik oka abban rejlik, hogy miközben a keleti diplomaták kezdetben a tárgyalások megfelelő léghőmérsékletét tartják a legfontosabbnak, a nyugatiak már a lelegején megkövetelik partnerüktől a tárgyalások tartalmának a pontos körülhatárolását.

A *The Journal of Conflict Resolution* (A konfliktus-megoldás lapja) című folyóiratban közölt tanulmányában Ann Douglas szociológus a tárgyalások három szakaszát különbözteti meg. Az első fázis a „kirakat rendezése”. Ismert tárgyalási trükk szerint a felek mindegyike kijelenti, hogy tarsolyában csupán egyetlen javaslat van, s csak arról hajlandó tárgyalni a továbbiakban. A második szakasz az óvatos puhatólózás, amelyben megkísérlik kitapasztalni az ellenfelek „teherbírását”, hogy valóban meddig hajlandók elmenni az engedményekben. A harmadik „a kritikus szakasz”: a felek ráébrednek arra, hogy most már vagy megkötik az egyezményt, vagy előről kezdik a tárgyalást, vagy pedig, s ez a legrosszabb eset, továbbra is konfliktusban maradnak. A tárgyalási folyamat egyik fontos jellegzetessége: ha a felek egy kérdésben megegyeznek, növekszik az általános megegyezés esélye (*dominó-elmélet*: a játékvár több dominó egymásra helyezéséből alakul ki; viszont ha a kész várból egy dominót kirántunk, összeomlik az egész).

Douglas modelljét a tárgyalások három szakaszáról az „alkudozás-elmélet”-ben általában elismerik, de a kutatók többsége a játékelmélet tételeinek alkalmazását tartja célravezetőbbnek. Ez utóbbi irányzat teoretikusa Thomas Schelling, a *The Strategy of Conflict* szerzője. Schelling a közgazdaságtan modell-technikáját alkalmazza a nemzetközi tárgyalásokra. Stratégiai játékának ilyenszerű situációi vannak: egy olyan úton, amelyen egy időben csupán egyetlen gépkocsi haladhat át, s kitérni nem lehet, nagy sebességgel halad egymással szemben két robbanóanyaggal megra-

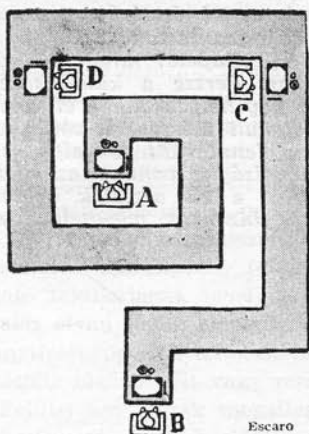
Hanoi ellenjavaslata kitartott a teljes kör mellett. (Végül ez a megoldás — egy kis módosítással — győzedelmeskedett.) A jobboldali ábra: ellenjavaslat; még mindig közbeiktatja a titkárok asztalait, de már nincs hézag. Már csak azt kellett volna eldönteni, hova ülnek a fordítók és a titkárok.

kott teherautó; a kérdés: vajon meghátrál-e valamelyik sofőr?; miért kényszerül egyikük engedni?; mert fel kell tételeznie, hogy a másik nem enged; s hogyan bizonyíthatja be bármelyik sofőr, hogy ő pedig nem enged?; úgy, hogy a másik szeme láttára kidobja az ablakon a sebességváltót és a kormányt... Schelling kidolgozta a „fenyegetés-technika“ egész skáláját, s játékát a világpolitika nyelvére átfogalmazva javaslatot tesz arra, hogy mi mindent lehet művelni még a kormánykerék eldobása előtt.

Anatol Rapoport a problémát másképpen közelíti meg: az ő feltevése szerint a feleknek több okuk van az együttműködésre, mint a kölcsönös megsemmisítésre. Schelling és Rapoport különböző feltételekből kiinduló kutatásai jó néhány közösen elfogadott következtetést tettek lehetővé, többnyire azonban másodrendű fontosságúakat. Például: férfiak egymás közti tárgyalásai rendszerint gyorsabb eredményre vezetnek, mint a nők tárgyalásai. Vagy: a tárgyaló felek együttműködési hajlama inkább előző tárgyalói tapasztalataik függvénye. Rapoport tapasztalati alapon arra következtet, hogy elvont stratégiai megfontolásokkal nem lehet helyesen értelmezni a szereplők magatartását a konfliktusokban, s nem lehet megszabni az eszményi magatartás modelljeit sem. A dinamitos autókkal kapcsolatban például felveti a kérdést: mi történik, ha mindkét sofőr ugyanarra gondol, s egyszerre dobják el a kormányt?! Többé már egyikük sem viselkedhet ésszerűen, egyikük sem térhet ki.

A személyi tulajdonságok jelentőségét egyetlen kutatócsoport sem tagadja. A State Department a legjelentősebb tanácskozások előtt kidolgoztatja a partner pszichogramját. A nemzetközi sajtó még manapság is emlegeti Nyikita Hruscsov pszichogramját, melynek birtokában volt John F. Kennedy, amikor a bécsi csúcstalálkozóra indult. A Santa Monica-i The System Development Society Corporation ún. „Machiavellianus Index“-et dolgozott ki, amellyel a tárgyaló felek „kérlelhetetlenségi fokát“ próbálja konvencionálisan jelölni. Az indexben alacsony számmal jelölt debatteurök, vagyis a rugalmasabbak jobb eredményt érnek el azokon a tárgyalásokon, amelyekben létezik bizonyos fokú egyetértés a felek között. A machiavellianusabbak viszont eredményesebbek a „könyörtelen egyezkedésben“, amikor valamelyik fél „az erő pozíciójából“ tárgyal.

Az amerikaiak az eszményi debatteurök közé sorolják Arthur Goldberget (az Egyesült Államok volt ENSZ-képviselőjét, aki tiszttségéről azért mondott le, mert nem értett egyet a Johnson-adminisztráció harcias álláspontjával a vietnami háború kérdésében). Goldberg érnyeit a következő hat pontban összegezik: 1. szeretetre méltó,

Időközben arattak a karikaturisták. Olyan megoldásokat kerestek, amelyekben senki nem ül szemben valakivel, s lehetőleg mindenki háttal ül a másíknak.

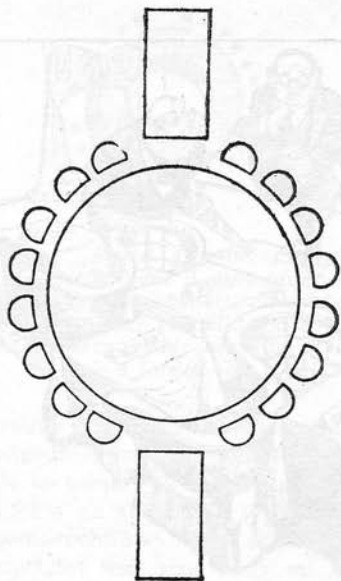
kellemes; 2. értelmes, jól tájékozott; 3. gyorsan elérte a célzásokat; 4. hamar át látja a helyzetet, játszi könnyedséggel tapint rá a vita lényegére; 5. találékony, könnyedén tesz új javaslatot; 6. érvelése meggyőző.

Goldberg szerényen úgy vélekedik, hogy mindezek a tulajdonságok nem veleszületettek, hanem elsajátíthatók. A princetoni School of Public and International Affairsben, ahol tanít, a szemináriumokon azt kéri hallgatóitól, rögtönözzenek ENSZ-ben folyó tárgyalásokat a világszervezet különböző, napirenden levő kérdéseiről. Szerinte minden tárgyalás sikerének alapfeltétele: a közös érdek legcsekélyebb nyomainak a feltárása. Tárgyalni csak az esetben érdemes, ha az érdekközösség egy parányival többet nyom a latban, mint az érdekellentét. Nem föltétlenül szükséges, hogy az érdekek konvergálása már a tárgyalások elején nyilvánvaló legyen. A tárgyalás első szakasza éppen annak megvizsgálására hivatott, vajon vannak-e konvergens elemek.

Sokat vitatkoznak a tárgyalások titkosságáról. Azok is, akik nem kedvelik a titkos diplomáciát, megegyeznek abban, hogy a felek diszkréciója föltétlenül kívánatos, hiszen a diszkréció már bizonyos egyetértést is jelez, ha egyébben nem, hát ügyrendi kérdésekben, s a dominó-elmélet értelmében már az ügyrendi egyetértés is további reményekkel kecsegtet.

A sokat emlegetett *játékelmélet* diplomáciai alkalmazhatóságáról szólva említésre méltó az a kétkedés, amely a tárgyalások művészetével összefüggésben mindenféle egzakt-tudományos segédeszköz bevezetését értelmetlennek tartja.

Pierre Renouvin és Jean-Baptiste Duroselle a játékelmélet diplomáciai alkalmazására irányuló szüntelen egyesült államokbeli kísérletezéseket a diplomaták ala-

A kompromisszumos megoldás.

A kerek asztal átmérője 4 méter. A titkárságnak fenntartott asztalok méretei: 2x1 m. Alapelv: mindenki oda ül, ahova akar. Persze a küldöttségek lényegében úgy helyezkednek el, ahogy az előző, kialakult ülésrendek során. A titkárságnak fenntartott asztalok csupán 45 cm távolságra vannak az asztaltól; ezek szerint a kis asztalok valamiképpen mégis bizonyos megosztást sugallnak.

csenyabbrendűségi érzetének, s ebből következő azon felismerésének tulajdonítja, hogy rossz informáltságuk és az „időzavar“ (a döntések meghozatalához szükséges idő rövidsége) miatt a döntések lényegében irracionálisak. Régi nagy vágyuk a döntések racionalizmusának matematikai, logikai (újabban kibernetikai) módszerek átvételével történő biztosítása, miközben — legeslegújabban — az információfeldolgozás feladatát próbálják elektronikus gépekkel megoldani. A cél: az összes lehetséges alternatívák közül rátalálni arra, amely a legalkalmasabbnak tűnik — a legkisebb rizikóval — a lehető legerősebb eredményt biztosítani. Az amerikai egyetemeken — a Kriegsspieleek mintájára — már „diplomáciai játékokat“ rendeznek, s e játékokat nemegyszer a külügyminisztérium is méltó figyelemmel kíséri.

Renouvin és Duroselle elismeri, hogy a játékelmélet finom matematikai apparátusa a diplomáciai manőverek módszereiben alkalmazhatónak tűnik. Érdekes, hogy a köznapi beszéd s főként az újságírás, a kommentár-irodalom már jóval a játékelmélet diplomáciai alkalmazása előtt kifejezéseiben, szófordulataiban érzékeltetett bizonyos hasonlóságokat. „Diplomáciai sakk-játszmáról“ szólunk; a kártyajátékra utalva említjük egy-egy tárgyalófél „blöffjét“; a látványosabb fordulat „lejátszási fortély“; valamelyik kancellária „bábokat mozgat“, vagy előbb-utóbb kijátssza „összes tromfjait“. Ezek a kifejezések azt sugallják, hogy — akárcsak a sakkban vagy még inkább a kártyajátékban — a partnerek legjobb tudásuk szerint, kiszámítottan igyekeznek ugyan nyerni, de a bizonytalansági relációt, a „szerencse“ tényezőt teljesen legyőzni képtelenek, mert az ellenfél sem tökfilkó, s nem mindig tudni, milyen lapokat osztott ki nekik a sors.

Pedig a diplomácia a társasjátékoknál bonyolultabb. A sakkjátékban kevesebb a figura, mint a diplomáciában, s a szabályok konvencionálisak, nem módosulnak, a győztesnek például eszébe sem jutna kijelenteni, hogy a továbbiakban ő állapítja meg, mit szabad s mit nem, mi erkölcsös s mi erkölcsstelen. A sakkjáték különösebb rizikó nélkül abbahagyható, de a diplomáciai „játszma“ abbahagyásának következményei vannak: nem ritkán éppen háború. A tárgyaló diplomata olyan játékos, akinek a játszmaából való kilépése következményei néha több gondot okoz-

nak, mint a játék folytatása. A tárgyalások során a célok is változhatnak, mégpedig nem olyan szabályok szerint, amelyek a pókerben a tét módosulását meghatározzák. Ebből következik, hogy a céltól az eszköz felé ható „feed-back“, a visszakapcsolás nem mechanikus. (A feed-backról szólva: amikor Saigon és Washington diplomáciai munkamegosztással próbálkozott, s a dél-vietnami rendszer túlbuzgósága többször majdnem megtorpedózta a nagy lehetőséget, döbbenet figyelte a világ a „visszacsatolás“ egy új figuráját: amikor a farka csóválja a kutyát.) A diplomácia objektív szabályait sokkal nehezebb — ha egyáltalán lehetséges — kidolgozni, mint a pókerét. A párizsi tárgyalások komikusnak tűnő ülésrendi problémái (amelyek protokolláris látszata mögött alapvető ellentétek rejlenek, s tulajdonképpen a széles közvélemény félrevezetését szolgálták, hiszen a szaigoni adminisztráció halogató taktikájának igazi okait leplezték), azt szemléltették, hogy a diplomáciai tárgyalás olyan játék, amelyben még a partnerek fizikai elhelyezkedésének kérdései is annyiféleképpen értelmezhetők, ahány fél szerepel, s ahányféleképpen a felek egymáshoz fűződő vélt vagy reális érdekeik kombinációit megítélhetik.

Felületesen annak megállapításával lehetne kifejezni a játékelmélet diplomáciai érvényességének korlátait, hogy a matematika a mennyiségek tudománya, a diplomácia a minőségek művészete. A baj csupán az, hogy ez a korlátozás ismét visszahelyezi teljes jogaiba az intuíciót, amely ellen ugyan különösebb kifogás nem emelhető azonkívül, hogy — kiszámíthatatlan. Ami a tulajdonképpeni művészetekben kifejezetten előnyös, de — termonukleáris időkben — társadalmi-politikai síkokon elég veszélyes meglepetések okozója is lehet

Lantos László

Grieb Alfréd: Táltos

Emlékeim az 1933-as februári vasutas-sztrájkról

RÉSZLET EGY KÉSZÜLŐ ÖNELETRAJZBÓL

A harmincas évek elején fellendülő munkásharcokkal szemben a burzsoáföldesúri kormány előkészítette az ellentámadást, és nem késlekedett a megtorló intézkedésekkel sem. Végül is 1933 februárjában elhatározta az összes forradalmi szervezetek — a Vasutas Dolgozók Központi Akcióbizottsága, az Általános Munkásszövetséghez nem csatlakozott szakszervezetek és mások — törvényen kívül helyezését. Ezek közé tartozott a kolozsvári Vasutas Munkások Szakszervezete is. A határozatnak megfelelően a közigazgatási hatóságok betiltották a február 12-ére, vasárnapra egybehívott szakszervezeti közgyűlésünk megtartását. A szakszervezeti székházat csendőrök vették körül, és behatolva az épületbe, barbár módon feldúlták.

A kialakult helyzetben gyors és határozott cselekvésre volt szükség. Az RKP Tartományi Bizottsága úgy határozott, hogy a kormány fellépésére — amely elsősorban a vasutasok ellen irányult — a helyi üzemek munkásainak harci mozgósításával felel. A közgyűlés betiltása, valamint a szakszervezeti székház elfoglalása a gyűlésre érkező munkások soraiból nyugtalanúságot és felháborodást váltott ki. Sürgősen összehívták a pártsejt gyűlését, amelyen Encsel Mór, az RKP Tartományi Bizottságának tagja is részt vett. A gyűlésen elhatároztuk, hogy hétfő reggelre, a vasúti üzemek elfoglalásával egybekötött sztrájkba lépünk. Világos volt azonban, hogy ezt a határozatot egy szélesebb képviseleti szervnek, az Akcióbizottságnak kell támogatnia, ugyanakkor a KISZ-sejtnek is be kell kapcsolódnia az akcióba.

Megállapodtunk abban, hogy még aznap este egy szélesebb körű — természetesen illegális — gyűlést szervezünk, amelyre az említett szervezetek legaktívabb és leghatározottabb tagjait hívjuk meg. Elkészült a résztvevők névsora, s ennek alapján a pártsejt tagjai bejárták a vasutas negyedet, és mozgósították a gyűlésre.

A gyűlés színhelyéül Sántha Géza vasutasnak a negyedben levő lakását szembeltűnk ki. A vasúti munkásokon kívül az RKP-sejt tagjai mellett jelen voltak a KISZ és a Forradalmi Szakszervezeti Tanács képviselői. Sok hozzászólás részletezte az események lefolyását, majd elkészítettük az általános politikai helyzet, valamint a vasutasok helyzetének és hangulatának felmérését tartalmazó összefoglaló értékelést. A tanácskozás eredményeként a jelenlévők egyhangúlag elfogadták az illegális pártsejt gyűlésén megfogalmazott ama javaslatot, hogy másnap reggel — február 13-án — az üzemek elfoglalásával egybekötött sztrájkot robbantunk ki. Azok-

ban a szervezési intézkedésekben is megállapodtunk, amelyeket a sztrájk zavartalan kibontakozása szempontjából szükségesnek tartottunk. Még az éjszaka folyamán értesítettük a forradalmi tevékenységük miatt elbocsátott, de a munkások rokonszenvét élvező elvtársakat, hogy reggel jöjjenek be a műhelybe, és vegyenek részt a sztrájkban.

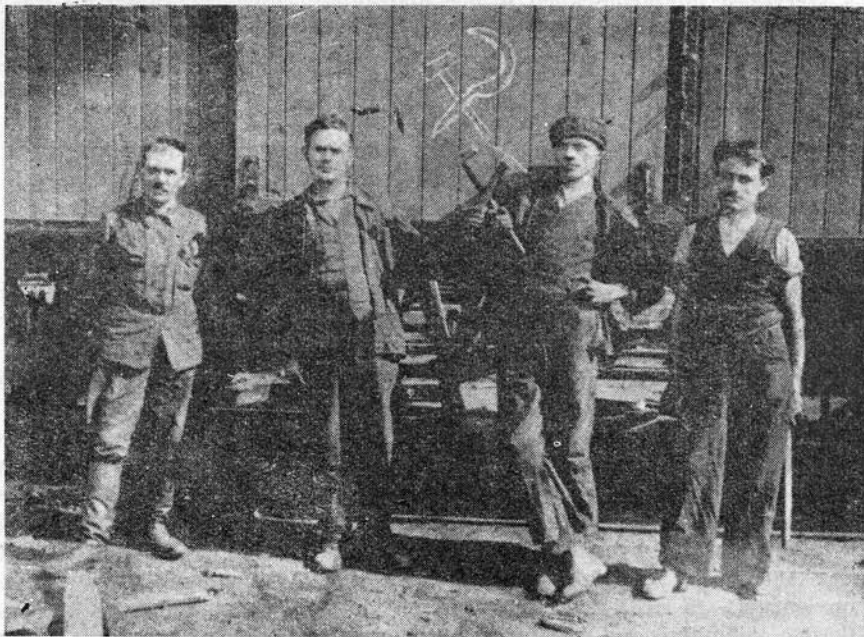
A „külvilággal“ való kapcsolattartásra négy elvtársat jelöltünk ki: Szócs Bélát, akinek az volt a feladata, hogy a sztrájkolók és a helyi hatósági szervek között biztosítsa az érintkezést, Tóthot, hogy a grivicai vasutasokat értesítse, Bukarestbe küldtük, Hevesit ugyanezzel a céllal Nagyváradra és Szatmárra, egy másik elvtársat pedig Piskibe, illetve Brassóba irányítottunk.

Reggel aztán, a közösen megállapított terv alapján, mindenki a maga munkahelyén az Akcióbizottság többi tagjának is tudomására hozta az elfogadott határozatokat. Osztályonként és munkahelyenként pontosan kijelölték mindenki feladatát. Megalakult az a csoport is, amelyre a kompresszoros sziréna elfoglalásának és meghúzásának a feladatát bízta, mivel a gőzszirénát elővigyázatosságból még az első sztrájk után leszerelték. A csoport élén két RKP-tag, Ion Stănase és Hagymási György állott. Az öntödében Mihai Bolica, a kovácsműhelyben Brinzaş és Maier, a mozdonyrészlegen Grigor Moraru és Niman, az esztergályosműhelyben Sántha és Tóth, a személyvagon-osztályon Ostache Augustin KISZ-tag, a tehervagon-osztályon pedig magam adtam a sztrájkra mozgósító jelt. Mindnyájunkat segített az Akcióbizottság többi tagja is. Megjegyzem, hogy az említett elvtársak valamennyien párt- és KISZ-tagok voltak. A jelt az erre a célra előkészített üllök, vagonütközők, különböző vas- és sinderabok kongatásával kellett megadni. Az üzemszervezetek felelőseivel előre megállapodtunk abban, hogy a meghatározott pillanatban minden további utasítás nélkül adják meg a jelt, és az egész üzemszervezettel gyülekeznek a kijelölt helyen.

Pár perccel a sztrájk megkezdése előtt Grigore Vaidasigan, Martonosi János és Bartos János elvtárral a vagonütközők között tartózkodtam. Izgatottan figyeltem órámat, hogy megadhassam a jelt, de a szirénához kijelölt csoport mintegy két perccel korábban húzta meg a szirénát. A sziréna hangjának hallatára mindnyájan ütni kezdtük a vagonok ütközőit, aztán csoportokban elindultunk a gyülekezési hely irányába. Közben arra is ügyeltünk, hogy minden gép le legyen állítva, és senki se maradjon a munkahelyén.

Emelvényeket hevenyészítettünk, amelyekről beszédeket tartottunk a munkásoknak. Az előző esti megállapodásunk szerint elsőnek én beszéltem, majd Meşiu, Popa, Timofi és más elvtársak követtek. Miután a kormánynak és a helyi hatóságoknak szakszervezetünk ellen foganatosított megtorló intézkedéseiről, valamint a munkások követeléseiről — s ezek között a forradalmi tevékenység miatt elbocsátott munkások azonnali visszavételéről — beszéltem, az üzemek elfoglalásával egybekötött sztrájk kihirdetését javasoltam. Az utánam felszólalók is támogatták javaslatomat. Ezután a gyűlés lelkesen megszavazta a sztrájk kihirdetését az általunk előzetesen elkészített javaslatok alapján. Ötven elvtársból álló sztrájkbizottságot választottunk. Kimondottuk, hogy ettől a perctől kezdve a sztrájkbizottság jóváhagyása nélkül senki sem hagyhatja el az üzem területét, és senki sem léphet be oda. Így az egész műszaki és adminisztratív személyzet is az üzemen belül maradt.

Megválasztottuk a tárgyalásokon részt vevő küldöttséget, létrehoztuk a sztrájkőrseket a kapuk, a telefonközpont és a sziréna elfoglalására, s ezek élén egy-egy felelős állt: Darkó és Ostache a kapunál, Botos a telefonközpontnál és

1930 nyarán a kolozsvári Vasúti Műhelyekben (Balról jobbra: I. Blanaș, Kelemen István, Pavel Bojan, Traian Iloviți).

Stănase a szirénánál. Megszerveztük az üzemek területét őrző gardákat is. A Nicolae Curta vezetése alatt álló tűzoltó csoport, minden eshetőségre felkészülve, előkészítette a tűzoltó-berendezéseket.

Közben az üzemi adminisztráció besúgói — köztük Florian, Creveanu és Crișan — a vezetőséghez siettek, hogy értesítsék a történekről. Ott azonban — meglepetésükre — már a tárgyalásokra kiküldött munkádelegáció és több munkás várta őket. A három lesütött fejű áruút a munkások elé vezették, akik lehurrogták őket, csak a sztrájkbizottság közbelépésére menekültek meg a felháborodott tömeg haragjától.

A sztrájk február 13-án reggel nyolc órától február 14-én körülbelül déli egy óráig tartott. Ezalatt a munkásság és a műszaki-adminisztratív személyzet nem hagyta el az üzem területét. Már az első nap folyamán az üzem vezetősége — küldöttségünk jelenlétében — telefonon tudomására hozta a CFR Vezérigazgatóságának azokat a követeléseket, amelyekért sztrájkba léptünk. Egy másik küldöttség, amely három munkásból és az adminisztráció egy képviselőjéből állt, a CFR Tartományi Igazgatóságához ment tárgyalni, ahonnan azonban eredmény nélkül tért vissza. A mozdonyjavító csarnokban összegyűlt munkásokat állandóan tájékoztattuk az eseményekről. Meșiu, Popa, Timofi és más elvtársak beszédeinek köszönhetően a sztrájkoló munkások hangulata mindvégig emelkedett volt. Kulturális-nevelő tevékenységet is folytattunk: a munkásokból spontán módon alakult dalárda forradalmi énekeket adott elő.

Jómagam és egynehány mellém beosztott elvtárs, köztük Bartha, Brinzaș, Balica és a KISZ-tag Ostache, a sztrájk szervezési kérdéseivel foglalkoztunk. Gon-

doskodtunk a sztrájkörsegek és a védelmet ellátó gárdák rendszeres váltásáról. Éjjelre megerősítettük ezeket a csoportokat. Voltak olyan esetek is, amikor a sztrájk rendjének biztosítása szükségessé tette beavatkozásunkat. Ez történt akkor, amikor a vezetőség erőszakoskodott a bejáratot őrző csoporttal, követelvén, hogy nyissa ki a kaput és a munkások hagyják el az üzemeket, vagy pedig amikor kísérletet tett a telefonközpontot őrző csoport megfélemlítésére, és a helyiségből való távozást akarta kierőszakolni.

Az első sztrájknap és éjjel viszonylag csendesen telt el. A sztrájkolók hozzá tartozói élelmiszert hoztak a kapuhoz. A külvilággal való kapcsolat az előre meghatározott módon történt, a sztrájkbizottság jóváhagyása nélkül senki sem távozott, és senki sem lépett be az üzem területére. Az éjszaka folyamán egyesek megkísérelték elhagyni az üzemet, köztük például Hosszú mester, aki a kerítésen próbált átugrani, de sikertelenül, mert az őrök rajtacsípték s a kerítés tetejéről a földre dobták. Hosszút — aki keményen büntette a munkásokat, igazságtalanul levágta akkordjukat — rossz emberként ismerte az egész üzem, s most alkalom adódott a vele való leszámolásra.

A második sztrájknap kora hajnalán a gárdákat és őrsegeket ellenőrző elvtársaktól tudtuk meg, hogy az üzemeket erős katonai egységek vették körül. A bekerítési művelet éjszaka, a sötétség leple alatt hajtották végre, s így nem adhattunk számot magunknak arról, hogy mi is történik az üzemen kívül. A helyzetet csak akkor mérhettük fel, mikor egészen kivilágosodott. Kívülről senki sem közelíthette meg az üzem kerítését, s azokat, akik ezt megpróbálták, a karhatalom emberei már a főbejárat előtti hídon megállították. Ennek következtében kapcsolatunk a külső szervekkel teljesen megszakadt, semmilyen hírt vagy útbaigazítást nem kaphattunk.

A helyzet egyre súlyosbodott, s a sztrájkbizottság — tapasztalat hiányában — nemigen tudott megfelelni az új követelményeknek. Ahelyett, hogy maga a sztrájkbizottság ült volna össze a kialakult helyzetnek megfelelő intézkedések kidolgozására, közgyűlést hirdettünk, amelyen én és Simion Prodan KISZ-tag bátorító, a sztrájkolók harci szellemét fokozó beszédet tartottunk, szolidaritásra, ellenállásra és az üzemi őrsegek megerősítésére szólítottuk fel a munkásokat. Elhatároztuk, intézkedünk, hogy a szíréna állandóan szóljon.

Olyan, mondhatni komikus események is bekövetkeztek — miközben a helyzet mind komolyabbra fordult —, hogy Mețiu, a legjobb szónokunk, az előző nap és éjjel tartott beszédei miatt berekedt, s nemcsak beszédet nem tudott mondani, de szűkebb körben is csak kézjelekkel tudtunk vele értekezni.

Miután a hivatalos közegek megtiltották az élelmiszerbeadást, a sztrájkbizottság intézkedett, hogy a műszaki-adminisztratív személyzet se jusson élelemhez, ne főzzenek számukra az inasok kántinjában. A Vörössegély és Munkássegély — a hatóságok megtorló intézkedései ellenére — élelmiszert és cigarettát juttatott be az üzembe a sztrájkolóknak. Erre a célra a KISZ-tagokat mozgósították, akiknek a Nádas-patakon át sikerült behatolniuk az üzembe. Ezenkívül a kajántói hídon a mozdonyok segítségével is szállítottak élelmiszert. Amikor az üzem mellett haladtak el, a kengedett gőzbe burkolt mozdonyokról dobták le az élelmiszerral megrakott zsákokat. Bár a bejutott élelem nem elégítette ki a szükségleteket, abban a helyzetben maga az akció is nagy erkölcsi támogatást jelentett a sztrájkoló munkásoknak.

Ahogy telt az idő, a helyzet egyre súlyosabbá vált. A hatóság magasrangú képviselői, Prodan tábornokkal, a hadtestparancsnokkal és a városi rendőrkapitánnyal

az élen, a főbejáráshoz érkeztek. Mialatt a sztrájkörségek és önvédelmi gárdák megerősítésével foglalkoztunk, a tüzoltók pedig felkészültek a támadás visszaverésére, értesítettek, hogy a hadsereg alakulatai áttörték a kerítést, és az üzem területére léptek. Egy nagyobb munkáscsoporttal a helyszínre mentem, és megakadályoztam a hadsereg belépését. Onnan a főkapuhoz siettem, ahol a hatósági vezetők — akikhez Bukarestből jövet Ostrogovici, az üzem igazgatója is csatlakozott — a gyorsan felállított, ideiglenes emelvényről beszédet intéztek a kapuhoz közeledő munkáscsoportokhoz. Rövid szóváltásra került sor köztem és Prodan tábornok között, aki az elváláskor azzal fenyegetett meg, hogy golyót kapok a hátamba.

A hatóságok vezetőemberei, az igazgató és a hadsereg jelenléte serkentőleg hatott az adminisztrációs vezetőség, Chiveleanu mérnök-aligazgató és besúgók aknamunkájára. Biztatásomra és főleg az RKP-tagok javaslatára a kapunál álló sztrájkoló csoportok az üzem belsejébe húzódtak. Itt azonban már a mérnökök által felbízott főkönyvelő tartott beszédet a sztrájk befejezése érdekében. Egy másik helyen pedig Crişan, a sziguranca embere tette ugyanezt. A sztrájkolókat tehát minden oldalról zaklatták, a hangulat egyre feszültebb lett. Ilyen körülmények között azonban sem a sztrájkbizottság, sem mi, annak vezetői, nem ébredtünk a kollektív tanácskozás fontosságának tudatára, nem ismertük fel annak szükségességét, hogy együttesen kell kidolgoznunk a tennivalók tervét, hogy ne eresszük ki kezünkben a sztrájk vezetését. A forradalmi tevékenység miatt elbocsátott — a sztrájk kirobbanásakor titokban az üzembe jött — elvtársak elmentek, hogy megmeneküljenek a letartóztatástól. Ez negatívan hatott a sztrájkbizottságra. A városból semmilyen hírünk nem volt. Nem tudtuk, hogy Kolozsvár üzemeinek munkásságát mozgásba hozta szirénánk hangja, s a kommunisták irányításával megmozdult, beszüntette a munkát.

A helyzet mindinkább a sztrájk rovására alakult. A kapunál levő sztrájkőrsg — amelyet kimerített a hatóságok külső, valamint a mérnökök és általában az adminisztráció üzemem belüli nyomása — nem tudott többé kitartani. Amikor újra a kapuhoz érkeztem, már nyitva találtam, s a sztrájkolók kezdték lassanként elhagyni az üzem területét. Így hát a sztrájk rendezetlenül ért véget.

Látva a dolgok alakulását, én is a kifelé özönlő sztrájkolók közé vegyültem, arra számítva, hogy észrevétlenül eltűnhetek. A kapu előtt azonban — ahol már felsorakozott a rendőrök és besúgók kordonja — Vinitchi mérnök felismert, és a sziguranca letartóztatott.

Innen az állomás közelében lévő őrszobába vittek. Rövid idő múlva más elvtársakat, köztük Simion Prodan és Mezei Viktort is idehozták. Belétek őket az ajtón, és a rendőrök gumibotokkal rontottak rájuk. Mindezek láttán — tekintettel a sztrájkban és a munkásmozgalomban betöltött szerepemre, párttagságomra — a rendőrökre kiáltottam, és követeltem, hogy hagyják abba a verést. Fellépésemtől meglepődve abbahagyták az ütlegelést, de máskülönben sem volt kifizetődő számukra a feltűnést keltő zaj éppen az állomás környékén, ahol a helyzet még nem tisztázódott teljesen. Este, miközben a rendőrkapitányságra szállítottak minket, néhány részeg rendőr nekem esett és ütlegelt.

Az 1933. februári 13—14-i kolozsvári események méretei olyan nagyra nőttek, hogy nemcsak a sztrájkbizottságot, de az RKP Tartományi Bizottságát is meghaladták: figyelmünk nem terjedt ki az események különböző irányú kibontakozása esetén alkalmazandó intézkedések előzetes megfogalmazására. A sztrájkbizottságnak nem volt kinevezett titkársága, amely megoldja az operatív kérdéseket, és összehívja a bizottsági gyűlést a sztrájk alakulásának elemzésére. Nem állapod-

tunk meg azokban a módszerekben sem, amelyeket a hatósági megtorlások esetén alkalmazunk. Az RKP helyi szervezetei nem tettek meg mindent azért, hogy állandó kapcsolatot tartsanak a sztrájkbizottsággal, hogy ismerjék a sztrájkolók hangulatát, hogy tájékoztassák a sztrájkbizottságot a városban kialakult helyzetről és hogy kellő pillanatban megfelelő taktikai utasításokat adjanak.

Ha a sztrájkolók pontosan ismerték volna a városban kialakult helyzetet, ha tudták volna, hogy a kolozsvári munkásság abbahagyta a munkát és kivonult az utcára, elszántabbak lettek volna, s az ellenséges elemek sem mertek volna nyíltan ellentámadásba lendülni. Mi azt hittük, hogy magunkra hagyatva, elszigetelten harcolunk, és nem volt tudomásunk arról, hogy az üzemek munkássága szolidaritást vállalt velünk és tüntetett Kolozsvár utcáin. Petru Matias, a forradalmi szakszervezetek tartományi titkára később mondta el nekem, hogy a tüntetők az ő utasítására vonultak el az állomástól a város központja felé, arra gondolva, hogy ezzel a taktikával elvonják a hatóságokat a sztrájk színhelyéről. Természetesen sokkal jobb lett volna, ha a tüntetők a vasúti műhelyek elé vonulnak, és az ott várakozó családtagokkal és hozzátartozókkal — akiket a rendőrök és csendőrök megakadályoztak abban, hogy élelmiszert juttassanak a sztrájkolóknak — együttes nyomást gyakorolhattak volna kívülről a hatóságokra. A város központjában a rendőrök tüzeltek a tüntetőkre, egyet meg is sebesítettek.

Meg kell jegyeznem, hogy a KISZ-tagok az RKP-tagok oldalán a vasúti műhelyekben szervezett összes akciókban részt vettek; majd a sztrájk idején annak a csoportnak álltak az élén, amely megakadályozta a kerítést áttörő katonai egység behatolását az üzem területére. A KISZ-tagok a sztrájkjal való szolidaritásra mozgósították az inasokat és sajátos követeléseik — jobb koszt, munkaruha — teljesítését sürgető akciókat szerveztek.

A sztrájk idején elkövetett összes hibák ellenére — amelyek elsősorban a sztrájkbizottság és az RKP helyi szerveinek tapasztalathiányával magyarázhatók — a kolozsvári vasúti munkások bátorságról, áldozatkészségről és határozottságról tettek tanúbizonyságot. A sztrájk nyomán a munkások harci szelleme tovább erősödött, a letartóztatottak helyére új forradalmi harcosok léptek, akik becsülettel védelmezték a sztrájkban kiharcolt munkástekintélyt.

PAVEL BOJAN

Ifjú harcosokra, kommunistákra emlékezünk

A CELLA CÍMŰ KOMMUNISTA BÖRTÖNŰJSÁG TÖRTÉNETE

A kommunista harcosok többsége a tőkés-földesúri rendszer börtöneinek és internálótáborainak embertelen életkörülményei között sem maradt tétlen, küzdött a pártért, az ügyért, önmaga és elvtársai életéért. A Román Kommunista Párt történetének egy-egy fejezetét idézik fel a kommunisták börtönben és internálótáborokban eltöltött éveinek emléktárgyai. Ezek, bár legtöbb esetben személyhez kötöttek, a mozgalom tárgyi bizonyítékai. A történelmi viszonyok — a párt illegális helyzete, fasizmus, háború — következtében kevés ilyen tárgy és írott dokumentum maradt fenn. Más részről az idősebb harcosok elhalálása után ezek a dolgok

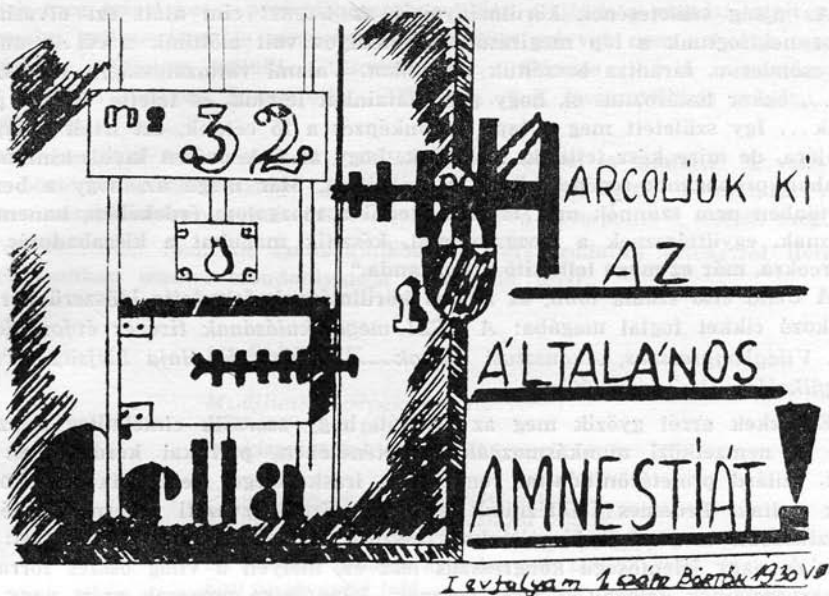
részint eltűntek, részint felkutatásuk és hitelességük megállapítása nagy nehézségekbe ütközik.

Különösen nagy történelmi értékük azoknak az emlékeknek van, amelyeknek létrejötte a párt tevékenységének valamely lényeges mozzanatával áll szoros kapcsolatban. Ilyen szempontból felbecsülhetetlen a jelentősége a börtönökben és internáló táborokban készült propaganda-anyagoknak. Ezek között is különleges helyet foglalnak el a börtönűjságok. Csak kevés maradt fenn belőlük, hiszen a börtönből kiszabadult, állandó zaklatásnak, házkutatásoknak, újabb letartóztatásoknak kitett kommunisták nemigen őrizhettek lakásukon illegális tevékenységükkel, a börtönben töltött idejükkel kapcsolatos dokumentumokat.

Ennek ellenére a szakemberek több börtönűjságot kutattak és dolgoztak fel. Így, ez ideig ismertté váltak olyan börtönűjságok, mint: a *Bilincs* (kolozsvári katonai börtön, 1926), *Bolševicul în cătușat* (doftánai börtön, 1932), *Doftana* (doftánai börtön, 1924), *Doftana Roșie* (doftánai börtön, 1932), *Jilava Roșie* (zsilavai börtön, 1935). A tudományos kiadó gondozásában 1963-ban megjelent bibliográfiai ismeretetés (Titu Georgescu — Mircea Ioanid: *Presă P.C.R. și a organizațiilor sale de masă, 1921—1944.*) 78. lapján említés történik a *Cella* című börtönűjságról is. A szerzők azonban nem ismerik eredeti példányait, és valószínűleg ezért tévesen azt írták, hogy ez a lap a kolozsvári katonai börtönben készült. E cikk írója abban a szerencsés helyzetben van, hogy ismeri a *Cella* eredeti első számát, és így pontos képet adhat születéséről, tartalmáról és fennmaradásának körülményeiről.

A *Cella* első száma 1930 augusztusában készült a marosvásárhelyi börtön 32. számú cellájában. Születésének körülményei szorosan kapcsolódnak a kommunista párt 1930. januári „L.L.L.” kampányához (Liebknecht, Luxemburg és Lenin halálának évfordulójára meghirdetett harci hét). Ez alkalommal a párt irányításával Marosvásárhely ifjómunkásai is akcióba léptek. Január 15-én délután kb. 400 ifjómunkás tüntető felvonulást rendezett a város utcáin, követelve a kommunista párt legalizálását és az 1929 áprilisában bezárt munkásotthon megnyitását. A munkásotthon elé vonuló ifjak önhatalmúlag feltörték az állami szervek pecsétjét, és minden hatósági engedély nélkül kinyitották a munkásotthont. Mindez természetesen nem maradt megtorlás nélkül; még akkor éjszaka (január 15-ről 16-ra virradóra) letartóztattak 30 ifjómunkást. A letartóztatott ifjak éhségstrájkba léptek. A helyi hatóságok gyors megoldáshoz folyamodtak: a fogvatartott 30 ifjómunkás közül 9-et tüntetés szervezése és a munkásotthon erőszakos kinyitása vádjával több hónapi börtönbüntetésre ítélték, megfellebbezték azonban az ítéletet, s ezért a többiekkel együtt ideiglenesen őket is szabadlábra helyezték. De a fellebbezést visszautasították, így aztán júliusban a hozott ítéleteket végrehajtották (csak Bernáth Andor esetében történt kivétel, ugyanis a párt utasítására ekkorra ő már illegalitásba vonult).

Az elítélt ifjómunkásokat a marosvásárhelyi törvényszéki börtönbe zárták. Egyik csoportjukat a börtön 32-es számú cellájában helyezték el. Ebben a zárkában született meg a *Cella* börtönűjság. Kezdeményezője és szerkesztője Veress Pál egykori ifjúkommunista, majd a munkásmozgalom ismert személyisége (jelenleg Kolozsvárt él) így nyilatkozik a *Cella* létrejöttéről: „24 éves ifjú voltam akkor, a mozgalomban azonban már eléggé járatos. 1923-ban kapcsolódtam be a szakszervezeti mozgalomba, 1926-ban az RKP tagja lettem, titkára voltam a Vasmunkás Szakszervezet marosvásárhelyi szervezetének. Mint ismeretes, a Vasmunkás Szakszervezet 1930-ban már illegálisan működött (az 1929-es temesvári kongresszus óta). Hogy miképpen született meg a *Cella* ötlete, ezt csak azok érthetik meg, akik börtön-

A VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK 23

tönben ültek az illegalitás éveiben. Nehéz ugyanis elképzelni a kommunisták börtönmagányának lélektani vonatkozásait. Mi, akik hozzá voltunk szokva az állandó tevékenységhez és állandó feszültségben éltünk, nem tudtuk elviselni a semmittevést, kellett valamit csinálnunk, le kellett kötnünk gondolatainkat. Belső kényszer szülte ez a börtönűjság! Kivitelezésében részt vett Löbl Márton marosvásárhelyi ifjúmunkás is, aki akkor velem együtt ugyanabban a cellában volt.“

Valóban, ha figyelmesen áttanulmányozzuk a *Cella* tintaceruzával teleírt hat oldalát (három 34×21 cm-es közönséges írópapíron), minden cikk, azoknak is minden sora a börtönbe zárt kommunista gondolatvilágát, a mozgalom sorsa iránti aggodalmát bizonyítja.

A *Cella* első oldalán a 32-es börtöncella stilizált rajza látható. A rajz jobb oldalán ez a szöveg áll: „Harcoljuk ki az általános amnesztiát!“ Alatta az újság keltezése: *I. évfolyam, 1. szám. Börtön, 1930. VIII.* A rajz és az említett szöveg alatt két kalapács és két sarló között a „*Világ proletárjai, egyesüljetek*“ nyomtatott betűvel megrajzolt jelszó olvasható.

A *Cella* céljáról mindjárt az első oldalon ezt írja a vezércikk szerzője: „Ez a kis börtönlap nem azzal a céllal indul, hogy kinti elvtársainknak a mozgalomban propaganda segédeszközüül vagy a mozgalom helyes irányának mutatójára szolgáljon. Ehhez gyengék vagyunk... Így fő célunk: az önképzés... Az aktív mozgalomtól elválasztanak a börtönfalak... A reakció és a börtönterror minket, bezártakat megfosztanak attól a lehetőségtől, hogy aktívan részt vegyünk a mozgalomban, hiszen még azt is megakadályozzák, hogy szellemi táplálékainkat, melyekre feltétlen szükségünk volna, kívülről szerezzük be. Az önképzés fegyverével harcolunk a burzsoázia börtönrezsimjének reakciós törekvései ellen, a proletár öntudatunk, energiánk győzni fog!“

Az újság születésének körülményeiről az *Üzenet* cím alatt ezt olvashatjuk: „Mikor nekifogtunk a lap megírásához, homályos volt előttünk a cél... untuk a nagy esőndet... fáradtra beszéltük magunkat. Valami változatosságra volt szükségünk... ekkor határoztuk el, hogy gondolatainkat leírjuk, és felette vitákat provokálunk... Így született meg a lap. Az önképzés a fő célunk, ezt írtuk a lap első hasábjára, de mire kész lettünk, rájöttünk, hogy az önképzésen kívül, kint a mozgalomban propaganda-segédesszközüül is szolgálhat. Már maga az, hogy a bezártak a börtönben nem szünek meg tevékenykedni a mozgalom érdekében, hanem gondolkoznak, együttéreznek a mozgalommal, készítik magukat a kiszabadulás utáni új harcokra, már ez maga lelkesítő propaganda.“

A *Cella* első száma több, az akkori körülmények felvetette időszerű kérdéssel foglalkozó cikket foglal magába: *A VSZI megalakulásának tízéves évfordulója és az V. Világkongresszus, Augusztusi harcok... , Lupény és Haja Liefsitz elvtársnő meggyilkolásának évfordulóján.*

E cikkek arról győzik meg az olvasót, hogy szerzőik elméletileg képzett, a hazai és nemzetközi munkásmozgalom történetében, politikai kérdésekben tájékozott, szilárd proletáröntudattal rendelkező, íráskészséget nem nélkülöző kommunisták voltak. Erdemes felidézniünk a Vörös Szakszervezeti Internacionálé 1930 augusztusában megtartott V. világkongresszusa jelentőségéről írt méltatást: „Hatalmas és nagy jelentőségű kongresszus lesz ez, melyen a világ összes forradalmi szakszervezeteinek delegáltjai részt vesznek. Jelentősége nemesak azért nagy, mert a forradalmi tömegek által választott delegáltak a harcok proletármilliók szimpátiáját viszik a Kommunista Internacionálé vezetése alatt álló Szakszervezeti Internacionálé kongresszusára, hanem főképp azért, mert ez a jelen helyzetben, a kapitalizmusnak háború utáni harmadik periódusában a szakszervezeti mozgalom helyes irányát és taktikáját van hivatva meghatározni.“ A cikk a továbbiakban rövid áttekintést nyújt a VSZI történetéről.

Az augusztusi harcok... című írásban a szerző az 1929. augusztus elsejei nemzetközi proletár harci nap eseményeit ismerteti. Jelentőségükről megállapítja: „Az elmúlt év augusztusa nevezetes dátumokat iktatott be a román proletariátus osztálymozgalmába... Dátumok, amely alkalmakkor a proletariátus, nemzetközi és országos méreteiben megmozdult és harcot kezdett az imperialista törekvések ellen, kampányt szervez, tüntet ellene. Megemlékezik mártírjairól, s meggyilkoltatásukért a megtorlást harccá szervezi.“

Az 1929. évi lupényi vérengzés és Haja Liefsitz meggyilkolása évfordulóján írt cikkek a proletariátus osztálygyűlöletét fejezik ki azokkal szemben, akik anyagi érdekük és hatalmuk védelmében sortűztől, gyilkosságoktól sem riadtak vissza. „Április 7... augusztus 1... augusztus 10: Lupény... fordulatok... megmozdulások, akciók napjai... A proletariátus indul... támad... A burzsoázia sortűzzel, szuronyrohammal rendet teremt... Rendet teremt... úgy mondják ők. A múlt év augusztus 10-én is így teremtett rendet a Zsilvölgye lázongó rabszolgái között a fegyver, sortűz. Emlékszünk rá... látjuk 110 sebesült bányarabszolga haláltusáját, köztük 21 hamuszürkére fakult hulla-arcot... Látjuk az ittas katonák megtorpant sorfalát, a parancsra elsütött füstölő fegyvereket, amelyekkel a Zsilvölgyében rendet teremtettek.“

Megindultan olvassuk ma is a szerző megrázó szavait, melyekkel Haja Liefsitz ifjúkommunistára emlékeztet: „Szorulatok ökölbe, proletárkezdek, és lendüljetez magásra bosszúloan az orgyilkos felé... Szemetekből könnyeket ne csaljon a fájdalom mártírhalált halt elvtársnőnk, Haja Liefsitz meggyilkolásának évfordulóján. Kemé-

nyítsék meg szíveteket s proletárharcoshoz illően álljátok a csapást, amit a burzoá rezsim gyilkos terrorja ránk mért... Kemény szívvel, nem zokogva menjünk támadásba... Félelem nélkül... Bosszúloan... Óérette... s a mozgalomért... Ahogy ő tette... Ahogy ő tanította... Bátran..." E megemlékezés minden mondata költészet.

Az ismertett írások mellett a Cellában egy verset is találunk. A vers szerzője a börtönűjság szerkesztője. „Tudom, nem irodalmi érték — mondja Veress elvtárs a versről mosolyogva. — Kérem, ne is ilyen szempontból ítéljék meg.“

Természetesen nem áll szándékunkban a vers irodalmi értékeiről ítélni, idézését azonban eszmei mondanivalója indokoltá teszi:

MI ÉLETÜNK...

Mi állunk a gépek mellett...
Mi hordjuk a téglát
Mi kiszolgáljuk a heréket...

De agyunk az öntudat tüzét szítja
Szemünkben a gyűlölet lángja világít
Nehéz robot testünkből kisajtolja az erőt
De lelkünkt minden akarása utat tör
Egy új jövő felé...

Esténként robot után
Apró csoportok
Gyülekeznek.
Kunyhók falai között,
Erdőszéleken.

És szánt a szó, az öntudat talajában
Erősebb lesz a meggyőződés
Gyorsabb az iram...
Előre!!

Karvaly pofájú bérencek figyelik lépésünket
Szadista kéjjel vert testünk fájdalmát
Kínzókamrák véres falai habzsolják...
Aztán börtöncellák szürke egyhangúsága...
Magába zár... hónapok... évek
Mi törhetetlenül kivárjuk

Egy kicsit sápadtabb lesz az arcunk...
A köhögés gyakrabban fog el,
De lelkünkt minden akarása
Tovább a mozgalom... tovább...

Kunyhók falai között...
Erdősélen...
Apró csoportjai mindig gyülekeznek.

Mi indulunk új rohamra
Megdőnteni ezt a társadalmi rendet...

A Cella utolsó sorai a „kintlévő elvtársakhoz“ szólnak, arra szólítják fel őket, hogy ne feledkezzenek meg azokról, akik „...az ország különböző börtöneiben a mozgalomtól elszakítva egészségtelen sötét cellákba zárva, a börtönkoszttól lassú éhhalálra ítélve élik rabságba vetett életüket... Akiknek legtöbbet jelentett a moz-

galom és akik legtöbbet jelentettek a mozgalomnak“. A felhívás utolsó mondata „a kis börtönlap“ féltését s egyszersmind terjesztésének szükségességét fejezi ki. „Ügyelj!! ne piszkítsd be, hogy más is olvashassa!!! Ha elolvastad a lapot, húzz egy vonást!!!“

A *Cellának* 1930 októberében elkészült a 2. száma is, amelyet a szerzők a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 13. évfordulójának szenteltek. Ez a szám azonban nem maradt fenn, rejtekhelyén, a 32. börtöncella padozata alatt megsemmisült. Az első szám eredeti példánya is teljesen a véletlennek köszönheti fennmaradását. Kiszabadulásuk alkalmával az ifjúmunkásoknak sikerült a *Cella* első számát kicsempészniük. Ez a szám aztán kézről kézre járt a marosvásárhelyi ifjúmunkások között, akik később elrejtették. A felszabadulás után hosszú ideig úgy látszott, hogy a *Cella* első száma is eltűnt vagy megsemmisült. Szerencsére nem így történt, 1951 tavaszán az egyik marosvásárhelyi ház eresze alól előkerült teljes épében. Rongy- és újságpapír-burkolata megvédte az enyészettől.

Ezután a *Cella* eredeti példányáról a marosvásárhelyi orvostanhallgatók vékony papírra gépelt másolatokat készítettek, több példányban. E másolatok körforgása révén vált aztán ismertté a *Cella* első száma.

A marosvásárhelyi törvényszéki börtön 32-es cellájában készült börtönújság története parányi része hazánk munkásmozgalma történetének.

BUNTA PÉTER

Szócs Agnes
metszete

A tanulók lélektani előkészítése a pályaválasztásra

Az általános iskola befejezésének küszöbén álló serdülő életében döntő pillanat a pályaválasztás. A jövődő foglalkozás megválasztása egyike azoknak a legfontosabb kérdéseknek, amelyek az ifjúság életre való előkészítésében érdekeltet a leginkább foglalkoztatják. Olyan iskolai és pályaválasztási irányításra van szükség, amely alakító (nevelő) szemléletmódra támaszkodik, s amelyben megfelelő helyet kap a tanulók *lélektani előkészítése*.

Mint a nevelői munka egyik fontos célkitűzése, a pszichológiai előkészítés csak úgy képzelhető el, ha megértjük a gyermek lelki életének dinamikáját, a gyermekkor helyét az ember tevékenységének általános ökonómiájában. A gyermeki természet tiszteletben tartása nem zárja ki a felnőtt részéről az alakító hatásokat. Ellenkezőleg, azt jelenti, hogy *működésbeliségben* fogjuk fel a gyermekkort. Ez az az álláspont, amely megvéd attól, hogy a gyermeket „tökéletlen felnőttnek” tekintsük. Inkább olyannak vegyük, aki a felnőtti személyiség kibontakozása felé halad.

Mindezek persze régen elfogadott igazságok. Nem kétséges azonban, hogy az alakulásban lévő gyermeki személyiség „megfejtése” egyike volt és marad a legnehezebb feladatoknak. Nagyon jól tudják ezt a szülők, még jobban a pszichológusok és a pedagógusok, egyszóval mindazok, akik a gyermek növekedésével és alakításával, illetve lelki fejlődése törvényszerűségeinek tanulmányozásával közelebből foglalkoznak.

Az első nehezebben legyőzhető akadály az, hogy a felnőtt hajlamos saját magát „tervezni meg” a gyermekben. Azáltal, hogy igyekszik a fejlődését bizonyos irányban befolyásolni, máris kezd a gyermeknek olyan lelki tulajdonságokat előírni, amelyekkel az voltaképpen nem rendelkezik. A felnőtt gyakran olyannak látja a gyermeket, amilyennek látni *szeretné*, és nem olyannak, amilyen az *valóságban*. A felnőtt, nevelői minőségében, vét a gyermeki természet ellen akkor, amikor ráerőszakolja saját „optikáját”. Ismeretes azonban, hogy minden ilyen tévedést maga a gyermek tár fel, a maga sokféle megnyilvánulása révén. Ő az, aki világosan kinyilvánítja, hogy mit *akar* és mire *képes*, függetlenül attól, hogy mit akarunk és mit követelünk mi. Persze, még nem látja, hogy egyelőre még nem az, amivé válni majd képes lesz. Az ilyen természetű nevelési hiba a megismerés és értelmezés terén elkövetett hibákból ered. Anticipáljuk a fejlődési szinteket, még mielőtt azok

létrejöttek volna. Minden alap nélkül a társadalmi alkalmazkodás és beilleszkedés idő előtti formáit és fokait várjuk el, holott azokat a fejlődés adott szintje még nem biztosítja. Példaként legkönnyebb néhány olyan negatív vonást felsorolni, amelyekkel a gyermek nem kívánatos megnyilvánulásait szoktuk jelölni: lusta, feyelmezetlen, hanyag, makacs, kényelmes, hazug. Függetlenül attól, hogy honnan erednek, az ilyenyszerű „magyarázatok“ tulajdonképpen igazolni próbálják a nevelési sikertelenségeket.

Az elmondottakhoz még hozzátennénk egy metodikai jellegű nehézséget. Mint minden megismerésben, így a gyermeki természet megismerésében is rendszerint *analitikusan* járunk el. A pályaválasztás lélektani előkészítéséről szólva például könnyebb mellérendelt formában beszélni ennek az előkészítésnek egyes összetevőiről. Egyik esetben az *érzelmi-motivációs* komponensről: vágyakról, kívánságokról, szükségletekről, szakmai jellegű törekvésekről. (Természetesen tudni kell, hogy ezek dinamikája a fejlődés különböző szakaszaiban sajátos.) Másik esetben az úgynevezett *adottságbeli* komponensről: hajlamról, képességről, adottságról, hivatásbeli rátermettségről. Harmadik esetben pedig az *akarati-jellembeli* komponensről (mint az interiorizálódott, azaz belsővé, egyéniségünké vált társadalmi követelmények kifejeződéséről).

Közismert igazságot ismételnénk, ha azt mondanók, hogy a lélektani előkészítés nem korlátozódik az említett komponensek pusztá összegére, hanem sokkal inkább e komponensek közötti működésbeli viszonyok eredménye. Ami más szóval azt jelenti, hogy az analitikus tárgyalásmódot ki kell egészítenünk a kérdés *szintetikus* módon történő tárgyalásával. Ez viszont összehasonlíthatatlanul nehezebb, hiszen rejtett összefüggések feltárását igényli, olyanokat, amelyek a közvetlen megfigyelés számára hozzáférhetetlenek. A kutatónak azonban lehetősége van megragadni a gyermeki személyiség e strukturális-integrális vonatkozásait is, úgy, ahogyan azok a három összetevő (érzelmi-motivációs, adottságbeli és akarati-jellembeli) belső szerveződésének különböző szintjein megnyilvánulnak.

A következőkben az analitikus-szintetikus tárgyalásmódot kívánjuk követni, amikor a pályaválasztás pszichológiai előkészítését tesszük vizsgálat tárgyává. A címben megfogalmazott probléma három kérdés megválaszolására kötelez:

— Mi *akar* lenni a gyermek? Mi a jellemző szakmai vágyaira, kívánságaira, szükségleteire, törekvéseire? Mit kell tennünk adottsága és törekvései tekintetében, hogy segítsük az önmegvalósításban?

— Mire *képes* a gyermek? Milyen ismereteket, milyen jártasságokat és készségeket fejlesszünk ki; milyen adottságokat, hajlamokat és képességeket bontakoztassunk ki a gyermekben? Hogyan hozzuk összhangba egyfelől vágyait és törekvéseit, másfelől pedig hajlamait és képességeit?

— Milyen pályát *kell* kívánatossá tenni a gyermek előtt? Hogyan teremthető egyensúly a szubjektív komponensek („ez akarok lenni“, „erre vagyok képes“) és az objektív társadalmi követelmények között?

Röviden megfogalmazva, a pszichológiai előkészítés végső soron a mi „akar“ lenni, mire „képes“ és milyen pályát „kell“ választania kérdésekben foglalható össze. Ez nevelési síkon az alábbi kérdést veti fel: mit kell tenni, hogy a gyermeket törekvései, vágyai a társadalmi követelmények felé közelítsék, kiaknázható adottságai pedig lehetővé tegyék annak a pályaelképzelésnek a megvalósulását, amelyet maga elé tűzött? Más szóval: hogyan hassunk a gyermekekre avégett, hogy éppen azt *kívánja*, amit el kell érnie, s *képes legyen* megvalósítani azt, amit *akar*?

Kezdjük az első kérdéssel:

Tudjuk, hogy a különböző életkorokban az érzelmi tényező mind területe, mind tartalma tekintetében szembeszökő változást és mozgékonyt mutat. A gyermek kívánságai, vágyai és törekvései még nem állandósultak, azokat könnyen módosítja. Ma még repülő akar lenni, holnap már művész, holnapután orvos. A különböző foglalkozások közötti „sétafikálás“ azonban ne riassa meg a nevelőt. Mert végül is ez a sok „keresés“ lesz az, ami elvezet az érzelmi-motivációs tényezőben részt vevő pszichikai elemek állandósulásához, konszolidálásához.

Meg kell jegyeznünk, hogy a gyermek vágyai, szükségletei és törekvései, bármennyire tisztavirágéletűek legyenek is, valójában erős energiaforrást nyújtanak a cselekvéshez: a gyermeket sok és változatos megismerő (eméleti) és gyakorlati tevékenység kifejtésére serkentik. Az iskolai kötelességek keretében különböző célokat tűz maga elé, s erőfeszítést tesz, hogy azokat többé-kevésbé példamutató módon meg is oldja — ami azt jelenti, hogy ezáltal értelmi és erkölcsi erőit gyakorolja. Éppen ezért, ha ismerjük a gyermek vágyait és törekvéseit, azok tartalmi értékét és fejlettségi szintjét, ennek alapján meghatározhatjuk személyiségének egyes alapvető vonásait. Ilyen értelemben a vágyak és törekvések meghatározó szerepét az ismert közmondás alkalmazásával így fejezhetnők ki: „Mondd meg, milyen vágyaid és törekvéseid vannak, és megmondom, ki vagy.“

De a kérdést érdemes más szempontból is megvizsgálni. Éspedig abból a szempontból, hogy mi a viszony a törekvések szintje és a gyermek képességeinek realizálható szintje között. Más szóval: melyik az a „plafon“, amelyre a nevelőnek fel kell emelnie tanulói szükségleteit és törekvéseit? Konkrétan, a gyermek fő tevékenységére utalva, a törekvéseknek milyen szintjére kell emelnünk a gyermeket ahhoz, hogy a tanulásban sikert érjen el, és hogy idejében elejét vegye a kudarcoknak? Tovább menve és szélesítve a kört, az anyagi javaknak, a szakmai ranglétrának, a társadalmi funkciónak mely szintjére kívánatos törekednie a tanulónak? Mindezek olyan kérdések, amelyekre az iskolának, a családnak, a gyermek- és ifjúsági szervezeteknek feltétlenül válaszolniuk kell, hiszen ezek szerves feladatai a felnövekedő nemzedék erkölcsi-állampolgári nevelésének.

A törekvések szintjének problémáját nem lehet amúgy általánosan, a fejlődési szakaszra és az adott gyermek egyéni sajátosságaira való utalás nélkül megoldani. Hiszen a vágyaknak és törekvéseknek pozitív vagy negatív hatása szoros összefüggésben van azzal, hogy mennyire képes a tanuló azokat megvalósítani.

Szemléltetésként hadd utaljunk a tanulásban mutatkozó törekvés-szintekre. Megfigyelési és kísérleti adatok három tipikus formát mutatnak abban a tekintetben, hogy mit *akar* és mit *képes* elérni a gyermek a tanulásban.

Az *első forma* az, amikor a gyermek iskolai eredményei képességei alatt maradnak. Megtörténhet, hogy ezt a nevelő nem is veszi észre, hiszen a gyermek kielégítő (közepes vagy éppen jó) eredményeket ér el. Ennek ellenére a teljesítményszint nem igényel különösebb erőfeszítést a tanulótól. Az ilyen iskolásról szokták a tanárok azt mondani, hogy „kényelmes“. Jó képességű, jó adottsággal rendelkezik, de nem értékesíti ezeket az erőket. Az ilyen tanulók többre képesek, mint amennyit akarnak; kevesebbre törekednek, mint amire igényt tarthatnánk.

Ilyen lélektani körülmények között miben áll a tanulás *formáló* hatása? Értelmi síkon az elért eredmények nem jelzik, hogy a gyermek teljes mértékben realizálta volna a képességeit. Nem éppen helybentopogásról van szó, de — tekintve a tanuló számottevő adottságait — az értelmi fejlődés üteme lassú. Ami pedig a jellemet illeti, a csekély erőfeszítés megszokása az önmaga iránti csökkent igényes-

ség szellemét, az iskolai követelményekkel szembeni „könyelmességet“ alakítja ki a tanulóban. Ugyanez a magatartás később megnyilvánulhat a szakmai kötelességek irányában is. Íme a pályaválasztásra, sőt a szakma későbbi gyakorlására való pszichológiai előkészítés egyik olyan vetülete, amely már a tanulási tevékenységben is fellelhető.

A *második forma* az, amikor a törekvések szintje a tanuló képességeit meghaladja. Aminek aztán egyenes következménye, hogy a tanulási eredmények jóval alacsonyabbak, mint amire a tanuló igényt tart. Igen gyakran a szülők ösztönzésének hatására — akik pedig gyermekük értékeit és korlátait nem ismerik eléggé — túlságosan magasra állítja saját maga előtt a tanuló a mércét: éltanuló akar lenni, minden osztályban jutalmat kapni. Vannak szülők, akik úgy gondolják, hogy minden a gyermektől függ: elégséges csupán vágynia arra, hogy kitüntetett tanuló legyen. A gyermek pedig, mit tehetne mást, ő is ezt kívánja. Csakhogy arról van szó, hogy ez esetben többet akar, mint amire képes — következésképpen a megvalósítás szintje az igényszintnek alatta marad. S ha most a vártnál alacsonyabb jegyekhez még a szülők keserű szemrehányása is társul, a gyermek a sikertelenségektől kezd elgyötörtté válni, kezd elbátortalanodni, elveszíti saját erejébe vetett bizalmát, küzdőképessége meggyengül.

Ilyen helyzetben az újra és újra átélt sikertelenség (még ha a jegyek átmenő jegyek is) erős féket jelenthet a gyermek érzelmi és akarati-jellembeli fejlődése számára. Mindebből az a tanulság, hogy reálisan és tárgyilagosan értékeljük a tanuló adottságait törekvései szintjével kapcsolatban.

A *harmadik forma* az, amikor a tanulási teljesítményszint a képességekkel egyazon szinten van, és menet közben állandóan javul. Ami azt jelenti, hogy viszonylagos megfelelés van a két szint, a törekvés és a megvalósítás között. Ilyenkor az történik, hogy a kezdetben kitűzött feladatokat a tanuló kisebb-nagyobb mértékben túl is haladja. Ez esetben hitelesek a tanulmányi eredmények. A következmények pedig egyaránt kedvezők mind az értelmi fejlődésre, mind a tanuló jellemére nézve. Minden új teljesítményszint további erőfeszítésre mozgósítja a tanulót, fokozza saját képességeibe vetett hitét, s arra ösztönzi, hogy megdöntse saját tanulási „rekordját“ — ami nem marad persze hatástalan a szakmai tevékenység területén később majd tanúsítandó magatartására nézve sem.

Egyszóval, a *mi akar lenni a gyermek* kérdésre a nevelőnek egyetlen választ kell adnia: az, amit meg tud valósítani. Mert a törekvések szintjének a lehetőségek szintje *főlé* vagy *alá* helyezése egyaránt negatívan hat a gyermek értelmi és erkölcsi fejlődésére.

Térjünk át a második kérdésre:

Mi lehet, milyen pályára képes a gyermek?

Eddig is többször utaltunk már a kifejezésekre: lehetőségek, képességek, adottságok. Ezeknek a fogalmaknak pszichológiai tartalma viszonylag tisztázott, úgyhogy fölöslegesnek tartjuk erre kitérni.

Kockázatos dolog volna ma is fenntartani azt az álláspontot, miszerint a különböző szakmákhoz szükséges tulajdonságok, a jövőendő lakatos, kőműves, orvos, ügyvéd, író, katona, tanár, technikus, gazdász tulajdonságai kezdettől fogva „el vannak ültetve“ a gyermekben. Ki láthatná előre, hogy melyik pálya felel meg majd leginkább a gyermeknek? Azt jelentené ez, hogy előre megjósoljuk a kialakulóban levő lelki működések szintjét, amely pedig adottságok és külső nevelési hatások egybefonódásának hosszas folyamatában születik meg.

Köztudomású, hogy a sajátos hajlamok és képességek korai megnyilvánulása meglehetősen ritka jelenség. A legtöbb gyermek csak azután tudja saját képességeit megállapítani, miután az ismeretszerzés hosszú és fáradtságos útját bejárja, miután a szakmabeli jártasságok és szokások megszilárdulnak, általános és különleges képességei kialakulnak, hiszen mindezek egy vagy más összefonódásban igénybe vétetnek a szakmai tevékenység különböző területein. A szabad pályaválasztásra való lélektani érettség a serdülőkorban vagy éppenséggel az ifjúkorban jelenik meg.

De mert az adottságok polivalens jellegűek, azaz többértékűek, csak később dől el, hogy milyen képességek körvonalazódnak majd belőlük. A képességek jelenlétét mi a tevékenységben elért eredmények alapján ítéljük meg. Márpedig éppen itt csálhat a látszat. A tanulás kérdésének keretében maradva, hozhat ma a gyermek ragyogó jegyeket egyik tantárgyból, míg másnap más tantárgyból hull ki-tűnni. Meg kell mondanunk, hogy az iskolai teljesítményekben mutatkozó foglalkozások, görbék, „váratlan“ változások a legtöbb gyermek esetében mindmegannyi szükséges mozzanat az érdeklődés, hajlamok és képességek kifejlődéséhez és megszilárdulásához. Olyan mértékben ismeri meg saját magát, olyan mértékben talál önmagára a gyermek, amilyen mértékben mindezeket végigjárta. Magától értetődik, hogy ehhez az eredményhez nem lehet spontán módon eljutni. Létrejötté az összes nevelési tényezők közreműködését igényli. Egészen a serdülőkorig (szükség esetén az ifjúkorig bezárólag) biztosítani kell azokat a kedvező feltételeket, amelyek az adottságok és hajlamok cselekvésre váltása révén a gyermek fejlődéséhez és „önmegvalósításához“ hozzájárulnak, hogy végül is, valahol az életkorok pályáján eljusson a képességekig és a talentumig.

Éppen ezért a gyermek fejlődésének minden adott szakaszán fel kell hogy tegye magának a nevelő a kérdést: vajon elérte-e a gyermek azt a neveltségi szintet, amelyet egyéni adottságai megengednek. Az új fejlettségi szint minden esetben a társadalmi alkalmazkodás és beilleszkedés magasabb fokában fejeződik ki. Az óvodás gyermeknek éppen úgy alkalmazkodnia kell a számára is hozzáférhető társadalmi-emberi környezet követelményeihez, mint ahogy később elvárják tőle az iskolai szerep gyakorlását. Mint tanuló, áthaladva a fejlődés minden szakaszán, a serdülő végül is eljut a személyiség olyan fontosabb összetevőinek a strukturálásához és állandósulásához, mint amilyen a törekvés, érdeklődés, hajlam és képesség. Csak ezen a fejlettségi fokon, csak ilyen lélektani előkészítés esetén válik a serdülő (ifjú) saját elhatározásainak, szakmai törekvéseinek „szerzőjévé“, megtervezőjévé.

Éppen ezért a kérdésre, hogy mi lehet a gyermekből, azt mondhatjuk: az, amit sikerült belőle *megvalósítanunk*.

Végül térjünk ki a harmadik kérdésre:

Mi kell hogy legyen a gyermekből?

Tudni kell, hogy a *szubjektív* (pszichológiai) tényezők mellett a pályaválasztást *objektív*, társadalmi-gazdasági jellegű tényezők is erősen befolyásolják. Csak e kétféle tényező összhangba hozása teszi lehetővé a megfelelő választást, majd pedig a választott foglalkozás sikeres gyakorlását.

A tanulóknak már az iskola padjaiban meg kell érteniük, hogy a szocialista gazdaság és kultúra szédületes fejlődése a magas fokon képzett káderek egyre nagyobb gárdáját kívánja meg. A tanulóknak meg kell érteniük a tanulás során kifejtett erőfeszítések értelmét és fontosságát. A modern termelés követelményei-

nek megfelelően előkészített fiatal szakembereknek uralniuk kell a tudomány és technika legújabb eljárásait, amelyeket a szakmai tevékenység változatos területein alkalmaznak.

De a tárgyalat információs jellegű feladatok mellett néhány fontosabb nevelési feladatot is meg kell valósítanunk. Ezek között élvonalban kell állnia a munka iránti szocialista magatartás kialakításának. Mit kell tennünk avégett, hogy a tanulókat pszichológiailag előkészítsük e magasrendű társadalmi normák befogadására?

A korábban megfogalmazott kérdés, nevezetesen az, hogy mi legyen a gyermekből, szervesen összefügg a másik kérdéssel: mit kell tennie az embernek az életben? A válasz csak egy lehet: mindenekelőtt *dolgoznia* kell!

Ez azonban nem olyan egyszerű és magától értetődő a gyermek számára. A gyermeknek mindenekelőtt meg kell tanulnia a családban, az iskolában, az ifjúsági szervezetekben, hogy mi a munka *társadalmi jelentősége*. A felnőttek különböző társadalmi szerepek teljesítésében nyújtott példája, valamint a saját erőfeszítései alapján győződik meg a tanuló az alábbi, követésre méltó igazságokról: a) a munka elsőrendű szellemi és társadalmi szükséglet, a személyiségek értékének mértékegysége; b) bármilyen munka (akár fizikai, akár szellemi) egyaránt hasznos a társadalom számára, ugyanakkor nemesíti az embert; c) mindenkinek dolgoznia kell, anélkül, hogy külső ösztönzésre várna — elítélendő és szégyenletes, ha valaki saját kötelességeinek teljesítését másra hagyja; d) nincsenek „magasabbrendű” és „alacsonyabbrendű” foglalkozások, hiszen értékük nem önmagukban rejlik, hanem a végzett munka és termékének *minőségéből* következik. (Igaza van a közmondásnak: „Az ember nemesíti meg a munkahelyet” és nem fordítva); e) a munka kiapadhatatlan forrása a legmagasabb erkölcsi elégtételnek — persze annak számára, aki erőfeszítést tesz, aki akadályokat győz le és egyre jobban megközelíti azokat a magasrendű célokat, amelyek megadják az ember létének igazi értelmét; f) a munka az anyagi javak biztosításának egyedüli forrása és eszköze.

Ezeket az igazságokat a tanulók annál inkább elsajátítják, *minél korábban hozzászoknak a munkához* (az iskolában, a családban, a gyermek- és ifjúsági szervezetekben). Természetesen a tanácsokat és szóbeli ösztönzéseket sem kell elhanyagolnunk, de a tényeknek, különösen gyermek esetében, sokkal nagyobb a meggyőző erejük.

A társadalmi felelősség követelménye

Bár az iskolás gyermeknek a tanulás a fő tevékenysége, egészséges nevelése mégsem képzelhető el úgy, hogy ne adjunk lehetőséget számára a közösségi feladatokban való részvételre. Ha kizárólag a tanulásra tennők a hangsúlyt, ez azt jelentené, hogy megfosztjuk a felnövekvő nemzedéket attól, amit egyes szociológusok az ifjúság „társadalmi érése”-nek neveznek. Szemére is vetik a modern iskolának és a családnak azt a hibáját, hogy késlelteti a gyermek és serdülő emancipálódását, annak a pillanatnak a bekövetkezését, amikor azok saját tetteikért vállalják a *társadalmi felelősséget*. A dolgok ilyen állapota valóságos „meghasonlást” okoz a társadalmi beilleszkedésben majd, amikor az ifjú belép az életbe.

Az iskolás fiatalok társadalmi éréseinek jelentőségét kellőképpen értékelve szükséges a gyermekre, ésszerűen, különböző társadalmi (iskolai, iskolán kívüli, családi) feladatokat bízni. Ily módon megkönnyítjük számára a későbbi társadalmi beilleszkedést, és jövőendő foglalkozásának gyakorlását is. Egyébként minden ilyen irányú tevékenység, amely az iskolában folyik, s amelyet a többi nevelési tényezők is támogatnak, ennek a feladatnak a szolgálatában áll.

Válaszolva tehát az utolsó kérdésre is: mi kell hogy legyen a gyermek?, azt mondhatjuk: csak a *társadalmi* követelmények és az *egyéni* adottságok összhangba hozása útján teremthetők meg a sikeres pályaválasztásnak és a szakma későbbi hatékony gyakorlásának lélektani feltételei.

*

Összefoglalva: a tanuló pszichológiai előkészítése jövődó szakmai feladatainak megválasztására azt jelenti, hogy a szubjektív feltételeket összehangoljuk az objektív követelményekkel. Másképpen a választott *szerep* nem fog megfelelni a munkában elfoglalt *helynek*. De az ismert tételt, megfelelő embert megfelelő helyre, a szocialista humanizmus szellemében kell értelmeznünk, ami azt jelenti, hogy e két tényezőt — embert és munkahelyet — kölcsönösen kell egymáshoz alkalmaznunk (adaptálnunk).

Az alakítás szempontjából nézve a dolgot, a gyermeknek az adaptálás követelményei szerinti előkészítése több feladat megvalósítását is igényli a nevelő részéről. Soroljunk fel az alábbiakban néhányat:

— A gyermek értékeinek és korlátainak igen alapos ismerete. Mi több, magának a gyermeknek is nagyjából ismernie kell saját korlátait és lehetőségeit, hogy törekvéseiben megtehesse a szükséges módosításokat, s hogy a szabad pályaválasztáshoz hajlamait és képességeit megfelelően gyakorolhassa.

— A társadalmi-erkölcsi értékek tengelyébe állított szakmai érdeklődés, vágyak és törekvések alakítása és fejlesztése. Ennek az érzelmi-motivációs készletnek a hiányában nem volna lehetséges a belülről fűtött folytonos önmaga-tökéletesítés. Mind lehetnek az adottságok, jártasságok és képességek. Hatékonná csak abban az esetben válnak, ha belső törekvések működésbe hozzák őket a tanulás (később a szakmai feladatok) bizonyos szintjének megvalósítása érdekében.

— Az önmegevalósítás összes eszközeinek: ismereteknek, készségeknek, érdeklődésnek, adottságoknak teljes latbavetése. Ez eszközök nélkül lehetnek bármilyen emelkedettek is a törekvések, csupán megvalósíthatatlan ábrándok maradnak.

— A gyermek törekvéseinek és képességeinek összhangba hozása (vagyis a kötelező összhang szükségessége a *mit akar* és *mire képes* viszonyában). Általános szabályként fogadjuk el: a gyermeket ahhoz kell szoktatni, hogy ne kívánjon *többet*, mint amit meg tud valósítani, de *kevésőbbet* sem, mint amit el tud és el kell érnie. A későbbi szakmai munkában jelentkező alkalmazkodási krízisek, kudarcok vagy éppen téves pályaválasztások gyakran abból erednek, hogy az ifjú nem képes önmagát, egyrészt a szerényebb képességeit, másrészt túlzott igényeit kritikus szemmel, objektíven értékelni.

— Olyan elhatározások és olyan pályaválasztás, amelyben az egyéni elemek összhangban vannak a társadalmiakkal. Nagyon helyes, ha a serdülő erős hivatásérzet ösztönzésére választ pályát — ha ezt a hivatást mint társadalmi kötelességet éli át. Ebben az esetben a hivatás betöltése egybeesik a társadalmi *szükségességet* tiszteletben tartó egyéni *szabadság* megvalósításával. Mert „hivatást érezni valamely tevékenység iránt azt jelenti, hogy azért élünk, hogy gyakorolhassuk, és nem azért gyakoroljuk, hogy éljünk. A hivatás gyakorlása nem más, mint a szabadság átélése“ (Fr. Giroud).

Anatolie Chircev

Iskola és család a pályaválasztáskor

Nincs szándékunkban pedagógiai ismereteket nyújtani az olvasónak. Ilyesmit bőven meríthet a pedagógusok szakavatott írásaiból. Szólni kívánunk azonban a társadalmi jelenségek ama szövevényéről, amely a pályaválasztás kérdését, folyamatát kíséri, befolyásolja avagy meghatározza; az iskola, a család, a környezet együttes hatásáról — egy ankét adatainak tükrében.

Aligha akad szülő, aki ne szőtt volna álmokat gyermeke jövőjéről. Van olyan is, aki már gyermeke kised korában megrajzolja magának felnövendő fia, leánya képét, társadalmi állását. Az ilyen korán megalkotott eszménykép valószínűleg a szülő ama vágyát tükrözi, hogy gyermekének karrierjében öltsenek testet saját, fiatalkori, be nem teljesült álmait. Egyes esetekben ez a kép pontosan kirajzolódott formát ölt. „Azt akarom, hogy fiam orvos legyen“ — mondotta ankétünk egyik alanya. Más esetekben pedig általánosabb formában jelentkeznek: „Azt szeretnők, hogy fiunk tanuljon, legyen valaki, ne kelljen annyit robotolnia, nélkülöznie, mint nekünk a múltban.“ Jó néhány ilyen véleménnyel talákoztunk az ankét folyamán. Olyan munkásemberek szájából hallottuk, akik számára elérhetetlen volt a múltban még a középiskola is. Gondolataik megfogalmazása tükrözi egyben a múlt örökségét, a kétkézi dolgozóknak a szellemi munkáról alkotott egykori elképzelését, amikor a szellemi és fizikai munka ellentmondása bizonyos fokig az osztályellentétekben is kifejeződött. Ilyenformán valahogy eltörpült a szellemi munka „munkajellege“, nem látszott, hogy az is „munka“ — sőt.

Ezt azért hangsúlyozzuk, mert több munkáscsaládnál tapasztaltuk, hogy kevésbé törekedtek munkára és erőfeszítésre szoktatni gyermeküket, mint az értelmiségi szülők. S éppen olyan munkásemberekről van szó, akik minden anyagi áldozatra készek, hogy gyermekük főiskolára jusson.

Gondok a felvételi vizsga előtt

Ismeretes, hogy a felvételi vizsga milyen nagy esemény a család életében; mennyi gond, aggodás, töprengés előzi meg; hány „tragédia“ születik sikertelenség esetén.

Vajon a „tragédia sújtotta“ szülők gondolták-e évekkal ezelőtt, hogy álmaik kártyavárként összeomlanak? Megtettek-e mindent, ami módjukban állt volna, hogy gyermekük sikerét biztosítsák? Egyáltalán: helyes terveket szőttek gyermekük karrierjét illetően, avagy hiú ábrándban ringatták magukat?

Mármost mi történik az ifjúval, milyen hatással lesz rá, jövőjére az életnek ez az első csapása? És hogyan leli meg helyét a társadalomban?

A kérdések halmaza indoktalan pesszimizmusnak látszik, hiszen a felvételire jelentkező ifjak nagy százaléka sikerrel vizsgázik, mások megkísérlik a következő évben a vizsgázást, keresnek egy „könnyebb“ fakultást (mindegy már, melyiket), szerencsét próbálnak, vándorolnak.

Sajátos társadalmi jelenséggel állunk hát szemben, amely vizsgálatra, elemzésre érdemes. A helyes pályaválasztás ugyanis kedvezően befolyásolja a társadalmi munka hatásfokát — és fordítva.

A jelenkorban, a tudomány és a technika forradalmi jellegű fejlődésének körülményei között, a pályaválasztás kérdése sokoldalú tudományos kutatás tárgya világszerte. Különböző intézmények létesültek a probléma tanulmányozására a pályavá-

választás irányítása céljából. Különösen indokolt e kérdés tanulmányozása a szocializmusban, ahol a társadalmi helyzet kedvező feltételeket nyújt az egyéni törekvéseknek az általános társadalmi érdekekkel való összhangba hozatalára. Országunkban is működnek ilyen intézmények. Az alábbiakban nem szoros értelemben vett pályaválasztási kérdést vetünk fel, hanem a megelőző fázis problémáit, a középiskolás gyermekek előkészítését a pályaválasztásra; általában a munkára való nevelés kérdését, beleértve a tanulást is.

A szorgalmas munkával eltöltött iskolai évek után nem okoz különösebb gondot a pályaválasztás, illetve a fakultás megválasztása. Viszont nehéz kérdéssé válik azon ifjak számára, akik a középiskolában nem szoktak hozzá a rendszeres tanuláshoz, s így nem alakíthatják ki érdeklődési körüket.

Az ilyen esetekből adódnak a szóban forgó „családi tragédiák”. Hogy milyen méretű lehet ez a társadalmi jelenség, azt tárja fel az ismertető felmérés, melyet egy elméleti líceum IX. osztályában, illetve a tanulók szülei körében, családi környezetében végeztünk.¹

Mit akarnak a szülők?

Kiderült, hogy a szülők többségének (95%) az a vágya, hogy a gyermek felsőiskolába jusson. Ez a vágy azonban nem egyforma erősségű minden szülőnél. A felsőoktatásra törekvő szülők 49 százaléka valóságos tragédiának tekintené, ha gyermeküknek nem sikerülne a felvételi vizsgája; 29 százalékuk nagyon sajnálná; 22 százalékuk pedig könnyebben beletörődik abba, hogy gyermekük ne szerezzen egyetemi diplomát.

A két első kategóriába sorolt szülők 78 százaléka tehát okvetlen egyetemi diplomát akar biztosítani gyermekének. Teljesülhet-e mindegyiküknek a vágya? A következő adatok azt sejtetik, hogy bizony nem.

Mit ígér a tanulók osztályzata?

A tanulók 25 százalékának nyolcason felüli az általános osztályzata. A felvételi vizsgák tapasztalatai szerint ezek a tanulók bejutnak az egyetemre; A tanulók további 25 százalékának 7—8 közötti az általánosa; az ilyen tanulók közül kevés jut be; a többi, 50 százaléknyi tanulónak pedig betesen aluli, ezek rendszerint nem vizsgáznak sikerrel a felvételin.

Íme, az első ellentmondás a szülők vágya és a vágyak teljesülésének lehetőségei között. Mert ha feltételezzük, hogy a 7—8-as osztályzatú tanulók közül is bejut 20 százaléknyi, akkor is a megfelelő számításokat elvégezve kiderül, hogy a szóban forgó szülők 60 százalékára az a veszély leselkedik, hogy a gyermekeiket illető álmaik, vágyaik nem teljesülnek.

Megállapítható, hogy a 7—8-as osztályzatú tanulók között is szép számmal vannak olyanok, akik képességüknél fogva el tudnának érni magasabb osztályzatot, csupán a kellő szorgalom hiánya akadályozza őket ebben. Tehát ellenőrzésre, serkentésre szorulnak.

Tudnak-e segíteni a szülők?

Vizsgáljuk meg a szülőket abból a szempontból: hányan vannak, akik segíteni, serkenteni képesek gyermeküket a tanulásban?

¹ A Donát-negyedi 15. számú Líceum IX/a osztálya, az 1966—1967-es tanévben.

E tekintetben a szülőket két kategóriába sorolhatjuk: 1. akiknek felsőiskolai végzettségük van, s ennél fogva képesek ellenőrizni vagy legalábbis meg tudják ítélni: elkészíti-e a gyermek lelkiismeretesen a leckéjét, házi feladatát avagy sem; 2. akiknek nincs felsőiskolai végzettségük, nem ismerhetik a felsőbb osztályok tananyagát, legfeljebb azt tudják felmérni, mennyi időt tölt el a gyermek a lecke-készítéssel

De a szülők kulturális színvonala nem az egyedüli tényező a gyermek tanulmányi előmenetelének serkentése szempontjából. Szép számmal vannak olyan elemi iskolai végzettségű szülők, akik egyéniségük, pedagógiai érzékük, adottságuk folytán igen erős hatással vannak a gyermekekre a munkára való szoktatásban, s így a tanulásban is. És fordítva, a felsőiskolai végzettséggel rendelkező szülők közül sokan nem tudják kézben tartani gyermeküket: vagy elkényeztetik, vagy túlságosan gyámkodnak felette, megfosztják önállóságától, felelősségérzetétől. Tehát ezt a tényezőt is tekintetbe kell venni, hogy felmérhessük, mennyire hatékonyan támogatják gyermeküket a tanulásban.

Beszéljenek a számadatok erről a kérdésről. Esetünkben a szülők 22 százalékának főiskolai végzettsége, 20 százalékának középiskolai végzettsége, 58 százalékának pedig elemi végzettsége van.

Ami az említett pedagógiai érzéket, adottságot illeti, vagyis szülői tekintélyük erejét, azt tapasztaljuk, hogy körülbelül 17 százalékuk jó pedagógiai érzékkel rendelkezik, 33 százalékuk közepessel, 50 százalékuk pedig igen gyengével. Ez azt is jelenti, hogy a szülői tekintély alacsony fokú. A valóságban az a helyzet, hogy a gyermek (aki a mi esetünkben már a 16—17. évében jár) a legerősebb egyéniség a családban, az ő szava döntő, a szülő csak elfogadja, elhiszi azt, amit ő mond. Nyilván, ilyen esetekben a szülő befolyása a gyermek tanulmányi előmenetelére meglehetősen csekély.

Számadataink azonban önmagukban nem sokat mondanak arról, hogy a szülői ház milyen mértékben képes támogatni, javítani a rászoruló gyerekek tanulmányi előmenetelét. A további, részletesebb elemzés során ez is kiderül. Azt kell ugyanis megvizsgálni, hogy a *közepes osztályzatú tanulók* szülei rendelkeznek-e szükséges adottságokkal. Csak 40 százalékuknak van főiskolai végzettsége, de e szülőknél a kedvező iskolai végzettség sok esetben gyenge pedagógiai érzékkel párosul. A főiskolai végzettséggel nem rendelkező szülők közül (60%) szintén kevés azoknak a száma, akiknek jó pedagógiai érzékük van. Mindezeket összevetve megállapítható, hogy a közepes tanulók 50 százaléka nem részesülhet kellő tanulmányi támogatásban a szülői ház, a család részéről.

Továbbra is érvényes tehát a következtetés: a szülők 60 százalékának nem fog teljesülni a vágya, hogy gyermeke egyetemi diplomát szerezzen.

Tapasztalható volt, hogy a szülők nem tudnak szembenézni ezzel a perspektívával. Erősen biznak abban, „hátha a gyereknek szerencséje lesz a felvételin”. Ezt a „szerencse-elméletet” maguk a tanulók táplálják szüleik tudatában.

A szakmaválasztási gondok előszelei

Jóllehet a szakmaválasztás ideje nem érkezett el a IX. osztályos tanulók esetében, nagy vonalakban mégis dönteniük kell a szülőknek afelől, hogy a következő évben reál vagy humán szakos osztályba íratják-e gyermeküket.² A tanulmányi

² Az 1966—1967-es tanévben a szakválasztás, az akkor érvényben levő tantervek megfelelően, a IX-ik osztályban történt, ma a VIII-ban.

szak megválasztása, nyilvánvalóan, a pályaválasztásra tereli a szülők figyelmét. Mit tapasztalunk ezen a téren?

A szülők 20 százaléka olyan szakmára akarja irányítani a gyermekét, amely nincs összhangban a gyermek akaratával, hajlamaival, tanulmányi előmenetelével. Például, reál szakra akarja iratni, hogy majd mérnöki pályára menjen, noha a gyermeknek 5—6-os osztályzata van a reáltantárgyakból, viszont a humán tantárgyakból jobb.

Más szülők úgy vélik, hogy a gyerek hajlamainak és tanulmányi előmenetelének megfelelően kell dönteni, nem ragaszkodnak egy bizonyos szakhoz, elfogadják a gyermek döntését. Ezek számaránya 33 százalék. A további 57 százalék szintén úgy nyilatkozott, hogy „menjen a gyermek arra a szakra, amelyikre akar“, de ez a beleegyezés abból adódik, hogy teljesen tanácstalanok.

Mivel a reál, illetve humán szak megválasztása egy meghatározott, rokon szakmacsoport felé irányítja a pályaválasztás kérdését, érdeklődtünk afelől is, milyen számba jöhető szakmákra gondoltak a szülők, s ismerik-e, milyen munkakörülményeket nyújtanak ezek a szakmák.

A szülők 17 százaléka ismeri, dokumentálódott már efelől; 25 százalékuk gondolt arra, hogy a jövőben dokumentálódjék; 58 százalékuk pedig nem is gondolt ilyesmire.

Ez a jelenség nem látszik nagy horderejűnek. Valóban szinte mindenki ismeri, milyenek az orvos, tanár, jogász, mérnök élet- és munkakörülményei. Egyik szülő azonban ipari kémiára akarta adni leányát. Nagyon meglepődött, amikor tájékoztattuk, hogy toxikus munkakörülmények is lehetnek ebben a szakmában (a leány gyenge fizikumú, beteges). Egy másik szülő, amikor megtudta, hogy Kolozsvárt nincs a választott szakmának megfelelő fakultás, elállott eredeti szándékától.

A kiváló tanulók nagymértékben érdeklődnek leendő mesterségük munkakörülményei iránt. A kérdéseinkre adott válaszaikból kitűnt azonban, hogy leendő szakmájuk, melyet határozott életcéluknak vallottak, túlságosan *eszményített* formában él képzeletükben. Választásuk pedig nem annyira a szakma konkrét ismeretéből fakad, hanem elsősorban kedvelt tantárgyuk (fizika, kémia, irodalom) iránti szeretetükből. Talán figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy a jeles tanulók jó része (akik határozottan vallották, hogy szakmaválasztásuk végleges) mint tudományos dolgozó akar dolgozni. Figyelemre méltó negatív jelenség, hogy a gyenge tanulókat és a közepesek egy részét még nem foglalkoztatja leendő szakmájuk, életpályájuk kérdése.

De milyen kritériumok alapján választották, illetve akarják választani a szülők a gyermeküknek szánt mesterséget? 32 százalékuk jól fizetett, magas társadalmi helyzetű szakmára törekszik; 60 százalékuk egyszerűen azt akarja, hogy értelmiségi pályára jussen a gyermek (mindegy, milyenre); 8 százaléknál a fő kritérium az, hogy a szakma kolozsvári állást biztosítson.

Végeredményben megállapítható, hogy az anketban szereplő családok 50—60 százalékának a nevelő funkciója nem kielégítő. Nem arra gondolunk, hogy az illető szülőknek nincs — úgymond — megfelelő tudományos felkészültségük. A gyermeknek a munkára való neveléséről van szó, a racionális életmódhoz való szoktatásról. Olyanná formálni a gyermek jellemét, hogy képes legyen erőkifejtésre, hogy meg tudjon állani saját lábán, s igényes legyen önmagával szemben.

Felmerül a kérdés, elkerülhető-e az említett „családi tragédiák“ veszélye? Nem lehet kiküszöbölni, de a „csalódások“ arányát csökkenteni lehetne, ha a szülők nagyobb gondot fordítanak arra, hogy elsajátítsák a gyermeknevelés művészetét. Nem a pedagógiai művek tanulmányozására gondolunk (noha ez sem ártana), hanem arra, hogy szorosabb kapcsolatot tartsanak az iskolával, pontosabban 5–10 perces megbeszéléseket egyik vagy másik tanárral havonta, kéthavonta, és hogy szívleljék meg, amit a tanár mond a gyermek képességeiről, fogadják el tanácsait.

Mire célunk ezzel a túlságosan is banálisnak tetsző javaslattal? Minden szülő elfogult saját gyermekével szemben. Ez természetes; mélyen emberi vonás. Csupán arra kell vigyázni, hogy az elfogultság ne legyen határtalan. Vannak szülők, akik sokkal megbízhatóbb információs forrásnak tartják azt, amit gyermekük mond, mint a tanár felvilágosításait. E magatartásnak súlyos következményei lehetnek mind a szülő, mind a tanuló számára.

Találkoztam olyan szülővel, aki a legapróbb részletességgel mesélt arról, miként folyt le egy vizsga: mi volt a tétel, mit kérdezett még a tanár, miket felelt a gyermek, a kedvezőtlen véletlenek hosszú láncolatának sorozatát ecsetelte hévvel, amelyek következtében a gyermek nem fejthette ki azt, amit különben igen jól ismer. Pedig — csodák csodája — olyan tananyagról beszélt, amelyről aligha volt halvány fogalma az illető anyának. Honnan merítette ezt a bőséges információs anyagot? A gyermek elbeszéléséből!

Nem akarom azonban azt mondani, hogy ne higgyünk gyermekünknek. Sőt, a szülők igenis szoktassák hozzá gyermekeiket, hogy szavahihetők legyenek. Eszembe jut azonban egy tanárismerősöm jasszos aforizmája: „A gyerekek az a mestersége, hogy »bepalizza« szüleiket; a szülőknek pedig az a hivatásuk, hogy hagyják magukat »bepalizni«.“

Senki sem vonhatja kétségbe, hogy a gyermek—szülő viszony erős érzelmi kapcsolatra épül. Emellett azonban jelen kell lennie a tudatos, racionális tényezőnek is. Ha ügyelünk arra, hogy ez a racionális tényező kellő arányt érjen el, akkor mondhatjuk: lényegében elsajátítottuk a gyermeknevelés művészetét.

Az ankét folyamán kiderült, hogy a szülők és az iskola kapcsolata igen laza, ritka és rendszertelen — főleg azon szülők esetében, akik leginkább rászorulnak a tanárok pedagógiai tanácsadásaira. És nem az iskola hibájából. Hanem amiatt, hogy az illető szülők nemigen felelnek a tanárok meghívásaira.

Az iskolával, a tanárokkal való szorosabb, rendszeresebb kapcsolat, bizonyára, sok olyan nevelési hiba elkerülését segítette volna elő, amelyek az ankét folyamán kiderültek. Anélkül, hogy újabb számadatok felsorolásával terhelnék az olvasó figyelmét, utalunk egyesekre ezek közül.

Elsősorban a tanuló helyes munka- és életprogramjának a kialakítására. Igen kevés családnál létezik erre irányuló törekvés. Ellenben gyakori az, hogy a szülők panaszkodnak a túlterhelésre. Nyilván ez is probléma. De ha létezik túlterhelés, akkor annál inkább szükség van a megfelelő körültekintéssel összeállított munka- és életprogramra.

A fenyítések, büntetések kérdése is szóba került. Egyes szülők alkalmaznak fenyítést, mások nem. Hogy kell-e a fenyítés, avagy sem, azt nehéz eldönteni elméleti vonatkozásban. Az bizonyos azonban, hogy a fenyítésnél ezerszerre hatásosabb, célravezetőbb a szoktatás. Előfordul olyan eset is, hogy a szoktatás folyamata tartalmaz (legalábbis az elején) fenyítési elemeket.

A szoktatás kérdésével kapcsolatosan ismét a munkaprogram, életprogram témájához kerülünk. E problémák megoldásában viszont aligha nélkülözhetik a szülők a tanárok útmutatásait, tanácsait.

Az ankét során megvizsgáltuk azt is, hogy a gyermek részt vesz-e a házimunkában, a családi munkamegosztásban. A szülők véleménye különböző ezen a téren. Egyesek úgy vélik, hogy a gyermeket mentesíteni kell a házimunkától, hogy legyen ideje tanulásra. Mások (kisebb arányszámban) ellenkező véleményen vannak. Persze ezen a téren sajátos objektív körülmények adódnak családonként — az elvektől eltekintve. Az ankét adatai azt mutatták, hogy a házimunkától való megóvás nem befolyásolja kedvezően a tanulmányi előmenetelt, tehát jó, ha a gyermek részt vesz a családi munkamegosztásban, ilyen vagy olyan formában.

Mikor kezdődjenek a pályaválasztás gondjai?

A szülők nagy része túl korainak tartotta a kérdésünket, hogy milyen pályára, szakmára akarja adni gyermekét. Annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy egyelőre szükségtelen a kérdéssel foglalkozni, hiszen amíg a végső döntés ideje elérkezik, megváltozhat a jelenlegi irányulás.

Ebből azonban még nem következik az, hogy hiábavaló dolog lenne a kérdéssel foglalkozni. Először is, mert ezzel a gyermek figyelmét jövőjének valóságai felé tereljük; másodsor pedig a szülőket is arra készíti, hogy nagyobb figyelemmel kísérjék gyermekük hajlamainak alakulását. Így a kettő együttesen, talán, a tanulmányi előmenetelt is kedvezően befolyásolná. Ha időközben megváltozik (akár többször is) a vélemény, nem tekinthető negatív jelenségnek, sőt inkább annak a jele lehet, hogy kellőképpen megérlelődik a szakmaválasztás problémája. Tehát könnyebb, helyesebb lesz a döntés a felvételi vizsga előtti pillanatokban.

A pályaválasztást nem szabad egyetlen aktusnak tekinteni; olyan döntésnek, amely egy-két nap, akár egy-két hónap alatti megerőltetett mérlegelés (lényegében töprengés) eredményeként születik. A pályaválasztás folyamat, mely évekig tarthat. A kóros jelenség az, amikor a sikertelen felvételi vizsga után kezdődik a vándorlás más, „könnyebb” fakultások felé.

Ugyanakkor a szülőknek szembe kell nézniük azzal az esetleges perspektívával is, hogy a gyerekeknek nincs hajlama (avagy kedve) szellemi munkára, értelmi pályára. Sokkal helyénvalóbb ilyen esetekben a gyakorlati pályák területén keresgélni a megfelelő szakmát, mint erőltetni a gyermeket, hogy főiskolára készüljön. Bármilyen nehéz is lenne elfogadni a szülőnek ezt a gondolatot, a valóság az, hogy egyetemi diplomával a zsebében is lehet valaki pályát vesztett ember.

*

Nyilvánvaló, hogy az ismertetett ankét nem tár fel egyetlen olyan jelenséget sem, amelyet ne ismerne a szakirodalom. Az ankét célja nem a jelenségek feltárása volt, hanem mennyiségi szempontból való vizsgálatuk. A mennyiségi elemzés kidomborítja a nevelési folyamat jelenségeinek társadalmi vonatkozásait, mondhatni, társadalmi jelenségekké való átalakulását.

Valószínű, hogy a nevelési jelenségek, problémák szociológiai vizsgálata, a kvantifikáció eszközével való kezelése hasznos tényanyagot nyújthat a pedagógiai kutatómunkának. A jelen téma viszonylatában például arra, hogy eszközöket kereszen iskola és család kapcsolatának, együttműködésének elmélyítésére. Természetesen, a nevelés-szociológiai munkák halmaza szükséges ehhez.

Szócs József—Aurelia Roman

Szakmai iskola és az ifjúság társadalmi mobilitása

Az ipari társadalomban, illetve az iparosítás folyamatában, jelesen a társadalom szocialista építésében növekszik az iskola, az oktatás szerepe a társadalmi mobilitásban. Az iparosítás általában, a jelenkori tudományos-műszaki forradalom körülményei között folyó iparosítás pedig különösen növeli az igényeket a magas szakképzettségű munkaerő iránt, és az ilyen felkészültségűek számára jelentős felé haladás lehetőségeit nyitja meg.

Számos nyugati szociológus szerint az oktatási rendszer manapság a vertikális (alulról felfelé ívelő) társadalmi mobilitás legfontosabb közvetítője. (Figyelemre méltók ebből a szempontból A. Sauvy, J. Fourastié és A. Girard francia szociológusok munkái. E tekintetben részletes képet nyújt a *Revue française de sociologie* 1968. évi két, az oktatásügynek szentelt száma.) Sokan közülük hozzátézik azonban, hogy a jelenkori kapitalizmusban az oktatási rendszer nyilvánvalóan érezteti osztályjellegét, a társadalmi felemelkedésnek ez az útja nem egyformán járható mindenki számára, mert a magasfokú képzettség elnyerésének esélyeit erősen befolyásolják az életbe induló ifjak családi, kulturális és anyagi körülményei. Az oktatási rendszer e funkcionális vonatkozását részletesen elemzi a Pierre Bourdieu francia szociológus vezette kutatócsoport az École Pratique des Hautes Études Európai Szociológiai Központjában. „Nyilván kulturális tehetetlenség következtében lehet csak továbbra is az iskolai rendszert a társadalmi mozgás tényezőjének tekinteni, a »felszabadító iskola« ideológiája szerint, holott minden azt mutatja, hogy ellenkezőleg, az iskola a társadalmi konzervativizmus egyik leghatékonyabb tényezője, mert látszólagosan igazolja az egyenlőtlenségeket, ugyanakkor pedig megerősíti a kulturális örökséget azzal, hogy a társadalmi egyenlőtlenséget természetes egyenlőtlenségnek tünteti fel“ (*Revue française de sociologie*, 1968. 3. 325).

A szocialista társadalomban a közoktatás — gyökeres demokratizálása folytán — másként teljesíti a társadalmi mobilitásban betöltött szerepét; alapvetően hozzájárul azoknak a körülményeknek a megteremtéséhez, amelyekben az egyén társadalmi helyzete saját képességeitől és ezeknek kiművelési fokától, saját tevékenységétől függ. A „start-helyzetek“, a kiindulási pontok még nem egyenlők a lakosság minden rétegéből származó ifjak számára, de a mobilitást már nem akadályozzák azok az alapvető társadalmi egyenlőtlenségek, amelyeket a magántulajdon hívott életre és tartott fenn; ilyen körülmények között jut az iskola, a közoktatás valóban elsőrendű fontosságú szerephez a vertikális, alulról felfelé történő mozgás tömegméretű érvényesítésében.

A kolozsvári Babeş—Bolyai Egyetem szociológiai laboratóriuma az utóbbi években számos vizsgálatot végzett különböző iskolákban, egyebek között a társadalmi mobilitás kérdését tanulmányozva. A továbbiakban néhány olyan adatot és következtetést vázolunk fel, amelyeket a kolozsvári Tehnofrig szakmai iskolájában és Kolozs megye hét esti líceumában folytatott felmérésekből merítettünk.

A szakmai iskola fontos szerepet tölt be a falusi ifjúságnak a város és az ipar felé áramlásában. Az ipari munkát választó falusi ifjú új környezetbe kerül,

egyszermind képesítést szerez, szakmát tanul. A mezőgazdaságból mint szakképzett munkás kerül át az iparba. Kettős mobilitás alanya lesz tehát: a mezőgazdaságból az iparba, faluról városba költözik, ugyanakkor szakmai minősítést kap, mégpedig olyat, amely a további szakosodás és magasabb fokú képesítés megszerzésének a lehetőségét nyitja meg számára.

A szakmai iskolában vizsgált minta-csoport 213 tanulójának több mint nyolcvan százaléka falusi származású. 46,90% olyan családból származik, amely a mezőgazdaságban dolgozik, 27,24% munkáscsalád gyermeke (többségükben falun lakó, de városban dolgozó munkások fiai) 7% más foglalkozású falusi szülők gyermeke (erdészek, hivatalnokok, nyugdíjasok). Semmilyen más típusú, az általános nyolc osztályos oktatást meghaladó iskolában nem találkozunk (vizsgálataink az 1968-as tanügyi törvény előtt folytak!) ilyen nagy arányszámban falusi ifjakkal; éppen ezért merült fel a kérdés: milyen szerepet játszik a szakmai iskola jelenlegi körülményeink között a parasztság migrációs stratégiájában. Ismerve az alapvető objektív tényezőket — az ország intenzív iparosítása, a mezőgazdaság szocialista átalakítása és modernizálása —, amelyek erős területi-társadalmi mobilitást váltottak ki és táplálnak, figyelmünket arra összpontosítottuk, hogy *mivel indokolják az ifjak és szüleik a szakmai iskola választását* (motiváció). Azt követtük — s követjük továbbra is, mert a parasztság migrációjának tanulmányozását más közösségekben is folytatjuk —, milyen célok és okok, a falusi lakosság mentalitásának milyen vonásai játszanak közre a parasztszármazású ifjak társadalmi, szakmai és földrajzi mobilitásában.

Minta-csoportunk 213 tanulóját kérdőíves vizsgálatnak vetettük alá, majd hatvanat közülük, valamint hatvanat a tanulók családjai közül interjú-módszerrel kikérdeztünk. Több faluban folytattunk adatszerző beszélgetéseket a helyi közigazgatási és iskolai hatóságok képviselőivel kutatási alanyainkról; messzemenően felhasználunk a szakmai iskola oktatói által rendelkezésünkre bocsátott adatokat. Felvételeink több szakaszban, 1966 decembere és 1967 szeptembere között zajlottak le.

Adataink értékelése egybehangzóan bizonyítja, hogy a vizsgált személyek — szülők és gyermekek — szemében valamennyi foglalkozási ág közül a mezőgazdaságnak van a legalacsonyabb szakmai presztízse. A szülők — a megkérdezett 56 falusi család közül 53 esetében — a mezőgazdaságot helyezték a legutolsó helyre a foglalkozások általuk felállított hierarchiájában. Másrészt 37 parasztszülő közül — akik között nincsen ingázó, munkás, erdész — csupán egyetlenegy mondotta azt, hogy szeretné, ha egyik gyermeke az általános iskola nyolc osztályának elvégzése után otthon maradna, s a mezőgazdaságban dolgozna, mint ő maga; ketten fejezték ki azt az óhajukat, hogy gyermekeik egy városi iskola elvégzése után szülőfalujukba visszatérjenek és ott dolgozzanak; a többiek határozottan elsősorban a szakmai iskola mellett foglalnak állást, amely gyermekeiknek a városban való elhelyezkedés lehetőségét biztosítja, másodsorban pedig — a szakmai iskola elvégzése után — az esti líceum mellett, amely a továbbképzés és a továbblépés lehetőségét nyújtja, s végül harmadsorban a líceum nappali tagozata mellett.

Ezek az óhajok nyilvánvalóan alanyainknak bizonyos elégedetlenségét fejezik ki saját társadalmi-szakmai állapotukkal szemben. Négy csoportba sorolható érvel indokolják ezt: 1. gazdasági jellegű indokolásokkal; 2. a munkakörülményekre vonatkozókkal („esőben, sárban, piszokban kell dolgozni“); 3. kulturális jellegűvel („falun kisebbek a művelődési lehetőségek“); végül a mobilitás kisebb lehetőségeire vonatkozóval („a paraszt — paraszt marad, míg a munkás többre is viheti“). „Egyetlen szülő sem kívánhatja, hogy gyermekei otthon maradjanak és a

mezőn dolgozzanak“ — jelentette ki az egyik tanuló apja. Másik tanulónk édesanyja pedig így nyilatkozott: „Csak aki nem teheti, nem küldi gyermekeit a városba, szakmát tanulni vagy líceumba.“ Ez a két nyilatkozat pontosan adja vissza a nékétalanyaink véleményének lényegét. Ezt mások is alátámasztják. V. Subkin kutatásai például azt mutatják, hogy a Szovjetunióban a mezőgazdasági munka mint foglalkozás a tanuló ifjúság szemében kevés megbecsülésnek örvend; az ifjak felállította foglalkozási hierarchia utolsó előtti lépcsőfokán szerepel. „Az ifjak elfordulása a mezőgazdasági foglalkozásoktól — írja — végső soron azokban a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségekben gyökerezik, amelyek még mindig fennállnak a város és a falu között. Az ipar gyors fejlődése, új városok építése, a rádió, televízió és mozihálózat fejlődése, a városi életforma behatolása a falvakba mind hozzájárult ahhoz, hogy az ifjak faluról a város felé irányuljanak“ (*Revue française de sociologie*, 1968. 1. 36).

A falu és a város között fennálló társadalmi-gazdasági és kulturális különbözőségekre hivatkoznak a szülők, amikor gyermekeiket a *szakmai iskola* felé irányítják. Az elméleti líceum költségesebb, nem biztosít rövid idő alatt kereseti lehetőséget, és ráadásul a felvételi vizsga kimenetele is kétségesebb a falusi általános iskolát végzett ifjak számára.

Természetesen a szülők, családok ilyen mentalitása a gyermekekre is átragadt, akikre ezenkívül intenzíven hat — az iskola, mozi, sajtó, rádió, televízió révén — a városi életmód vonzóereje. Következésképp a megkérdezett tanulóknak csupán 4,2%-a tartja a falusi általános iskola végzettje számára ajánlatosabbnak a mezőgazdaság felé való tájékozódást, 62,2%-a a tanulmányoknak szakmai iskolában való folytatására, a többi pedig a líceumra szavaz.

Feljegyzéseink e pontján egy hipotézist kívánunk felállítani (amelynek részletes igazolása azonban országos méretű minta-csoporton végzett felmérést igényel): bár a szocializmus éveiben hazánk falvai nagy fejlődésen mentek át, amelynek következményeképp a falu és a város biztosította életkörülmények különbsége csökkent, a paraszt, s különösen a parasztfiú, a még fennálló különbségeket subjektíve élesebben érzékeli és éli át, mint régebben, tudatának fejlődése, kulturális színvonalának emelkedése, a városi életforma jobb ismerete és annak említett nagyobb vonzóereje folytán. A horizontális és vertikális mobilitásnak a szocialista társadalom biztosította nagyobb lehetősége szintén hozzájárul ahhoz, hogy a különbség érzékelése erőteljesebb legyen a való helyzetnél. Azt mondhatnók, hogy ha a múltban a parasztember — ha városi-ipari központokban dolgozott is időlegesen — „arccal a falu felé“ élt, falusi gazdasága fejlesztésének vagy ilyen gazdaság alapításának gondolatát, reményét táplálta, ma falujában „arccal a város felé“ él, főleg gyermekei jövője szempontjából.

Természetesen a falusi lakosságnak a város felé irányuló mozgási tendenciája pozitív, haladó jelenség, hozzátartozik nemzetgazdaságunk általános fejlődéséhez. De meg kell különböztetnünk a természetes, normális fejlődéstől eltérő tendenciát; szükségesnek tartjuk olyan intézkedések foganatosítását, amelyek a falvak *túlzott* „előregedését“ vagy elnéptelenedését megelőzhetnék. Úgy gondoljuk, leginkább járható út a *falusi központok fokozott iramú városiasítása*, a falu és város közötti gazdasági és kulturális különbségek további enyhítése, a falusi életforma további modernizálása, amint azt pártunk közismert dokumentumai előírányozzák

Vajon végső állomása-e a szakmai iskola a falusi ifjak és szüleik kidolgozott mobilitási stratégiának? Vizsgálatunk adatai szerint a szakmai iskola tanulói 50%-ának esetében igen, a többiekében azonban nem. Megjegyzendő még, hogy a szakmai iskola első évfolyamától a harmadikig a líceumban tovább tanulni vágyók számaránya növekszik.

Az esti líceumok növendékeinek soraiban végzett kutatásaink mutatják, hogy a szakmai iskolások ilyen irányú törekvései nagyjából valóra válnak.

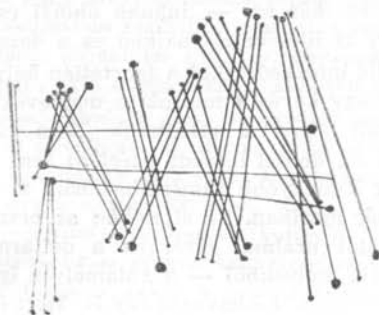
Abban a hét líceumban, amelyeknek esti tagozatán vizsgálatainkat folytattuk, a minta-csoportunkba foglalt tanulóknak kb. háromnegyed része szakmai iskolát végzett előzőleg. Ugyanakkor nagy többségük — a minta-csoport 86,52%-a — munkásként dolgozik az iparban (a vizsgálat körébe vont iskolák nagy ipari létesítmények közelében vannak, és azokkal szoros kapcsolatban állnak). Ugyanezekben az iskolákban a mezőgazdaságban parasztként dolgozó ifjak számaránya igen csekély — 0,36%, a parasztszármazású ifjaké jóval jelentősebb, 29,48%.

Kitűnik tehát, hogy közoktatásunk rendszerében a szakmai iskola képviseli a falusi ifjúság város és ipar felé áramlásának fő csatornáját, és hogy ugyanakkor nagyon sokan azok közül, akik ezt az iskolát elvégzik, folytatják tanulmányaikat társadalmi helyzetük további változtatása céljából. A szakmai iskola és a líceum esti tagozata tehát a falusi ifjúság vertikális mozgásának két egymáshoz kapcsolt láncszemként működik. Amikor még egy lépéssel továbbhaladva azt tudakoltuk, hogy milyen indokok készítetik a már ipari munkát végzőket a továbbtanulásra, kiderült, hogy az esetek 77,64%-ában a *felsőoktatásba való bejutás vágya* szerepel. Nem érdektelen felfigyelni arra, hogy ez a szándék az átlagot meghaladó számarányban jelentkezik az esti tagozatok *ifjabb* növendékeinél (89,02% a IX. osztályokban a XI. osztályok 67,76%-áival szemben).

Az „estisek” szüleinek és munkatársainak az interjúk során közölt véleménye megerősíti azt az észrevételünket, hogy általános a törekvés a felsőoktatás felé, s hogy e törekvés elsődrendű célja a munkás-státusz meghaladása. Ez ösztönzi komoly és hosszan tartó erőfeszítésre a nappal dolgozó, este továbbtanuló ifjakat. De e lehetőség valóra váltásának esélyei nem túlságosan nagyok: az általunk vizsgált minta-csoportban legalábbis csupán az ifjak 14,81%-ának sikerült valamilyen főiskolára bekerülnie közvetlenül az esti tagozat elvégzése után. A sikertelenség pedig bizonyára újabb feszültségeket, elégedetlenségeket okoz.

A szakmai iskola pozitív szerepét hangsúlyozva egy olyan mobilitás létrejöttében, amely megfelel társadalmunk alapvető fejlődési tendenciáinak, az ifjúság kívánságainak és törekvéseinek társadalmunk jelenlegi lehetőségeivel és szükségleteivel való összhangba hozatalát szorgalmazzuk.

Ion Aluș—Roth Endre

Vérszag és hepiend

Csak elnézem a kolozsvári filmszínházak pénztárainál állingálókat: mekkora nyugalommal, elszántsággal és erőbedobással törekszenek centiméterről centiméterre a varázsablak felé, hogy ott kézbe vehessék az üdvösséget nyújtó „biletát”, mely aztán két-három órányi időre közel engedi őket Winnetou-hoz, a Nagy Kígyóhoz vagy Angelicához és a királyhoz, akik isteni fényükkel és csillogásukkal a vászon magasából betöltik izgalommal és büvölettel — és persze sziruppal — legnagyobb filmszínházaink nézőtereit. S elnézem azokat is, akik ugyanilyen szorongva állnak a harmad-, negyed- vagy éppen ötödrangú mozik előtt, csak éppen azzal a különbséggel, hogy ha szerencséjük van, akkor Antonionival, Bergmannal, Wajdával, Csuhrájjal, Jancsóval találkozhatnak — az igaz, hogy nem éppen a legideálisabb körülmények között. Reszegő székeket, rosszul szellőztetett, agyonzsúfolt termet, minimális fényerővel rendelkező vetítőlámpákat kell elszenvednie annak, aki igazi filmművészetet akar látni — nem beszélve arról az esetről, amikor vetítés alatt a szomszéd teremben ókori hadgyakorlatot tartanak ismeretlen egyének: faltörő kossal döngetik az épület valamelyik oldalát. (Amit nyilván senki meg nem tilt nekik — ez már nem a mozivállalat dolga.)

Mondom, csak figyelem a jelenséget, s nosztalgiával gondolok egy „jobb korra”, amikor minden másképp történik majd, s nem úgy mutat a dolog, hogy a sok szuper-hiper-ultra-, koprodukciós, szirupos film-monstrum mellett kénytelen-kelletlen megtűrünk egypár művészfilmet is, olyan alkotásokat, melyek valóban a hetedik művészet kiemelkedő pontjait, csúcsait jelentik, s amelyek ennélfogva nagy, katartikus élményben képesek részesíteni a nyájas közönséget.

De most nem a közönséggel szeretnék „kikezdeni” — sokan és sokszor megtették már ezt —, inkább abbéli esodálkozásomat fejezném ki, hogy maguk az illetékesek, akiken ez a dolog megfordul, sem teszik meg a minimális intézkedéseket a lehetetlen helyzet fölszámolására. Tulmenően azon, hogy kevés a mozink, a meglévőkben is egészen mást kapunk, mint amit jószívvvel elvárnánk. Nem valamiféle „entellektüel”-párti kijelentés ez, de azt hiszem, azért az sem eléggé helyénvaló dolog, hogy Kolozsvár legnagyobb filmszínházában, a modern, kellemes és elegáns Köztársaság-moziban, de általában az ország legnagyobb filmszínházaiban abszolút uralmat élveznek a dolláros-pisztolyos-kardos-lovas kommersz-filmek, melyekből — a valamelyes igényeket is támasztó közönségnek — megtenné kéthavonta egy is. Mert így ritkaságszámba menő

ünnep, amikor — uram bocsá! — az *Anna Kareninát* vagy az *Egy férfi meg egy nőt* vetítik ebben a teremben.

Namostmár: azt mindnyájan tudjuk — innen vagy onnan —, hogy a film: művészet.

Többé-kevésbé azzal is tisztában vagyunk, hogy a világon rengeteg izgalmas, modern, nehéz fajsúlyú mondanivalót közvetítő filmet készítenek.

Tudhatjuk továbbá azt is, hogy ezek közül — sajnos — nem mindegyik jut, juthat el mihozzánk.

De akkor legalább azokkal az alkotásokkal és alkotókkal kellene méltányosabban bánni, akik mindenféle kalkulációk és mércék figyelembevétele ellenére is ideérnek.

A másik szempont ez:

— ha a film művészet, ennél fogva nyilván valamiféle szándéka, mondanivalója, nevelő funkciója is van neki (s itt nem a gyermeknevelésre gondolok, ámbár a csíhi-puhi filmek esetében ez sem utolsó szempont),

— ha pedig vannak (márpedig vannak) jól elkülöníthető művészi, illetve kimmersz-filmek, akkor e kettő közül körülbelül a művészfilmnek nagyobbak az erényei, akár a mondanivalót, akár az esztétikai értéket, akár a humanizmust kérjük számon tőlük,

— végül pedig, ha mindezt tudjuk (márpedig tudjuk — milyen szépen fölmondtuk itt), mégis miért uralkodnak zsarnoki módon a vásznon és a közönségen egyaránt a melodramák és a „bunyós mesék“, melyek — ismerjük el — gyakran annyira silányak, hogy nemcsak nem nevezhetjük őket, a legjobban akarattal sem, az emberi alkotó szellem gyermekeinek, de egyenesen sértőnek érezzük vetítéskor nézői agyunk-lelkünk teljes lebecsülését.

Vitathatatlan: valamelyes kielégülést a bunyós filmek is nyújthatnak — a jobbak —, hisz előbb próbára teszik idegeinket, halló- és látószerveinket, hogy aztán a csöpögő-mézes finálé alatt kilazulhasson minden érzékünk, kellemes és tunya bágyadtságba ringatva a testet és a lelket egyaránt.

De a kérdés nem ez. A kérdés az, hogy ez-e az igazi műélvezet, vagy a másik — az esztétikai — gyönyör az, mely fölfedezésekhez, felismerésekhez, az önismeret egy magasabb fokára képes juttatni bennünket. S bár nyilvánvaló, hogy művészfilmekre minden rámondható, csak az nem, hogy olcsó szórakozásban részesítik a nézőt, s tudjuk azt is, hogy a valóban nagy alkotások fájdalmas gyönyört okoznak, azt hiszem, mégis vagyunk „egy páran“, akik mégis ezeket választanók.

Hangsúlyozom: mindezt most az egyszer nem a közönségnek mondom. A közönség nevelhető, jó, illetve rossz útra vezethető. Ahogy „bevette“ — ronda szó, de így igaz — az Európában reprodukált Vadnyugat minden szívfájdítóan kretén sztoriját, úgy minden bizonnyal hozzá lehetne szoktatni — kitartó munkával, bölcsőbb és civilizáltabb műsorpolitikával — a színvonalas művek kedveléséhez és megértéséhez is. Mert ha egy csöppet túlozok, akkor a jelenlegi állapotot sehogysem tudom másként jellemezni, csak így: kár a filmművészetért (amelyet így las-

san sikerül lejártni) és kár értünk is, akik jobb híján bunyós filmeket néziünk.

Persze tudom, van egy gazdasági oldala is a dolognak. De lévén a film mégiscsak a kultúrának egy része s nem elsősorban pénzszerzési lehetőség — talán mégis meg lehetne oldani úgy a kérdést, hogy eleendő s főleg elfogadhatóan felszerelt olyan filmszínházunk legyen, melyekben módja volna az arra kíváncsi nézőknek érintkezésbe lépni az igazi nagy alkotásokkal.

Vagy két évvel ezelőtt elindult — hogy úgy mondjam — a „Film-téka-mozgalom“, de hamar véget is ért. Nincs olyan városunk, ahol művész-mozi működne, melyről mindenki világosan tudná, hogy minden látható benne, csak éppen kardos-pisztolyos-szirupos olcsóság nem. S hogy visszatérjek Kolozsvárra: az összes valamire való filmet újabban egy aprócska moziban vetítik, csak délután, s így elenyészően kevés néző férhet hozzá ezekhez az alkotásokhoz (Antonioni: *Éjszaka*; Bergman: *A hercegnő*) lévén a helyiség a város legkisebb, legelhanyagoltabb, legrosszabban felszerelt filmszínháza.

Mindezt azért mondtam el itt, mert *Cinema* című filmfolyóiratunk az utóbbi időben egyre-másra rendezi a — különben kitűnő — ankétokat az ilyen és ehhez hasonló témákról. Tisztes és javító szándékú cikkek jelennek meg a lap hasábjain. Már azt is egyre inkább hangoztatjuk, hogy a filmnek — a művészfilmnek — mindenáron be kell vonulnia az iskolákba, hiszen elképzelhetetlen ma olyan művelt ember, akinek csak szedett-vedett fogalmai vannak a művészetek e nagyhatású válfajáról. Ez így igaz, és csak örömmel lehet üdvözölni a kezdeményezést.

De még egy szóra, mielőtt ez a lépés még megtörténnék:

Nem lenne-e üdvösebb azzal kezdeni ezt az egész folyamatot, hogy rendezni próbáljuk a Filmelosztó és a Filmigazgatóság jóvoltából fennálló áldatlan állapotot?

Vagy inkább vállaljuk azt, hogy az iskola majd megtanítja a tanulókat tisztelni és szeretni a filmművészetet, miközben a mozikban továbbra is édeskés illatot és vérszagot áraszt a hepiend és az értelmetlen öldöklés?

D. Nagy Katalin

Király László

Az Irodalmi Könyvkiadó helyes és átgondolt kiadói politikáját tükrözi, hogy az utóbbi években egyre több tanulmánykötetet is megjelentet. Hogy milyen nagy hiányt pótolnak e kötetek, arra mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy napok alatt elfogytak, és sok esetben még a szakemberek sem jutottak hozzá. Ez jutott osztályrészéül annak a két könyvnek is, amelyre kis példányszámuk ellenére is szélesebb körben kellett volna felfigyelni. Mikó Imre 1967-ben megjelent *Honpolgárok és világpolgárok* című kötete másfél ezer, Vita Zsigmond *Tudománnyal és cselekedettel* című, 1968-ban napvilágot látott tanulmánygyűjteménye viszont mindössze 900 példányban került a könyvkereskedések polcaira. Hogy mi ennek a jelenségnek az oka, arról érdemes volna behatóan vitatkozni. Vajon a kiadó nem bízik a tanulmánykötetek üzleti sikerében, vagy pedig a példányszámot megszabó tényezők nincsenek tisztában a piac szükségleteivel? Egyéni véleményem, hogy egy helyzetfelmérő ankét az utóbbi feltevést igazolná. Kiadóink megalapozott távlati tervei szempontjából minél előbb szükséges volna e vita elindítása, mely ugyanakkor kitérne tudományos könyvkiadásunk továbbfejlesztésére — a sok vonatkozásban való lemaradás felszámolása végett.

A legelső élmény mindkét könyv olvasásakor az örömmérés volt, hiszen Mikó Imre és Vita Zsigmond többévtizedes gazdag tudományos munkáját méltányolta a könyvkiadásunk az önálló tanulmánykötetekkel. Mikó Imre tudományos munkássága első húsz esztendejében elsősorban jogi, társadalmi és művelődési kérdésekkel foglalkozott, Vita Zsigmond négy évtizedes szaktudományi és tudományszerszerűítő tevékenysége középpontjában viszont mindig az irodalmi és művelődési kérdések állottak. Írói fejlődése során Mikó érdeklődése a felszabadulás után csaknem kizárólag az európai és hazai irodalmi, bölcséleti és művelődési hagyományok feltárására irányult. Mindketten rég megszerzett nyelvtudásuk révén európai kitekintésű tudósok, s ha részletkérdéseket is bőven érintenek, mégis következetesen keresik azok összefüggéseit az egykorú európai eszmei áramlatokkal. Ez a hasonlóság rokonítja tanulmányköteteiket, ez magyarázza meg, miért keresünk hasonlóságot, párhuzamos törekvést kutatási eredményeikben.

Ami a közlés formáját, műfaját illeti, már csak bizonyos vonatkozásban fedezhetünk fel hasonlóságot. Mikó bevezetőjében (*A műfaj védelmében*) az esszét tartja legalkalmasabbnak mondanivalói közvetítésére, Vita Zsigmond viszont elsősorban a filológusi módszer követője. A szerzők küzdelme a közlési formával nem véletlen jelenség, hanem kiadóink és folyóirataink gyakran változó ily irányú követelményeinek függvénye. Ezzel magyarázható az is, hogy mind Mikó, mind Vita kötetében nem minden írás egyenlő értékű. Az alkalom (évfordulók, időszerűségek)

◆ *A közelmúltban a román és francia közgazdászok tudományos értekezletet tartottak Párizsban. A kollokvium résztvevői a nemzetközi kereskedelem és a nemzetek közötti együttműködés új formáit vitatták meg. A román küldöttség tagjai hét előadást tartottak.*

Az érdeklődés középpontjában a nemzetközi együttműködés módozatai állottak, különös tekintettel arra, hogy ezek mennyire képesek elősegíteni az egyes nemzetgazdaságok komplex fejlesztését, milyen mértékben erősítik a termelési tényezők felhasználásának észszerű jellegét, s miként járulhatnak hozzá a gazdasági és politikai egyenlőtlenség kiiktatásához a nemzetközi munkamegosztásból. Kiderült, hogy a klasszikus, hagyományos kereskedelmi kapcsolatokat a gazdasági együttműködés újabb módszereivel kell kiegészíteni. Hasonlóképpen hangsúlyozódott az államok közötti gazdasági kapcsolatok fokozásának szükségessége, függetlenül azok társadalmi-politikai rendszerétől, mert e relációk hozzájárulnak a béke megszilárdításához és a népek kölcsönös megértéséhez.

Élénk viták bontakoztak ki a nemzetek felett álló vállalatok létesítését illetően is. A francia fejszólalók az ilyen vállalatok nyújtotta gazdasági Jónyök jelentőségére mutattak rá. Mások viszont az e létesítmények nyomán születő ellentmondásokra és negatív hatásokra hívták fel a figyelmet.

A két küldöttség megegyezett abban, hogy a jövőben bővítik a kapcsolatokat a román és a francia közgazdászok között. Az értekezlet előadásait és a vitaanyagot mindkét országban könyv alakban is megjelentetik. Ez év szeptemberé-

krónika

ben Bukarestben újabb kollokviumra kerül sor, amelyen a tervezés metodológiáját és technikáját tárgyalják meg.

◆ Moszkvában megkezdte működését a Konkrét Társadalomkutatások Intézete. Igazgatója Rumjancev akadémikus. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája keretében létesített új intézmény a modern társadalomkutatás elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozik.

Egy munkacsoport Grusin vezetésével a közvélemény kategóriájába eső jelenségeket tanulmányozza, míg Oszipov, a Szovjet Szociológiai Társulat elnöke egy másik munkatársi közösséggel az új szocialista gazdasági reformok szociológiai vetületeit vizsgálja. Beszútszov professzor köre a prognosztikát, Igor Kon ismert leningrádi szociológus csoportja a szocialista személyiség kialakulását választotta tárgyköréül. Külön kutatja a munkához való viszonyulás problematikáját Jadov tudományos közössége.

Az új intézet könyvek kiadására készül, így a közeljövőben megjelenik Manszurov professzor munkája a gazdaság szociálpszichológiai mozzanatairól. Egy-egy készülő mű távközlési eszközöket s a tudomány szociológiáját elemzi. Az intézet, melynek működését a Korunk figyelemmel kívánja kísérni, elektronikus számítógéppel és lyukkártyás berendezésekkel, saját nyomdával rendelkezik.

szülte cikkek közül néhány el is maradhatott volna, vagy az egykor közzétett írás átdolgozása a legújabb szakkeresések figyelembevételével csak emelte volna e kötetek értékét. Így például Vitának *Egy erdélyi főúr önéletrajza* vagy Mikónak a *Terjesztettem minden demokratiai elvet* című írása bővebb tárgyalást, az új szakirodalom gazdagabb felhasználását igényelte volna. Mindez természetesen nem csökkenti egyik kötet értékét sem, hiszen tudjuk, hogy Mikó Imre Bölöni Farkas Sándorról közelebbről megjelenő regényes életrajzában bőven kárpótolja most felmerülő hiányérzetünket. Vita Zsigmondnak is van még bizonyára mondanivalója Bethlen Miklóssal kapcsolatban.

E rövid ismertetésben nem térünk ki a két kötet egész problematikájára, ezúttal a felvilágosodással kapcsolatos tanulmányaikkal óhajtunk foglalkozni. Úgy hisszük, ebben a vonatkozásban is figyelemre méltó mindkét könyv, s hozzá fog járulni eredményeivel és részben szempontjaival is a hazai felvilágosodás kutatásához. Mikó Imre kötetének egyik nagy fejezete, a *Reneszánsz és a felvilágosodás*, helyesen kapcsolja össze e két kort, mely törekvéseiben sok hasonlóságot mutat. Részletesen foglalkozik Machiavellivel, Morusszal, Montesquieu-vel, Rousseau-val és Ragyiscsevvel, nemcsak ismerteti életművüket, európai hatásukat és jelentőségüket, hanem utal hazai vonatkozásaikra is. Mind az öt esszé — bár e kérdések régi szakemberei számára újat nem mond — fiatal értelmiségünk és kutatóink számára gazdag anyagismeretet közvetít. Az esszék tartalmilag és szerkesztetileg kitűnően felépített formájába be nem illő anyagot Mikó kötete végén, a *Könyvek között* című fejezetbe sűrítette. Tulajdonképp magyarázó bibliográfia ez, kitűnő tájékoztató azok számára, akiket e nagy alkotók — a román és magyar fordítások hatására — mélyebben érdekelnek. Sajnos, a kiadó kevesebb teret engedélyezett e fejezetnek, holott a további kutatást éppen a részletekre is kiterjedő magyarázó és értékelő bibliográfia segíthette volna jobban elő.

Bár egyetértünk Mikó ama megjegyzésével, hogy Eckhardt Sándornak 1924-ben *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című műve „még mindig” kiindulópont a Montesquieu és Rousseau eszméinek magyarországi hatására vonatkozólag, mégsem ártott volna az utóbbi négy évtized újabb ily irányú gazdag kutatási eredményeire is utalni. Ugyanez a véleményünk a Ragyiscsev-témakörre, az orosz felvilágosodás magyar kapcsolataira vonatkozólag is. Mikó könyve értékét viszont növelik azok a fejezetek, amelyekben (*Hazai változatok*) a felvilágosodás és romantika néhány kiemelkedő egyéniségének életművét mutatja be. Ezekben a fejezetekben nemcsak saját és a hazai kutatások eredményeit összegezi, hanem egyúttal módszert és szempontokat is ad e korszak kutatói számára.

Vita Zsigmond tanulmánykötete a szerző legsajátosabb kutatási területeinek: a Bethlen Kollégium nagy hagyományaival foglalkozó írásainak legjelentősebb eredményeit tartalmazza. A szakemberek kö-

téka

Fábrý Zoltán

Stószí délelöttök

rében és értelmiségünk széles rétegei előtt is ismer-tek Vita Zsigmond népszerűsítő írásai, adattári köz-leményei és szaktanulmányai. Mikótól eltérően Vita elsősorban egészen ismeretlen vagy elfelejtett írók, tudósok életművét vizsgálja. Nagymértékben — és éppen ez kötetének egyik különleges értéke — a Bethlen Kollégium kéziratait, ritka könyv- és folyó-iratanyagát ismerteti. Nem törekszik — egy-két tan-ulmánytól eltekintve — összefoglaló nagy művek írására, hanem részleteredményekkel, új felfedezé-sekkel próbál hozzájárulni főleg a felvilágosodás és a romantika korának mélyebb hazai ismeretéhez. Kötete — bár majd mindig Nagyenyed áll közép-pon-tjában — mégsem süllyed el sem a mikrofiloló-gia, sem a provinciális szemlélet süppedékes talajá-ba. De ez természetesen adódik a szerző európai ki-tekintésű törekvéseiből és tematikájából is.

A Bethlen Kollégium évszázados gazdag hagyomá-nyai, az európai haladó tudományos áléttel való ál-landó kapcsolatai régóta közismertek. Ennek ellenére egyetlen nagyobb szabású monográfia sem íródott a Bethlen Kollégiumról, sőt az eddigi részlettanulmá-nyok sem tártak fel mindent. Vita Zsigmond érde-me, hogy négy évtizedes munkássága középpontjában kezdettől fogva a Bethlen Kollégiumból kisu-gárzó művelődési törekvések állottak. Most megje-lent kötete lényegében a Bethlen Kollégiumról szóló, megírásra váró monográfiájának fejezetei. Kiemel-kedő értékű tanulmánya *A nagyenyedi iskolai szín-játszás és a Próba című zsebkönyv*, mely a felvilágo-sodás korának hazai történetéhez, elsősorban a szín-padi kultúra állandósulásának ismeretéhez nyújt nél-külözhetetlen forrásanyagot. De ugyancsak a hazai felvilágosodásról kialakult szempontjainkat gazdagít-ja Benkő Ferencről írt tanulmánya (*A természet meg-ismerésének útján*) és *A keleti nyelvek erdélyi tanít-ványai és terjesztői a XVII—XVIII. században* című új adatokat tartalmazó közleménye.

Mind a Mikó-, mind a Vita-kötet maradandó érté-ke, hogy a szerzők gazdag és új anyaggal bővítik egy-részt a román—magyar művelődési kapcsolatok törté-netét, másrészt a hazai hagyományok európai hátte-rét rajzolják meg a rendelkezésükre álló szakiroda-lom alapján. Egy hiányérzetünk marad csupán a két könyv elolvasásakor. A könyvészeti anyag gazdagsá-ga ellenére nem történik utalás sok olyan műre, ami a két kötet tematikájával kapcsolatban íródott, és számos olyan kéziratra, amelyet hazai könyvtá-raink őriznek, de létezésükről csupán néhány szak-kutató tud. E hiányosság részben a szerzők elszige-teltségével magyarázható, nagyrészt azonban azzal, hogy nincs Kolozsavrt sem irodalomtörténeti kutató-intézet, sem irodalmi múzeum. Jelenleg alig néhány akadémiái kutató foglalkozik a hazai művelődés és irodalom múltjával. Úgy hisszük, sürgős feladat mindkét intézmény létrehozása, mert csak így remél-hetjük lemaradásunk felszámolását, hazai művelődé-si hagyományaink teljes gazdagságának feltárását és közkinccsé tételét.

Jancsó Elemér

A csehszlovákiai magyar iro-dalom eseménye ez a könyv. Addig is, amíg méltóképpen ki-bontjuk időszerű, teljes ember-ségét, kiáltunk el: megjelent! Már az előszó érzelmes ószin-tesége az egészre nyit: Stósz, a kis hegyi falu Kassa fölött, valóban fókusz, ahol minden korprobléma összefut, s a lel-kiismeret tiszta tükréből ra-gyog vissza. „Felelnem kell ál-landóan és kérdezetlenül — az egész világ előtt, az egész vi-lágért!” — vallja a szerző, s írásgyűjteménye újra igazolja korunk nagy humanistájának egyetemes elkötelezettségét. Mit is ragadjunk ki? Ady-évünk korszerű nyitánya a Mag hó alatt-fejezet cikksoro-zata, a Korunk régi csehszlo-vákiai szerkesztője nyilat-kozik többszörösen Gadl Gá-borról, szigorú, de atyai bírálatok sorjáznak a mai szlovákiai magyar irodalom alkotásairól, váratlanul — és meggyőzően — felfénylik egy-egy különös írói értékelés, kü-lön szakasz az esedékes Anti-sematizmus-tanulmány, melyet irodalomtörténetileg eszentül nem lehet megkerülni. A kö-tet alig több mint egy évtized után a tizenkettedik Fábrý-kö-tet. Az új csehszlovákiai ma-gyar könyvkiadó első — szé-pen kiállított — termékével Európába lépett. (Madách Könyvkiadó, 1968)

Ion Pas

Igazság és testvériség

A könyv alcíme: „Történe-tek Bálcescuról.” S valóban, a hat darabból álló novella-

fűzér mindegyikében felbukkan Bălcescu alakja; látjuk, amint részt vesz a forradalmi értelmiség szervezkedéseiben, amint kadétként iskolát nyit a parasztnak, majd a kibontakozó havasalföldi forradalmi mozgalom vezéralakjaként találkozunk vele a fegyveres és politikai harcok színterén, a forradalom elfojtása után a harcot itthon folytató híveinek szavaiból rajzolódik ki egyénisége, hogy aztán viszontlássuk Olaszországban, láztól gyötörtén, a halál árnyékában. Ennek ellenére Ion Pas könyve — melyet Arvay Tamás fordításában olvashatunk — nem annyira Bălcescu emberi és politikusi nagyságának akar emléket állítani, mint inkább magáról a korról, a forradalom előkészítésének, tartamának és közvetlen utóéletének éveiről kíván képet nyújtani — a szépirodalmi eszközeivel. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Gh. Gilescu

Istoria gîndirii politice-juridice Partea I.

Valóban nem könnyű 280 lapon összefoglalni a politikai és jogi gondolkodás Marx előtti történetét. Márpedig ilyen összefoglalásra a jogi oktatásban szükség van, hogy egyetemeink ne csak jogtechnikusokat, hanem történelmi távlatokban gondolkozó jogászokat neveljenek. Dogmatizmus és leegyszerűsítés — ez a két veszély fenyegeti a szerzőt, különösen amikor világviszonylatban tárgyalja a jogi gondolkodás történetét. Sikerültebb a kelet-európai és a római fejlődés bemutatása, ez utóbbi keretében az utalás a hazai jogbölcsölökre.

Kár, hogy keveset kapunk a politikai és jogi gondolkodás történetének világirodalmából;

Ha ez a könyv csupán az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata elfogadásának huszadik évfordulóját köszöntő munka volna,* akkor is elismerés illetné szerzőjét, hogy jóvoltából a hazai szakirodalom ilyen színvonalasan járult hozzá az ENSZ kezdeményezte nemzetközi akcióhoz (mint ismeretes, 1968-at az emberi jogok évének nyilvánították). Aki azonban előlvasza Demeter Jánosnak, a kolozsvári egyetem tanárának történeti vázlatát az emberi jogok nyilatkozatáról, számot adhat magának arról, hogy alkalom és megjelenés egybeesésén túl, széles körű és alapos kutatómunka, elmélyült jogbölcséleti elmélkedés eredményével ismerkedett meg. A szerző állam- és jogelméleti szakértelmének, a politikai eszmék történetében való jártasságának, filozófiai, szociológiai és etikai érdeklődésének szerencsés ötvöződése aligha szolgálhatott volna megfelelőbb témát. Az emberi jogok jelenkori elmélete számos ponton kapcsolódik — történetileg — a természetjogi felfogásokhoz, amelyek túlnyomórészt nagy filozófiai rendszerek keretében jelentkeztek. Az emberi jogoknak emellett számos — különösen a valóságos és az eszményi, a „van” és a „kell” viszonyához kapcsolódó — etikai és szociológiai vonatkozásuk van. Az emberi jogok alkalmazása pedig történetileg és társadalmilag meghatározott, alapvető szociológiai, politológiai és — magától értendően — jogi problémákat vet fel.

A szerző a marxista történelemszemlélet és dialektika következetes érvényesítésével bontja ki a természetjogi elméletek konkrét tartalmát az antik gondolkodástól kezdve, a középkori felfogásokon keresztül a forradalmi polgárság ideológusainak nézeteiig. Kellő gonddal elemzi az emberi jogok első — polgári — törvénybeiktatását, és külön fejezetet szentel annak a bírálólatnak, amelyben Marx és Engels részesítette ezeket a dokumentumokat, illetve — szélesebb értelemben — a polgárság és a kispolgárság politikai eszményeit és illúzióit. Az elemzésből nyilvánvalóvá válik, hogy a marxizmus klasszikusai nem vonták kétségbe az emberi jogok kidolgozásának, megfogalmazásának, alkalmazásának és tiszteletben tartásának szükségességét, ellenkezőleg, kimutatták a természetjogi felfogás spekulatív, végső fokon tudománytalan jellegét, az emberi jogok polgári értelmezésének szűk osztálytartalmát, és ezzel megvetették az alapját az emberi jogok történeti, kritikai, tudományos értelmezésének. Csak sajnálhatjuk, hogy a könyv szűkre szabott kerete nem engedte meg a szerzőnek, hogy „kifussa” azt az eszmeegzsdagságot, amelyet a szabadság, egyenlőség marxi elemzése tartalmaz.

Egyetértünk Demeter Jánosnak azzal az előszóban tett elvi megállapításával, hogy az emberi jogok kidolgozásában, értelmezésében az ideológusok előtt álló feladatok — a maguk módján — nem kisebbek és egyszerűbbek, mint amilyenekkel e jogok kivívásáért

* Ioan Demeter: *Declarația drepturilor omului. Șchiță istorică. Editura politică. București, 1968.*

és biztosításaért folytatott tényleges politikai harc-
nak kell megbirkóznia. Valóban, amint a szerző írja,
jelenleg ritkaság számba megy az olyan társadalmi-
politikai mozgalom, amely nyíltan megtagadná a hu-
manista eszményeket; a marxisták feladata ebben a
helyzetben, hogy megvilágítsák a különböző huma-
nizmusok konkrét tartalmát, hogy elhatárolják az
emberi jogok marxista elméletét a különböző polgári
felfogásoktól. Demeter János egyetértően idézi Ga-
raudyt, aki szerint misztifikál és hamisít minden
olyan humanizmus, amely nem ismeri el szükségsze-
rű követelményként: 1. a munka felszabadítását a
tőke igája alól, a tőkés kizsákmányolás felszámolá-
sát; 2. minden nép jogát az önrendelkezésre, a gyar-
mati rendszer megszüntetésére; 3. az atomháború el-
len folytatott harcot, a háborúk okainak, forrásainak,
a felszámolását. Ehhez csak annyit kívánunk hozzá-
tenni, hogy a marxista humanizmus a jelenkori pol-
gári humanizmus számos variánsával tud közös
érintkezési pontokat találni (például az említett 2. és
3. pontokon is), hogy az oly sokat emlegetett dialó-
gus lényegéhez tartozik — az elvi elhatárolódás mel-
lett — a minél több ilyen közös pont felkutatása és
kifejtése. Ebben a vonatkozásban is, és általában
a szabadság, egyenlőség elvének elméleti kidolgozá-
sában és gyakorlati alkalmazásában a marxi útmuta-
tások túl nem becsülhető értékűek.

Érdekesekek és tanulságosak a könyv ama fejezetei,
amelyek az emberi jogok doktrínájának és törvény-
beiktatásának századunkbeli alakulásával foglalkoz-
nak. Az adatok és elemzések fényében helytállóan
bizonyul a szerzőnek az a következtetése, hogy az em-
beri jogok társadalmiasulásának, nemzetközivé válá-
sának tendenciája mind erőteljesebben érvényesül.
(Adatokról lévén szó, ismételten hangsúlyozni kívá-
nom, hogy — egyéb erőnyei mellett — a könyv egyik
fő erőssége alapos dokumentációja. Így egybegyűjtve
a közölt anyagok — közöttük Virginia állam nyilatko-
zatának, az 1789-es francia nyilatkozatnak, az
1929-es New York-i nyilatkozatnak, az ENSZ egye-
temes nyilatkozatának teljes szövege — önmagukban
is nagy hatású olvasmányok.

Ha az emberi jogok elméletének és gyakorlatának
XX. századbéli fejlődését követjük nyomon, megfi-
gyelhetjük, hogy jelentős szerepet játszott ebben a
fasiszmus borzalmas történelmi tapasztalata. A húsz
évvvel ezelőtt elfogadott egyetemes nyilatkozat szöve-
gében sem nehéz felfedezni az antifasiszta erők, ál-
talanában az elnyomottak és jogfosztottak törekvései-
nek, reményeinek, követeléseinek a kifejezését.

Felmerül ezzel kapcsolatban egy fontos elméleti
és gyakorlati kérdés (a szerző nem tér ki erre, mivel
nem tartozik tulajdonképpeni fejtegetéseihez, de köz-
vetve utal rá). Ismeretes, hogy a legtöbb háborús
bűnös, aki ellen az emberiség ellen elkövetett bűn-
cselekmények vádját is emelték, azzal védekezett,
hogy csak a fasiszta rendszerben érvényben lévő jog-
rend szerint járt el. Kelsen, a nemzetközileg ismert
jogtudós is úgy vélekedett egy értekezleten, hogy szí-
gorúan jogi értelemben a náci rezsimben érvényben
volt jog is jog; ezt a tényt, mondja Kelsen, lehet saj-
nálatosnak minősíteni, ettől a jogtól elhatárolhatjuk

a könyv inkább a hazai ku-
tatások eredményeinek össze-
gezésére szorítkozik. Igaz, hogy
ez az első önálló hazai kísér-
let a maga nemében. (Editura
didactică și pedagogică, 1968.)

Desăvîrșirea unificării statului național român Unirea Transilvaniei cu vechea Românie

Az egységes román nemzeti
állam kiteljesedésének, Erdély
és a régi Románia egyesülése-
nek félévszázados évfordulója
alkalmából Miron Constanti-
nescu és Ștefan Pascu szer-
kesztésében kiadott két né-
pes kollektív munkájának
gyűjtemlőse. A 11 fejezet, a kül-
lön cím alatt szereplő epiló-
gus és utószó nyomon követi
a hazai gazdasági, társadalmi,
politikai, eszmei fejlődés főbb
mozzanatait, amelyek előké-
szítették és meghatározták az
egységes román államiság ki-
teljesedését. Leírja ennek a tör-
ténelmi aktusnak a megvaló-
sulását, elemzi a különböző
társadalmi erők és kategóriák
szerepét, magatartását. A gaz-
dag tudományos apparátusra
támaszkodó, sok új történelmi
forrást értékesítő kötetet kora-
beli dokumentumok fotokópi-
áiból készült illusztrációk és
névmutató egészítik ki. (Edi-
tura Academiei Republicii So-
cialiste Românie, 1968.)

Tolnai Ottó — Domonkos István

Valóban mi lesz velünk

A jugoszlávai magyar könyv-
kiadásnak méltó hírnöke ez a
meglepő verskötet: elsőként a
modernségében rendkívül esz-
tétikus, Kapitány László kol-
lázsaival hangsúlyozott könyv-
művészeti teljesítményre fi-
gyelünk fel, de Tolnai Ottó és
Domonkos István két-két hosz-
szabb vers-épitménye indokol-
ja a kitűnő, irigylésre méltó

technikai feltételeket. Végel László utószónak tördelt, tulajdonképpen önálló tanulmánya az „új romantikára“ irányítja figyelmünket, amely e versek alaphangját meghatározza, mi azonban különösen Tolnai Ottó filozofikus-érzékeltesen asszociatív líráját tartjuk újszerűnek — noha példaképeit nemigen tagadhatná le. Nemcsak kísérlet, hanem megvalósítás a Che Guevara emlékének szentelt poema, mely érdekesen és meggyőzően egyesíti az apollinaire-i képpers és a mai filozofikus költemény tulajdonságait. (Forum, 1968.)

Tamási Aron

Rendes feltámadás

A székely népelet és népi szemlélet utolérhetetlen megélevenítojének életművéből novellái kerülnek most az olvasó kezébe, Sütő András válogatásában és előszavával. Ezek a novellák alkották — a kimagasló és vargabetűkkel ide-oda kanyargó regények sora mellett — életművének fő vonulatát, s azt a műfajt, amelyben végeredményben mindig is a legotthonosabban mozgott. Ezekben a novellákban — hogy magát Tamásit idézzük — „helyet kért magának a táj, amely erdőivel és füves mezőivel játékot űz a gyakran változó fényben; helyet kerestek maguknak azok a madarak és más állatok, amelyek otthonosak azon a tájon. S természetesen a főhely az odaváló embereket illette, kiknek gondolkodási módját és beszédét a magam feljegyzéseiből nagyjában ismertem.“ A szülőföldjével végképpen eggyé vált író tanít ezekben az írásokban a szülőföld és a nép szeretetére. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

és el is kell határolnunk magunkat, de a tény tény, a jog jog marad. Kelsen érveléséből is kitűnik azonban, hogy ő, aki nem hajlandó elismerni másfajta jogot, mint a pozitív jogot, mégis *viszonyítja* ezt a jogot valami *máshoz* (amikor úgy véli, hogy lehet helyteleníteni, egyet nem érteni vele és így tovább.) De kérdés: mihez viszonyítja? A probléma tehát így fogalmazható meg: létezik-e egy eszményi jog, amelyhez minden pozitív jogot hozzámérhetünk? Van-e más jog a pozitív jogon kívül? Vajon az emberi jogok nyilatkozata nem éppen ilyen eszményi jog-e, nem a természeti jog megnyilvánulása-e, amelyhez minden pozitív jognak viszonyítania kell önmagát?

Úgy vélem (és ezt a meggyőződést olvasson ki Demeter János könyvéből is), hogy nincs más jog, mint a pozitív jog. Ami a viszonyítást illeti, erre valóban szükség van, de a pozitív jogot nem valamilyen más jughoz kell mérnünk, hanem a politika és az erkölcs alapelveihez. A fasiszta jogrend mélységesen embertelen, és ha úgy tetszik, „jogtalan“ volt, nem valamilyen más jughoz viszonyítva, hanem saját belső — politikailag reakciós, *erkölcsileg* antihumánus — tartalma következtében.

Vagyis az emberi jogok nyilatkozata nem valamilyen, a pozitív jogtól különválasztható, annak felette álló jog, hanem mindenkéltől olyan társadalmi-politikai és erkölcsi elvek és eszmények rendszere, amelyek megfelelnek a társadalmi haladás, a személyiség sokoldalú kibontakoztatása követelményeinek (és amelyek éppen ezért általános-emberi jelleget öltenek); ezeket az elveket magába építheti és magába is építi minden pozitív jog, amely hivatásának tekinteti az emberek és népek közötti közeledés, a demokrácia és a haladás ügyének előmozdítását. A szerző gazdag anyaggal szemlélteti az emberi jogoknak a pozitív jogba való ilyen beilleszkedését, különös tekintettel a hazai törvényhozásra. Különösen érdekesnek és értékesnek tartjuk azt az utalást, miszerint a népi forradalom során hozott új törvények több olyan elvet és normát fogalmaztak meg, amelyekhez hasonlókat az ENSZ egyetemes nyilatkozata később, 1948-ban nemzetközileg elismertetett (így például azokat, amelyeket a nálunk 1945-ben törvénybeiktatott Nemzetiségi Statutum első fejezete tartalmazott).

Demeter János fejtegetéseiben döntő fontosságúnak vélem azt a felismerést, hogy az emberi jogok problémáját a haladó emberiség értékvilágába, értékrendszerébe kell behelyezni. Az, amit ma emberi jogoknak nevezünk, nem csupán ésszerűnek vélt premiszszákból spekulatív úton levont következtetések, nem is valamilyen „örök, változatlan emberi természet“ feltételezett velejárói; az emberi jogok társadalmi-politikai értékek, amelyeket a haladó társadalmi erők — valóságos harcaik és törekvéseik kifejezéseiként — gyöngyöztek ki magukból. A szerző könyvének utolsó fejezetében (*Az emberi jogok az értékelmélet fényében*) a jogbölcseleti gondolkodás legnemesebb hagyományait követi és az egész problematikát magas filozófiai, etikai, axiológiai síkra emeli.

Ismét csak a szűkre szabott terjedelem rovására írjuk, hogy a szerzőnek nem állott módjában részle-

tescbben kifejtienie, csupán felvázolnia tételeit. A kérdésnek egy teljesebb kidolgozása esetén, úgy vélem, szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy ezek az értékek különböző formákban jelentkezhetnek: létezhetnek intézményesített formában, a haladó társadalmi erők harcainak eredményeiként, megnyilvánulhatnak a valóságos és az eszmei sajátos ötvözeteként, mint a társadalmi-politikai tevékenység *keretei*, továbbá azt sem hagyjuk figyelmen kívül, hogy itt vagy amott, egyik vagy másik közülük legfeljebb csupán mint eszmény léteznek.

Demeter János könyvének legfontosabb következtetése a jelenkori történelmi tapasztalatra es különösen a szocialista társadalom építésének tapasztalatára épül: az emberi jogok maradéktalan érvényesítésének alapvető feltétele, hogy megszűnjék az embernek ember által történő kizsákmányolása és elnyomása. A „társadalmiasult társadalom” léte előfeltétele annak, hogy az ember ne saját szabadságának, jogainak korlátozóját lássa a másik emberben, hogy ne az emberek egymástól való elszigetelődése, hanem egyesülésük váljék az emberi jogok alapjává.

Noha az ember, az egyén jogai — szociológiai szempontból — származékosak, alapvető társadalmi tényezőktől és folyamatoktól meghatározottak, jelentőségük egyáltalán nem másodlagos a szocialista társadalomban. Az emberi jogok, az egyén jogainak figyelmen kívül hagyása, háttérbe szorítása a szocializmus alapelveinek és lényegének a megsértésével egyértelmű. Pusztán csak formai szempontból lehet kifogást emelni a „humánus szocializmus” kifejezés ellen, ha netalán úgy véljük, hogy ez pleonazmus, lévén a szocializmus *per definitionem* humánus, bármilyen *tartalmi* és *lényegbevonó* kifogás azonban a humanizmus követelményeivel és eszményeivel szemben a szocializmus ügyének árt, a szocializmus lényegét kérdőjelezi meg. Demeter János könyvének végkövetkeztetése abba az irányba mutat, amelyet pártunk főitkára így fogalmazott meg tavaly áprilisban: „Még jobban fejlesztenünk kell szocialista demokráciánkat. Sok lépést tettünk előre ebben az irányban és még sokat kell megtennünk. El kell jutnunk oda, hogy az ember teljesen szabadnak, önmaga gazdájának érezze magát... A szocializmusnak olyan feltételeket kell megteremtienie, hogy az ember — a termelőeszközök gazdája, az összes anyagi és szellemi értékek létrehozója — valóban a figyelem középpontjában álljon, a legfőbb szerepet föltse be a társadalomban, háborítatlanul élvezze az igazi szocialista demokrácia szabadságjogait; ez az alapfeltétele az emberi személyiség teljes kibontakoztatásának. Ez jelenti lényegében a szocializmust, amiért harcoltunk, amelyet létrehoztunk és kiteljesítettünk Romániában.“

Befejezésül még csak ennyit: szeretnők, ha Demeter János ezt az önmagában is értékes „vázlatot” kibontaná a benne rejlő lehetőségek mértékében. Mert ebben a vékony kis könyvben egy — szösz szerint és képletesen is — nagy könyv előhírnökét látjuk.

Kallós Miklós

téka

Kaffka Margit

Hangyaboly

A „hangyaboly“ egy kisvárosi zárda és a fennhatósága alatt álló leánynevelőintézet *belső világa, de ugyanígy a csak néhány epizódnyra felvillantott külvilág is: a századeleji Szatmárnémeti s a kört tovább tágitva, valójában az egész századeleji magyar társadalmi-politikai élet. Az író, akit alkotó ereje teljében, ötven évvel ezelőtt hirtelen ragadott el a halál, egy látszólag zárt világban látja és láttatja meg egy egész társadalom belső ellentmondásait, s ezeken kalauzol végig az emberi lélek finom rezdülései iránt mutatott művészi érzékenységével. „Eros ember, művész” — írta róla egyik versesköteje alapján Ady Endre — „egy aszszony-író, akinek nem kell udvarias, hazug bókokat mondani”, aki éppen úgy, mint a regénybeli hősnője, Király Erzs, kívül és felül tud emelkedni a körülötte kavargó „hangyaboly” kicsinyes nyüzsgésén. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)*

Karácsony Benő

Tavaszi balladák

A szerzőt elsősorban regényíróként tartjuk számon, nem hagyhatók azonban figyelmen kívül novellái sem. Ezeket gyűjti össze (Baróti Pál utószavától kísérve) a Karácsony Benő-sorozatban megjelent Tavaszi balladák című kötet. Novellái, akárcsak az ismert regények, a polgári életforma kisszerűségének, anakronizmusainak, a kispolgári életeszemény neveltséges távlatlanságának, a képmutatásnak a felismerését jelzik. Kajánság, már-már szarkazmusba áthajló gúny és öngúny, csevegő

előadasmód, friss, szellemes asszociációk jelzik a későbbi regények íróját. Hősei ha lázadnak is, lázadásuk zsákvadba torkollik, ahonnan csak visszaút van — ugyanabba a bánatba, fáradtságba. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Tolnai Lajos

Sötét világ

Az ismert, először 1891-ben megjelent önéletrajzi regény tónusa sötét. Azzá teszi Tolnai szemlélete és a korabeli Magyarország társadalmi állapota. Gyermekkoráról s a marosvásárhelyi évekről megrajzolt képeinek nemcsak az az érdeme, hogy remekül ábrázolt típusokat állít elénk, hanem még inkább a kiegyezés-kori magyar társadalom éles leleplezése. Az igazságtalanságot nem tűrő egyénisége s amúgy is ingerlékeny természete örökös konfliktusba kergette feletteseivel. Önvédelmére a gúnyt használta fegyverül. Regényében a közéleti emberek s az irodalmi élet vezető egyéniségei kerülnek embertömegbe. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Dictionarul limbii poetice a lui Eminescu

A máig legnagyobb román költő, Mihai Eminescu műve nem véletlenül áll változatlanul a kutatók érdeklődésének középpontjában. Most róla készült el az első román költői nyelv-szótár, a néhány éve elhunyt kiváló esztéta, Tudor Vianu vezetésével dolgozó nagyszámú kollektív munkájának eredményeként. A vasikos kötet alapjául Eminescu életében megjelent költeményein és szépprózai művein kívül legfontosabb posztumusz versei szolgálták. A lexikográfiai módszerek szerint összeállított szótár (külön csoport-

A mi tájainkon hagyományos közlési forma az emlékirat és a napló. Nagy a száma a kiadottaknak és sok még a kéziratban heverő. Papírra vetette sorait a változtatni és hatni akaró; az önmagát megmutatni tudó, valló; az értő, ki látni és láttatni tud; a krónikás, akit belső ösztönzés hajt a rögzítésre; az életét, hitét, cselekedeteit igazolni vágyó; és sokan, akik csupán jelzést kívántak küldeni ködbevesző életükről az utódoknak. E sokféle belső készítés külön-külön vagy összefonódottan írásra sarkallt sokakat, de az önkifejtést gátló mostoha történeti-társadalmi meghatározottságok kényszere is e formák felé sodorta az alkotásra érett szellemet, a többre képes értelmet.

Wass Pál naplója,* amelyet gonddal, szeretettel és nagy hozzáértéssel Csetri Elek rendezett sajtó alá, beletartozik a hagyomány szabta keretekbe, s mégis rendhagyó jellegű. Elsősorban azért, mert nem a kímelkedő, nem a nagyműveltségű, nem a nagy feladatokat vállaló és velük birkózó, hanem az egyszerű ember vall benne koráról, az élet mindennapos dolgairól. Sajátossá teszi a naplót az is, hogy a köznapiságot figyelő Wass Pál a katona-életéről ír. Mégpedig az erdélyiekéről a Birodalom haderejének kereteiben, a Habsburg-császárság változatos tájain. Az emberről és a társadalomról van mondanivalója. Igaz, hogy régi emberekről és régi társadalomról, de olyan példatárat kínálva az olvasónak, amely bőven ontja a mi számunkra is a gondolkodást serkentő, az okulást szolgáló anyagot.

*

Szóljunk először az emberről, a városi fiatalról, akit vonzott a katona-élet. Ugy is mondhatnók, maga az élet, a zajlóbb, a mozgalmasabb, a színesebb. Hihetnők, hogy az utilitaristák hatottak rá, ha bár csak hallomásból is tudna Millről, Banthamról és követőikről. Így csak ösztönös vallója a tantételnek: az élvezet a valódi jó. Wass Pál érzékeny is mindenre, ami alapvető emberi szükségleteit, érdekeit szolgálja. Minden új országgrész, város és falu felveti számára a kérdést: lakói étel, ital, lakás, időjárás dolgában hogy állnak? S mi az ára a megvásárolhatónak? Hogy dolgozik s él a másfajta? Van szeme meglátni ezért a mélyebben szántó ekét, a szélesebb ást, a más módra készült szekeret és pontos, hű krónikásra talál benne az olajfaliget, a cséplés, a szüret vagy a törökbúzamívelés. Mert ő maga nagyra értékeli, felméri hát a helybeliek házat, öltözetét, étkezését, szokásait, életlehetőségeit és asszonyait. Fialat és jó-étvágyú. Ezért is tudósít a kenyér és a pecsenye áráról, a borok minőségéről és a női öltözékekről. Derűs és férfiemberi az, ahogyan új és új szálláshelyén ismét és ismét rádöbben, hogy a leányok, asszonyok

* Wass Pál: *Fegyver alatt*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1968.

téka

milyen csodálatosak, kellemetesekek, rózsásak, fehérbőrűek, hogy a velenceieknél szebbet már nem is képzelhet az ember, de Udinének is „gyönyörű fejrőnépei vagynak”, s bizony a medgyesiek is nagyon szépek. Gyűjteni akar. A jóérzések, a jó mulatságok, a szép napok mellé érdekes látványt is. Csudálni akarja a raritásokat, az antikvitásokat, a históriákban nevezetes dolgokat és helyeket. „A nevezetesebbeket — mondja —, mert Isten győzné mindent tökéletesen meglátni.”

Hogyne értenők meg őt olvasva még inkább a telhetetlenségtől kínzott korunkbeli társát, kinek a „spektákulumot” a gép házhoz szállítja, vagy őt röpi a csodálnivalókhöz. A „Was Pál-i” és napjainkbeli mindennel töltekezni vágyás nem örök, nem metafizikusan felfogott emberi természetéről árukkodik, de regél valami bennünk tartósan létezőről, ami éppen úgy lehet magas szinten szépen élhető és emberi teljességet szolgáló, mint önpusztító, vagy — kizárólagosságra törő életelvként — közösségeket, társadalmakat bomlasztó veszedelem.

*

Ami gyarló embervoltában a legjobb, a naplóíró Móricz Zsigmondhoz is közelíti. Közös bennük az élet keresése, az élet szeretete. Mindketten megfordultak a Garda-tónál. Wass Pált a tó híre csábította. A „sokadalma” és a vizen járó gözhajó. Móricz szintén az életet kereste Olaszthonban, hogy felszabaduljon a művészet súlya alól. „Nálunk láttál valahol szőlőt felfuttatva a fákra?” — kérdi ő is. Nagyon szeretne a néppel beszélgetni, s elfogja a vágy, hogy megértse Velence szegényeit, s ellenőrizni kívánja, igaz-e a leányfalusi kerti napszámos szava, hogy a Garda-tónak olyan kék a vize, hogy az „evedzöröl” úgy csepeg le, mint a kékítő. Visszanéz hát a Gardatóra, de nem Dantét keresi s látja rajta, mint úti-társai — Janka és Babits —, hanem azt, ami minden népből való ember szeretetét fejezi ki: hogy a tó kékjét a hajó kereke ugyanúgy fehérre porlasztja, mint a Duna vizét. S utaknak, írásoknak mértékéül szabja a gyötrő kérdést, a sohasem feledhető: „hogyan lehet és hogy kell tovább javítani a tömegek életét?”

A katona nem jutott még el a közösségi emberség, s tanultsága is jóval kevesebb. Nem lát ember-testvériséget, társadalmi célokat, s nem látja Dantét sem. Ne ítéljük meg érte, hiszen Móricz Babitsot is, bár fiatalabb, mégis négyezer kötettel öregebbnek minősíti önmagánál. De azt sem feledhetjük, hogy keresi a szellem, a művészet köbe, képbe, szoborba öltözködő emlékeit, és szigorúan leltároz. Felméri, őszintén írja le a lengyel paraszt embertelen nyomorát, azt, hogy Nápolyban naponta többen is meghalnak éhen, hogy Olaszthonban az utcán hal meg az ember, a szegény, hogy a pápai Róma országútjai mentén — tolvajt riasztva — emberfők, kezek, lábak himbálóznak, s hogy az iszonyú nagy szükség és az éhség kényszeríti a lakosokat a rossz tettekre, s érzékeli azt is: félnek az urak a karbonáriktól.

Az életet szeretőt állásfoglalásra készítette a mások

tosítva a költő használta tulajdonneveket) képet nyújt Eminescu szókincsének számbeli és funkcionális gazdagságáról, s kiindulási alapul szolgál mindazoknak a kutatásoknak, amelyek e fontos kézikönyv birtokában veszik majd vizsgálat alá a korszakokat szintetizáló s beláthatatlan távlatokat nyitó költő nyelvét, stílusát. (Editura Academiei, 1968.)

Deák Tamás

Átváltozások

A műfordító nem mindig saját kedvtelése, hanem sokszor az őt magáénak valló irodalom igényei szerint is válogat, mégis egészben véve nem sokat — és nem is lényegeset — téved az, aki egy műfordítói életműből magának a fordítónak az arcképét is megrajzolja. Deák Tamás új műfordításköte téma tanúsága szerint éppúgy a klasszikusok szerelmese, mint amennyire a kortársak rezdüléseire érzékenyen reagáló közvetítő. Propertius, Ronsard, Milton, Goethe és Heine mellett zűvesen fordul a kortárs költők felé, s a kötetben gazdagon jelenlevő román irodalomban is — Grigore Alexandrescu és Mihai Eminescu tolmácsolása mellett — hézagokat pótol Mihail Codreanu, Vasile Voiculescu, George Călinescu és Al. Philippide-fordításaival. A versfordítás nemcsak ihlet, hanem műves munka dolga is, s ennek az igazságnak e kötet zöme joggal lehet bizonyító anyaga. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Jorge Semprun

Az ájulás

Egy élet története? Vagy csak pillanatok története — a

téka

spanyol polgárháború, a francia ellenállás vagy a láger pillanatáé, vagy azé a pillanaté egy svájci tópart időtlen nyugalmának hátterén, amikor a tárgyak oly kéréletlenül, nyilvánvalóan és súlyosan kényszerítik rá magukat az emberre, hogy az ember léte szinte feleslegesnek tűnik; pillanatok története, amelyeket az önkéntelen emlékezés szigetel el és kapcsol össze a maga bonyolult asszociációs törvényei szerint?

Mindenesetre a fogékonyság diadala ez a kisregény, Jorge Semprun második. A nagy utazást mintegy folytató könyve, a fogékonyságé, a dolgok birtokba vételére irányuló örökös készenléte, amelynek van elég önbizalma ahhoz, hogy ne legyen szüksége önmaga megvalósításában a tárgyak teljességére, egy életút lehetséges tér- és időpontjaira, a kronológia egyetemességére. Olyan fogékonyság és íráskultúra ez, amely a tárgyi-gondolati rendszer teljessége nélkül is meghódítja az emberi tapasztalás egészét: a látás örömet, a feloldás örömet, az emlékezés csodáját, az érzékek tisztaságát és a gondolat igazságát. (Európa, 1968.)

Ernest Hemingway

Novellák

A modern amerikai próza kimagasló egyénisége 1923-ban megjelent novelláival aratta első sikereit s a későbbi nagy regények, a magyarul is kiadott Búcsú a fegyverektől, Gazdagok és szegények, Akiért a harang szól, A folyón át a fák közé s életművének méltó lezárása, Az öreg halász és a tenger mellett mindig jelen volt az elbeszélő is. A sok vonatkozásban önéletrajzi fogantatású — s egymás után ol-

nyomorúsága, az, hogy szükségét szenvednek abban, amit ő oly sokra értékel. Csetri Elek bevezetőjében megrajzolja a továbbvivő utat, az alkalmoszerű rebbeliskedéstől a szabadelvűségért, republikánusságért, az anyanyelvhez való jogért, a nemzetek szabadságáért való lelkesedésig és küzdelemig. Ebben a metamorfózisban szerepe van magának a birodalmi keretek préselőerejének, hiszen akarva-akaratlanul ez is segíti, hogy az önmagáért élő, hű fegyveres szolgából a közösségi célokért életét áldozni kész forradalmár ellenfél szülessék.

*

Jöllehet az utóbbi években divatossá vált a Habsburg-birodalom történetének kutatása, a társadalom szerkezetéről, s benne a hadsereg szerepéről még mindig nem tudunk eleget. A fegyveres erő különben is aktuális kérdése a mi napjainknak is. Nem kell elemezni, miért. Megemlítem viszont Golo Mann nagyon vitatható, de rendkívül jellemző értékelését. Ő, aki antifasiszta, a 19. században erőszakosan fellépő német nagyhatalmiság megaláztatását abban keresi, hogy a németek a napoleoni háborúkból — a „Was Pál-i“ korszakból — vonták le a tanulságot: a gyenge országot letiporják, megalázzák, s hogy Európában másra nem lehet apellálni, csak az erőre. Azt már ő is világosan látja, hová vezetett ez az erőmitosz!

Milyen ez az erő a Habsburg-császárság szerkezetében? Wass Pál segít-e jobb megismerésében? Igen-nel kell válaszolnunk, sőt meg kell mondanunk, hogy hasonló forrásfajták feltárása nélkül nem vállalkozhatunk a katonai erő történeti szociológiájának megírására.

A naplóíró nem vizsgálja, milyen szerepet kell vállalnia a hadseregnek, az államhatalom bel- és külpolitikájának eszközeként. Minden sorából kiviláglik azonban, hogy fenyegető erőről van szó, amely a hódítást, a leigázást tartósítja, a zendülést fojtja el, s a másik, a versengő nagyhatalommal feszül szembe. A hadoszlopok állandó mozgásban vannak, látszólag, karkai vízióhoz hasonlóan, tévelyegnek keresztül-kasul a monarchián, holott a baj helyére hullámszanak; s ezt az apály—dagályt az is meghatározza, hogy más nép idegenajkú fiainak kell elárasztaniok a veszélyeztetett pontokat.

Honnan rekrutálódik az egyszerű katona? Csetri Elek bevezetőjében leírja, hogyan verbuválnak kötéllal. Magamnak is szomorú stúdiumom volt — népdalokban a régi világot nyomozva — megállapítani, hogyan teszi gyűlöletessé a falusbíró a „katonafogadásban“ rárótt szerep. A módszert Wesselényi embervadászatnak és emberkereskedésnek, Hodor Károly pedig a katonákat „kénytelen hazaöröknek“ nevezi. Nos, erről a bakáról ír az öket vezető csapat-tiszt. Kemény sorsukról, megerőltető meneteléseikről, az „invalidus transportok“ról, arról, hogy fülük, kezük, lábuk hogyan fagy el; halálát is hogyan leli idegen földön nem egy, s vallja: „így leszünk oda mind rendre.“ Még több anyagot szolgáltat azonban a tisztikarról: kik, milyen szellemiség hordozóiként, mi-

lyen életmódot folytatva, miként élnek. Milyen szolidaritás fűzi össze a „pensionált“, a „kvietált“ katonákat széles e Habsburg-birodalomban. Hogyan édesgeti magához az idegenföldi uraság, az urak és előkelők kasztja a tisztikart, védelmezőiként ünnepelve őket s mulatságokat rendezve számukra.

Miből, s főleg hogyan tartja fenn az államhatalom ezt a hadsereget? Az útinapló szerzője ezen sem elmélkedik, de leírja, valóságghű, egyéni arculatú rajzokban eleveníti meg a beszállásolást, a koszt és kvártély parasztra nehezédő szenvedhetetlen terhét. Megelevenednek a forró sört főző, zabkenyerüket a katonákkal megosztani kénytelen lengyel parasztok, a „császár népit“ utáló bresciaiak, és az is, miként kell Wass Pálnak is matróz ruhába öltözködnie, hogy a vele szórakozni kész lányt honfitársai ne bántalmazzák, hogy „bajba ne essék“. Mekkora terhet ró az adózó népre a katonai ellátás, az „ingyen gazdálkodás“, arról csodálatos tanulmányt írt mind Kemény Zsigmond, mind Fényes Elek, de foglalkoztak vele sokan mások is. Hiszen az adóval majd egyenrangú ez a teher, és súlyosbítja a „deperditá“, a vesztesség, az, hogy Mária Terézia-korabeli árszabás szerint fizetik évtizedek múltán is a „salgamalis beszállásolási portiot“, a tűzifát, a kenyeret, a zabot, a szalmát.

Hosszasan lehetne idézni sok más részletet, adatot, amelyek emberi kapcsolatokról, társadalmi viszonylatokról mondanak lényegeset, másutt nem olvashatót. Csak egy kérdésnél szeretnék még kissé elidőzni. A Habsburg katonai hierarchia természeténél. Olyan rendszer ez, amelyben — Gábor Áron szavaival élve — sohasem fogja „a katonát elé vinni az ész, jellem, derékség, hanem a némettség, a szervilizmus és a protekció“. Természetéből következik, hogy túl nagyra nő a hierarchiában felül levőnek a szerepe és sok függ a jellemétől, emberségétől vagy rosszakaratától. Ahogyan a jó felettes a lehetőségekhez mérten meglegedetté teheti, ugyanúgy a parancsnokló ezredesének „aljassága és rosszindulata“ halálba vagy kényszernyugdíjaztatásba kergetheti az alárendeltet. Wass Pál egyéni sorsa is ily módon jut el tragikus fordulóhoz. Mi tagadás, része van benne az ő könnyelműségének is, de a főszerep a hatalommal visszaélő, bosszuló feletteséé. Sok ilyenszerű tapasztalat, az államhatalom haderejének szerkezete és szelleme is magyarázza, hogy eshetett meg Wass Pál átalakulása, s az, hogy Csetri szavaival élve: „Európa egyik legreakciósabb hadserege is szállított erőket a forradalmi átalakulás táborába.“

Hasznos minden írás, múltbeli is, amely megsegíti az olvasót abban, hogy emberi létkérdéseken gondolkodjék, hogy múltjában és jelenében tisztábban lássa önmagát és társas kapcsolatait s tudatosabban, több legyen az ereje az élet szabta tennivalók ellátásában; örömet, sikert, de gondot és bajt termő mindennapok megünneplésében és elviselésében. Jó szolgálat e téren az Irodalmi Könyvkiadó vállalkozása, és Csetri Elek példás fáradozása további hasonló kötetek megjelentetésére biztató.

Imreh István

vasva szinte önéletrajzi novellaciklusként ható — elbeszélésekben kora Amerikájának egyszerű hősei jelennek meg, és sorsukban az író a kalandok és keserves megpróbáltatások között is helytálló, a szép és nemes, küzdelmes életet vállaló ember himnuszát látja megtestesülve. A kötet novelláit kiváló fordítók (köztük Déry Tibor, Réz Ádám, Sükösd Mihály és Szász Imre) tolmácsolásában ismerheti meg a Horizont-sorozat olvasója. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Irodalomkritikai antológia

I—II.

Az utolsó két évszázad jelentős magyar kritikusainak és íróinak irodalombírálatából sorakoztat fel a két kötetből válogatást Dávid Gyula pontos jegyzetanyagával, név-és eseménymutatójával (Csokonaitól Gyulai Pálig és Péterfy Jenőtől Móricz Zsigmondig). Jól példázza a kötet, hogy mennyire kihagyhatatlan az írók munkásságának egészéből kritikai tevékenységük, az irodalom jelenségeire való reflektálásuk. A csak-kritikusok viszonylag kisebb számban szerepelnek, mert valahogy a magyar irodalom története folyamán az irodalomkritika művelése összefonódott a szépirodalmi munkássággal. Csehi Gyula a kötetek élén elemző tanulmányban mutatja be a magyar kritika korszakait; a problémák gyakorlati részét illetően joggal állapítja meg: „Annak ellenére, hogy a kritikának igen nagy szerepe van az irodalmi életben, az iskolai oktatásnak legelhangyagottabb területe.“ Ezt hivatott pótolni a Tanulók Könyvtárának két új kötete is. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Octavian Goga

Messziről

Kibédi Sándor épp harminc évvel ezelőtt megjelentetett magyar nyelvű Goga-kötete után most jelennek meg másodszer magyar nyelven kötetbe gyűjtve a nemzeti-népies irány e jelentős képviselőjének legjelentősebb versei. A kötet az eddigi magyar Goga-kép szempontjából is számottevő gazdagodást jelent, hiszen anyagának közel egyharmada eddig még le nem fordított vers, és szép számban szerepelnek az eddigieknél igényesebb, magas művészi szintű újrafordítások is. A Goga-életmű joggal tarthat számot a magyar olvasó érdeklődésére, hiszen költészetében a román nép nemzeti vágyai egyetemes érvénnyel, emberi tartalmuk lényegének kihangsúlyozásával szólnak meg. Szemlér Ferenc, Majtényi Erik, Kiss Jenő és Kányádi Sándor új fordításai ugyanakkor hazai magyar műfordításirodalmunknak is kétségtelen nyereségei. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Nicolae Breban

Franciska

Az utóbbi évek átütő román könyvsikereinek sorában Breban regénye igen jelentős. A szerző nevét e regény megjelenéséig jóformán alig ismerték, s éppen ezért volt meglepő az az írói biztonság, amely ezt a könyvet jellemezte: az erdélyi kisváros társadalmi és erkölcsi atmoszférájának megteremtésében éppen úgy, mint analitikus módszerében vagy stílusában. A 20 éves felcserlány szerelme csupán elindító motívuma a regénynek, amely alkalmat ad az írónak egy korszak és egy társadalmi környezet elmélyült

A hazai szociológia haladó hagyományait folytatva a *Sociologia Militans* sorozat azzal a szándékkal indul, hogy megismertesse e tudomány eredményeit, ösztönözze a tudományos kutatást, s a szocialista valóság elemzésével hozzájáruljon társadalomépítésünkhöz. A sorozatban megjelenő tanulmányok átfogó képet nyújtanak majd a szociológiáról, felölelik legfontosabb kérdéseit (például a szociológia kialakulását, tárgyát, módszereit, különböző szakszociológiák problémáit).

A megjelent első kötet* bevezető részében a szerzők a szociológia néhány alapkérdését fejtegetik elméleti szinten (tárgya; hogyan viszonyul más tudományágakhoz; mi a szerepe a társadalom építésében). A munka második része gazdag könyvészeti anyagot közöl hazai és külföldi művekből.

A különböző társadalomtudományok a társadalom egyik vagy másik vonatkozását tanulmányozzák, a valóság adekvát tükrözése azonban megköveteli a társadalomnak mint egésznek a vizsgálatát is. Erre a szociológia hivatott — mutat rá V. V. Caramelea, volt Gusti-tanítvány. A szociológia a társadalom egészében, bonyolultságában tanulmányozza, a társadalmi viszonyokat, az intézményeket elemzi. Ovidiu Bădina szerint a szociológia az a tudomány, amely az adott társadalomban uralkodó törvényszerűségeket, az emberek közötti kapcsolatokat, a különböző intézményeket vizsgálja.

A kötet cikkeiben ismét felmerül a szocialista országokban sokat vitatott probléma: hogyan viszonyul a marxista szociológia a történelmi materializmus-hoz? A vita során különböző álláspontok alakultak ki. Egyesek szerint a történelmi materializmus alapján ki kell dolgozni egy külön tudományágot, a marxista szociológiát.

I. Drăgan szerint a történelmi materializmus és a marxista szociológia között csak részleges egybeesési viszony áll fenn, minthogy a szociológia magába foglalja az előzőnek bizonyos tételeit és fogalmait, de a kettő nem azonosítható: már tárgyuk szempontjából is különböznek, ugyanis a történelmi materializmus olyan törvényszerűségeket állapít meg, melyek az egész emberi társadalom fejlődésére vonatkoznak, a szociológia viszont a jelen tudománya, továbbá gyakorlati jellegű, a történelmi materializmus tudniillik nem nyújt konkrét megoldásokat a társadalmi élet megszervezése és vezetése kérdésében.

Ezzel szemben mások, mint Bădina és Trăsnea, azt állítják — talán az ő álláspontjuk fogadható el —, hogy a történelmi materializmus a marxizmus általános szociológiája. Trăsnea elveti azt a felfogást, mely szerint csak a történelmi materializmus filozófiai jellegű tudomány, a szociológia pedig nem. A szerző rámutat arra, hogy a társadalom vizsgálatakor a történelmi materializmus kiemeli az általános vo-

* *Obiectul sociologiei. Editura științifică. București, 1968.*

násokat (melyeket általános fogalmak, kategóriák tükröznek), de ugyanakkor konkrét kutatásokat is végez.

Egy másik vitatott probléma, melyre a könyv kitér, a marxista szociológia és az empirikus kutatás viszonyával kapcsolatos. E kérdésben is megoszlanak a vélemények, még nem alakult ki egységes álláspont. Egyesek elismerik, hogy a történelmi materializmus a marxizmus általános szociológiája, s közvetlen módon vizsgálja a valóságot, de szükségesnek tartják az empirikus szociológia kidolgozását, mely közvetlen eszközökkel tanulmányozza a jelent.

Trásnea szerint a marxista szociológia magába foglalja az empirikus kutatásokat is, melyeket nem tekinthetünk önálló tudományágnak, hanem csak a kutatás egyik szintjének. A marxizmus klasszikusai ragyogó példát szolgáltatnak ebben a vonatkozásban is, amikor a konkrét kutatások eredményeit az elméleti általánosítás magas szintjére emelték.

Ha a szociológia hivatása a társadalomnak mint egésznek a vizsgálata, nem hagyhatjuk figyelmen kívül egyik vetületét sem. Ezeket a vonásokat a különböző szakszociológiák tanulmányozzák. Bädina szerint a szakkutatások szükségesek, megjelenésüket meghatározza egyrészt az embernek ama törekvése, hogy adekvátabb módon ismerje meg a valóságot, másrészt a gyakorlati szükséglet. A szakosodás tehát normális jelenség, figyelembe véve azonban az egész és rész viszonyát, a szakkérdéseket csak akkor érthetjük meg, ha megértjük az általánosakat is, ezért az általános szociológián belül kell vizsgálni őket.

A szociológia kialakulásának problémáját boncolgatva Henri H. Stahl megállapítja, hogy e tudomány fejlődésében két irányzatot különböztetünk meg. Az első a kapitalizmussal egy időben jelent meg Európában, s feladatának tekintette a valóság általános törvényeinek feltárását. Ebben a korszakban születtek a nagy szociológiai rendszerek. Ezzel szemben Amerikában létrejön egy másik irányzat, az empirikus szociológia. A „történelem nélküli“ Amerikában felmerültek olyan kérdések, mint például a lakosságának az ipari munkához való alkalmazkodása, a városi életbe való beilleszkedése.

Így egész sor szakszociológia született — persze pragmatista alapon. Ezzel kapcsolatban a szerző rámutat, hogy Szorokin szerint a szociológia fejlődésében lényegileg két szakaszt különböztetünk meg: a) az 1875—1920-ig terjedő korszakot, mely a nagy szintézisek kora; fő képviselői: Spencer, Marx, Durkheim, Tarde és mások; b) az 1920—1965-ig terjedő időszakban a szociológia analitikus jelleget ölt. A szociológusok nem törekednek elméleti rendszerek kiépítésére, hanem inkább a kutatás technikai problémái felé orientálódnak, másrészt inkább mikroszociológiai kutatásokat végeznek. Henri H. Stahl szerint ma a szociológia ismét választás előtt áll, ami abban nyilvánul meg, hogy szintézisre, elméleti általánosításra törekszik.

Más filozófiai módszertani alapról tekintve ezek a nagy fejlődési szakaszok megtalálhatók a szocialista országokban művelt szociológiában is, ahol egyre na-

téka

belső elemzésére. A mű, melynek termékeny viták nyomán született második változatát Huszár Sándor fordította nagy írói biztonsággal, folytatása annak a hagyománynak, amelyet Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu teremtetett a román prózában. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Friedrich Dürrenmatt

Az ígélet

*A krimi az utóbbi években több lett, mint műfaj — divattá vált. Irodalom rangra csak ritkán emelkedik, ilyenkor viszont jóval többet nyújt, mint a „krimi“, mint egy bűncselekmény-sorozat. Az irodalmi krimi betartja a műfaj szabályait, fenntartja az izgalmat, de nem a gyilkosságok halmozásával; művészi mértéktartással adagolja az eseményeket, és a sorok között tudatosítja: az elkövetett tettekért felelni kell. Az irodalmi értékű krimit a Simeon-regények mellett Dürrenmatt művei fémjelzik. E kötet három kisregénye messzemenően igazolja ezt a véle-
ményt. (Európa, 1968.)*

Turgenev

Első szerelem

Áprily Lajos mondta egyszer, hogy könnyű volt Anyegin lefordítani, mert az első fejezet után az ember már csak Anyegin-strófában gondolkodik. De nehéz Turgenevet magyarázni, akinél a próza ritmusa állandóan változik, s a szavak árnyalatainak nincs határa. Áprily Turgenev-fordításai éppen úgy klasszikus példává emelkedtek, mint ahogy Arany után sem fordít többé senki Hamletet vagy akár Abrámyi után sem Cyprianót. Az Első szerelem sze-

téka

rény helyet foglal el az Apák és fiúk s a többi közismert nagy regény mellett. De az önéletrajzi elemekkel átszőtt költői körültekintés az orosz nemesi fészkek között száz év után sem vesztette el Áprily tolmácsolásában hamvát és varázsát. (Magyar Helikon, 1968.)

Vladimír Hanga

Caius Iulius Caesar

A kolozsvári egyetem jogtudományi professzora a történeti körülményekből és feltételekből kiindulva, az események összefüggő időrendi bemutatásával igyekszik megrajzolni Caesar jellemét, eszméit és azt a hatást, melyet az események alakulására gyakorolt. Az ifjúság számára szánt életrajz első fejezetében Caesar ifjúkora és politikai pályafutásának kezdete eleve-nedik meg egészen az első triumvirátus megalakulásáig. Ezután következik Gallia meghódításának s végül a polgárháborúk történetének bemutatása. Míg a történeti forrásokra épülő, érdekesítő elbeszélés, a kor egész problematikájának helyes felvillantása, a gazdag illusztrációk és a bő könyvészeti anyag nemcsak az ifjúság, hanem a felnőttek, sőt a szakember számára is értékes és tanulságos olvashatóvá teszi ezt az új Caesar-monográfiát. (Editura tinere-tului, 1967.)

Péterfy Emília

Fenyő és folyondár

Regény az iskoláról, ahol Erdős Zsuzsika felnövekedik, és egy másik iskoláról, ahol ő nevel a mások gyermekeit. Mai regény egy olyan szerző tollából, aki a városi és fa-lusi iskolát belülről ismeri.

gyobb hangsúlyt helyeznek a valóság konkrét vizsgálatára, ez azonban nem nélkülözi az elméleti általánosítást.

Hazai vonatkozásban — mutat rá R. Moldovan — a szociológia gazdag hagyományokkal rendelkezik. A két világháború között kifejlődött Gusti-féle monog-rafikus iskola a társadalmi valóság konkrét vizsgálatát tűzte ki célul, hogy azután majd társadalmi reformokat valósítsanak meg az adott társadalmi rendszeren belül. A marxista szociológia felhasználta a múlt haladó hagyományait, magasabb szinten továbbfejlesztette, s így eszköz a szocialista társadalom problémáinak megoldásában. A hazai szociológia vizsgálja mindazokat a kérdéseket, melyek az ipar-sítás következményeivel, a társadalmi osztályszerke-zet változásával, a munkások szakmai profiljában bekövetkezett változással kapcsolatosak, s ily módon hozzájárul a nemzetgazdaság tervszerű vezetéséhez.

Páll Gyöngyvér

Színházi esték Bulgáriában

Elutazásom előtt keveset tudtam Bulgáriáról, törté-nelméről, a bolgár népről, nem is beszélve a művés-zetéről. Ez utóbbiról is csak néhány jól sikerült film erejéig. Ha őszinte akarok lenni, be kell vallanom, hogy különösebb illúziók nélkül, sőt bizonyos fenntar-tással indultam útnak. Lesznek-e egyáltalán említés-re méltó élményeim? Félttem, hogy hiába keresem majd az európai színvonalú művészi produkciókat és kísérletezéseket.

Egy bolgár barátom keserű iróniával jellemezte a múltat: „Tudod, kezdetben volt az 500 éves török uralom — no meg a rózsao-laj.“ Valóban, mit tudtam én arról, hogy a bolgárok 500 évig nem járhattak világos színű vagy egyáltalán színes ruhákban. Hogy a templomaikat csak a föld alá építhették; most lát-tam először a bolgár városok központjaiban égne-k meredő minaretek hegyes csúcsait, melyek még most is fenyegető mementóként emlékeztetnek arra a po-koli öt évszázadra.

A színházi világgal ismerkedve azonban, minden a mára figyelmeztet. Íme, néhány adat: Bulgáriában jelenleg 30 állami színház működik, ezek közül 9 Szófiában. A színészek 85%-a főiskolát végzett mű-vész.

A szófia-i színművészeti főiskolának átlag 200—250 hallgatója van, 16 osztályban. Ezek közül három ren-dezői osztály, egy arab és egy vietnami csoporttal. A bábosokat szintén főiskolai színvonalon képezik.

A bolgár bábszínház és filmgyártás világviszony-latban is tekintélyes.

Mindezeknek az intézményeknek a születési bizo-nyítványát a szocialista rendszerben állították ki.

Repülön, vonaton, hajón és autón jártam be az utat Szófia, Plevna, Varna és Plovdiv között. 17 előadás emlékével, hivatalos és baráti találkozók tömegével gazdagodtam. Bolgárul, oroszul, románul, franciául, jelbeszéddel és természetesen tolmács segítségével is vitatkoztunk, szenvedélyesen, a bennünket érdeklő dolgokról. És újra és újra kiderült, hogy minden, ami velünk vagy a világ bármely pontján történik, valahol a művészetben mindig közös, mert minden az emberi étellel, az emberi álmokkal kapcsolatos.

Nehéz volna az összes előadásokról beszámolnom. Éppen azért csak néhányról írnék, olyanokról, amelyek tartalmuk és modern tolmácsolásuk miatt kiemelkedtek az átlagból.

Szófiában és talán egész Bulgáriában a legérdekesebb színház az úgynevezett „Szatíraszínház”: minden előadása izgalmas, művészi megvalósításban is az átlag fölé emelkedik. A mintegy 800 nézőt befogadó színház és a közönség viszonyára jellemző, hogy jegyet csak hónapokkal előre lehet váltani. Itt még az évek óta műsoron tartott darabok előadásain is telt ház van — és forró premier-hangulat; a színészek szinte kivétel nélkül értenek ahhoz, hogy rendkívül közvetlen játéksztílusukkal már az első percekben bevonják a nézőt a játékba.

Talán az a titka a Satíraszínháznak, hogy a néző nem marad a nézőtérén. Együtt játszik színészeivel, és elevenen reagál minden megmozdulásra. Ami azonban még tanulságosabb: a repertoár 95%-ban bolgár darabokból áll. Sok közöttük az erősen népi hangvételű, folklór-elemekkel átszőtt mű, mégis modern és általános érdekű minden, amit a színpadon látunk.

A Mandadzsier igazgató vezette színház friss, kulturált, céltudatos európai szellemet áraszt. Az igazgató szerény, halk szavú ember, hangja megtelik melegséggel, ha színészeiről vagy a rendezőkről esik szó. Nála dolgoznak a legmerészebb felfogású, „enfant terrible” rendezők, akiket sokan szidnak, de akikre mégis büszke az egész bolgár színjátszás. Ez az igazgató meri vállalni rendezőivel együtt a kockázatot, mely nélkül lehetetlen nagy eredményeket elérni.

Az első előadás, amelyet módomban volt megnézni: Radicskov *Zürzavar* című bolgár népi játék, a tehetséges, fiatal Metodi Antonov rendezésében. A szerző szintén fiatal, közismert meseíró, az előadott mű író, rendező és színész alkotó összefogásának eredménye. A színmű alapja egy bolgár népmese a halászlól és a rókárol: a halász hiába fog egy szekér halat, a róka mindig becsapja a halászt. Tizenkét meséből áll a mű, ugyanazt a mesét különböző szemzőgekből mesélik el a darab szereplői — a halász, a vadász, a róka vagy az egyszerű parasztember szemzőgéből. Az előadás egyik kimagasló pontja a süketnéma — aki szintén elmeséli a történetet.

Friss, ötletes, pantomim elemekkel tele, sajátosan bolgár népi játék zajlott a modern díszletek között. Engem erősen emlékeztetett a bukaresti Miorița-előadásra, persze nem burleszk-voltában. Az előadás a finálé zenész-táncos kavalkádjában, jellegzetesen népi koreográfiájában érte el a tetőfokát.

Nem hiányzik belőle a szervezeti élet, a fegyelmi ügy, az osztályfőnöki füzet és a zenei audió, s nem hiányzik belőle a diákszerelmem. De az az érzésünk, hogy a szerző az irodalmat az iskola oldaláról közelíti meg és nem az iskolát az irodalom oldaláról. Az olyan szép gondolatok, mint a regény végén a kiszökölt asztalláb, a saját halálát túlélő nyárfa, tenné az iskolai beszámolótn túl igazi regényné Pétterfy Emilia könyvét, amely címében egy másik fával, a fenyővel példálózik, amikor egyenes jellemű embert akar nevelni. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

C. W. Ceram

Ze, morminte, cărturari

A régészeti felfedezések, az ókortudományok népszerűsítésében C. W. Ceramnak érdemei máris elévülhetetlenek, hiszen szinte évenként megjelenő műveit Európa csaknem minden nyelvére lefordították. A régészeti regényéről most román fordításban megjelent műve, részint e tudományág kezdeteit, hősi korszakát, részint a legérdekesebb felfedezéseit mutatja be. A könyv felidéri a klasszikus archeológia első pionírjait, bemutatja az autódiktá Schliemann Henrik trójai és mükénéi ásatásait, az angol Evans minőszi Krétáját. Majd kalauzolás mellett megismerkedünk Egyiptom kutatóival, a hieroglifek tudós megfejtőjével, François Champollionnal, meglátogatjuk a piramisokat, barlangtemplomokat és általában az egyiptomi kultúra legnagyobb alkotásait. Ugyanígy megelevenedik előtűnk Mezopotámia évezredes múltja, továbbá az azték és maya nép kultúrája. Szépen megírt, hasznos és olvasmányos munka. Románra Florica Eugenia Condurachi fordította. (Editura științifică, 1968.)

téka

A naturalizmus

Az „izmusok“ sorozat legújabb kötete, melyet Czine Mihály szerkesztett és látott el bevezető tanulmánnyal, a sokat vitatott irányzat elvi problémáinak részletekbe menő vizsgálatára s világirodalmi képének megrajzolására vállalkozik. Czine feltárja a naturalizmus előzményeit és létrejöttének a tudományfejlődéshez s a természettudományos világkép elterjedéséhez fűződő kapcsolatait, s történeti részében nemcsak annak fő képviselőivel, irányzataival, hanem utóéletével is foglalkozik. A könyv második részét kitevő szövegek részben a naturalizmus dokumentumait közlik (Goncourt-testvérek, Zola, Verga, Maupassant, a magyar irodalomból Bródy, Kabos, Nagy Lajos), részben a naturalizmusról elhangzott véleményekből mutatnak be néhány jelentőset (Brandès, Mehring, Lukács, Brecht, Burou, Markievicz). (Gondolat, 1967.)

Szabó Lőrinc

A huszonhatodik év

Az Ady utáni magyar líra egyik legnagyobb képviselője intellektuális elemző módszerrel állít emléket egy huszonöt évig tartó szerelemnek. A kötet alcíme: „Lírai rekviem százhusz szonettben.“ A szonetteket fájdalom szövi át, de a költő önmegfigyelése sohasem lesz szentimentális vallomássá, mindig az élet törvényeit fürkészi. E ciklusban a szerelem az élet teljességével azonosul, a költő magánya egyén és világ harmóniájává oldódik; a képekben kivetített tárgyak a gondolati problémák megérzékesítését szolgálják. Az érzések széles skálája és finom árnyalása a zárt formában állandóan változó rimképplettel társul. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Ugyancsak kiváló előadás a Szatíraszínházban Kosztov *Gulemanov* című vígjátéka. Kosztov stílusában Caragialére emlékeztet. Darabjának főhőse Gulemanov, a gazdag, de fősvény nagykereskedő, aki mindenáron miniszter akar lenni. Attól sem riad vissza, hogy egyetlen leányát föláldozza az ügyért, s egy öreg diplomatához akarja kényszeríteni. Végül hosszú küzdelmek árán sikerül ugyan egy jelentéktelen miniszteri tárcát megkaparintania, de öröme nem tart soká. Miniszterelnöke hirtelen lemond, és Gulemanov az öt ünneplő társaság kellős közepén tudomást vesz arról, hogy vége a nehezen szerzett méltóságnak. A darab Gulemanov monológjával végződik, melyben Molière *Fősvényére* emlékeztető szenvedéllyel fejezi ki kétségbeesését a történetek miatt.

Az előadás rendezője, Nejcso Popov, szatírának rendezte az egyébként hagyományos vígjátékot, s a tudatos színpadi felnagyítás eszközével sziporkázó jeleneteken át vezette hősét a végkifejlet felé. Ragyogó alakítások egész sora s a kiváló színpad-technika (a díszletek például maguk is táncot lejtettek a színpadon) tette élvezetessé ezt az előadást.

Még a Szatíraszínház teljesítményéből is kiemelkedő, felejthetetlen élményt jelentett Ivan Radoev fiatal író két egyfelvonásosa. Az elsőnek a címe *Rómeó és Júlia*, a másodiké *Petróleum*.

Az első egyfelvonásosban egy fiú meg egy lány romantikus padlásszobában él együtt, tanul és szerelmeskedik. Mint Rómeó és Júlia, álmodoznak, szenvednek, sőt képzeletben öngyilkosok is lesznek. Rég nem látott üde, fiatalos előadásnak voltam tanúja. Leírhatatlan játékosság, merész koreográfia és sok-sok szenvedély jellemezte. A díszlet, Stefan Szavov munkája, csodálatos.

A második egyfelvonásos, a *Petróleum* (náluk PECO) egy országút benzinkútjánál játszódik. A fiatal benzinkutas és az országútról betévedt autóstoppos kislány humoros, kacagtató és tragikusan komoly párbeszéde ez a darab. Ők szintén Rómeónak és Juliának álmodják magukat. Sokat táncolnak, még többet beszélgetnek, vitatkoznak a fiatságról, az életről. A rendező, Aszen Sopov szédületesen pergő ritmusban, kiváló fény- és hang-effektusokkal bontakoztatja ki e darabok mélyértelmű mondanivalóját. A fiatalokkal zsúfolásig telt nézőtérén, a tomboló siker láttán meggyőződhettem róla, hogy eljutott szívükhöz a szerző mondanivalója, és én velük együtt ünnepeltem a fájdalmas, keserű és mégis kacagó XX. század Rómeóit és Juliáit

Az Ivan Vazovról elnevezett Nemzeti Színházban megnéztem Shakespeare *Othello*jának előadását. Annak ellenére, hogy telt házzal ment, távolról sem tettem rá az azt a jó benyomást, amit a Szatíraszínház előadásai. Az egész előadásból a legjobban a magyar származású Raul Koltay díszlete tetszett. Rafinált ízléssel megkomponált puritán színpadkép fogadott, melynek mégis monumentális hatást adott a padlót és falakat teljesen bevonó vörösrézlemezek tömege: káprázatos módon reagált a fényre. Egyébként az előadást teljesen sima, meredek színpadon, csupasz falakkal játszották. A rendezői felfogást, sajnos, csak a díszletből és a kosztümből és nem az előadás

egészből, a színészi játékból értettem meg. William Clifford angol vendégrendező Peter Brook *Lear királyához* hasonló puritán stílusú előadásra törekedett. Ehelyett azonban ehhez a stílushoz igazodni képtelen színészekkel egy meglehetősen szürke, jellegtelen előadónak voltunk tanúi.

Igen vonzó, magas színvonalon megvalósított, korszerű színházi törekvésekkel találkoztam viszont Bulgária vidéki színházaiban, Plevnán, Várnán és Plovdivban. Ezek között különösen emlékezetes egy várnai előadás, amely *Száz év tündéri színház* címmel, ötletes keretjátékba foglalva áttekintést adott a bolgár színház legősibb korszakától napjainkig.

*

Az a megkülönböztetett, meleg, baráti fogadtatás, amelyben részem volt, talán annak is köszönhető, hogy lépten-nyomon tapasztalhattam a román drámaírás és előadóművészet tekintélyét és hatását Bulgáriában. Felejthetetlen élményként emlegetik például a román énekesek szereplését a bolgár operákban, vagy a Teatrul de Comedie sokszor megismételt *Troilus és Cressida*- vagy *Orrszarvú*-előadását, valamint a Bulandra-színház csodálatos Rameau-ját.

Színházi körökben közismert Radu Beligan, Liviu Ciulei, Radu Penciulescu, valamint David Esrig neve. Horea Lovinescu *A művész halála* című darabját már egymás után a harmadik évadban nagy sikerrel játssza a bolgár néphadsereg színháza. Kedvelt drámaíróként emlegetik Barangát. Ottjártamkor a nagy sikerrel szereplő bukaresti Ifjúsági Színház vívott ki nemzetközi elismerést.

Amit azonban közösen sajnálattal állapítottunk meg a bolgár művészekkel, az volt, hogy a romániai nemzetiségek színjátszása teljesen ismeretlen Bulgáriában. Talán nem ártana, ha a fővárosi színházak mellett, néhány jól sikerült romániai magyar és német színházi előadás is eljutna Bulgáriába.

*

Kéthetes bolgár utam néhány tanulságát a következőkben foglalnám össze: a bolgár színházak is megindultak az új utak keresésére. A szófiai Szatíraszínház, a plovdivi fiatalok merész elképzelései eleven bizonyosságai ennek a keresésnek. Ami számunkra azonban a legtanulságosabb, hogy a bolgár színházi emberek — főleg tehetséges fiatal rendezők — magából a bolgár drámairodalomból alakítják ki a színházak profilját.

A Szatíraszínház előadásai — főleg a bolgár népi humor területén — a népi hagyományokat és modern dramaturgiát ötvözik össze sikeresen. Jellemző, hogy amíg nálunk a rendezőileg érdekes előadások zömét a nyugati darabok inspirálják, addig Bulgáriában a legérdekesebb modern előadások szinte kivétel nélkül a bolgár írók darabjaiból jönnek létre.

Szombati Gille Ottó

téka

Antologia literaturii maghiare III.

Az Eötvössel záruló első és a Petőfittől a századfordulóig terjedő korszakot átfogó második kötet után, a magyar irodalom román nyelvű antológiájának harmadik kötete a XX. század első két évtizedének magyar irodalmát mutatja be. A kötet középpontjában Ady és Móricz Zsigmond műve áll (ketten az egész kötetnek szinte felét foglalják el), s ehhez a törzssanyaghoz csatlakoznak az új magyar irodalom előkészítői a prózában (Bródy Sándor, Papp Dániel, Thury Zoltán, Cholnoky Viktor, Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Kaffka Margit, Biró Lajos), valamint a népi realista valóságábrázolás század eleji mesterei: Gárdonyi Géza, Tömörkény István, Móra Ferenc, a sajátos szint képviselő Krúdy Gyula és Szabó Dezső. Ebből a csoportosításból ered, hogy Ady jelenléte ellenére, a kötet süllyel a magyar próza és dráma városiasodását dokumentálja, és ezzel szemben nem érvényesül eléggé a magyar költészetnek az a megújulása, mely talán még döntőbben határozta meg a század első két évtizedének irodalmi arculatát. (Editura pentru literatură universală, 1968.)

TALLÓZÁS

Demográfiai robbanás és nyelvi konfliktusok Indiában

(Viaja economică, 1968. 52.)

A közgazdász-szociológus Costin Murgescu útinaplójában érdekes adatokat és megfigyeléseket közöl a világ egyik legnagyobb országának életéből. Amennyire New York öreg, Új-Delhi annyira fiatal — írja a szerző. De csak Új-Delhi? Az ország lakosságának csaknem fele 18 éven aluli, 57%-ának életkora pedig nem haladja meg a 24 évet. Nem nehéz ebben a fiatalságban a „demográfiai robbanás” jelenségét felfedezni, ami sok fejtörést okoz a közgazdászoknak, szociológusoknak, politikusoknak. Indiában a születések arányszáma mindig magas volt. A főleg becslésekre támaszkodó demográfiai statisztika azt mutatja, hogy a születések arányszáma a század elején (1901—1910) elérte a 48,1 ezreléket, a függetlenség első éveiben (1951—1960) a 41,7 ezreléket. A demográfiai fejlődésben döntő jelenség a halálozások arányának számottevő csökkenése (1901—1910 között 42,6, az 1951—1960-as időszakban 22,8 ezrelék). Ennek eredményeként az ország lakossága századunk első három évtizedében (1901—1931) 40,5, az 1931—1961-es időszakban 160,2 millióval gyarapodott.

A gyors népszaporulat következményeként Indiában 138 lakos jut egy négyzetkilométerre. Néhány összehasonlító adat tükrében még világosabbá válik, hogy mit jelent ez a hangyabolyserű népsűrűség. Európában átlagosan 57 ember él egy négyzetkilométeren, az Amerikai Egyesült Államokban — a város elnevezéssel sem illethető óriási emberi agglomerációk ellenére — mindössze 20, vagyis hétszer kevesebb, mint Indiában.

Milyenek a gazdasági és társadalmi feltételek ebben a túlnépesedett országban? — teszi fel a kérdést a szerző, majd elgondolkodtató adatokat idéz. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem Indiában

2-szer kisebb, mint Szenegálban, és 3-szor kevesebb, mint Brazíliában, a kicsiny Guatemalában vagy a szintén csöppnyi Gabonban, Európáról nem is szólva. Indiának, akárcsak a fejlődésben levő országok többségének: óriási munkaerő-tartaléka van. A fejletlenség nagy drámája éppen e potenciális adottság kiaknáztatatlanságában rejlik. Ottani közgazdászok szerint a beruházások nagy részét a népesség gyors szaporodása emészti fel, s így kevés jut az életszínvonal emelésére.

A kormány a demográfiai robbanás következményeit születésszabályozással igyekszik ellensúlyozni. Az e célra fordított összegek révén egyetlen országban sem olyan mély a tartalma a „family planning programme” fogalmának, mint Indiában. Számítalan tanács, bizottság, kutatóközpont, városi és falusi propaganda és segélyező, felvilágosító szerv munkálkodik azon, hogy a születési arányszámot 40 ezrelékről 24-re csökkentse. Az eredmények még nehezen értékelhetők. Annyi azonban bizonyos: nyolc hindu nő közül hét frástudatlan, így ezek számára az írásos propaganda hozzáférhetetlen.

Nem kevésbé érdekes jelenség, hogy az ország lakossága hat fő vallás szerint oszlik meg, 64 millió ember tartozik kasztokba, 30 millió pedig törvényesen elismert törzsekhez. A nyelvi megoszlás is elképesztő: Indiában 1652 „anyanyelv” beszélnek. Hogy mégis valamilyen rendszert vigyenek ebbe a mozaikba, az indiai nyelvek és demográfusok az említett „anyanyelv” közül 380-at 14 regionális nyelvcsoportha soroltak. Ezek egyik-másika hivatalos nyelvként szerepel a köztársaság 16 államában. 241 „anyanyelv” 17 kisebb jelentőségű nyelvcsoportha került, elterjedési körük legalább 500 000 személyre terjed ki. További 71 „anyanyelv” más 19 nyelvcsaládba került, ezek mindegyikét 100—500 000 ember beszéli. A fennmaradó 960 „anyanyelv” 776 táj- és törzsi nyelvbe osztozták be. A 14 regionális nyelv közül a legerjedtebbek a hindi nyelvjárások. Ezeket az ország lakosságának körülbelül 30%-a beszéli.

Az angol nyelv — amely összekötő nyelvi kapcsolatot jelentett az államok között és a szövetségi adminisztrációban, de a lakosságnak csupán 5%-a beszélt — használhatatlannak bizonyult az államok ügyintézésében és mindennapi életében. A közoktatásban és a sajtóban az angollal párhuzamosan bevezették a re-

gionális nyelveket. India 62 egyeteme közül 35-ön regionális nyelveken lehet vizsgázni, ugyanis a diákság több mint 90%-a igényli ezt. A rádióközvetítések 29 nyelven folynak. A 8000 napi és időszakos lap közül 1700-at angolul és 1750-et hindi nyelven jelentetnek meg. A kiadványok vonatkozásában azonban egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a „malajalam”, a „tamil” vagy a „bengáli” nyelv.

Figyelembe véve a nyelvhasználatban előállott helyzetet, az Új-Delhiben működő nevelési bizottság a fokozatos átalakulásra programot dolgozott ki. Ez a háromnyelvűség koncepcióján alapszik: a hindi nemzetegyesítő hivatalos nyelv; a regionális nyelvek helyi jellegűek; az angol ablak a nagyvilág felé.

Az antik tragédiától az abszurdig

(*Revista de istorie și teorie literară*, 1968. 4; *Viața românească*, 1968. 11.)

A hazai elméleti érdeklődést a mai nyugati dráma iránt nemcsak az teszi indokolttá, hogy színpadjainkon évadról évadra jelentős helyet foglalnak el nyugati drámaírók humanista eszmeiségű, eszközeikben pedig a modern irányzatok egész skáláját átfogó alkotásai, hanem az is, hogy e művek legjobbjában a modern ember életérzésének újszerű kifejezésére s az emberről alkotott képünk gazdagítására irányuló törekvések tanúi lehetünk. A vizsgálódás ilyenformán szervesen összefonódik az új problémákat és új kifejezési módokat kereső hazai drámai törekvésekkel, s eredményei segíthetik emezek kibontakozását is, bár nem tagadhatjuk, hogy hazai rendezőink és drámaíróink egyike-másika bizony megelőzte már a kritikusokat (mégpedig gyakorlatilag) a tanulságok levonásában.

Marcel Duță (*Problematika modernă a teatrului și teatru românesc actual*. I. *Text și spectacol*, RITL. 1967. 4; II. *Teatrul absurdului*, RITL. 1968. 4) és B. Elvin (*Dileme în dramaturgia occidentală*, *Viața românească*, 1968. 11) tanulmányai a mai nyugati drámaíródalom és színház problémáinak vizsgálatával, az eszmei formái összefüggések sokoldalú megvilágításával kétségtelenül segítik a hazai drámaíródalmat e tanulságok levonásában.

Az elemző kritikusok mindannyian egyetértenek abban, hogy a mai nyugati dráma, akárcsak az antik görögöké, mé-

lyen bele van ágyazva saját kora valóságába. Itt is, akárcsak ott, érzékelhető az ember fölött uralkodó kikerülhetetlen végzet (az istenek megmásíthatatlan akaratára, illetve a hatásaiban felfogott gazdasági kényszerűség), amelyhez hozzájárul a mai nyugati ember megannyi dilemmája: az élet egyre fokozódó anyagi telítettsége és ezzel egyidejűleg az ember növekvő intellektuális atomizálódása, a szándék és eredmény egymástól való elszakadása, sőt szembe kerülése. E problémák a modern drámában olykor hagyományos eszközökkel, filozófiai síkon vetődnek fel, máskor a szokványos dramaturgiai eszközök teljes elvetésével. Ezért beszél Marcel Duță is „epikus színházról”, amelyben a cselekmény kibontakozása a társadalmi és történelmi valóság objektív egymásutániságának tükrözésére törekszik, ahol az alakok emberi típusok vagy östípusok, s ahol a megoldás valamely erkölcsi — történelmi, politikai vagy filozófiai — mondanivalót hangsúlyoz; másrészt lírai színházról, ahol a színpadi jelenetek szándékosan bizonytalanok vagy többértelműek, ahol a műben magában a költőiség dominál, lévén azok az egyén pszichológiai vagy látásműködésű látomásai, ahol az alakok sztereotípiákká bomlanak, és az egész mű jelképes, metafizikus értelmet nyerhet. E két — a lényegyet tekintve azonban egymáshoz nagyon is közelálló — formában jut ma kifejezésre a drámaíró látásműködése a társadalmat elbürokratizáló vagy elmilitarizáló polgári államgépezet ellen, a technika elhatalmasodása, az egyén kiszolgáltatottá válása ellen.

A görög tragédiáknak, amint B. Elvin kimutatja, egyik jellemző vonása az ambivalencia, a kettősség, a kétértelműség. A hősnak cselekvési szabadsága van, de ugyanakkor az istenek akaratának is alá van rendelve. Hiába kiszabott a sorsa, végzetét végeredményben maga hívja ki, olyan tétellel, amelyet szabadon választ. A modern drámaíró ezt a szabadságot és egyben megkötöttséget kiterjeszti a nézőre is. Művek egész sorában a felvetett kérdésre adott írói válasz nemcsak a válaszadásra való képtelenség miatt hiányzik, hanem tudatos kikerülésének szándékával. Mint ahogy az antik tragédiáiról a maga hőstét, úgy a mai (főleg az abszurd) drámaíró közönségét ruházza fel a teljes szabadsággal. „Nevetséges dolog — mondja Eugen Ionesco — a bibliát kérni számon a drámaírótól, azt, hogy megmutassa a megváltás útját; nevetséges dolog az egész emberiség helyett gondolkodni és a világnak valami-

féle automatikus filozófiát adni. A drámaíró problémákat vet fel. S az embereknek a magány, a magukbaszállás perceiben kell elgondolkozniok rajtuk, olyankor kell megtalálniok, teljesen szabadon, a maguk megoldását; egy magamegtalálta megoldás, még ha sántít is, felmérhetetlenül értékesebb az ember számára, mint bármely előre gyártott ideológia, amely megakadályozza őt abban, hogy gondolkozzék.“ Az olimposzi hatalmasságok predestinációja ellenére az antik tragédia hőse maga választotta meg azt az utat, amelyen emberi felelősséggel járni akart (még ha az a bukásba vezetett is). Két háború szenvedéseivel a háta mögött s egy minden eddigénél nagyobb veszedelem fenyegetésének árnyékában a mai nyugati drámaíró ezt a felelős döntésre való készséget és képességet igényli közönségétől is.

A mai nyugati (főleg az abszurd) dráma eszközeinek elemzése a két tanulmányban szintén sok figyelemre méltó megállapítást tartalmaz. Az antik és a modern tragikum szembesítése, a görög tragédiából is ismert csapda-helyzetek modern analógiái, a színpadnak mint a művet illusztráló térnek a valóságot imitáló játékból a színpadi cselekvés színterévé változtatására irányuló kísérletek — mind olyan kérdések, amelyekkel ma rendező, színész és közönség egyaránt találkozik, s amelyeknek ismerete szintén nélkülözhetetlen ahhoz, hogy teljes és helyes mondanivalójukkal szólaljanak meg színpadjainkban a modern dráma kimagasló alkotásai.

Iosephus Macarius alias Bódog Józsa

(*Acta Classica Univ. Scient. Debrecen, 1968. IV.*)

Belu Sabin kolozsvári történész *Bódog Józsa* címen tanulmányt írt a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* (IV. 1—2.) a szebeni Allami Levéltár gyűjteményében talált, János Zsigmondnak 1563. július 19-én Gyulafehérváron kiadott okleveléről. A fejedelem az oklevelet annak igazolására adta ki, hogy a szebeni polgármester beszolgáltatta a fejedelmi udvarba a németekhez Balassi Menyhárttal együtt átpartolt Bódog Józsa holmiját.

A beszolgáltattott javak Bódog Józsa személyi tárgyain kívül csaknem 150 könyvet magába foglaló gyűjteményt is tartalmaztak (görög és latin auctorok, az

egyházatyák munkáit, szótárakat, térképeket, bibliákat, valamint a német és a svájci reformáció jeles képviselőinek műveit). Belu Sabin megállapította, hogy Bódog Józsa tudós humanista lehetett, aki a kalandor Balassi Menyhárt társaságába került, és valószínűleg azonos az a Józsa diákkal, aki a *Balassi Menyhárt árultatása* című drámában többek között Oláh Miklós érsekkel tárgyal, s akit Bornemisza Péter is említ *Az ördögi kísértetekről* című művében. De neve előfordul Bornemisza Péternek egy 1584-ben megjelent egyházi beszédeggyűjteményében, amelyből kitűnik, hogy a nagyműveltségű deák a reformáció balszárnyához csatlakozva Arany Tamás és Karácsony György társaságában részt vett a századvégi társadalmi mozgalmakban. A kutató arra a következtetésre jutott, hogy a művelt humanista Bódog Józsa neve egyetlen külföldi egyetem hallgatóinak sorában sem szerepel, ezért nyilvánvalóan valamilyen káptalan iskolában tanult *domi doctus* volt.

Ez a feltevés azonban nem bizonyult teljesen helytállónak. Ritoók Ágnes a debreceni *Acta Classicában* megjelent tanulmányában felfedi Bódog Józsa deák életének korai szakaszát.

A wittenbergi egyetem anyakönyvében 1540. november 22-én *Iosephus Pesti Ungarus* néven egy magyar diákot jegyezték be, akinek családi neve *Macarius*. A diák csakhamar Melanchton kedvenc tanítványa lett, és amint egyik pártfogójának, a híres hebraista Pellicanusnak a naplójából kitűnik, szülei Pesten éltek, de a török elől Kassára menekültek. Wittenbergi tanulmányai előtt 1538 nyári szemeszterében a krakkói egyetemen találjuk bejegyezve *Iosephus Pestinus* néven. A wittenbergi egyetemen — amint erről Pellicanus naplója beszámol — teológiát és irodalmat tanult öt éven át. Mivel Buda eleste miatt hazájába nem térhetett vissza, 1544-ben Melanchton tanulmányútra küldi Németországba és Svájcba. Első állomása ez év tavaszán Speyer, innen Strasbourgba, Melanchton barátjához, Martin Butzerhez megy. Butzer ajánló levelében *Iosephus Macarius Ungarus*nak nevezi. A következő út iránya Basel, ahol Oswald Myconius fogadja, onnan Zürichbe utazik, itt ismerkedik meg Bullingerrel, Pellicanusszal, Gualterusszal, az ifjabb Zwinglivel és Biblianderrel, de itt tanulmányozta Oecolampadius és Zwingli iratait is. Zürichből Konstanzba megy, Blauerhez, majd július 6-án Augsburgba és Nürnbergbe, míg végül augusztusban visszatér Witten-

bergbe. Két év múlva, 1546-ban Pirnau-ban bukkan ismét fel, 1547-ben pedig Spandauban. Ez év őszén azonban már Magyarország nádora, Nádasdy Tamás környezetében van, és decemberben részt vesz a nagyszombati országgyűlésen.

A következő évekből is vannak adataink róla; 1550-ben Heltai Gáspár Kolozsvártott kinyomatja Butzer írását az úrvacsoráról, melyet nyilvánvalóan Macariustól kapott, hiszen 1543—44-ben együtt voltak hallgatók a wittenbergi egyetemen. Ezek után a tanulmány megállapítja, hogy *macarius* görög eredetű szó, és jelentése: boldog. Pesten a török foglalás előtt sok Boldog, illetve az akkori kiejtés és helyesírás szerint Bódog volt. Nyilvánvaló tehát, hogy a wittenbergi Iosephus Pesti Ungarus Macarius azonos az azzal a Bódog Józssával, akinek könyveit 1563-ban beszoigáltatják az erdélyi fejedelmi udvarba.

Majakovszkij és Grosz — két sors

(*Sinn und Form*, 1968. 6.)

Hasonlíthat-e a szín és a szó, bukkanhatunk-e rokonvonásokra századunk nagy költőjének és grafikusának életművében — erre a kérdésre keres választ Alexander Uschakov tanulmánya. Ez a fajta kérdésfeltevés egyre gyakoribb a modern művészetkutatásban; kísérlet azoknak a tágabb összefüggéseknek, általánosabb törvényeknek a megragadására, amelyek századunk különböző művészeti ágainak különböző alkotóit rokonítják.

A tanulmány valószínűsíti, hogy Majakovszkij és George Grosz személyesen is kapcsolatban állottak egymással, majd kettejük cikkeinek, vallomásainak sorával bizonyítja esztétikai hitvallásuk számos egyezését, hogy végül a műveikben — Grosz grafikájában és Majakovszkij verseiben — kimutatható tematikus és felfogásbeli azonosságokra mutasson rá. A két művész egyívású voltát talán az a paradox tény bizonyítja legjobban, hogy Majakovszkij költészetének képvilága, a szó művészetének a plasztikummal érintkező effektusai sokkal közelebb állnak Grosz grafikájához, mint a költő saját rajzaihoz! Gondolatmenetét Uschakov néhány elméleti értékű következtetéssel zárja, az avantgarde formakultúrával induló s a társadalomkritika és forradalmi elkötelezettség vállalásáig jutó két művész életművének strukturális hasonlóságait illetően. Mindketten, mondja, a szatírának ugyan-

azt a válfaját művelték, melynek lényege a társadalmilag általános monumentális felmutatása, a figyelemelterelő részlet-hűség mellőzésével. Ebben áll — Luna-csarszkij szavával — „társadalmi tipizmusuk”, mely plakátzerű, anélkül, hogy plakátta egyszerűsödne. De rokonok az ellentétezésnek a hagyományosan túlmutató, jelkép-értékű használatában is; a társadalmi lényegét kifejező mozzanatok ellenpólusaikkal együtt történő megjelenítése a valóság ellentmondásainak tudatos művészi megjelenítése lesz, stílusmódszerré bővül. Mindkettőre jellemző a groteszkig fokozott hiperbola gazdag alkalmazása, valamint a valóság „nem esztétikus” mozzanatainak szándékosan meghökkentő exponálása — a valóságot a tudattól elválasztó illúziók, mítoszok lerombolása.

A mindennapiság szokvány-takarója alól a monumentális nagyítással kiszabadítani a valóság igazi arcát, az így születő intellektuális valóságértelmezést összekapcsolni a forradalmi célatatossággal és a stílusmozgósító demokratizmusával — ez a közös törekvés teremti meg a „szó és szín” anyagában különböző, eljárásaiban azonban közös formanyelvét.

Boswash, Chippits, Sansan

(*Paris Match*, 1021.)

Marc Heimer kivonatosa közli egy egyesült államokbeli futurológiai munkacsoport előrejelzéseit a 2000. esztendőre.

Becslések szerint az évezred végén az Egyesült Államoknak 320 millió lakosa lesz (ebből 80 millió hűsz évesnél fiatalabb). A lakosság földrajzi megoszlását főként a már majdnem teljes városiasodottság jellemzi majd. A jelenlegi nagyvárosok valósággal összeépülnek (valóban, ennek már manapság is látni jelét), Bostontól Washingtonig alakul ki a 80 milliós *Boswash*, s New York lesz a képzelt megalopolis központja. A *Chippits* elnevezés a Chicagótól Pittsburgig terjedő konglomerátumot jelzi, *Sansan* a jelenlegi San Franciscótól Santa Barbaráig terjedő, 25 millió lakosú, 600 km hosszú komplexus neve (a névadó jövőkutatók tehát mindenütt a szélsőséges fekvésű városok első szótagjának összeolvastásával keresztelték el az új alaku-latokat).

Az amerikai bűnözési statisztikák látán nem is tartható különösnek, hogy e futurológusok a számítógépek, a kibernetika fejlődési perspektíváiból kiemelik a

bünüldözés lehetőségeivel kapcsolatosakat, miközben elég sötét képet festenek a személyi szabadság fokozódó ellenőrzéséről is: a kriminalitás elhárításának leple alatt a rendőrhatalom mindig túllohart az eredeti célon.

Heimer azokból a számításokból indul ki, amelyek szerint 2000-ig a számítógépek teljesítménye minden évben ötszörösen növekszik. Ez három évtizeden belül lehetővé teszi a városi telefonbeszélgetések *minőségének* ellenőrzését is. A kibernetikai készülékek lehallgatják, rögzítik az összes beszélgetéseket, s önműködően felhívják a rendőrség figyelmét azokra, amelyek során *gyanus* mondatok hangzottak el. Sőt: a készülékek teljesítménye talán lehetővé teszi majd a hangszín értékelését is, s így a veszélyessé válható ingerültségről, dühről, feltűnő elégedetlenségről tanúskodó hangokat is preventív biztonsági eljárás alá utalja.

A „Think Tank“-okat, a „gondolattárolókat“ e prognózisok szerint más irányú problémák megoldására is felhasználhatónak tartják a közeljövőben: változatos szórakozások „kiagyalásáról“ is gondoskodniuk kell majd ebben a hiperbonyolult korban, melynek egyik nagy átkát a futurologusok az elhatalmasodó unalomban sejtetik.

Kelet-európai ipari forradalom

(*Századok*, 1968. 1—2.)

Az utóbbi évtizedben ismét a gazdaságtörténeti irodalom érdeklődésének homlokterébe került az iparosítás és az ipari forradalom kérdése, a kettő viszonya, történeti típusai s nem utolsósorban földrajzi koordinátái. Különösen a kelet-európai fejlődés megítélésében eltérőek a vélemények. Egyesek hajlamosak egyenlőségi jelet tenni Európa nyugati és keleti felének ipari forradalma közé, mások a leghatározottabban tagadják, hogy a gyengébben fejlett kelet-európai országokban egyáltalán lehetne erről a jelenségről beszélni.

Berend Iván és Ránki György hatalmas irodalom áttekintése alapján és bőven élve az összehasonlítás lehetőségével, *Az ipari forradalom Kelet-Délkelet-Európában* című tanulmányában a nyugati és keleti gazdaságfejlődés történelmi és gazdasági feltételeit, azonos és különböző jegeit s a kelet-európai ipari forradalom jellemzőit vizsgálja. A szerzők kérdésmegközelítésük alapállásaként leszögezik, hogy az ipari forradalomnak marxi meg-

határozásából és felfogásából indulnak ki, „amely a folyamatot nem egy-egy iparág technikai átalakulásaként értelmezi, de még csak nem is az ipar egészének belső technikai forradalmasodásaként magyarázza, hanem a nemzetgazdaság egészének széles körű strukturális átalakulásaként értékeli“. Mindezt a társadalomban szerkezeti módosulások követik.

Európa e térségén lévő államok statisztikai adatainak és gazdaságtörténeti irodalmának beható tanulmányozása után a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a századforduló fejlődésére joggal alkalmazható az ipari forradalom kategóriája. Magyarországon és Oroszországban a mezőgazdaság kapitalizálódása gyorsan haladt előre, kiépült a modern bankrendszer és közlekedési hálózat, s bár továbbra is agrárjellegű maradt a gazdaság, „a nemzetgazdaság egészének mozgását már egyre inkább az ipar befolyásolta“. A szerzők szerint Románia, Bulgária és Szerbia gazdasága az ipari forradalom korszakára jellemző dinamizmust a századfordulón nem érte el, de „kétségtelen, hogy az ipari forradalom folyamata ezen országokban is megindult a világháborúval záruló korszakban“.

Ám ez a jelenség időben, mélységében és következményeiben más, mint a nyugat-európai, annyira, hogy Kelet-, illetve Délkelet-Európa az „ipari forradalom más modelljét termelte ki“. Míg Nyugat-Európa fontosabb országaiban az ipari forradalom, amely korábban kezdődött, a gazdasági és társadalmi struktúra radikális átalakulásához vezetett, Kelet-Európára a „későn megkezdett, felemásan, ellentmondásosan véghezvitt, sőt valójában végig sem járt, valójában be sem fejezeten lezárult ipari forradalmi korszak volt a jellemző“.

„A vox humana népe“

(*Irodalmi Szemle*, 1968. 10.)

Fábrly Zoltán, a régi Korunk Fábrly Zoltánja, előregedhetetlen közmércéje a csehszlovákiai magyarság nemzetiségű öntudatának, s mert ezt az öntudatot minden eseményen és fordulaton át évtizedek óta következetesen az emberség posztulátumával fogalmazza meg, minden szava, minden mondata nemcsak országán belül, hanem nemzetközi viszonylatban is hatótényező. A nemrég XI. évfolyamába lépett pozsonyi magyar irodalmi és kritikai folyóirat vezérhelyén

Rang és hűség cím alatt a „stószí remete” jözan és őszinte kommentárt fűz az elmúlt év csehszlovákiai történéseihez, s a magyar lakosságnak a szlovák vezetők részéről is elismert szilárd hazafiságát elemezve újra megfogalmazza tételét „a vox humana népe” — a szocializmus emberségéhez hű csehszlovákiai magyarság — közelítő, és nem távolító, összekötő és nem szétválasztó szerepéről.

Régebbi állásfoglalásaira hivatkozva Fábry Zoltán kifejti, hogy nem elég a fasizmust legyőzni, hanem annak lelki-résztét — a kizárólagosság és tekintetnélküliség fertőzését — is teljesen fel kell számolni a szocializmus eredendő humanitásával. „Az internacionalizmus egyenlítő tette — írja — végső soron csak az emberségre nevelés lehet. A szocializmus világpedagógia, mert a tényleges, reális emberségre nevelés elkötelezettje. A szocialista humanizmus világpedagógiájának hátráltatója a világpolitika, mely hatalmi jellegénél fogva — minden árnyalatában — fegyverben kénytelen gondolkodni... E helyzetben örökkévalónak látszik az Ady-szövegezte humánium védekező és megtartó hűségparancsa: embernek megmaradni az embertelenségben. A világháborúk századában a humánium szinte rezervációba kényszerül: egyének és kisebb nemzetek és népcsoportok folyamatos feladata lesz, akik ezzel és ezáltal válnak konokul nagyokká, példázókká. Ranggá. Hűséggé.”

A cikk a szocialista humánium nevében hangsúlyozza a csehszlovákiai magyarság állampolgári hűségét és osztozását a közös törekvésekben. Mint mindig élete során, Fábry Zoltán újra éberségre int az imperializmus hidegháborús törekvéseivel, neonácizmusával szemben.

Írók iskolája

(*Lityeraturnaja gazeta*, 1968. 52).

Meg lehet-e tanítani valakit az írói mesterségre? — teszi fel a kérdést V. Pimenov, a Gorkij Irodalmi Intézet rektora, s a kérdésre az Intézet harmincöt éves történetével felel. „Már a szovjethatalom első éveiben — folytatja — Gorkij arról beszélt Leninnek, hogy létesíteni kellene egy tanintézetet, ahol a fiatal irodalmárok tanuljanak, és elsajátítsák a mesterségbeli ismereteket az idősebb íróktól. Ez az intézet létre is jött 1933-ban felsőbb határozatra, amelyet még Kalinyin írt alá. S az is természetes

volt, hogy a nagy proletáriró nevét viseli.”

Az Intézet munkájában részt vettek a nagy szovjet prózaírók, költők, drámaírók; sok jelentős tudós tartott itt előadást. Hosszú éveken át Gladkov az Intézet rektora. Az írásművészet tanszékének vezetője Fegyin és Szoboljev volt, alkotói szemináriumot tartott Pausztovszkij, Zamoskin, Romasov, Szelvinszkij és Szvetlov.

„Harmincöt év leforgása alatt a Tveri sugárút irodalmi főiskolájának falai közül több száz író került ki...” — írja Pimenov, s hozzáteszi, hogy nem mindenkiből lett ugyan író, aki itt végzett, de a túlnyomó többség irodalmi munkát folytat napilapoknál, folyóiratoknál, kiadókánál, a televízióban vagy a rádióban. Jó szerkesztő, kiadó, irodalmi szervező lett belőlük.

Jelenleg ötvenkét író, tizenegy doktori címmel rendelkező irodalmár és számos tapasztalt előadó alkotja az Intézet tan-személyzetét. A nappali tagozaton van prózai, költői, drámai és kritikai szeminárium. Külön műfordítói tanszék működik; ez gondoskodik a nemzetiségek irodalmát oroszra fordítók utánpótlásáról. A nappali tagozatra mintegy száznyolcvan iratkoztak be; az évek óta működő esti tagozaton újságírók, mérnökök, munkások, kolhoztagok tanulnak, mintegy hatszázan.

Cikkében Pimenov felhívást intéz a szövetségi köztársaságok irodalmi szervezeteihez, kutassák fel a munkások és kolhoztagok körében azokat a tehetséges fiatalokat, akik az irodalom valamelyik területén megállnák helyüket. Ezzel elősegíthetik a fő cél megvalósítását, hogy tudniillik „az Intézet valóban soknemzetiségű legyen”.

Népességtudomány

(*Demográfia*, 1968. 3—4.)

Elgizár Burnasev tanulmányában rámutat, hogy a múltban a szovjet népességtudomány a szociológiai kutatások elfeledett területe volt. 1967-ben azonban a szovjet demográfia történetében egy sor nevezetes esemény történt. Először is a moszkvai Lomonoszov Egyetemen létrehozták a népességtudományi tanszékét, mely pedagógiai és tudományos módszerciben új elvre épít. Ennek lényege-

ge az, hogy a népeiséget mint bonyolult társadalmi-gazdasági jelenséget komplex módon közelíti meg.

A népeiségtudományi tanszék demográfiai kollégiumot tart az egyetem közgazdasági, filozófiai, történelmi és más humán fakultásain. Ezenkívül a közgazdasági karon a tanszék és a Népeiségtudományi Laboratórium közreműködésével széles profilú gazdaság-demográfus képzés folyik. Az ország legnagyobb egyetemén és gazdasági főiskoláin is bevezették a demográfia oktatását.

A szerző kitér arra, hogy a nagy területű és viszonylag alacsony népsűrűségű Szovjetunióban a lakosság összetétele különböző, és eloszlása rendkívül egyenetlen. Ezért a demográfiai folyamatok ésszerű irányítására a legnagyobb figyelmet kell fordítani, mert tudományosan megalapozott demográfiai prognózisok nélkül nem biztosítható a távlati népgazdasági tervek sikere. A népeiségtudomány pedig egyelőre nem ad kielégítő választ az élet felvetette sok kérdésre.

A Szovjetunióban a háború utáni időszakban csökkent a születési arányszám. És tovább is csökken. Sok szerző a lakosság anyagi jólétének növekedésével magyarázza ezt a jelenséget. Másfelől azok

az országok, amelyek a népeiségszám növekedését ösztönző politikát folytatnak, a születési arányszámra kedvezően ható rendszabályként felhasználják az anyagi tényezőt, a családi pótlék formájában a munkabérhez fizetett kiegészítést. Sok ország tapasztalata mutatja azonban, hogy az anyagi ösztönzés egy-maga mint a népeisédesi folyamatok irányításának módszere nem mindig bizonyult hatásosnak. Ez érthető is. Bármely demográfiai jelenségre egyidejűleg különböző jellegű tényezők sokasága hat, mégpedig gyakran ellentétes irányban. Ezért a kívánt eredmény csak akkor érhető el, ha a tényezők egész bonyolult komplexumát felderítik, ha meg tudják állapítani a közöttük levő kölcsönhatásokat. Az ismeretek jelenlegi színvonala nem ad teljesen kielégítő magyarázatot arra, milyen mechanizmusban kapcsolódnak össze a különféle tényezők, s milyen fokú kölcsönhatást gyakorolnak a demográfiai folyamatokra. E tekintetben erőteljesebb tudományos kutatásokra van szükség.

A szerző felhívja a szovjet demográfusok figyelmét, hogy bővítsék kapcsolataikat külföldi kollégáikkal, s tegyék rendszeressé az idevágó irodalom és egyéb információk cseréjét.

Pligor Sándor rajza

A tordai országgyűlés képe

(Levél a szerkesztőséghez)

A *Korunk* 1968. 8. száma minden megjegyzés nélkül közölte annak a híres tordai országgyűlésnek a képét, amelyen a vallásszabadságot kihirdették. A közölt kép címe a következő volt: *Körösfői Kriesch Aladár: A tordai országgyűlés, 1568.*

Magának a művésznek a személye és a kép története azonban megérdemli, hogy visszatérjünk rá, és feltegyük az ezzel kapcsolatos tisztázatlan kérdéseket. Körösfői Kriesch Aladár munkássága ma már nálunk kevésbé ismeretes, habár, mivel sokat dolgozott Erdélyben, minket közelebbről érdekel. Kriesch Aladár felesége, Újvárossy Ilka ugyanis kolozsvári lány volt, és ezért a művész az 1890-es években jórészt a rokonságnál, Kolozsvárt, illetőleg Tövisen és Diódon, később pedig Kalotaszegen nyaralt. Ezalatt sokat festett. 1895-ben a millenniumi kiállítás előtt a hivatalos körök erővel a lehanyaglott történelmi festészetet akarták életre kelteni. Torda-Aranyos vármegye azt a megbízást adta Kriesch Aladárnak, hogy fesse meg az 1567-i tordai országgyűlés képét. Kriesch mindjárt leutazott Tordára, ott környeztetanulmányokat végzett és vázlatokat készített. Terveit Tordán elfogadták, és így hozzáfogott a nagy munkához. A családi hagyomány szerint egyes alakjainak a tóvisi dr. Boér család tagjai voltak a modelljei (sőt talán maga a művész is), dr. Dénes Jenő *Körösfői Kriesch Aladár* című monográfiájában a kép történetével foglalkozva azt írja, hogy Kolozsvárt keresett történelmi típusokat, a szegényházba is elment, majd E. Kovács Gyulát, a nagy színészt is lerajzolta. Úgy tudjuk, hogy a tordai országgyűlést megelevenítő híres kép — legalábbis részben — 1895 nyarán Diódon készült, dr. Boér Jenőnél.

Hosszas tanulmányok után 1895 őszén fejezte be a nagy sikert aratott festményt Kriesch Aladár, és művét az ezredéves kiállításon, 1896-ban, Benczur Gyula és Gyárfás Jenő történelmi képei mellett állították ki.

A kép eredeti címe, amint az ezredéves kiállítás katalógusából is pontosan megtudhatjuk, ez volt: *Az 1567-iki tordai országgyűlés, melyen először mondatott ki a vallásszabadság.* A kép központjában Dávid Ferenc áll a fejedelem előtt, egyik kezét a szívére teszi, a másikkal az ég felé mutat, s az ülésező rendek előtt ki-mondja: „A hit Isten ajándéka“. A környező alakokon az elragadtatás és megdöbbenés mozgalmas, drámai kifejezését örököltette meg a művész. A kor művészettörténetésze, Szana Tamás így jellemezte Kriesch Aladár képét: „A festmény egész jelentőségében állítja elénk a nagy momentumot. A szereplő személyek nem betanult szerepüket játsszák le, hanem ott lelkesülnek és küzdenek előttünk a nagy eszméért, melynek diadalra juttatása maradandóvá tette emléküket. Arcukról a meggyőződés szilárdsága sugárzik felénk, nemes fölhevülésük megkap és magával ragad minket is“ (*Száz év a magyar művészet történetéből.* Budapest, 1901. 263—264).

Kriesch Aladárnak ez a képe alapozta meg hírnevét, amely aztán gyorsan növekedett, és így a művész számos újabb megrendelést kapott. Ezek közé tartozott 1911-ben a marosvásárhelyi Kultúrpalota falfestményeinek elkészítése.

Mindezekből a kép történetével nagyjában megismerkedhettünk. Mindenkinek feltűnhetett azonban, hogy a kép a megbízás szerint az 1567-i országgyűlés döntő jelenetét ábrázolja. Torda-Aranyos vármegye vezetősége, úgy látszik, nem ismerte az erdélyi országgyűlések történetét, különben nem fogalmazta volna meg így, téve-

sen, a megbízást. Az 1567-i országgyűlés törvényei nem maradtak fenn; a képen ábrázolt esemény nem 1567-ben, hanem az 1568. januári tordai országgyűlésen történt, mint ahogy ezt az Erdélyi Országgyűlési Emlékekből, valamint azóta megjelent munkákból tudjuk. Kétségtelen azonban, hogy Kriesch Aladár képét ezzel a hibásan megfogalmazott címmel állították ki, és habár azt történészek, szakemberek is megnézhették, tudomásunk szerint, mégsem kifogásolta senki a címet. Századunk elején a képről reprodukció készült, s ennek címe már a mai, kijavított formában van kinyomtatva: *Az 1568-iki tordai országgyűlés...* A reprodukciót az 1900-as években a Könyves Kálmán Múintézet nyomtathatta ki.

Vajon meg lehet-e találni levéltárainkban vagy a korabeli megyei sajtóban a Kriesch Aladárnak adott megbízást, magát a szerződést, és hogy ezt a történelmi évszámot vajon mivel indokolták? Hol van jelenleg a Kriesch Aladár képe? Vannak-e még más művei a hazai múzeumokban?

Nagynyed, 1969. január

Vita Zsigmond

Emlékezik az „adminisztrációs részleg”

(Levél a szerkesztőséghez)

A Korunk 1968. 2. számában *A Brassói Lapok haladó hagyományairól* cím alatt megjelent visszaemlékezés egy mondatához kívánom kiegészítéseimet hozzáfűzni. „Az adminisztrációs részleg (amely a polgári újságírás körülményei között viszonylag nagyszámú volt) soraiban is jócskán voltak és maradtak a párt mellett állók” — írta Kőműves Géza, a cikk szerzője.

Bár a lapnál való alkalmaztatásom mindössze nyolc évig tartott (1933—1940), Brassó városára szorítkozott és jelentéktelen volt (hirdetési ügynök voltam), mégis megkísérlem néhány név és adat közlését annak bizonyítására, hogy az „adminisztrációs részleg” a szerkesztőség méltó társa volt a politikai harcban, ha nem is rendelkezett hasonló értékű szellemi feyverekkel.

Kiadóhivatali elvtársaink közül a halottakkal kezdem. A földalatti mozgalom tevékeny tagja volt Kahána Eta (fiatalon lett a tüdőbaj áldozata). Tevékeny párttag volt a lap nagyváradi megbízottja, Szabó László, akiről mint Gaál Gábor és a *Korunk* régi híveről és támogatójáról a minap emlékezett meg az *Utunk-évkönyv*-ben Csehi Gyula. Kommunista volt Kahána Samu, a szervezési osztály vezetője és Rasovszky István, a lap temesvári megbízottja (a felszabadulás után előbbi az *Előre* külpolitikai szerkesztője, utóbbi a *Neuer Weg* igazgatója lett). Mózes Jenő, a lap bukaresti megbízottja, 1940-ben családjával átment a Szovjetunióba, 1941-ben a visszavonuláskor mindnyájan német repülőtámadás áldozatai lettek. Weisz Olgát pártnyugdíjasként tettünk el. Fodor István központi, Dán Mózes bukaresti s a fasiszta elhurcolás áldozataul esett Neumann Ignác kolozsvári megbízottak mellett megemlítendő Incze György kiadóhivatali tisztviselő, aki személyazonossági bizonyítványát éveken át bocsátotta illegális elvtársak rendelkezésére a szabadabb mozgás és utazás érdekében.

El Weisz Árpád pártnyugdíjas Marosvásárhelyen, ő már 1924-ben beszervezi Kocsis Bélát, a *Brassói Lapok* sok esztendeig felelős szerkesztőjét, hogy a Bécsből, Prágából, Pozsonyból, Kassáról a lap címére érkező, de ténylegesen a párt Központi Bizottságának szóló leveleket a postafiókból egyenesen neki adja át, hogy ő eljuttassa Föris Istvánnak, a napjainkban rehabilitált kommunista vezetőnek, továbbítás végett. Ez a szolgálat csak 1926 októberében szűnt meg, midőn Weisz Árpádot letartóztatták és a laptól el kellett bocsátani. A régi elvtársak közé tartozik Cheresteşiu Victorné Kahána Rózsi Kolozsvárt, özvegy Kahána Samuné Bodor Gizi és Márton Istvánné Gidáli Mária Bukarestben (utóbbi első férjét, Moskowitz Ferencet a vapnajarkai internálótáborból 52 társával kiemelték a hitleristák és Ribnicán egy benzinnel leöntött barakkba zárva élve elégették).

A nyomdász-személyzetből halottunk Juhász István, aki komoly munkát fejtett ki az Egységes Szakszervezeteknél, lelkes támogatója volt a Vörös Segélynek és sikeres résztvevője a munkásság kulturális munkájának, így a most felújítás előtt álló Törekvés dalárdának. Számottevő volt Papp Zsigmond munkája, meggyőző modorával, előadóképességével jó hatással volt szaktársaira (áll ez családi vonatkozásban is: író-fiát, Papp Ferencet ő nevelte).

Szedőink közül háromról tudom, hogy él: Brassóban nyugdíjas Paál András, Marosvásárhelyen Schüssler Károly és Bukarestben Pozsár András. Mindhárman a szakszervezeti balszárny öntudatos részesei voltak.

A könyvsztályon egyetlen segítő társunkról van értesülésem: Szász Rózsi ma Karp Imre felesége Marosvásárhelyen. Sok esetben csempészett be felvilágosító pártanyagot a könyvek közé, s a vevőforgalmat is meggyőző munkára használta fel.

Sem Kőműves Géza, sem a cikkéhez Aradról hozzászóló Seidner Imre (*Korunk*, 1968. 7.) nem tért ki arra a történelmi epizódra, mely a szerkesztőség s az „adminisztrációs részleg” kommunistáit és más haladó erőit az 1930-as évek egyikén közös akcióra bírta. Vaszgárdista diákok támadásra készültek a *Brassói Lapok* ellen. A munka leállt, az összes női dolgozókat hazaküldték, s a nyomdászokból, alkalmazottakból és újságírókból Kakassy Endre vezetése alatt védőrség alakult éjjeli és nappali szolgálattal. Az első nap jelentkezett nálam Weisz Árpád, aki akkor került vissza Kolozsvárról Brassóba, és közölte: párthatározat alapján kétezer munkás jön támadás esetén a lap segítségére, az állandó összeköttetést ő tartja az Erzsébet utcai Munkás Otthonon át... Mint soron lévő ügyeletes, jelentettem a közlést Kakassy Endrének, s ő továbbította a hírt az őrségnek. Általános volt a megnyugvás. A diáküntetés különben elmaradt, az akkori helyzetben a kormánynak sem volt kívánatos a munkások és diákok összecsapása.

Ma az *Új Idő* szerkesztői, munkatársai és olvasói közt sok szó esik a lap elődjéről, a haladó polgári *Brassói Lapokról*. Érdemes tudnunk azokról is, akik az „adminisztrációs részleg” névtelenjeiként szolgáltak ebben a keretben az elkövetkező szocializmus ügyét.

Brassó, 1969. január.

Lobstein Imre
nyugdíjas

Szellemi vetélkedő — történelmi ismeretekből

(Levél a szerkesztőséghez)

Nagy élvezettel hallgattam végig a *Korunk* lírai műsorát Nagyváradon. Mindnyájan, akik oly nagyra becsüljük a folyóirat értékes munkásságát és törekvéseit, szeretnők, ha még erősebbé fejlődnek a kapcsolat a szerkesztőség és az olvasók között, vagyis ha — mint egyik előadójuk mondotta — még több lenne a „felfogó antenna”. Ezért terjesztem elő javaslatomat.

Rendezzen a *Korunk* egy — ma különben is divatos — szellemi vetélkedőt. Az lenne a győztese, aki a magyar irodalomból és művelődéstörténetből a legtöbb olyan alkotó személyiséget tudná felsorolni, megfelelő magyarázattal, aki közhasznú tudományos és művészi munkájával értékesen járult hozzá akár hazánk fejlesztéséhez, akár az egyetemes emberi haladáshoz. Apáczai Csere, a Bolyaiak, Irinyi János, Fadrusz János, Munkácsy, Bartók vagy a természettudósok közül a Vaskapu-vízierőmű tervén dolgozó Bánki Dónát, a repülés mechanikáján dolgozó Martin Lajos és annyi más jelesünk mellett megemlíthetnők azokat is, akik akár a törvényhozásban, akár a vallásszabadság és szabadgondolkodás, a haladó filozófia terén voltak úttörők és váltak e föld lakói számára emlékezetessé.

Szükségtelen bizonyítanom, hogy mennyi értéket lehetne így kibányászni a feledés homokja alól, s milyen fontos mindez annak a tudatnak a kialakítására.

hogy irodalmunk, művészetünk, tudományunk értékekkel járult hozzá a közös emberi előbbrejutáshoz. Az összegyűlő anyag talán még arra is indítana, hogy könyvet adjunk ki múltunk és jelenünk maradandó emberi értékeiről.
Nagyvárad, 1969. január.

Gönczy Sándor
mérnök

(A szerkesztőség válasza)

Ismerjük és magunkénak valljuk Lenin tételét a nemzeti büszkeségről abban az értelmezésben, hogy az ne kerüljön ellentétbe, hanem összhangban legyen a proletár nemzetköziséggel. Hóni viszonyaink közt ez azt jelenti, hogy az egyenlőség alapján kölcsönös kiegészülést keresünk magyar elődeink mindenki számára hasznos, az emberi haladást képviselő alkotásai és a román nemzet, illetve más velünk együttélő nemzetiségek hagyományos értékei között. Így fejlesztjük közösen szocialista honi kultúránkat. Felfogásával ilyen értelemben rokonszenvezünk.

Mint hasábjainkon láthatja, egyre több a haladó magyar hagyományokat marxista módra elemző és felújító írásunk, s egyben arra is törekszünk, hogy hasonló módon számot adjunk olvasóinknak a román szellemi kincsek korszerű újraértékeléséről, népszerűsítéséről. A múlt ismerete, őseink alkotásainak megbecsülése nélkül nem volna mit folytatnunk és továbbépítenünk, s az őszinte és becsületes szocialista humánium kölcsönösen tiszteletben tartja ki-ki nemzeti büszkeségét.

A javasolt „szellemi vetélkedő” mint emlékeztető módszer inkább az iskolákra s az ifjúsági sajtóra, elsősorban talán az Ifjűmunkás ügyes szerkesztőire vár, mi a magunk részéről inkább egy külön helytörténeti szám megszerkesztésével járulunk hozzá nemzetiségünk szellemi tartalékainak korszerű kibontásához és közéleti alkalmazásához.

B. E.

Ad vocem: Michael Gold és Gaál Gábor

(Levél a szerkesztőséghez)

Szilágyi András *Michael Gold és Gaál Gábor* című jegyzetében (Korunk, 1968. 11) azt írja, hogy Gaál annak idején Dormándi László kérésére a Pantheon Könyvkiadó vállalatnak engedte át Gold *Zsidók, ha nincsen pénzük* című regényének fordítását. Ez tévedés. Emlékezetem nem csalt, az Országos Széchényi Könyvtárban is ellenőriztem. A regényt nem a Pantheon adta ki, ez elképzelhetetlen is lett volna. A könyv 1935-ben a Kosmos Könyvkiadó Vállalatnál jelent meg, ehhez pedig Dormándinak semmi köze sem volt. Ennek tulajdonosa és kiadója Dénes Béla, ugyanaz, aki a szerkesztésemben megjelent *Apollo* első két számának nyomdai költségét hitelezte, és ezért azon mint felelős kiadó szerepelt is. A *Független Szemle* az ő szerkesztésében jelent meg 1934—1936 között. Szilágyi Andrással 1931-ben többször voltam együtt Kolozsvárt, Gaál Gábor, Antal Márk és Becsky Irén társaságában. Regényének az *Új pásztornak* egyik magyarországi terjesztője voltam akkoriban. Üdvözlöm őt.

Budapest, 1969. január.

Gál István
irodalomtörténész

Sumar

* * *	Aici și acum	151		ISTORIE VIE
<i>Furdek Mátyás</i> :	Este eficientă agricultura noastră?	153	<i>Pavel Bojan</i> :	Amintiri despre greva ceferiștilor din februarie 1933
<i>Petru Pânzaru</i> :	Psihologie socială și propagandă	161	<i>Bunta Péter</i> :	Ne amintim de tineri luptători, de comuniști
<i>Páskándi Géza</i> :	„Fenomenul absurdului“ și moartea	167		271
<i>Lucio Lombardo-Radice</i> :	Este Marx depășit de vreme?	172		TINERET — EDUCAȚIE
<i>Herédi Gusztáv</i> :	Clar—obscur la Brașov	178	<i>Anatolie Chircev</i> :	Pregătirea psihologică a elevilor pentru alegerea profesiei
<i>Kurkó Gyárfás</i> :	Viață de ucenic, 1933	188	<i>Szócs József — Aurelia Roman</i> :	Școala și părinții la alegerea profesiei
<i>Galbács Mihály</i> :	Vrăjitorie și ascetism	195	<i>Ion Aluș</i> — <i>Roth Endre</i> :	Școala profesională și mobilitatea socială a tineretului
<i>Gálffy Mózes</i> :	O metodă mai modernă de predare a limbilor	203		290
<i>Magyari Lajos</i> :	Nomazi (versuri)	209		REVISTĂ
<i>Halász Anna</i> :	Pentru noul film românesc, cu sinceritate	211	<i>Király László</i> :	Miros de sînge și happy end
<i>Müller Ferenc</i> :	„Taina“ artei cinematografice japoneze	216	<i>Jancsó Elemér</i> :	Despre trecutul istoriei culturii noastre
<i>Váróné Tomori Viola</i> :	Viața și arta lui Buday György	226	<i>Kallós Miklós</i> :	Studiu despre drepturile omului
<i>Bertrand Russell</i> :	Autobiografie	232	<i>Imreh István</i> :	Jurnal militar
	NOTE		<i>Páll Gyöngyvér</i> :	Ciclu de studii despre sociologie
<i>Lázár József</i> :	Așa grăit-a Michelangelo...	247	<i>Szombati Gille Ottó</i> :	Seri de teatru în Bulgaria
<i>Kántor Lajos</i> :	Poezia la tribună	248		310
<i>Mikó Imre</i> :	Elegia lui Șincai — școlile lui Șincai	250		REDACTORI — CITITORI
	VIATA INTERNAȚIONALĂ		<i>Vita Zsigmond</i> :	Imaginea Dietei de la Turda
* * *	Să ne scăpăm de mizeriile legate de pămînt... (Montaj publicistic despre călătoria în lună)	252	<i>Lobstein Imre</i> :	„Secția administrativă“ își amintește
<i>Lantos László</i> :	Obiectul discuției — discuția	259	<i>Gönczy Sándor</i> :	Intrecere spirituală — la cunoștințe de istorie
			<i>Gál István</i> :	Ad vocem: Michael Gold și Gaál Gábor
				324

NE FELEDJE MEGÚJÍTANI
ELŐFIZETÉSÉT !

KORUNK FILOZÓFIA
KORUNK SZOCIOLÓGIA
KORUNK TERMÉSZETTUDOMÁNY
KORUNK NEMZETKÖZI ÉLET
KORUNK IRODALOM
KORUNK MŰVÉSZET

*1969 második évnegyedére
előfizetési határidő
március 14.*

ÁRA 8 LEI